

Sosyal & Beşerî Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar Cilt 2

EDİTÖRLER

Dr. Sema SAĞLIK
Dr. Uğur İNAN

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editörler / Editors • Dr. Sema SAĞLIK
Dr. Uğur İNAN
Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2023
ISBN • 978-625-430-846-8

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.

Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal & Beşerî Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar - 2

Haziran 2023

Editörler

Dr. Sema SAĞLIK

Dr. Uğur İNAN

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

BİR İLETİŞİM VE HEGEMONYA STRATEJİSİ OLARAK MEKÂN POLİTİKASI: KIZILAY VE TAKSİM MEYDANI ÖRNEĞİ

Onur ÖZTÜRK 1

BÖLÜM 2

ÇEVRE VE TURİZM

Serdar CEYLAN, İhsan BULUT15

BÖLÜM 3

FARKLI YERLEŞİM YERLERİNDE YAŞAYAN FARKLI YAŞ GRUBUNDAKİ AKADEMİK PERSONELİN İŞ DOYUMU VE TÜKENMİŞLİK DURUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Meryem SALMAN.....47

BÖLÜM 4

HALİD HALİFE’NİN EL-MEVTU AMELUN ŞAKKUN ADLI ROMANI

Ercan BARAN, Âdem DOĞAN.....69

BÖLÜM 5

ÜÇ İHTİLAL ÇOCUĞU VE EDİRNE’NİN KÖPRÜLERİ ÖYKÜLERİ ODAĞINDA KADININ TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ

Hünkâr KARACA YALÇIN.....87

BÖLÜM 6

“YAKIN DOĞU” COĞRAFYASINDA MİSYONER AİLELERE BİR BAKIŞ: 1863-1939

Ali ERKEN103

BÖLÜM 7

**TÂHİR BİN CELLÛN'DAN IRKÇILIK ÜZERİNE (KIZIMA
IRKÇILIĞI ANLATIYORUM)**

Ercan BARAN, Âdem DOĞAN.....117

BÖLÜM 8

**SURİYELİ SİĞİNMACILARIN ENTEGRASYONUNU ETKİLEYEN
FAKTÖRLER**

Selda GEYİK YILDIRIM.....129

BÖLÜM 9

GASTRONOMİNİN SOSYOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Ayşe Maral PEKTAŞ, Mesut Murat ADABALI.....149

BÖLÜM 10

**ATASÖZLERİNDE EBEVEYNLİĞİN TEMSİLİ ÜZERİNE
İLETİŞİMSSEL BİR DEĞERLENDİRME**

Yelda Özlem KÖLGELİER.....173

BÖLÜM 11

GİYİLEBİLİR TEKNOLOJİLER VE KULLANIM ALANLARI

Erhan İÇÖZ, Sevda İÇÖZ.....203

BÖLÜM 12

**NİŞ PAZARLAMA KAPSAMINDA EDEBİYAT TURİZMİNİN
DESTİNASYON TANITIMINDAKİ YERİ**

Emine ÇALLAK, Melek Ece ÖNCÜER.....217

BÖLÜM 13

SERAMİK MALZEMELERDE ARKEOMETRİ

Zeynep ATASAYAR, Özden ORMANCI.....233

BÖLÜM 1

BİR İLETİŞİM VE HEGEMONYA STRATEJİSİ OLARAK MEKÂN POLİTİKASI: KIZILAY VE TAKSİM MEYDANI ÖRNEĞİ

Onur ÖZTÜRK¹

1 ORCID –ID : 0000-0002-7766-7482 Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Giriş

Yönetenler egemenliklerini sürdürebilmek için sadece zora başvurmazlar. Egemenliği pekiştirmenin ve yeniden üretmenin bir yolu da egemenlik altında bulundurulmuş kitlelerin rızasını alabilmektir. Bu amaç doğrultusunda uygulanan bütün yöntem ve araçlara hegemonya stratejisi adı verilir (Gramsci, 2007: 69). Bu açıdan bakıldığında aslında mekân politikası da bu stratejinin bir ayağıdır. Buna karşılık mekânın toplumsal bir özelliği olması nedeniyle de iktisadi veya siyasi gücün kurgusunun ötesinde farklı sosyal sınıfların mekân üzerinde gündelik faaliyetleri ve bunun dışında mekân üzerine oluşan imajlar, tarifler ve dönüştürücü etkinlikler mekânın üretimi boyutunu oluşturur. Bu nedenle mekânın toplumsal bir boyutu vardır. Dolayısıyla mekân ve toplum arasında diyalektik bir ilişkiden söz edilebilir. Özellikle Lefebvre, bazı mekânlar için anıtsal (monumental) mekân kavramını kullanmaktadır. Monumental mekân; toplumsal ve ideolojik hegemonya mücadelesinin gerçekleştiği, toplumsal çelişki ve çatışmaların açığa çıktığı, bu toplumsal mücadele sürecinde gruplar veya toplumsal sınıflar arasında kendi içinde ortak çeşitli anlam, söylem ve imajların üretildiği mekânlardır (Lefebvre, 2014, 234). Dolayısıyla kent meydanlarının büyük bir bölümü de anıtsal mekân kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir (Topal, 2016, 4).

Lefebvre açısından günümüzde mekân üçlü bir yapı çerçevesinde ele alınır. Buna göre Lefebvre'in mekân yaklaşımı, algılanan mekân (fiziksel mekân/perceived space), tasarlanan mekân (zihinsel mekân) ve yaşanan mekân (toplumsal mekân) şeklinde üçlü bir veçhe oluşturur (Temsili mekân, mekân pratiği, mekân temsili). Bu üçlü yapı birbiriyle diyalektik bir ilişki içindedir (Lefebvre, 2014, 69).

Bu sınıflandırmayı biraz daha inceleyecek olursak, mekânın bir boyutu zihinsel bir üretim sürecine, mekânın temsili veya kurgulanmasına (representations of space) denk düşer ve Lefebvre bunu tasarlanan mekân (conceived space) olarak adlandırır. Bu tür mekânlar zihinsel bir inşaa ve kavrama aracılığıyla kuramsal-soyut bir yapı olarak tasarlanır ve temel olarak mekânı planlama ve organize etme biçimi olarak karşımıza çıkar. Bu noktada şehir plancıları, harita mühendisleri, teknokratlar, toplum mühendisleri vb. eliyle mekânın soyutlanarak planlanması, tasarlanması başlıca üretim etkinliğini oluşturur. Nötr bir alan vurgusuyla mekânın sayısallaştırılması ve dolayısıyla kapitalizm koşullarında temsillerle yüklenmesi söz konusudur. Bu aşamada mekân adeta bir yönüyle araçsallaştırılır (Lefebvre, 2014, 69).

Diğer yandan mekân gündelik hayatın akıp gittiği, günlük işlerin gerçekleştiği bir alandır. Bu aşamada toplum mekânda deşifre olur. İşyeri, ev ve boş vakitleri geçirdiğimiz yerler arasındaki güzergâhlar, bu güzergâhlar

arasındaki ilişkiler, bağlar algılanan mekânı oluşturur. Özellikle gündelik yaşam rutinlerinin üretimi ve yeniden üretiminden oluşan bu ilişki mekânın-fiziksel boyutu oluşturur ve bu mekân da algılanan mekân (perceived space) olarak tanımlanır (Lefebvre, 2014, 71).

Diğer veçhe ise yaşanan mekân (lived space) olarak tanımlanır. Bu aşamada toplumsal çelişkilerin, eylemlerin ve duyguların gerçekleştiği alan burasıdır ve bu mekân geleneksel mekân algısı ve egemen olan üretim-iktidar anlayışının dışında kendine yer sağlayabilen sosyal bir mekândır. Kentsel kamusal mekânlar insanların bir araya geldiği, etkileşimde bulunduğu, fikirlerin olduğu, düşüncelerin aktarıldığı zeminler olması nedeniyle iletişim bilimlerinin de inceleme alanına girmektedir.

Gelecek bölümlerde yukarıda belirttiğimiz teorik çerçeve dikkate alınarak Ankara'da Kızılay Meydanı ve İstanbul'da Taksim Meydanı'nın 1923'ten 2019'a kadar geçen süreçte dönüşümü ana hatlarıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Ulus Devletin Mekân Politikası, Toplum ve Taksim- Kızılay Meydanları

1923 yılında başkent ilan edilmesinden sonra alt yapısı oldukça zayıf olan Ankara için yeni bir imar planı hazırlanmasına ihtiyaç duyulur. Ancak tarihi kentin yanı başında yeni bir kentin imar edilmesine karar verilir. Önce, Alman Mimar Carl Christoph Lörcher'den bir plan hazırlaması istenir. Lörcher, 1924 yılında eski kentin, 1925 yılında ise yeni kentin imar planını hazırlar. Yeni kurulan semte Yenişehir adı verilir (Duru, 2012, 176). Bugün Kızılay Meydanı olarak da adlandırılan kent mekânı da ilk defa Lörcher'in planında ortaya çıkar. Lörcher Planı'nda Ulus- Sıhhiye hattından gelen yol Yenişehir'e geldiği zaman ikiye bölünür ve bir hat Dikmen, diğer hat ise Çankaya yönüne gider. Bu yolların kesiştiği noktada oluşan açık alana ise Kurtuluş veya Cumhuriyet Meydanı adı verilir (Cengizkan, 2004, 35-39).

Lörcher'in planı her ne kadar kentin gelişme doğrultusunu ve Yenişehir'in ana omurgasını belirlemiş olsa da dönemin yönetimi yeni bir imar planı hazırlanmasına karar verir. 1928 yılında sınırlı katılımlı bir yarışma düzenlenir. Yarışmaya M.Jausseley, Brix ve Herman Jansen katılır ve Jansen'in planı yarışmayı kazanır. Jansen'in imar planı Lörcher'in planıyla benzerlikler gösterir (Duru, 2012, 178-181). Jansen Planı'yla Lörcher Planı arasında Kızılay Meydanı konusunda şöyle bir ayrım ortaya çıkar; Jansen Planı'nda Ulus tarafından gelen yol Yenişehir bölümünde ikiye bölünmeyip, güneydoğu yönüne kıvrılıp Çankaya semtine doğru devam eder. Jansen, diğer yandan Yenişehir'de bir hükümet mahallesi kurulmasına karar verir. O dönemde dağınık halde bulunan bakanlık binalarını bir araya toplama fikri ortaya koyulur. Ankara ve Yenişehir'in imarına yön veren her

iki planda da yönetim merkezine yer verilir. Kızılay Meydanı'ndan başlayarak genişleyerek güneye doğru ilerleyen ve üçgen bir form görüntüsünde olan bu mahalle Ankara'nın yönetim merkezi olacaktır. Jansen'in planında Mahalle'nin Kuzey ucunda bir park öngörülürken, Lörhrer planında yapılaşmaya yer verilmiştir. Plan dâhilinde 1928'den itibaren bakanlık binaları bu site içerisinde yerini almaya başlayacaktır. Holzmeister'in, tasarımını yaptığı Hükümet Mahallesi'nde Zafer Viali, Vilayetler Meydanı ve TBMM gibi üç önemli mekân belirleyici olmuştur. Pek çok ülkede olduğu gibi, Ankara için de öngörülen hükümet binalarını bir arada toplama fikri belirtilmiş ve buna uygun bir kentsel mekân üretilmek istenmiştir. Bu kompleksin Vilayetler Meydanı bütün illeri ve ülke genelini temsil etmesi düşünülmüş ve bu alan kentin en büyük açık alanı/meydanı olmaya aday olmuştur. Yeni TBMM için düşünülen bölge ise kompleksi görece en yüksek noktada anıtsal bir biçim alacak şekilde tasarlanmıştır. Ancak başta tasarlanan bütünlük daha sonra bozulacaktır. Bu bütünlüğü bozan gelişmelerden biri Hükümet Mahallesi'yle TBMM arasından İnönü Bulvarı'nın açılması ve bir diğer gelişme ise Hükümet Mahallesi ile TBMM arazisi arasına İç İşleri Bakanlığı binasının inşa edilmesidir (Gurallar, 2009: 67-71). Kızılay, idari bir merkez olmanın yanı sıra aynı zamanda konut ve yerleşim alanı olarak da gelişir. 1920'lerin ikinci yarısında Yenışehir semtinde bir ya da iki katlı çoğunlukla villa tarzı müstakil yapılar kendini göstermeye başlamıştır (Cengizkan, 2019, 144-147).

Meydan'ın en büyük simgelerinden biri mimarı Robert Oreley olan ve yapımı 1928 yılında başlayan ve Nisan 1930'da tamamlanan Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay Derneği) binasıdır. Binanın güneyine ise Su Perileri Heykeli'nin yer aldığı bir havuz yerleştirilir. Bu havuzdan dolayı, alan için "Büyük Havuz Başı" ismi de yaygın kullanılan adlandırmalardan biri olur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti ismi Türkçecilik akımının ardından Kızılay adını alacak ve bir süre sonra semte adını verecektir. Kızılay Genel Müdürlüğü binasının geniş bahçesi halka açık bir park özelliği taşıyacak ve bu mekân bölgede yaşayan pek çok sakin ve iş yerinden akşam vakitlerinde çıkan Ankaralılar için önemli bir rekreatif alan olacaktır (Akış, Bancı, Şahin, 2004, 4-5). Park içerisinde yer alan büfede ise sandviç ve Kızılay maden suyu satılacaktır (Kortan, 2014, 32-33).

Yenışehir'e ve Kızılay'a kimliğini verecek olan önemli yapılardan biri de Güvenpark'tır. İlk defa 1929 yılında dönemin Hakimiyet-i Milliye gazetesinde, inşa edileceği duyurulan Park o zamanlar Abide-i Zabıta ismiyle anılacaktır. Park ve Anıt'ın temel yapılış amacı ise; Türk ulusunun kendisini koruyan güvenlik teşkilatına (Polis ve Jandarma) olan güven ve minnet duygusunu ifade etmektir. Clemens Holzmeister tarafından dizayn edilen projede rölyefler ve heykel grubu ise Anton Hanak ve Joseph Thorak tarafından hazırlanacaktır. Meydanların hegemonya ve siyasal mesaj aracı

olarak kullanılması Avrupa’da yağın bir gelenek olmuştur. Bilhassa İki savaş arası dönemde Nazizm, faşizm gibi otoriter-totaliter siyasi ideolojiler ve rejimler ulusun ve devletin yüceltilmesi bağlamında heykel ve anıtsal yapılara ayrı bir değer verecekler ve kent meydanları iktidarların egemenliklerini simgesi ve hegemonya aracı olarak inşa ettikleri “eserler” olacaktır. Güvenlik Anıtı’nı da bu bağlamda düşünebiliriz. Güvenlik Anıtı, Yenışehir’de birkaç katlı bağımsız, villa veya köşk şeklinde yapılarda bahçe şehir tarzında yaşayan semt sakinlerinin kendilerini kentin karmaşa, kaos ve suçtan koruyan güvenlik güçlerine olan güveninin bir sembolüdür. Ayrıca Anıt’ın alt bölümünde Mustafa Kemal Atatürk’ün “Türk; övün, çalış, güven!” özdeyişinin işlenmesi, bunun yanı sıra toplumdaki farklı meslek gruplarını temsil eden figürlere yer verilmesi dönemin milliyetçi, solidarist anlayışının bir ifadesidir. Ayrıca üst bölümde yer alan güçlü erkek figürler güç, güvenlik ve erillik arasında bir özdeşlik kurmaktadır. 1934 yılında tamamlanacak olan Güvenpark, Kızılay Park’ından sonra Meydan’ı çevreleyen ikinci yeşil alan olacaktır (Ertuna, 2005, 6-9). Bu sayede Güven Park ve Kızılay Binası Parkı semtte yaşayanların ve Ankaralıların boş vakitlerini geçirdikleri ve iş çıkışı dolaşabilecekleri bir gezinti alanı (Promenade) olarak fonksiyon kazanacaktır. Eski kentte oturanlar Yenışehir’e adeta turistik bir gezi amacıyla gelecektir. Altan Öymen, anılarında bu konudan “Yenışehir’e uzunca bir otobüs yolculuğuyla gidilirdi. Annem beni oraya “gezme”ye götürürdü. Biz “Uluslular” için gezmeye gidilip görülecek yerlerin en önemlisi sayılırdı.” (Öymen, 2020, 75) sözleriyle bahsedecektir.

Ankara’nın başkent olmasının ardından devlet kurumlarının Ankara’ya taşınması ve Cumhuriyet kadrolarının Ankara’ya önem vermeleri İstanbul’un bir süre ihmal edilmesine neden olmuştur (Sarı, 2021, 4-5). Buna karşılık İstanbul için de imar planları ve mekan politikaları geliştirilecektir.

Bugünkü Taksim Meydanı’nın bulunduğu alan ise 1.Mahmut döneminde Kuzey Ormanları’ndan gelen suyun kente taksimi için inşa edilen maksem nedeniyle “Taksim” olarak anılır. Pera’nın gelişmesiyle de Taksim de yavaş yavaş şekillenmeye başlamış olsa da 20.yüzyıla kadar Taksim bölgesi tam bir meydan hüviyetine kavuşamaz. Taksim’in bulunduğu alanda yer alan Ermeni mezarlığı 19.yüzyılın ilk yarısında kaldırılır ve yerine 2.Mahmut döneminde bir topçu kışlası yapılır. Karaköy’den Taksim’e doğru Gayrı müslim burjuvazi ve Levanten ağırlıklı bir nüfus yaşarken Batılı ve modern yaşam tarzı, eğlence geleneği kendini hissettirir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte değişen nüfus dengesine de paralel olarak Müslüman olmayan nüfus azalırken, bölge Batılı modern yaşam tarzının gözlemlendiği bir yer olmayı sürdürür. Ulus devletin yeni kimlik yaratma çabası bu bölgelerde de kendini gösterir. Pera’nın adı Beyoğlu’na dönüşür, semtin en önemli aksı olan Cadde-i Kebir veya Gran Rue de Pera olarak anılan cadde İstiklal Caddesi ismini alır(Akıncı, 2019, 17).

Cumhuriyet döneminde Ankara'nın imarından sonra İstanbul için de bir imar planı düşünülür. 1930'ların sonu ve 1940'ların başında Henri Prost tarafından planı hazırlanır ve plan doğrultusunda Taksim bölgesine de müdahalelerde bulunulur. Topçu kışlası yıkılır ve yerine Gezi Parkı inşa edilir, tıpkı Ankara'da olduğu gibi meydanın ortasına yeni rejimi simgeleyen bir anıt (Cumhuriyet Anıtı) yerleştirilir. Pietro Cannonica'ya sipariş edilen anıt, 8 Ağustos 1928 tarihinde açılır. Heykelin bir yüzünden Cumhuriyet temsil edilirken, diğer yüzünde ise Kurtuluş Savaşı temsil edilir. Mustafa Kemal anıtın her iki yüzünde yer alır. Kurtuluş Savaşı'nı simgeleyen yüzde Mustafa Kemal asker kıyafetiyle temsil edilirken, cumhuriyet dönemine ilişkin yüzde ise sivil kıyafetle tasvir edilir. Mustafa Kemal'in yanında İsmet Paşa(İnönü) ve Fevzi Paşa'nın(Çakmak) heykeli yer alır, ayrıca Milli Mücadele döneminde Sovyetler'in yardımlarına atıf niteliğinde Sovyet generaller Mijail Vasílievich Frunze, Kliment Voroshílov'un heykellerine de yer verilir. Ayrıca Ankara'dan sonra İstanbul için de bir imar planı hazırlanır. Henri Prost'un hazırladığı plan doğrultusunda Taksim Meydanı da yeniden şekillenmeye başlar. 1940 yılında Topçu Kışlası'nın yıkılmasının ardından boşalan alanda İnönü Gezi Parkı adı verilen görece geniş bir yeşil alan düzenlenir(Gül, 2018, 118-134). Böylece Beyazıt Meydanı, Sultanahmet Meydanı'ndan sonra Taksim Meydanı da İstanbul'un kamusal mekanlarından biri haline gelir. Bu noktada İstanbul Taksim Meydanı ile Ankara- Kızılay Meydanı arasında bir paralellik kurabiliriz. Örneğin Taksim Cumhuriyet anıtı gibi Ankara Kızılay'da Güven Anıtı, Taksim'deki gezi Parkı gibi Ankara Kızılay'da da Güven Park inşa edilir. Taksim Meydanı, İstiklal Caddesi ve Karaköy-Galata Köprüsü üzerinden eski kente bağlanırken, Kızılay Meydanı da Atatürk Bulvarı aracılığıyla eski kent ile ilişki kurar(Batuman, 2019, 171-177)

Kısaca Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kızılay ve Taksim Meydanı için şunu söyleyebiliriz: Ulus devletin mekânsal bir temsili olarak Kızılay ve Taksim Meydanları yeni kent tahayyülü içinde önemli bir yer tutmaktadır. Devletin kurucu kadroları açısından söz konusu mekânlar ulus devletin hem görünür olması, alan üzerinde hakim olması, hem de hegemonya stratejisi açısından önemli bir araç olmaktadır. Özellikle meydan-cadde-sohak adlandırmaları, bakanlık binaları ve anıtlar hegemonya stratejisi ve mekân politikasının unsurları arasındadır. Genel olarak toplum açısından ise Kızılay Meydanı ve Taksim Meydanı ve bu mekanların yakın çevresi gündelik gezinti ve rekreatif bir alan olarak algılanmaktadır.

2. Meydanların Kimliğinin Dönüşümünde İlk Aşama: 1950'ler

1950'li yıllarda Demokrat Parti dönemiyle birlikte ekonomik alanda devletçilik, yerini özel sektörün öncülüğüne vurgu yapan daha liberal bir söyleme bırakır. Dünya kapitalist sistemi ile yeni eklemlenme süreciyle birlikte tarımda yapısal dönüşüm yaşanır ve bu durum kırsal nüfusun bir

bölümünün kente yönelmesine neden olur. Özellikle uluslararası sistemde Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla birlikte Türkiye, Batı Bloku ve özellikle de ABD ekseninde bir dış politika benimsemiştir. Bu dönemde temel mekân politikası ise Türkiye'deki kentlerin, New York başta olmak üzere ABD kentlerine benzemesini sağlamaktır. Bu nedenle genellikle yüksek binalar, geniş yollar yapılması tercih edilecek geniş yol ve yüksel binalar bu politikanın çıktıları olacaktır. 1950'lerin sonlarında büyük kentlerde "imar hareketleri" adıyla geniş yollar yapımına gidilecektir (Takım, 2012, 160-164).

Ankara'da Kızılay Meydanı, 1950'lerde yukarıda belirttiğimiz politiklardan etkilenen kentsel kamusal mekânlardan biri olacaktır. Bu bölgenin idari bir merkez olması, yakın çevresinde yeni konut alanlarının gelişmesi ve güneye doğru yabancı ülke ve uluslararası kuruluşların yer seçmesi nedeniyle gıda, giyim ve hizmet sektörüne duyulan ihtiyaç, Kızılay'ın da Ulus semtinin yanı sıra ikinci bir ticari merkez olarak ortaya çıkmasını sağlamış bu nedenle konutlar giderek iş yerine dönüşmeye başlamıştır. Böylece konutlar yerlerini mağazalara, atölyelere, sigorta şirketlerine, seyahat acentelerine, mimarlık ve avukatlık büroları gibi iş yerlerine bırakmıştır. Ayrıca giriş katındaki yapılar birleştirilerek binaların iki ayrı sokağa bakan cepheleri aracılığıyla da pasajlar hayata geçirilmiştir. Demokrat Parti'nin bu döneme ilişkin Sıhhiye- Kızılay aksında iki tasarımı öne çıkmıştır. Bunlardan biri Kocatepe'ye cami projesi ve Kızılay Meydanı'na gökdelen projesidir. Böylece, Sıhhiye yönünden Güvenpark'a uzanan aksa karşılık, Sıhhiye'den Kocatepe yönüne bir aks oluşacak ve tasavvur edilen mekânsal temsillerden biri de gökdelen olacaktır (Belli, Boyacıoğlu, 2007, 217). Ancak iki projenin de gerçekleşmesi Demokrat Parti dönemi sonrasına sarkacaktır. Bu arada 1950'lerin sonunda Demokrat Parti yönetimi, "imar hareketleri" adıyla büyük kentlere yönelik özellikle yol geliştirme çalışmalarına girişecek, Ankara'da bu faaliyetin karşılığı Atatürk Bulvarı'nda araç yolunun genişletilmesi şeklinde kendini gösterecektir. Bunun sonucu olarak geniş refüj daraltılacaktır. Bu esnada Kızılay binasının bahçesi de küçülecek ve söz konusu kamusal mekân yeşil ve rekreatif bir alan olarak tahrir olacaktır (Sargın, 2017, 45).

Genel olarak İstanbul da benzer projeler hayata geçmiş, caddeler genişletilmiş, pek çok bina yıkılmıştır. Taksim Meydanı için de yeni düzenlemeler gerçekleşmiş, meydanın yakın çevresinde de motorlu taşıt trafiği artacaktır. Demokrat Parti Taksim Meydanı'nda da yeni bir proje hayata getirmeye çalışacaktır. Buna göre Taksim'de 5 yıldızlı turistik bir otel inşa edilecektir. Vakıflar Bankası tarafından 1959 yılında açılan mimari yarışmayı; Tekin Aydın, Altay Erol ve AHE Mimarlık kazanır. 1959-1968 tarihleri arasında tamamlanan tasarımın ardından bina 1975 yılında hizmete açılacaktır ve Intercontinental Otel ismini alacaktır. 25 katlı ve 90 metre

yüksekliğinde olan bina Taksim Meydanı'nı domine edecektir. Ayrıca bu dönemde ve ilerleyen yıllarda Taksim Meydanı resmi kutlamalara, protesto gösterilerine ve konserlere-kutlamalara sahne olacaktır(Suher, 1996, 116).

1950'lerin sonlarına doğru, tıpkı Taksim Meydanı gibi, Kızılay Meydanı da politik gösterilere sahne olacaktır. 1960 yılının Nisan ve Mayıs aylarında özellikle üniversite öğrencileri Demokrat Parti karşıtı gösterileri Kızılay Meydanı'nda gerçekleştireceklerdir. Böylece Kızılay Meydanı ve yakın çevresi aynı zamanda politik bir zemin haline gelecektir (Birand vd., 2016, 184-185).

3. Meydanların Kimliğinin Dönüşümünde İkinci Aşama: 1960-1980'li Yıllar

1960 yıllarla birlikte Türkiye ithal ikameci sanayileşme politikası izlemiş ve bu aşamada sanayi burjuvazisi ve bürokrasinin ana unsurlarını oluşturduğu bir tarihsel blok oluşmuştur. Buna karşılık dönemin toplumsal hareketliliği de dikkate alındığında toplumsal çelişkiler giderek daha belirgin hale gelmiştir. Bu aşamada mekân politikası da bu toplumsal dengeler çerçevesinde yeniden anlam kazanmaya başlamıştır. 1950'lerde başlayan Ankara kentinin iki merkezli olma özelliği Kızılay Meydanı'nın daha fazla önem kazanmasıyla birlikte Kızılay lehine dönmüştür. 1950'lerin sonlarında inşaatı başlayan ve halk arasında "Gökdelen" olarak bilinen Emek İş Hanı'nın tamamlanmasıyla birlikte meydan sembolik-ikonik yapıya kavuşmuştur. Ayrıca Yücel-Uybadin Planı çerçevesinde öngörülen kat artışı 1960'ların ikinci yarısından itibaren hayata geçmeye başlamış, özellikle Kızılay Meydanı'ndan geçen Atatürk Bulvarı üzerinde bulunan 4 ve 5 katlı binalar yıkılarak yerlerini 8-9-10 kat ve üzeri ofis bloklarına bırakmıştır. Bu durum, Güvenpark'ta yer alan Güven Anıtı başta olmak üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında şekillenen ve mekânda hakimiyet sağlayan anıtsal yapıları da ölçek olarak küçültmüştür (Çağlar vd., 2005, 180). Ayrıca 1970'lerin sonunda Kızılay Meydanı'na adını veren Kızılay hizmet binası yıkılmış ve Meydan, en önemli sembolik yapılardan birisini kaybetmiştir.

1957 yılında yürürlüğe giren Yücel-Uybadin İmar Planı 1960'ların sonlarına gelindiğinde artık yetersiz kalacak ve kentin gelişimini yönlendiremeyecektir. Bu nedenle Ankara'nın gelişimi için yeni bir plana ihtiyaç duyulacaktır. Bu çerçevede Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'na bağlı Ankara Metropolitan Nazım İmar Bürosu açılacak ve büro kapsamında 1973 yılında, Ankara'nın 1990 yılına kadar gelişimini esas alan bir nazım imar planı hazırlanacaktır.Yeni plan, desantralizasyon kavramını öne sürecektir. Kentin bulunduğu alanın artık doyum noktasına ulaştığı gerçeğinden hareketle kentin gelişiminin, topografik açıdan daha uygun olan Batı koridoru yönünde gelişmesini öngörecektir. Bu doğrultuda bakanlıklar başta olmak üzere pek çok kamu kuruluşunun Eskişehir Yolu'na taşınması da önerile-

cektir(Yıldırım, 2013, 5)..

Aynı dönemde İstanbul'da Taksim Meydanı'nda mekânsal açıdan dönüşmeye başlayacak, meydanı çevreleyen tarihi yapıların bir kısmı yıkılacak ve yerine çok katlı yapılar şekillenmeye başlayacaktır. Meydanın en önemli simgelerinden biri haline gelecek olan yapılardan biri de Atatürk Kültür Merkezi olacaktır. Toplumsal açıdan da Taksim Meydanı sosyal hareketlere de sahne olacaktır. Örneğin 1960'larda "Kanlı Pazar" olarak da anılacak olan 6.Filo protesto mitingi bu alanda gerçekleşir, 1976'dan itibaren 1977 ve 1978 yıllarında 1 Mayıs kutlamalarının mekanı bu meydan olur. 1977 yılında 1 Mayıs kutlamaları esnasında 34 kişinin hayatını kaybetmesi Taksim Meydanı'nın sembolik anlamını pekiştirir. 1979 yılında sıkıyönetim ve 1980 yılında da 12 Eylül Askeri Darbesi esnasında Taksim Meydanı 1 Mayıs gösterilerine kapatılır. Bunun üzerine bu mekan, ilerleyen dönemde 1 Mayıs kutlamalarının tekrar yapılabilmesi için mücadele verilen bir alan haline gelir(Batuman, 2019, 171-174).

4.. Kızılay Meydanı ve Taksim Meydanı'nın Dönüşümünde Üçüncü Aşama: Küresel Kapitalizm ve 1980'li Yıllar

1980'li yıllarla birlikte, bilhassa 1980- 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül askeri darbesi sonrası Türkiye ekonomisinde yeniden yapılanma süreci başlamış, dışa açık, ihracata dayalı ve özel sektöre önem veren bir ekonomi politikası benimsenmiştir. Küresel kapitalizmle eklemlenme süreci mekân politikasına da yansımış ve kentlerin merkezlerinde büyük holdingleri, uluslararası şirketleri temsil eden binalar, plazalar, oteller ve alış-veriş merkezleri görünür olmaya başlamıştır. Kentsel mekânların kamusal özelliğinden ziyade ticari kullanımı öne çıkaran bu süreç kent sakinlerinin tepkisini çekmiş kent sakinleri kentsel mekânların metalaşmasına veya yok edilmesine karşılık çeşitli etkinliklerle bu sürece karşı çıkmaya çalışmıştır.

1980'ler sonrası Türkiye'nin dünya ekonomik sistemiyle yeni bir eklemlenme sürecine girmesi Ankara-İstanbul arasındaki çekişme ve çelişkiyi de yeniden canlandırır. İstanbul, Türkiye'nin dünyaya açılan kapısı olması nedeniyle giderek daha fazla önem kazanır, pek çok kurum, uluslararası etkinliğin merkezi ve politikacıların gündemi daha çok İstanbul olmuştur. 1990'lı yıllar ve 2000'li yıllarda muhafazakar siyasetin ağırlığını hissettirmesiyle beraber bu durum daha belirgin hale gelmiştir(Çınar, 2004, 217-230).

Kızılay Meydanı'ı için bu süreç bir dizi hukuki aşamalar ve çekişmeler sonucunda gerçekleşmiştir. Kızılay binasının yıkılmasının ardından arsa bir süre boş kalmış ve 1990'ların başında arsaya Kızılay'a gelir sağlamak amacıyla çarşı inşaatı başlamıştır. Ancak hukuki süreç çok uzun sürdüğü için binanın tamamlanması gecikmiştir. Uzunca bir sürenin ardından tesis 23 Aralık 2011 tarihinde, "Kızılay AVM" adıyla faaliyete başlamıştır

(Kızılay AVM Bugün Açılıyor, 2011). Bu esnada 1980’li yıllarda Kızılay Meydanı’na yönelik çeşitli müdahaleler gündeme gelmiştir. 1986-87 yıllarında Ankara Büyükşehir Belediyesi Güven Park’ın altına otopark yapma ve anıtın yerini değiştirme gibi geniş kapsamı olan bir proje hayata geçirmek istemiş, buna karşılık Güven Park’ta çeşitli imza kampanyaları ve tepkiler ve hukuki süreçler sonunda Ankara Büyükşehir Belediyesi bu projeden vazgeçmiştir (Batuman, 2017, 46-48). 2013 yılında ise İstanbul’da başlayan ve ülke geneline yayılan Gezi Eylemleri sırasında da eylemcilerin toplanıp gösterileri gerçekleştirdikleri yerlerden biri de Kızılay Meydanı ve Güven Park çevresi olmuştur (Kızılay Meydanı Yine Karıştı, 2013). Ayrıca 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi sonrası siyasal iktidar da meydanların politik önemini kavramış ve darbe girişimi sonrası bir aylık süre boyunca iktidarın bizzat organize etmesiyle “Milli İrade” adlı açık hava toplantıları düzenlenmiştir. Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin aldığı bir kararla, Kızılay Meydanı’nın ismi, “15 Temmuz Kızılay Milli İrade Meydanı” olarak değiştirilmiştir (Kızılay Meydanı’nın ismi “15 Temmuz Kızılay Milli İrade Meydanı” oldu, 2016).

Ayrıca Kızılay Meydanı için 1980’lerden günümüze geçirdiği evrim için şunu da belirtmek gerekir ki, 1990 Ankara Nazım İmar Planı’nın desantralizasyon öngörüsü sonrası pek çok kamu kuruluşu merkezi Eskişehir Yolu’na taşınmış, bunun dışında batı aksında yeni yerleşimler ve sanayi siteleri kurulmuştur. 2023 Ankara Nazım İmar Planı da bu durumun sürmesini öngörmüştür (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007, 541-547). Bu durum Kızılay Meydanı ve yakın çevresinin ticari önemini görece kaybetmesine neden olmuştur.

1980 yıllarda Taksim Meydanı artan trafik nedeniyle giderek işlevselliğini yitirme riskiyle karşı karşıya gelir. Ancak 1990’lı yıllarda Taksim Caddesi’ne açılan İstiklal Caddesi yayalaştırılmasının ardından Taksim Meydanı da tekrar turistik bir cazibe merkezi haline gelir (Özbek, 2021, 43)

Taksim Meydanı açısından da 1990’lı ve 2000’li yıllarda mekânsal dönüşüm daha fazla dikkat çekecektir. Önce Refah Partisi’nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ni kazanmasının ardından Taksim alanının hemen yanında bir cami yapılması gündeme getirilecek ancak bu proje Adalet ve Kalkınma Partisi yönetimi tarafından 2000’li yıllarda hayata geçecek ve Taksim Camii’nin inşaatı 2017 yılında başlayacak ve inşaat 2021 yılında bitecektir. Özellikle Taksim’e cami yapma projesi, dönemin iktidarın politik tercihi ve mekânsal temsili olarak değerlendirmek mümkündür. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Taksim Meydanı’na yönelik en önemli projesi Taksim yayalaştırma projesidir. Ancak proje özellikle Taksim Gezi Parkı’na Eski Topçu Kışlası görünümünde bir AVM’nin yapılmasını öngörür. Bunun üzerine projeye karşı çıkan aktivistler parkı işgal ederek bir dizi eylemlilik sürecine girer. 30 Mayıs 2013 tarihinde polisin eylemcileri da-

ğitmak için orantısız güç kullanması tepkilere neden olur ve eylemler pek çok kente yayılır ve eylemlilik süreci Türkiye'nin gündemini uzun süre meşgul eder(Tokdoğan, 2018, 186-194)..

Bu açıdan baktığımız zaman tıpkı Ankara Kızılay Meydanı gibi Taksim Meydanı da toplumsal bellekte yer edinmesi, toplumun farklı kesimleri açısından anlamlar ifade etmesi ve sosyal çelişkilerin sahnelendiği bir mekan olmasından dolayı “anıtsal mekan” kategorisinde ele alabiliriz.

Sonuç

1923 yılında Ankara'nın yeni devletin başkenti olarak ilan edilmesinin ardından Ankara için yeni bir imar planı hazırlanmıştır. Ankara'nın Yenışehir bölgesi bu imar planları kapsamında baştan inşa edilen bir semt olmuştur. Yenışehir semtinin odağındaki önemli kamusal mekânlardan biri de Kızılay Meydanı haline gelmiştir. Cumhuriyet'in kurucu kadroları açısından modern kent algısı, Avrupa'da olduğu gibi. Çeşitli kamusal mekânlara sahip ve yeni yaşam tarzına uygun hayat pratiklerinin olduğu bir mekân olmalıydı. Yenışehir ve Kızılay Meydanı da aslında bu açıdan bu işlevi görecekti. Bunun dışında aynı zamanda yeni mekân ulus devletin meydan üzerinde temsilini ve hâkimiyetini de temsil etmeliydi. Bu açıdan düşündüğümüz zaman çevresindeki bakanlık binaları ve Güven Anıtı, Kızılay Meydanı'nda ulus devletin en önemli mekânsal temsilleri olmuştur. Sıradan insanlar için ise Meydan ve çevresi gezinti ve boş zaman geçirme amaçlı olarak kullanılan mekân olmuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi boyunca İstanbul, Ankara'ya göre biraz ihmal edilmiştir. Fakat, İstanbul'da ulus devlet ideolojik hegemonyasını pekiştirmek için mekan politikasını İstanbul'da da hayata geçirecek. Prost'un hazırladığı plan ile Taksim Meydanı yeniden düzenlenecek ve alanın ortasında Cumhuriyet Anıtı inşa edilecek ve ideolojik mekansla temsiller söz konusu alanda şekillenmeye başlayacaktır.

1950'lerle birlikte nüfusun artması ve ülke genelinde yaşanan toplumsal dönüşümün sonucu olarak artan göç kentlerin demografik yapısında önemli dönüşümlere neden olmuştur. Ankara'da ise kentin güneye doğru gelişmesinin bir sonucu olarak Kızılay Meydanı ve yakın çevresi Ulus semtinin yanı sıra ikinci bir ticari merkez olmaya başlamış, yapı sığoğu da konuttan iş yerine dönüşmeye başlamıştır. Dönemin mekân politikasının da bir sonucu olarak ilk yüksek bina projeleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. 1950'lerin sonunda Atatürk Bulvarı'nın genişletilmesi Kızılay binası bahçesinin küçülmesine neden olmuştur. Bu dönemde Kızılay Meydanı'nın yeni kazandığı kimlikle birlikte rekreatif ve gezinti amaçlı insan sirkülasyonunun yanı sıra ticari-ekonomik ve alışveriş amaçlı insan faaliyetleri de meydan ve çevresinde yaygınlaşmıştır. İstanbul'da ise “imar hareketleri” adlı girişimlerle kentte yeni-geniş yollar açılacak ve pek çok bina veya eski

yapı yıkılacaktır. Taksim Meydanı yoğun araç trafiğinin etkisiyle kamusal kullanımı zedelenecek, çevresinde, dönemin mekan politikasına uygun olarak yeni yüksek binalar şekillenmeye başlayacaktır.

1960 ve 70’li yıllarda Kızılay Meydanı ve çevresinde konuttan iş yerine dönüşüm hızlanmış, ticari merkez olarak Kızılay Meydanı önemini arttırmıştır. Bunun yanı sıra özellikle Kızılay Meydanı politik bir zemin haline de gelmiştir. Taşıt trafiğinin artması sonucu Kızılay Meydanı ve çevresinin kamusal olarak kimliğinin aşındığını da gözlenmiştir. Aynı zamanda Taksim Meydanı da aynı süreçte bir yandan trafik, çevre kirliliği gibi kamusal kimliğini olumsuz etkilenecek diğer yandan toplumsal hareketlerin de merkezi olacak böylece mekânsal temsillerin yanı sıra temsilin de mekanı olmaya başlayacak.

1980’li yıllarla birlikte ekonomik dönüşümle birlikte kentsel mekânın dönüşümü hızlanmış, Kızılay Meydanı’nda Kızılay binasının yerini Kızılay AVM almıştır. Bunun yanı sıra densenralizasyon politikası ve kısaca AVM (Alış veriş ve yaşam merkezi) adlı yeni organize perakende satış alanlarının ortaya çıkması Kızılay Meydanı ve çevresinin ticari bir cazibe merkezi olma özelliğinin kaybolmasına neden olmuştur. Buna karşılık Kızılay Meydanı ve yakın çevresi politik bir zemin olarak da önemini sürdürmüştür. Taksim Meydanı ise muhafazakâr siyasetin mekânsal ve ideolojik temsillerinden en çok etkilenen kamusal mekan olmuştur Taksim Camii ve Topçu Kışlası’nı canlandırma projesi bu politikanın çıktıları haline gelmiştir. Buna karşılık gezi protestoları ve 1 Mayıs başta olmak üzere toplumsal hareketler için sembolik bir mekan olması Taksim Meydanı’nı temsilin mekanı olma özelliğini de sağlayacaktır. Bu yönüyle hem Kızılay Meydanı hem de Taksim Meydanı bu özellikleri nedeniyle aynı zamanda anıtsal mekan özelliği de göstermektedirler.

Kaynakça

- Akıncı, T.(2019). Cumhuriyet'te Beyoğlu Kültür, Sanat, Yaşam (1923-2003). İstanbul. Remzi Kitabevi.
- Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2007). 2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı Açıklama Raporu. Ankara. Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- Batuman, B. (2019). Milletin Mimarisi. İstanbul. Metis Yayınları.
- Batuman, B. (2017). Cumhuriyetin Kamusal Mekânı Olarak Kızılay Meydanı. İstanbul: İletişim Yayınları. Ankara'nın Kamusal Yüzleri Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler. Der. Arif Güven Sargın. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Belli, G.- Boyacıoğlu, E. (2007). Bir Kentsel Dönüşüm Örneği: Ankara 14 Mayıs Evleri. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi. Cilt: 22, No:4. .717-726.
- Birand, M.A.-Dündar, C.- Çaplı, B. (2016), Demirkırat. İstanbul: Can Yayınları.
- Cengizkan, A. (2004). Ankara'nın İlk Planı. Ankara: Arkadaş Yayıncılık.
- Cengizkan, A; Cengizkan, M. (2019). Bir Şehri Kurmak: Ankara 1923-1933. Ankara: Vekam Yayınları.
- Çağlar, N.-Uludağ, Z.- Aksu, A. (2005). Hürriyet Meydanı: Bir Kentsel Mekânın Yenilik ve Dönüşüm Öyküsü. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi. Cilt:21. No:1. 171-182.
- Çınar, H (2004). Dünyada ve Türkiye'de Başkentlik Sorunu, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Duru, B. (2012), Mustafa Kemal Döneminde Ankara'nın İmarı, Cumhuriyetin Ütopyası: Ankara. Haz. F. Ş. Cantek. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Gramsci, A. (2007). Hapishane Defterleri. Çev. A. Cemgil. İstanbul: Belge Yayınları.
- Gurallar, N. (2009). Ankara'da Bakanlıklar Üçgeninin Şekillenışı. Toplumsal Tarih, Sayı: 187. 66-73.
- Gül.M. (2021), Modern İstanbul'un Doğuşu Bir Şehrin Dönüşümü ve Modernizasyonu,
- Kızılay AVM Bugün Açılıyor. <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/kizilay-avm-bugun-aciliyor-19527126> Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2015.
- Kızılay Meydanı Yine Karıştı. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kizilay-meydani-yine-karisti-426010> Erişim Tarihi: 23 Kasım 2021.
- Kızılay Meydanı'nın ismi "15 Temmuz Kızılay Milli İrade Meydanı" oldu: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37020466#:~:text=15%20Temmuz%20darbe%20giri%C5%9Fiminin%20ard%C4%B1ndan,Temmuz%20%C5%9Eehitler%20Meydan%C4%B1%22%20olarak%20de%C4%9Fi%C5%9Fti> Erişim Tarihi: 17 Şubat 2017.

- Kortan, E. (2014). Ankara 1939-1945 İkinci Dünya Harbinin Gölgesinde. Ankara: Boyut Yayın Grubu.
- Lefebvre, H. (2014). Mekânın Üretimi. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Öymen, A. (2020). Bir Dönem Bir Çocuk. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özkan, Özbek, M. (2021), Tarihsel Süreçlerde Taksim Meydanı ve Beyoğlu Bölgesinin Morfolojik Evrimine Sentaktik Analizleri, Tasarım Kuram, Sayı: 32, 35-54.
- Sargın, G. A. (2017). Ankara'nın Kamusal Yüzleri Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezle, Ankara, İletişim Yayınları.
- Sarı, K.A. (2021), İktidar Mücadele ve Kent Ekonomisi - Payitahtlık Sonrası İstanbul Ekonomisi, İstanbul, İktisat Yayınları.
- Suher, H. (1996), Bir Otelin Yaşam Öyküsü, Yapı, Sayı: 181, Aralık 1996, s.116.
- Takım, A. (2012), Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. Cilt: 67. No:2. 157-197.
- Tokdoğan, N.(2018).Yeni Osmanlıcılık: Hınç, Nostalji, Nrasisizm. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Topal, A.(2016), Taksim square: From The Ottoman Refromation Erat o the Gezi Resistance, <https://archive.md/WoJrY#selection-99.0-99.70> Erişim Tarihi: 24.05.2022.
- Yıldırım, K. (2013), Ankara'nın Batı Koridorundaki Kentsel Gelişimin ve Toplu Taşıma Sistemlerinin Değerlendirilmesi: Ankara Lojistik Üssü ve Sanayi Bölgeleri Örnekleri, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, Sayı: 13. 2-22.

BÖLÜM 2

ÇEVRE VE TURİZM

Serdar CEYLAN¹, İhsan BULUT²

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü. serdar_ceylan_51@hotmail.com ORCID: 0000-0002-9599-5586

2 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya. ihsanbulut@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0002-4873-3479

Giriş

İnsanın biyolojik evrimsel süreci, milyonlarca yıl geriye götürülse de yerleşik yaşam günümüzden yaklaşık 10-12 bin yıl kadar geriden tarihlendirilmektedir. Avcı-toplayıcı olan ilkel toplumlardan sonra ortaya çıkan geleneksel tarım toplumları, bu yerleşik yaşamda doğal çevreyi yapay bir çevreye dönüştürmüşlerdir. Bu dönemde, bataklıkların kurutulması ve ormanların tarıma açılması ile doğa, tarım toplumları tarafından sömürülme-ye başlanmıştır. Ancak Endüstri Devrimi ile birlikte makine çağını başlatan modern sanayi toplumu, tarım toplumlarına göre, doğa üzerinde daha fazla hâkimiyet kurarak doğanın sömürsünde zirve yapmışlardır. Endüstri döneminde, modern bireyin ve ekonomik kalkınmanın doğadan üstün görülmesi, doğanın hızlı bir şekilde kullanımını ve sömürülmesini beraberinde getirmiştir. Başka bir ifadeyle, tarım toplumlarında doğanın sömürüsü ve çevresel bozulmalar sınırlı ve yerel ölçüde görülürken, Endüstri Devrimi'nin bilimsel ve teknolojik üstünlüğü ile birlikte, üzerinde yaşadığımız yeryüzünde ve doğal ortamda bölgesel ve küresel ölçekte dramatik değişimler yaşanmaya başlamıştır. Geleneksel tarım toplumundaki insan ve hayvan gücünün yerini endüstri toplumunda makine gücünün alması, doğal çevrenin hızlı bir şekilde değişmesine neden olmuştur. Ayrıca endüstrileşme ile birlikte fosil yakıtların enerji üretiminde, endüstride, ulaşımda ve konutlarda yoğun bir şekilde tüketilmesi ise hava kirliliği, sera etkisi, asit yağmurları ve küresel ısınma gibi doğal çevrenin hızla kirlenmesini ve bozulmasını beraberinde getirmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, dünyanın yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarını hızla tüketerek hızlı bir ekonomik büyüme ve kalkınma çabası içerisinde olmakta; ancak bu durum, birçok sektörün çevreye zarar vermesine neden olmaktadır. Tarım, ormancılık, balıkçılık, sanayi, madencilik, enerji, inşaat, ulaşım ve turizm sektörleri çevreyi doğal bir kaynak olarak kullanarak hızla tüketmekte; bunun doğaya çevresel çıktısı ise toprağın, suyun ve havanın kirlenmesi ile gürültü ve görünüm kirliliği şeklinde olmaktadır. Kalkınma uğruna çevresel etkiler göz ardı edilmekte, çevresel bir bedel ödenerek ve gelecek nesillerin çevre hakkı şimdiden gasp edilerek ekonomik bir büyüme hedeflenmektedir. Bu bağlamdan bakıldığında çevre sorunları 19. yüzyılın sonlarında dünyada fark edilse de 20. yüzyılın ikinci yarısından (1970'lerden) itibaren dünyada küresel çevre sorunlarına karşı artan bir ilgi olmuştur. Nitekim 1970'lerde bölgesel ve hükümetler arası çevresel anlaşmalar ve çevre konusunda alınan yeni yasal¹ düzenlemeler hayatın sosyal, kültürel ve ekonomik yönünü etkilemiştir. Yapılan uluslararası çevre toplantıları, çevre sorunlarının 20. yüzyılda küresel bir sorun olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, 1970'lerde post-endüstriyel toplumlar, endüstri toplumunun çevresel etki ve izlerini ortadan kaldırmak ve doğaya daha az zarar vererek

1 Dünya ve Türkiye'de çevre korumaya yönelik yasal düzenlemelerin kronolojisi için bkz. Gürpınar, 1998: 236-245.

çevresel bir hassasiyet ile ekonomik sektörlerin faaliyetlerini göstermesini amaçlamıştır. İnsanların kar elde etmek için doğayı sömüremeyeceği, doğal kaynaklarının sınırsız olmadığı görüşü, post-endüstriyel dönemde ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, 18. yüzyıldan 1970'lere kadar ekonomik büyüme ve kalkınmada çevresel hassasiyetler göz ardı edilerek ilerlemiş, 1970'lerden itibaren post-endüstriyel dönemde sürdürülebilirlik anlayışı ile çevrenin de dikkate alınarak sürdürülebilir büyümenin ve sürdürülebilir kalkınmanın hedeflenmesi gerektiği ortaya koyulmuştur.

Turizm olayı, doğal ya da kültürel çekicilikleri ile öne çıkan bir mekânda (destinasyonda) gerçekleşmektedir. Dağlar (trekking, kış turizmi, yayla turizmi vb.), akarsular (rafting), göller (su sporları vb.), denizler (kıyı turizmi), çöller (çöl safarisi, jip safari, deve turları vb.), ormanlar (wellness turizmi, kamp-karavan turizmi vb.), mağaralar, kaplıca ve içmeler (sağlık turizmi) turizmde yararlanılan başlıca doğal kaynaklardır. Ayrıca bir coğrafi bölgenin sahip olmuş olduğu tarihi ve kültürel miras değerleri (yeraltı şehri, ören yeri, arkeolojik alanlar, kale, kilise, cami, bedesten, çeşme, konak vb.) turizmde pazarlanan kültürel çekiciliklerdir. Turistin çıkış bölgesinden destinasyona varış sürecine kadar havayolu, demiryolu, karayolu ve denizyolunu kullanması, turistik amaçlı mekânsal hareketliliğin çevreyle olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Günümüzün küresel dünyasında, ulaşım ve iletişim (haberleşme) alanında yaşanan teknolojik ilerlemeler, insanların mekânsal hareketliliğini artırmıştır. Yıl içerisinde birden fazla mekânı tüketmek, insanlarda bir alışkanlığa dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle, günümüzün küreselleşen dünyasında insanların serbest zamanlarındaki mekânsal hareketliliği her geçen gün artmaktadır. Özellikle günümüzün dijital dünyasında sosyal medya üzerinden gezilen görülen yerlerin pazarlanabilmesi, insanları daha çok seyahate itmektedir. Ayrıca sosyal medya üzerinden turizm acentelerinin reklamları ile destinasyonların tanıtılması ve pazarlanması (tur reklamları) insanları seyahate çıkmaya ve turizme katılmaya daha çok motive etmektedir. Günümüzde uluslararası turizme katılan kişi sayısının milyarlar ile ifade edilmesi, iç turizme katılan kişi sayısının ülke içinde milyonları bulması, ziyaretçilerin doğa üzerinde birtakım olumsuz etkiler bırakmasını da kaçınılmaz kılmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacı turizm sektörünün çevre üzerindeki etkilerini anlamaya çalışmaktır. Araştırmada cevap aranan sorular şu şekildedir: Turizm endüstrisi ile çevre arasında nasıl bir ilişki vardır? Turizm, çevreyi ne yönde (nasıl) etkilemektedir? Turizmden kaynaklı çevresel sorunlar nelerdir?

Çevre ve Çevre Kirliliği

Çevre, organizmayı kapsayan cansız ve canlı durum ve etkenlerin karışımı; toplumu etkileyen dış koşul ve durumların toplamı; organizmanın yaşam ve gelişimini etkileyen dış durum ve etmenlerin tamamıdır (Sümer,

1970; Uluğ, 2016: 93). Çevre, canlıların içinde yaşadığı, hayati bağlarla bağlı oldukları, çeşitli şekillerde etkilendikleri ve etkiledikleri bir ortamdır. Çevre, bir canlının biyolojik, ekonomik, kültürel ve sosyal faaliyetlerini sürdürdüğü; yaşamın temel koşulu olan üreme, beslenme ve barınma ihtiyacının karşıladığı yerdir (Yıldız vd., 2009: 14). Çevre; belirli bir dönemde doğrudan ya da dolaylı olarak kişiyi etkileyen, kişinin maddi ve manevi gelişimini ve yaşam koşullarını belirleyen biyolojik ve sosyal etkenlerin toplamıdır (Ansiklopedik Çevre Sözlüğü, 2001: 100). Çevre; insanların gündelik yaşamında ve cansız nesneler üzerinde kısa ya da uzun bir dönemde doğrudan ya da dolaylı bir etkide bulunabilmekte; doğadaki canlı ve cansız varlıkları belirli bir zamanda fiziksel, biyolojik kimyasal, ekonomik ve toplumsal olarak etkileyebilmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2002: 28). Çevre; doğal ortamdaki tüm canlıları kuşatan maddeler, olaylar ve eylemler tamamı ya da canlıların yaşamsal bağlarla bağlı oldukları, etkilendikleri ve etkiledikleri bir mekân birimidir. Çevre, toprak, su, hava, hayvan ve bitki türleri ile doğal ve tarihi zenginliklerin bütünüdür (Ökmen, 2003: 37; Bozkurt, 2012: 5). Su, toprak, hava ve gıdaların insan sağlığına zarar verecek miktarda kirlenmesine ya da doğal ortama zarar verecek oranda kötüleşmesine neden olan çevre kirliliği ise, insanların beşeri ve ekonomik faaliyetlerinin doğayı olumsuz etkilemesiyle belirmektedir. Bu durum, çevrenin doğal yapısının bozularak kötüleşmesine ve değişmesine neden olmakta ve doğal ortamdaki canlıların bu durumdan olumsuz etkilenmesine sebebiyet vermektedir (Pierce vd., 1998: 1; Bozkurt, 2012: 8). Çevre sorunlarının toprak, su ve havada zararlı etkilerin oluşmasıyla meydana gelen ve bu etkilerin canlıların yaşamını olumsuz bir şekilde etkileyen tüm süreçleri, çevre kirliliği olarak adlandırılmaktadır. Çevre kirliliği; toprak, su ve hava içerisine yoğun bir oranda karışan bütün zararlı maddelerin insan, hayvan ve bitki gibi canlıları tehdit etmesi ve cansız varlıkların niteliğini değiştirmesi olayıdır. Bu durum nedeniyle canlı ve cansız varlıkların fiziksel, biyolojik ve kimyasal yapısının değişmesine ve doğal dengenin bozulmasına neden olmaktadır (Yıldız, 2009: 103-104).

Çevre, 18. yüzyılda sanayileşmeyle başlayan süreçte, doğal kaynakların hızla sömürülmesi sonucu yıpratılmıştır. İnsanların beşeri ve ekonomik eylemleriyle artan ve hayatı olumsuz yönde etkileyen çevresel bozulma, yüzyılın en önemli problemleri arasında çevre sorunlarının yer almasına neden olmuştur. Dar ölçekte toprak, su, hava ve gürültü kirliliği olarak tanımlanan çevre sorunları; aslında günümüzde ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal boyutlarıyla yeni bir nitelik kazanmıştır (Ökmen, 2003: 37). Artan dünya nüfusu, sanayileşme, kentleşme ve turizm nedeniyle çevre sorunları gün geçtikçe büyüyen bir sorun yumağına dönmektedir. Dünyada yaşanan çevre sorunlarını günümüzde uzun bir liste halinde sıralamak mümkün hale gelmiştir. Ozon tabakasının delinmesi, küresel ısınma

kaynaklı iklim değişikliği², buzulların erimesi, asit yağmurları, aşırı nüfus artışı, biyolojik çeşitliliğin kaybolması, ormanların azalması ve sulak alanların ortadan kaldırılması, çölleşme, erozyon, sel ve taşkınlar, deniz kirliliği, göl ve akarsu kirliliği, yeraltı sularının kirlenmesi çevre sorunlarından dikkat çekenlerdir. Ayrıca kıyılarda görülen yoğun yapılaşma, kıyıların doldurulması, aşırı balık avlama, miktarı her geçen gün artan her türlü (tıbbi, endüstriyel, kimyasal, hafriyat vb.) atıklar, kimyasal gübreler ve kimyasal zirai ilaçlar, çarpık kentleşme, yenilenemeyen kaynakların hızla azalması ve nükleer sızıntılar da çevresel sorunlar içerisinde yer almaktadır (Bozkurt, 2012: 5-6). Farklı disiplinlerdeki bilim insanlarına göre, dünya gezegeni hızlı bir şekilde ölüme doğru ilerlemektedir. 1980'lerden günümüze doğru bu hususla ilgili bazı tespitler şu şekildedir: Orman tahribatları (yangın, ağaç kesimi, asit yağmurları) 150-200 milyon hektara varmış; su ve rüzgâr kaynaklı toprak erozyonları 400-450 milyar tona yükselmiş, toprakların çölleşmesi 100-120 milyon hektara çıkmış, ozon tabakasındaki delik 4-4,5 milyon km²'ye (Avrupa yüzölçümünün yarısına) ulaşmıştır (Gündüz, 2004: v). Bu tür çevresel problemler, hükümetler arası ve ulusal ölçüde çevresel politikaların oluşmasına neden olmuştur. Başka bir deyişle, yaşanan çevresel sorunlar; sanayi, turizm, ulaşım ve tarım gibi sektörlerle çevre politikasıyla bakılmasına neden olmuştur. Yeşil ekonomi, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir turizm, ekoturizm ve yeşil turizm bu bakış açılarından bazıları olmuştur.

Çevreye Politik Bakış

Çevresel bozulma, insanın yeryüzüne çıkmasından 18. yüzyılda yaşanan sanayileşme sürecine kadar önemli boyutlara ulaşmamıştır. Ancak sanayileşmeyle birlikte doğal kaynakların hızlı kullanımı, kitlesel üretim ve tüketim sonucu doğal ortamda meydana gelen tahribat, 21. yüzyıl toplumunun yaşamını tehdit eden boyutlara varmış durumdadır. Çevre sorunları, günümüz ülkelerinin gündemini meşgul eden en önemli problemlerden birisi haline gelmiştir (Bozkurt, 2012: 1). Günümüz toplum yaşamında her türlü değeri, para ve tüketim durumu belirlemektedir. Tüketici, değil başkalarının çevre değerine, kendi çevresine dahi ne gibi zararlar verdiğini düşünmemekte ve çevresine karşı saygılı olma zahmetinde bulunmamaktadır. Ünlü düşünürün “*Düşünüyorum, öyleyse varım*” özdeyişinin yerini, günümüzün sanayi sonrası döneminde adeta “*Tüketiyorum, öyleyse varım*” kuralı almış durumdadır. İlk bakışta yerelmiş gibi görünen çevre sorunlarının birçoğunun bölgesel hatta küresel sonuçlar doğurmaktan geri kalmadığı bilinmektedir. Çevresel kirliliklerin en somut göstergeleri; ozon tabakasının delinmesi, atmosferde artan sera gazı, asit yağmurları, küresel ısınma ve iklim değişikliğinde görülmektedir. İnsanların ekonomik ve sosyal etkin-

2 Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin turizm sektörüne etkisi için ayrıca bkz. Ceylan ve Bulut, 2022.

likleriyle atmosfere giden karbondioksit ve diğer zehirli gazlar, sera etkisi oluşturarak yeryüzü sıcaklığını yapay olarak artırmakta ve iklimsel değişimleri hızlandırmaktadır. Ozon tabakasının delinmiş olmasının yanında, ormanların giderek azalması ve asit yağmurlarının ormanlar üzerindeki öldürücü etkisi ormanların alansal olarak daralmasına neden olmaktadır (Keleş, 2016a: 13-15). Yaşanan bu tür çevresel problemler, son yüzyıllarda gelişen teknolojinin etkisiyle kapitalist ekonominin doğayı aşırı sömürmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Kapitalist sistemin üretim anlayışından ve teknolojinin kullanımından vaz geçemeyen sosyalist deneyimler de bu gidişatı hızlandırmaktan başka bir rol oynamamıştır (Özdek, 1993: 4; Ökmen, 2010: 31). Başka bir anlatımla, İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze doğru yaşanan süreçte, ulus devletlerin ekonomik kalkınma amacıyla giriştikleri faaliyetlerin dünyanın doğal sistemine uygun olmadığı, son yirmi yıla damgasını vurmuş durumdadır. Doğayla çatışmalı bir şekilde üretim yapan modern toplumun; küresel ısınma, toprak ve havanın kirlenmesi, su kaynaklarının azalması, çölleşme, bitki ve hayvan sayısının azalması, orman ve mera alanlarının azalması ve küresel ısınma şeklinde çevresel sorunlarını çoğaltmak mümkündür. Doğayla çatışmanın merkezinde, ekonomik kalkınma uğruna insanların açtığı fabrikaların katı ve sıvı atıklarının yanı sıra, atmosfere saldırdığı karbondioksit gibi kirlletici gazlar yer almaktadır. Ayrıca bu fabrika tesislerini kurabilmek için orman ve tarım arazilerinin işgal edilmesi ve artan bilinçsiz tüketim nedeniyle canlı türlerinde görülen azalmalar da bu çatışmanın odağında yer almaktadır. Ekonomik kalkınmanın temelinde yer alan sanayileşme, 1970'lere gelene kadar ekonomik kalkınma uğruna kitlesel üretim ve kitlesel tüketim olgusuyla hareket etmiş ve doğal kaynaklarının sınırsız olacağı düşüncesini benimseyerek genişlemesini sürdürmüştür. Genişleyen bu üretim anlayışı, ekolojik sisteme daha çok zarar vermiştir (Doğaner-Gönel, 2013: 279; Ceylan, 2019: 334). Diğer bir deyişle, dünya genelinde üretimi artırma ve ekonomik olarak güçlü olma isteği sonucunda yaşanan hızlı sanayileşme, çevre kirliliğini de artırmıştır. Gelişmiş ülkelerin daha iyi konuma gelme isteği ve gelişme-büyüme oranları ile çevreye olumsuz etkileri doğru orantılıdır. Birindeki artış diğerinin de artmasına neden olmaktadır. Gelişmiş ülkeler, artan tüketimlerini karşılayabilmek için üretimlerini de artırmışlardır. Ancak bu durum çevrenin tahribatına ve kirliliğine neden olmaya başlamıştır. Bu kirliliği durdurabilmek adına kirliliği tetikleyen sanayi faaliyetlerini az gelişmiş ülkelere taşımışlar, bir anlamda kirlilik ihraç etmişlerdir (Keleş ve Hamamcı, 1997, Atabey, 2019: 25). Ayrıca günümüzde birçok ülke, tonlarca kendi çöp ve atığını başka ülkelere göndermeye başlamıştır.

Son yıllarda çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar, ortamın kirlenmeden, doğal dengesi bozulmadan sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını amaçlamaktadır. Doğal çevrenin korunmasına yönelik

çalışmaların işlevsel olarak yürütülmesi için özellikle gelişmiş ülkelerde çevre bakanlığı kurulmuştur. Bunun yanında birçok sivil toplum örgütü, çevrenin devamlılığının sağlanmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır (Atalay, 2008: 1). Günümüzde çevreyle uyumlu olan kalkınma yaklaşımları (eko-ekonomi, sürdürülebilir kalkınma) gündeme gelmiştir (Gürmeriç, 1997: 18). Bu anlamda ekonominin ekolojik ve sürdürülebilir yönü, insan ile doğal ortam arasındaki yeni bir ilişkiyi ve ortaklığı ifade etmektedir (Chiras, 1994: 508). Ancak günümüzün küresel ekonomik sistemi, ekolojinin ilkeleri tarafından ziyade, pazar güçleri tarafından şekillendirilmektedir (Brown, 2004; Yıldırım, 2010: 236). Ulus devletler ve uluslararası ilgili kurumlar; çevre sorunları üzerine gereken hassasiyeti göstermemesi, sorunların çözümü hususunda kısa ve uzun dönemli planlar hazırlayamaması ve insanların tüketim alışkanlıklarını aynı şekilde devam etmesine çözüm bulamaması durumunda, gelecekteki çevresel sorunlarının boyutu daha da artacaktır. Ayrıca insanlar; fosil yakıtları, petrokimya ürünlerini ve pestisitleri istedikleri gibi kullanmaya devam ederse, azalan ormanlar yenilenerek çoğaltılamazsa, teknolojik ilerlemede çevresel durumlar dikkate alınmazsa ve küresel ısınma bugünkü hız ve oranda artmaya devam ederse, dünya yüzeyinde daha büyük çevresel felaketlerin yaşanması kaçınılmaz olacaktır (Gündüz, 2004: v). Günümüzde çevre sorunlarında karşımıza çıkan en önemli husus, insanların ekonomik ve sosyal faaliyetlerinin oluşturduğu kirliliklerin doğal ortam üzerindeki etkileridir. Teknoloji, sanayileşme ve diğer faaliyetlerin çevreyle ilgilenmeden 1970'lere kadar süren faaliyetleri sonucunda oluşan çevresel problemlere karşı günümüzde yeni görüşler ortaya atılmaktadır. Bu çerçevede doğanın kirlilik basıncını ne kadar karşılayabileceği, kritik denge noktası durumunda kabul edilebilecek koşulların neler olduğu ve zarar gören doğal çevrenin nasıl bir metodolojiyle iyileştirileceği gibi konular günümüzde tartışılmaktadır. Çevresel etki-tepki değerlendirme çalışmalarına yer verilerek çevre kirlenmesi sınırlandırılmalıdır. Günümüz toplumları, artan dünya nüfusu ve kentleşmeden kaynaklanan kirlenmeler ile kaliteli ve bozulmamış bir doğa arasında nasıl bir tercih yapacağına karar vermelidir. Doğal kaynakların ve koruma yöntemlerinin sınırlılığı düşünüldüğünde, çevre konusunda insan özgürlüğünün de sınırlılıklarının olduğu bilinmelidir (Uluğ, 2016: 94). Bu anlamda Türkiye de yakın bir dönemde çevre sorunlarıyla ilgilenmeye başladığı için, Türkiye'nin kamu politikaları daha çok "onarımcı (curative)" nitelikte olmaktadır. Ancak bu tür onarımcı politikalar, gelişmiş Batı ülkelerinde çevresel hasar ve kayıpların giderilmesi için, yerlerini "önleyici (anticipatory)" politikalara bırakmaktadır. Çevresel konularla ilgilenen aktif grupların, yapısal değişiklikler ve teknik yenilikler içeren önleyici politikaları savunması beklenmektedir. Kalkınma anlayışı ve kamu yönetiminden kaynaklı olarak, Türkiye'de çevreyi kirletenlere karşı yaptırımların bile yeterince uygulanmadığı görülmektedir (Keleş, 2016b: 335-338). Gelişmekte olan

ülkelerde kalkınma göstergesi olarak tanımlanan dev projelerin hayata geçirilebilmesi için, olumsuz ÇED raporları çoğu zaman politik kararlarla olumluya çevrilmektedir.

Çevre Politikalarının Gelişmesinde Yapılan Uluslararası Toplantılar

Çevresel kirlenmeler, Massachusetts (ABD) Halk Sağlığı Komitesi’nin ilk defa 1869 yılında gündeme getirilmiş ve bu konuda bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride, tüm canlıların temiz su, temiz toprak ve temiz havaya ihtiyacı olduğu, bu tür kaynakların bütün insanlığın ortak değerleri olduğu ve kirlenmemesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak bu bildiri, ilgili otoritelerde yeterince uygulamaya geçememiştir (Gündüz, 2004: iv). Ekonomik³ anlamda çevre kavramına ilgi ise, 1970’lerde başlamıştır. Başlangıçta çevre sorunlarına, çevrenin kullanılmasından kaynaklanan sorunlar, esas itibarıyla de çevre kirliliği sorunu olarak yaklaşılmıştır. Daha sonra çevre sorunlarına çevrenin korunması ve çevrenin yönetilmesi sorunları da eklenmiştir. Önce çevre tahribatını “*onarıcı politikalar*” uygulanmış, sonra sürekli ve dengeli kalkınmayı sağlamak amacıyla çevre tahribatını “*önleyici politikalar*” da uygulanmaya başlamıştır (Toprak, 1989: 91; Serim, 2016: 145). Çevresel problemlerin öneminin fark edilmesiyle birlikte, bu sorunların giderilmesi hususunda da yeni görüşler ortaya çıkmıştır. 1970’lerden itibaren izlenmeye başlayan “*onarımçı politikaların*” yeterli olmadığı fark edilince, 1980’lerde çevre-ekonomik kalkınma arasındaki ilişkileri dikkate alan yeni politik yaklaşımlar geliştirilmeye başlanmıştır. Ekonomik gelişme ile giderek önemi artan çevresel problemler arasında çok yakın bir ilişkinin olduğu 1980’lerde ortaya koyulmuş; dönemin sonlarına doğru bu durum “*sürdürülebilir kalkınma*” kavramı ile ifade edilmiştir. Bu dönemde, ekonomik faaliyetlerde çevresel faktörlerinde dikkate alınması gerektiği dile getiren “*sürdürülebilir kalkınma/sürdürülebilir ekonomi politikaları*”⁴ gündeme gelmiştir (Yıldırım, 2010: 236). Çevre konusu, 1970’lerden itibaren ulus devletlerin gündeminde yer bulmaya başlamış, ulusal ve uluslararası alanda atılan adımlarla “çevre”, bir politika nesnesi haline gelmiştir. Çevre politikaları; doğal ortamdaki su, toprak, hava ve gürültü kirliliği ile görüntü kirliliğini, doğal kaynakların azalması, katı ve sıvı atıkları, iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı ve erozyon gibi çok boyutlu olan çevresel problemleri ve bunların çözümünü kapsamaktadır. Ancak bu tür çevresel meseleler genelde ekonomik gelişme ve büyümenin gerisinde kalmakta ve çok yönlü çevresel politika alanı gündemin arka sıralarında

3 Çevre ile ekonomi (Döngüsel ekonomi, yeşil ekonomi, mavi ekonomi, onarım ekonomisi, ekolojik ekonomi ve karbonsuz ekonomi) arasındaki ilişki için bkz. Sağır, 2020: 98-111.

4 1987 Çevre ve Kalkınma Raporu (Brundtland Raporu), 1992 Rio Zirvesi (Rio Deklarasyonu), 1996 BM İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II Zirvesi), 1997 BM Özel Oturumu (Rio+5 Zirvesi), 2002 Johannesburg Zirvesi (Rio+10) ve 2012 Rio-20 toplantısı, BM’nin sürdürülebilirlik üzerine gerçekleştirdiği diğer uluslararası toplantılar olmuştur (Akıncı-Ekiztepe, 2016: 34-46).

kalmaktadır (Güleç-Solak ve Sürmeli, 2015: 22). 1970’li yılların başlarında ulus devletler, ulusal sınırları aşan ciddi çevresel sorunlarla karşı karşıya kalmış ve bu sorunu tek başına halledemeyeceğini fark etmişlerdir. Yaşanan gelişmeler, Stockholm Konferansı gibi uluslararası toplantıların yapılmasına ve çevresel problemlerin çözümüne yönelik ortak girişimlerde bulunulmasına imkân vermiştir. Bu tür uluslararası gelişmeler, çevresel politikaların oluşturulmasında ve geliştirilmesinde önemli bir adım olmuştur (Bozkurt, 2012: 1). Nitekim çevre sorunları konusunda uluslararası alanda ilk önemli adım, BM’ye üye ülkelerce 1972 Stockholm Konferansı’nda atılmış ve bu toplantıda 5 Haziran “Dünya Çevre Günü” olarak ilan edilmiştir. Bu tarihten sonra uluslararası alanda çevreyi etkileyen sorunlar gündeme getirilmeye başlanmış ve çevre sorunlarını içeren kongre, konferans ve sempozyumlar düzenlenmeye başlanmıştır (Atalay, 2005: 282). Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun 1987 yılında yayınlanan “Ortak Geleceğimiz” adlı raporu sonrasında ise “sürdürülebilirlik” kavramının çevre hareketinde merkezi bir konum kazandığı görülmektedir. Bu rapor, çevre hareketi içinde bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. 1992 yılında Rio de Janeiro’da toplanan Çevre ve Kalkınma Konferansı ile “sürdürülebilirlik” kavramı, uluslararası ölçekte kabul edilen bir ilke haline gelmiştir. Bu konferansta, “Gündem 21 Çevre Eylem Programı”nın kavramsal dayanağı oluşturulmuştur. Sürdürülebilirlik kavramının ancak küresel ortaklık arayışı içinde gerçekleştirilebileceği kabul edildiğinden, bu ortaklığı yönlendirebilmek adına “BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu” oluşturulmuştur (Tekeli, 2014: 185-186). Uluslararası bir toplantı olan 1972 Stockholm Konferansı’nın amacı, çevre sorunlarının artık yerel olmaktan ziyade ülkelerarası bir boyut kazandığı düşüncesini ve bu sorunların korunç boyutlarını vurgulamak olmuştur. 1992 yılında Rio de Janeiro’da aynı amaçla Çevre ve Kalkınma Konferansı toplantısı yapılmış (Gündüz, 2004: iv) ve bu toplantıda ülkelerin çevreye duyarlı yönetim şekilleri benimsemelerine yönelik bir dizi ilkelerin kabulü açısından önemli bir adım atılmıştır. Ayrıca konferansta “BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” ile “BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi” imzaya açılmıştır. 1994 yılında ise “BM Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi” imzaya açılmıştır. 2000 yılında kabul edilen “BM Binyıl Zirvesi” ile de ortak geleceğimiz için gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle birlikte işbirliği içinde çalışması, bir araç olarak kabul edilmiştir. “Binyıl Kalkınma” hedeflerinde; çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması için, ulusal ekonomik kalkınma politikalarının sürdürülebilir kalkınma ilkeleri ile uyumlu hale getirilmesi, çevresel kaynaklardaki kayıpların tersine çevrilmesi, biyolojik çeşitliliğin azaltılması, sağlıklı ve temiz içme suyuna ulaşamayan nüfusun yarı yarıya azaltılması amaçlanmıştır. 2002 yılında Johannesburg’da “Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi” gerçekleştirilmiştir. 2012 yılında Rio de Janeiro’da “BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio-20)” düzenlenmiştir. “Rio-20

Zirvesi” sonucunda “İstediğimiz Gelecek” isimli, kalkınma için yol haritası niteliğinde bir sonuç belgesi kabul edilmiştir. 2015’te New York’ta “Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” kabul edilmiştir. 2030 yılı sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında; sürdürülebilir şehirler, iklim değişikliği, kuraklıkla mücadele, biyolojik çeşitliliğin korunması gibi çevre konuları sürdürülebilir kalkınmanın gündemine alınmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Avrupa ülkelerinde çevre bilincinin gelişmiş olması ve yeşil hareketin giderek güçlenmesi ile birlikte, Avrupa Birliği politikaları içerisinde çevre sorunları⁵ özel bir yer tutmakta ve hükümetler arası çevre toplantılarında Birlik, öncü rol oynamaktadır. Türkiye’nin de AB’ye üyelik müzakerelerini hızlandırabilmek için çevre konularında yasama çalışmalarına hız verdiği görülmektedir (Duru, 2007: 1). 1970’li yıllardan itibaren çeşitli ilkeler doğrultusunda AB çevre politikaları ve çevresel eylem programları oluşturulmaya başlanmıştır (Çokgezen, 2007: 91). Türkiye’de de çevre konusu⁶, planlı dönemde ilk kez “Üçüncü 5 Yıllık Kalkınma Planı’nda (1973-1977)” gündeme alınmıştır. Türkiye’de planlı dönem öncesinde sadece “çevre sağlığından” söz edilmiştir. İlk zamanlarda belli başlı çevresel problemler incelenmiş; ancak artan çevre sorunları ve insan sağlığını tehdit eden boyutlarda oluşan çevresel kirlilikler sonucu, çevre sorunlarına duyarlılığın arttığı ve çevresel sorunlar ortaya çıkmadan önleyici politikaların uygulanması gereği ortaya çıkmıştır (Güleç-Solak ve Sürmeli, 2015: 26). Ancak “Üçüncü 5 Yıllık Kalkınma Planı” ile başlayan süreçte oluşturulan çevre politikaları, sadece bir düzenleme olmaktan ileriye gidememiştir. Doğal kaynakların hızla tükenmesi, üretimin bir çıktısı olan zararlı katı ve sıvı atıkların bertaraf edilmesinde problemlerin yaşanması ve yenilenebilir enerji kaynakları yerine atmosferi kirleten fosil enerji kaynaklarından enerji ihtiyacının karşılanması gibi durumlar, Türkiye’de çevresel problemlerin çözümünü geciktirmiştir (Bozkurt, 2012: 2).

Çevre ve Turizm

Doğal çevre, belirli bir bölgeye yönelik turistik talebinin ortaya çıkmasında ve bu talebin sürdürülmesinde önemli bir faktördür. Turistin tatil yapacağı destinasyonun neresi olacağına ve o mekânda ne kadar süre kalacağına karar vermesinde, doğal çevre belirleyici olmaktadır. Bu nedenle doğal çevre ile turizm, birbirinden ayrılmaz bir ilişki içerisinde. Turizm, tümüyle doğal çevrede meydana gelmekte ve doğal çevrenin çekim öğeleri, turizm talebi üzerinde bir etkiye neden olmaktadır. Nitekim son 40 yılda doğal çevrenin aşırı tahrip edilmiş olması, turizm ile çevrenin ayrılmaz bir

⁵ AB çevre politikaları ve çevre eylem programları hakkında bkz. Duru, 2007; Garipağaoğlu, 2011: 470.

⁶ Türkiye’de ulusal çevre mevzuatı ve Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası çevre sözleşmeleri ve protokolleri hakkında ayrıca bkz. Garipağaoğlu, 2011: 455-474.

ilişki içerisine girmesine neden olmuştur. Turizm üzerine araştırma yapan bilim insanlarının “gelecekte turizm talebini belirleyecek tek seçeneğin çevre olacağını” düşünmesi dikkat çekmektedir (Kozak vd., 2014: 94). Turizm ile çevre arasındaki ilişkinin incelenmesini anlamlı kılan, çevresel değerlerin “turizmin olmazsa olmazı” durumunda olmasıdır. Turizm talebini yönlendiren etkenlerin başında destinasyonun sahip olduğu çevresel kaynaklar gelmektedir. Bu kaynakların zenginliği, destinasyon için turisti çeken bir avantaj olarak değerlendirilirken, bu kaynakların kötüleşmesi ya da bozulması, bölgenin turistik çekim merkezi olmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Turizm aktivitelerinin tamamında, turizm ürününü oluşturan unsurların başında çevresel kaynaklar gelmektedir. Bu bakımdan, turizm-çevre ilişkisini değerlendirirken göz önünde tutulması gereken, karşılıklı olarak olumlu ve olumsuz ikili ilişkilerin varlığı gelmektedir. Bu ikili etkileşimin ilk halkası, çevresel değerlerin turizm ürününün oluşumundaki etkisidir (Kahraman ve Türkay, 2017: 60).

Turizm, çok yönlü, ekonomik ve toplumsal boyutlu bir faaliyettir. Turizmin büyük ölçüde çevre ve doğal kaynaklar üzerine kurulu olması, çevre ile turizm arasındaki ilişkinin iki boyutundan da söz edilmesine neden olmuştur. Çevresel ortam, turizmin gerçekleşmesi için gerekli kaynaklardır; ancak turizm faaliyetleri, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, çevresel kaynaklar üzerinde bir takım negatif etkiler oluşturmakta ve bu kaynakları tüketerek kullanmaktadır (Tourism and Environment in Europe, 1995; Ceylan, 2001: 170; Tuna, 2014: 154). Diğer bir deyişle, başarılı bir turizm faaliyeti için temiz, düzenli ve sağlıklı bir çevreye ihtiyaç duyulmakta, ancak turizmin hızlı temposunun ise çevreyi tahrip edebildiği görülmektedir. Gerçekçi ve dengeli bir uygulama, hem turizmin gelişmesi hem de çevrenin korunması için vazgeçilmez bir şart olarak görülmektedir. Turizm ve çevre dengesinde en önemli öge de turizmin geliştiği, turistlerin yoğunlaştığı bölgelerdeki çevre sorunları olmaktadır. Açıkça görülen bu sebeplerle, turizmin çevreye ilgisi giderek önem kazanmaktadır. Kabul edilmelidir ki turizm, doğanın ve tarihi varlıkların meydana getirdiği bir ünite içinde, peyzajın ve kültürel değerlerin korunduğu bölgelerde gelişmektedir. Yine gözden kaçırılmamalıdır ki, turizm etkinliklerinin yoğun ve hızlı geliştiği yerlerde çevre değerleri de belli ölçüde tahrip edilmektedir. İşte bu kritik nokta, turizm ve çevre ilişkisinde bulunması gereken hassas dengenin önemini ortaya koymaktadır (Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, 1990; Güney, 2004: 273). Nitekim belirli bir bölgeye ya da ülkeye yönelik turizm talebinin oluşması ve bu talebin sürdürülmesi sırasında doğal çevre önemli bir faktör olmaktadır. Ayrıca turistlerin gidecekleri yerin seçiminde ve kalış sürelerinin saptanmasında da doğal çevre önemli bir belirleyici faktör olmaktadır. Başka bir deyişle, turizm ve doğal çevre, birbirinden ayrılmaz bir ilişki içerisindedir. Turizm, tümüyle doğal çevrede oluşmakta ve doğal çevrenin çekim

öğeleri turizm talebi üzerinde bir etkiye sahip olmaktadır. Dünyanın son 30-40 yılı içerisinde doğal çevre üzerinde görülen ağır tahribat, turizmin çevre ile ayrılmazlığını daha da artırmaktadır. Bu alanda araştırmalar yapan bilim insanları da önümüzdeki yüzyılda turizm talebini belirleyen tek seçeneğin doğal çevre olacağı üzerinde görüş birliği içinde olmaktadır (Albuz-Pehlivan, 2011: 16).

Turizm endüstrisi, yerel ölçekten küresel ölçeğe kadar, doğal çevresel sistemler ile etkileşim içindedir. Turizm endüstrisinin doğal kaynakların kalitesine bağımlılığı, birçok endüstriden daha fazladır. Turizm bir yandan çevre kalitesinin devamının sağlanması sorumluluğunu üstlenirken, öte yandan büyümeye devam eden bir endüstri olarak kaynakların aşırı tüketilmesine ve kaçınılmaz olarak doğal çevrenin hasara uğratılmasına neden olabilecek bir potansiyele sahiptir (Goodall ve Stabler, 1997: 279-302). Doğal kaynakların sınırlı oluşu, turizm endüstrisindeki tüm aktörlerin (kamu, yerel halk, turistler vd.) çevresel duyarlılığa sahip olmalarını gerektirmektedir. Çevre kalitesi turizm endüstrisinin varlığını sürdürebilmesinin en önemli koşulu durumundadır ve sürdürülebilir turizm⁷ için turizm endüstrisindeki tüm aktörlerin işbirliği içinde bu konuda gerekli önlemleri almaları gerekmektedir (Öncüler ve Yılmaz, 2005: 1-7; Demir ve Çevirgen, 2006: 61). Başka bir deyişle, doğal çevre ve doğal kaynaklar, turizmin temel değerlerini oluşturur. Özellikle 20. yüzyılın sonunda, doğal çevre ve doğal değerler, toplumlar için, dolayısıyla da turizm için daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, turizm olgusu, tüm dünyada büyük ölçüde birim ve içerik değiştirmiş ve turistlerin talep ve beklentileri de değişmiştir. Turizm açısından temel faktörler olan doğa, tarihi çevre, kültür ve sanat gibi faktörler vazgeçilmez bir nitelik haline gelmiştir. Dolayısıyla doğal çevrenin korunması, turizmin doğal çevreye zarar vermeden hatta doğal çevre ile iç içe bir yapı ve içerik kazanması, turizmin sürdürülebilirliği bağlamında gündeme gelmiş olan olgulardır (Tuna, 2014: 153).

Turizm sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal ve çevresel boyutları olan ve bu boyutları ile birlikte değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Ekonomik anlamda bir hizmet sektörü olan turizmi etkileyen birçok faktör vardır. Bu faktörler, üretilen hizmet kalitesini ve verimliliğini belirlemektedir (Tuna, 2014: 153). Nitekim günümüzde artan çevre bilinci, turistlerin daha kaliteli ürün talebi ve destinasyonlar arasında artan rekabet, çevre kalitesini en önemli konu haline getirmiştir. Bir destinasyonun çevre kalitesi, turistin seyahat kararında en önemli tercih nedenlerinden birisi olmaktadır. Turizm talebi açısından çevre kalitesi, doğal çekiciliklerin kalitesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Doğal çekiciliklerin kalitesi, destinasyonun kalitesini de belirlemektedir. Destinasyonlar ancak etkili bir çevre

7 Sürdürülebilir turizm için ayrıca bkz. Çeken, 2016; Kozak, 2014; Türkay ve Çalık, 2019; Koçak, (2016).

yönetimi ile rekabet şanslarını artırabilmektedir (Mihalic, 2000: 65-78). Turizmin başarısı, doğal çevrenin ve insanlar tarafından oluşturulmuş yapay çevrenin kalitesine bağlıdır. Turistlerin seyahat tercihlerinde destinasyonun doğal ve kültürel çevresinden önemli ölçüde etkilendikleri açıkça görülmektedir. Turizm endüstrisinin uzun dönemde başarısı ancak herhangi bir bölgenin doğal, kültürel ve tarihi çekiciliklerini sürdürebilmesi ile mümkündür. Özellikle hassas çevrelerde turizm endüstrisi, doğal ve kültürel kaynakların korunarak geliştirilmesi ve verilebilecek hasarların azaltılması bakımından önemli bir rol oynamaktadır (Manning ve Dougherty, 1995; Demir ve Çevirgen, 2006: 62). Düzenli, temiz ve korunmuş bir çevre, turizme katılan kişiler açısından bir çekim unsuru olmasının yanında, farklı turizm türlerinin de ortaya çıkmasının nedenidir. Örneğin ekoturizm, doğa temelli bir turizm çeşididir ve sürdürülebilirlik ilkesi temelinde gelişmiştir. Yine alternatif turizm türleri arasında değerlendirilebilecek olan yayla turizmi, mağara turizmi, tarım turizmi, kuş gözlemciliği, sualtı dalış turizmi, akarsu turizmi, doğa yürüyüşü, dağ turizmi gibi pek çok turizm türü de temiz ve korunmuş bir çevreye ihtiyaç duymakta (Erdoğan, 2003, 2010; Dilek, 2016: 15) ve temiz bir çevrede gelişim gösterebilmektedir. Turizm endüstrisi ile çevre arasındaki yakın ilişki olduğu gerçeği, yeryüzü kaynaklarının süratle bozulmaya başladığı, ortam kirlenmesinin büyük boyutlara ulaştığı 1970'li yıllarda daha iyi anlaşılmıştır. Turizm ile çevre arasında sıkı bir ilişki olduğu bilinmektedir. Turizm faaliyetlerinin başarılı olabilmesi için; temiz ve bozulmamış düzenli bir çevreye ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim çevre, turizmin temel kaynağı olup, turizmin sürdürülebilirliği için çevrenin sürekli ve dengeli bir şekilde yönetilmesi, tahrip edilmemesi, aksine çevre kalitesinin artırılması gerekmektedir. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınmadığı durumlarda; toprakları çölleşmiş, kıyıları tahrip edilmiş, su kaynakları kirlenmiş, denizlere girilemez olmuş, biyolojik çeşitlilikten eser kalmamış, tüm doğal güzellikleri kaybolmuş, havası kirlenmiş bir ülkede turizm sektörünün gelişmesinden söz etmek mümkün olamayacağı gibi, turizm sektörünün mevcut durumunu dahi sürdürmesinden de söz edilemeyecektir (Boyaçioğlu, 2013: 127-128).

Turizm Politikası ve Turizmde Çevre Yönetimi

Dünyanın en büyük sektörlerinden biri olan turizm, genelde ekonomik getirisi ile gündeme gelmektedir. Turizmin ürettiği ekonomik gelirin yanı sıra, çevre üzerinde olumsuz birçok baskıyı da beraberinde getirmesi ise genelde göz ardı edilmektedir. Bunun nedeni de, turizmin çevresel baskılarını en ağır şekilde hisseden toplumlarda bile turizmin ekonomik getirisine duyulan gereksinimin fazla olması ve turizmin ekonomik kalkınmada önemli bir araç olarak görülmesidir. UNESCO tarafından 1994 yılında yayınlanan ve toplam 40 milyon turist çeken, dünya genelinde 70

turistik alan üzerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre, bu bölgelerde turizmin tarımdan bile daha ön sıralarda yer alarak nüfusun temel geçim kaynağı olduğu görülmüştür (Vellas ve Brecherel, 1995). Bu şekilde temel geçim kaynağını oluşturan bir sektörden mümkün olduğunca çok gelir elde etme isteği, bu sektörün dayandığı sınırlı kaynaklar üzerinde aşırı kullanıma dayalı tükenmeyi beraberinde getirmektedir (Kahraman ve Türkay, 2017: 77). Başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, birçok ülkede gerçek anlamda bir turizm politikası uygulamaya konulmadığından, turizmin çevresel etkilerini yönetmek de olanaksızlaşmaktadır. Bu ülkelerde turizmin ekonomik katkısının öncelikli düşünülmesi, turizmden kaynaklı çevresel kirliliklerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Fakat onarılması güç olan çevresel tahribatların ekonomik olarak karşılığını ödemek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle de, turizmin olumlu etkileri, olumsuz etkilerinden her zaman daha ön planda değerlendirilmektedir (Kahraman ve Türkay, 2017: 79).

İnsanların gözünde özel bir değer taşıyan doğal kaynaklar yine insanlara ve diğer etmenlere karşı savunmasız olup, korunmaya gereksinim duymaktadır. Doğal çevre, turistlerin bilinçsiz, umursamaz davranışları sonucunda yıpranmakta ve sahip olduğu güzelliklerden yoksun kalmaktadır (Edgell vd., 2008). Bu nedenle turizm, planlı bir şekilde yönetilmezse; çevre, hava ve su kirliliğine, kaynakların yanlış kullanılmasına ve hızla tüketilmesine, doğal güzelliklerin aşınmasına ve bozulmasına, insan ve diğer canlılara ev sahipliği yapan doğal çevrenin azalmasına ve yaşama alanını kaybeden bazı türlerin yok olmasına, dolayısıyla çevresel yıkıma neden olabilmektedir (Aksatan, 2014: 35). Bu nedenle, turizm bakımından çevre yönetiminin gerekliliği, bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle Avrupa ve ABD ülkelerindeki turizm destinasyonlarında çevre yönetimi sistemi uygulamaları gittikçe yaygınlaşmakta, çevre yönetiminde kamusal düzenlemelerin artan bir etkisi de görülmektedir. Çevreye karşı hassas olan ve çevre yönetimi sistemini uygulayan işletmeler, müşteriler tarafından öncelikli olarak tercih edilmektedir. Ayrıca işletmeler, çevre yönetimi sistemini uyguladığında, birçok alanda tasarruf etmekte ve böylece kar oranını daha da artırmaktadır (Enz ve Signav, 1999: 72; Kirk, 1996: 5; Tuna, 2014: 162). 1980’de gerçekleştirilen Manila Turizm Zirvesi, çevre ve turizm ilişkisi üzerine yapılan ilk uluslararası toplantıdır. UNWTO ve UNDP tarafından yapılan bu uluslararası toplantıda yayınlanan Manila Bildirgesi’nde, çevresel kaynakların korunmasının turizmin uzun vadeli kazancı açısından gerekli olduğuna ve turizmin gelişiminde doğal çevrenin önemine değinilmiştir. Bu toplantıdan sonra dünya genelinde turizmin ve ekonomik kalkınmanın çevresel etkileri üzerine tematik araştırmalar ortaya çıkmaya başlamıştır (Kahraman ve Türkay, 2017: 60). 1980’lerden itibaren turizme; yeşil turizm, ekoturizm, kırsal turizm ve soft turizm gibi

yeni kavramlar girerek, turizm türlerinde zenginlik yaşanmaya başlamıştır (Küçükaltan, 1997: 212; Boyacıoğlu, 2013:128). Bu durum; kitle turizmine karşı alternatif turizm türlerinin öne çıktığını, doğa temelli bir turizm anlayışının benimsendiğini ve çevreye karşı duyarlı olarak sürdürülebilir turizm anlayışıyla hareket edildiğini göstermektedir.

Ekstrem hava olayları, kirlilik, su kıtlığı, biyoçeşitlilik kaybı gibi durumlar turizm sektörünü tehdit eden çevresel konulardır. UNWTO, son yıllarda plastik kirliliğine karşı mücadeleye de odaklanmaktadır. Enerji yönetimi, katı atık yönetimi, kanalizasyon atığı yönetimi, su yönetimi ve iklim eylemi gibi çevresel problemleri alanların “UNWTO Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Gözlem Evleri Ağı” tarafından izlenilmesi gerekliliği tartışılmaktadır (UNWTO, 2023b). Turizm kıyılarına mavi bayrak etiketi verilmesi, ekolojik oteller yıldızlama sistemi, çevre dostu işletme plakeleri, yeşil yıldız (çevreye duyarlı konaklama belgesi) ve beyaz yıldız (yaşanabilir çevre projesi) gibi çevreyi korumaya yönelik uygulamalar ya da su, enerji ve atık kategorilerinde yıldızla çalışmaları turizm işletmelerinde yapılan girişimlerdir. Bu uygulamalar ile turistik işletmelerdeki su ve enerji kullanımını azaltmak, katı ve sıvı atıkları kontrol altına almak, kullanılan araç gereçleri çevre dostu malzemeler ile değiştirilmek ve ekolojik çalışmalara katılarak destek olmak amaçlanmaktadır. Burada hedeflenen durum, turizm sektörünün doğal kaynakları daha rasyonel kullanması ve çevresel değerler üzerinde oluşabilecek olumsuz etkileri en aza indirmesidir (Kızıllırmak, 2011: 11).

Günümüzde tüm turistik işletmelerin varlığını sürdürebilmek, sektörde rekabet üstünlüğü sağlamak ve maliyet avantajı sağlamak amacıyla çevre dostu ürün ve hizmet sunumu gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bunu belgelemek için de çeşitli eko-etiketler almaya çalışmaktadırlar. Bu eko-etiketlemelerin sürdürülebilir turizm yönetiminde oldukça etkili bir araç olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda uluslararası çevre yönetim belgelerinden bazıları; plajlar ve marinalar için Mavi Bayrak (Blue Flag), seyahat işletmeleri için yeşil küre (Green Globe), Çevre Yönetim Sistemi ISO 14000, Çevre Yönetim ve Denetim Programı EMAS’tır (Yıldız, 2012: 26). Yeşil konaklama endüstri için Yeşil Anahtar (Green Seal), turist konaklama servisi için Avrupa Birliği Eko-Etiketi (EU Ecolabel), Yeşil Anahtar Eko-Sınıflama Sistemi (Green Key) gibi birçok sistem bulunmaktadır (Teng vd., 2012: 200). Ayrıca Travelife (Sürdürülebilir Turizm Sertifikası) da turizmde hem seyahat acenteleri hem de konaklama işletmeleri için oldukça yaygın bir eko-etiket ve sertifikasyon programıdır. Türkiye’de de konaklama işletmelerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi için, ilgili kurumlarca geliştirilen farklı ulusal projeler bulunmaktadır. Çevrenin korunmasına yönelik önlemlerin Türkiye’de giderek daha fazla önem kazanmasıyla 2008 yılından itibaren çevreye duyarlı konaklama iş-

letmeleri için uygulanmakta olan sınıflandırma formu, güncelleştirilmiş ve geliştirilmiş olup “Turizm İşletmesi Belgeli Konaklama Tesislerine Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Belgesi (Yeşil Yıldız) verilmeye başlanmıştır (Yatırım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, 2019). Ayrıca 2008 yılından itibaren Türkiye Otelciler Federasyonu (TÜROFED) tarafından sürdürülebilir bir çevreye katkı sağlamak amacıyla “Beyaz Yıldız Belgesi” verilmeye başlanmıştır. 2009 yılında da Turistik Otelciler, İşletmeciler ve Yatırımcılar Birliği (TUROB) tarafından “Yeşil Oteller Projesi” başlatılmış ve çevreye duyarlı otellere “Greening Hotels (Yeşillenen Oteller) Sertifikası” verilmeye başlanmıştır. Bu tür projeler ile “turizmin sürdürülebilirliği” için turizm tesislerini daha yeşil olmaya teşvik etmek amaçlanmaktadır (Ceylan, 2019: 68-78).

Genel Ortam Bozulmalarında Turizmin Etkisi

Turizm, doğal çevreye son derece duyarlı bir sektördür. Faaliyetlerinin büyük bir kısmı için doğal çevre değerleri en temel çekicilikleri oluşturmaktadır. Ancak turizm hareketlerinin yoğunlaşması ve kontrolsüz seyri en başta doğal çevreyi tahrip etmektedir (Lickorish ve Jenkins, 1997: 88-89; Kahraman ve Türkay, 2017: 76). Son yıllarda turizm, çevresel sorunları artıran faktörler arasına girmiştir. Ekonomik getirisi büyük olan turizm sektörü, doğal ve tarihsel zenginliklerin zarar görmesine ve kıyıların tahrip edilmesine kadar birçok soruna sebep olmaktadır. Başka bir deyişle turizm, son yıllardaki biçimi ile doğal, tarihi ve kültürel değerlerin tahribine yol açan bir faaliyet alanı olmuştur. Turizmin sürdürülebilirliği genel olarak çevre kalitesiyle ilişkilidir. Ancak turizm, çevre sorunlarının ortaya çıkmasının ve ekolojik dengenin bozulmasının temel sebeplerinden birisi olarak algılanmaya başlanmıştır. Turizme bağlı olarak; aşırı kalabalıklaşma, yeşil alanların azalması, ormanların ve tarım arazilerinin bozulması, deniz ve göl kıyılarının bozulması ve su kaynaklarının kirlenmesi gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Görmez, 2010: 13).

Bir bölgenin turizm potansiyeli, sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel çekiciliklerin zenginliği ve çeşitliliği ile ölçülmektedir. Ancak birçok ülkenin ekonomisinde önemli yer edinmiş olan turizm sektörünün çevresel problemlere karşı hassasiyeti oldukça yetersizdir. Turizm aktivitelerinin çevresel durumları göz ardı ederek yürütülmesi, turizmin doğal ortama ve tarihi alanlara zarar vermesine neden olmaktadır (Tuna, 2014: 154). Destinasyonların çevre kalitesi, turizmin hızlı ve kitlesel gelişiminden olumsuz yönde etkilenmektedir. Turizm bölgelerinde tarım ve orman alanlarının kaybı, bitki örtüsünün tahribi, doğal ortamla uyumlu olmayan yapıların kıyılarda inşa edilmesi, çöp sorunu, artan kanalizasyon atıkları ve denize boşaltılan katı ve sıvı atıklar bu olumsuz gelişmelerden bazılarıdır (Oğuz, 1999: 35; Tuna, 2014: 154). Başka bir ifadeyle, turizm faaliyetinin yoğunlaşması ile birlikte, doğal çevre üzerinde birçok olumsuz değişiklikler

meydana gelmektedir. Kırsal fauna, flora ve morfolojide görülen büyük değişimler, kentleşme yoğunluğu, tarım alanları üzerinde yapılaşma, deniz kirlilikleri, erozyon, aşırı su kullanımı ve yeraltı sularının kirlenmesi bunlardan öne çıkanlardır (CE, 1993: 19; Tuna, 2014: 157). Diğer bir anlatımla, turizmin olumsuz etkilerinin ortaya çıkmasında; turistik yoğunlaşma, turistik faaliyetlerin türleri ve yoğunluğu, planlama eksikliği gibi çeşitli faktörler rol oynamaktadır (Mcintyre, 1993: 48). Belirtilen bu faktörlerden dolayı, turizmin doğal çevre üzerindeki oluşturabileceği etkiler şu şekilde belirtilebilir: Turizme bağlı olarak içme suyu, kanalizasyon, arıtma, çöp depolama ve imhası gibi teknik altyapı donanımlarında yetersizlikler görülmektedir. Ayrıca kaynakların aşırı kullanımının su, toprak ve hava kirliliğine yol açması, doğal bitki ve hayvan türlerinin giderek yok olmasına neden olması durumu da görülebilmektedir. Artan araç trafiği de hava kirliliğini ve gürültü kirliliğini artırmaktadır. Turizmin oluşturduğu arazi talepleri, verimli tarım alanlarını turistik tesis alanlarına dönüştürmektedir. Turizmle ilgili oteller ve diğer ticari faaliyetler ile doğanın yapısı kısa süre içinde değiştirilmektedir (Özhan, 1991: 163-176; Demir ve Çevirgen, 2006: 137). Middleton ve Hawkins (1998) ise, turizmin olumsuz etkilerini şu şekilde ifade etmiştir: Marinalar, havalimanları ve resort kompleksleri gibi yapılar doğal alanların dokusunu bozmaktadır. Turizmin hızlı gelişmesi ve yoğun ziyaretçi baskısı; yaban hayatı, mercan kayalıkları, kayak merkezleri ve tarihi şehirler gibi hassas alanlarda hasara neden olmakta, ekosistemi olumsuz etkilemektedir. Ayrıca yerel mimari dokuyla bütünleşik olmayan çirkin binaların ve manzaraların oluşmasına neden olmaktadır. Arazinin ve su kaynaklarının turizm sektöründe yoğun kullanımı, bölgede yaşayan yerel halk için bir dezavantaj oluşturmaktadır (Demir ve Çevirgen, 2006: 138). Turizme bağlı olarak, bir turistik bölgede hızlı yapılaşma, plansız gelişme, doğanın tahribi (orman yangınları, kontrolsüz avlanma, ağaç kesimi) ve ekolojik dengenin bozulması gibi genel çevresel sorunlar görülebilmektedir. Ayrıca içme ve kullanma suyunun yetersizliği ve kirlenmesi, atıkların yok edilmesi ile ilgili sorunlar, gürültü kirliliği (seyyar satıcılar, trafik) gibi çevre sağlığı ile ilgili sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Sezonluk nüfus artışının bölgedeki yaşam kalitesini bozması ve hizmet yetersizliklerinin yaşanması da görülebilmektedir (Güler vd., 2001; Demir ve Çevirgen, 2006: 138).

Turizmin Çevresel Etkileri

Turizm tüm önlemlere rağmen doğal çevreyi tahrip etmektedir. Bunun başlıca nedeni, kitle turizmi nedeniyle çevresel değerlerin bozulmasıdır. Turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini genel hatlarla sıralayacak olursak; turizme yönelik yapılaşmalar, doğal ortamın tahrip edilmesine ve fiziksel dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Turizm, tarihi yerlerin maddesel olarak kirlenmesine, doğal manzaralarının bayağılaşmasına,

aktivite alanlarında gürültü kirliliğinin artmasına ve çarpık kentleşmeye neden olmaktadır. Ayrıca turizm aktiviteleri ve turistik hizmetler sonrasında doğaya bırakılan katı ve sıvı atıklar, insanların sağlığı için tehlike oluşturmaktadır (Kozak ve Akdoğan, 1996: 83; Bozkurt, 2012: 18-19). Turizmden kaynaklanan bu tür çevresel soruları, tek tek alt başlıklar altında açıklamak mümkündür.

Hava Kirliliği: Turizmde, ulaşım (taşımacılık) sektörün tükettiği yakıtlardan çıkan karbondioksit (CO_2), yerel ve küresel ölçekte hava kirliliğine yol açmaktadır. Örneğin çok sıcak ve çok soğuk ülkelerdeki turist, klimalı (serin) bir otobüs içerisine dönmek isteyeceği için, tur otobüsleri motorlarını saatlerce çalıştırarak klima ile aracın içerisi soğuk tutulmaya çalışmaktadır (The Development Research Center, 2018). Ayrıca bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan turistik ziyaretlerde, yolcu uçaklarının atmosfere bırakmış oldukları emisyonların sonuçları günümüzde tartışılmaktadır (Wageningen University and Research, 2018; Ceylan, 2019: 337). Başka bir ifadeyle, karayolu, demiryolu ve havayolu gibi ulaşım faaliyetlerindeki teknolojik gelişmelere paralel olarak kitle turizmine katılan insan sayısının her geçen gün artması, kitle turizmi yapılan alanlarında çevresel tahribatların daha da artmasına neden olmaktadır. Nitekim küresel ölçekte turizmden kaynaklanan karbon salınımlarının iklim değişikliğine yol açan faktörlerin yüzde 5 ila yüzde 12'sini oluşturduğu görülmektedir. Bu oranın yaklaşık yüzde 40'ı havayolundan, yüzde 32'si de karayolu ulaşımından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak turizm nedeniyle atmosfere verilen karbondioksitin yüzde 72'lik kısmı ulaşım faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır (TÜSİAD, 2012: 30-31; Dilek, 2016: 17). Turizm, hem iklim değişikliğine karşı hassas olup hem de iklim değişikliğine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle iklim eyleminin (uyum ve planlama) hızlandırılması, sektörün dayanıklılığı açısından büyük önem taşımaktadır. *Turizmde İklim Eylemine İlişkin Glasgow Deklarasyonu* ile turizm sektörünün önümüzdeki on yılda emisyonları en az yarı yarıya azaltma ve 2050 yılından önce mümkün olan en kısa sürede net sıfır emisyonu ulaşma taahhüdünü üstlendiği görülmektedir (UNWTO, 2023b).

Su Kirliliği: Turizmin bir bölgede kontrolsüz bir şekilde gelişmesi, deniz suyunun kirlenmesi gibi önemli bir çevresel sorunu ortaya çıkarmaktadır. Turizm sezonunun yoğun olduğu dönemlerde aşırı su kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan kirli su atıkları, arıtma tesislerinin yetersiz kalmasına neden olmakta, bu durum destinasyona yakın deniz ve göl alanlarının kirlenmesine neden olabilmektedir (Tuna, 2014: 158). Oteller, restoranlar ve diğer turizm tesisleri için uygun kanalizasyon sistemleri oluşturulamadığı takdirde, bu tesislerin atıkları yeraltı sularının kirlenmesine neden olmaktadır. Motorlu botlar gibi rekreasyonel ve turistik taşıma araçlarının nehir, göl ve deniz gibi yerlerde kullanılmaları, yağ ve gaz sızıntıları gibi

nedenlerden dolayı bu suların kirlenmesine de neden olabilmektedir (Inskeep, 1991: 344-347; Demir ve Çevirgen, 2006: 88). Altyapının eksikliği, Muğla kıyılarındaki turizm alanlarını deniz kirliliği sorunu ile karşı karşıya getirmiştir. 1980’lerde Muğla kıyılarında deniz sularının denize girilebilecek kadar temiz olduğu, günümüzde artan deniz kirliliği nedeniyle bu kıyılarda denize girme şansının neredeyse ortadan kalktığı görülmektedir (Kozak vd., 2014: 96). Özellikle kurvaziyer turizm amaçlı deniz araçları ve gemilerden boşaltılan atıklar, deniz suyundaki oksijen miktarının azalmasına ve su kirliliğine yol açmaktadır (Boyacıoğlu, 2013: 126). Plansız gelişen günübirlik göl turizmi etkinlikleri nedeniyle hassas doğal ortamlara sahip göllerde de su kirliliği meydana gelmektedir. Salda Gölü’ne günübirlik ziyarette bulunan binlerce kişi, göl suyunun ve çevresinin kirlenmesine neden olmaktadır (Ceylan ve Bulut, 2019). Turizm bölgelerinde yaz sezonunda artan nüfus, otellerde ve yazlık konutlarda şebeke sularının yoğun olarak tüketilmesini ve atık su miktarının artmasını beraberinde getirmektedir.

Turizm endüstrisi, turizm altyapısının inşası ve bakımı sırasında, kurvaziyer ve tekne turu gibi rekreasyonel faaliyetlerle su kalitesi etkilemektedir. Yoğun sezonlarda turizmin mevcut kanalizasyon arıtma tesisleri üzerindeki baskısı artmakta ve bu tür alanlarda taşmalar görülebilmektedir. Kanalizasyon atıkları ile beslenen kabuklu balıkların yenmesi ya da bu tür kirli sular ile doğrudan temas edilmesi sonucu çeşitli hastalıklar ortaya çıkmakta ve bu durumlar insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir (Seabloom vd., 1989: 1; GhulamRabbany vd., 2013: 120).

Katı Atık Kirliliği: Turistik faaliyetlerin yoğun olduğu ve doğal çekiciliklere sahip bölgelerde atıkların bertarafı ciddi bir problem olmaktadır. Örneğin Karayipler’deki yolcu gemilerinin her birinin her yıl 70 bin tondan fazla çöp ürettiği tahmin edilmektedir. Bu katı atık ve çöpler, kıyıların ve deniz suyunun fiziksel görünümünü bozabilmekte ve deniz canlılarının ölümüne neden olabilmektedir (UNEP, 1997; GhulamRabbany vd., 2013: 120). Başka bir deyişle, turizm bölgelerinde yakın dönemlerde önem kazanan ve bir problem haline gelen sorunlardan birisi de katı atık maddelerdir. Sahil kenarlarında, tarihi eserler arasında ve piknik yapılan yerlerde biriken katı atıklar, büyük çöp yığınlarını oluşturabildiği görülmektedir. Örneğin Alpler gibi dağlık alanlardaki turistik tesislerin çöplerini vadilere atması, çöplerin birikmesine yol açmakta, aynı zamanda bunların kaldırılmalarındaki güçlükleri de gündeme getirmektedir (Özgüç, 2007: 175). Nitekim dağlık bölgelerde trekking yapan turistler, büyük miktarda katı atık üretmekte; oksijen tüplerini, çöplerini ve hatta kamp malzemelerini dağdan inerken geride bırakmaktadırlar (GhulamRabbany vd., 2013: 120). Piknik yapma gibi etkinlikler sonrasında çevreye bırakılan atıkların yanı sıra, otel ve restoran gibi işletmelerin atıkları da birçok hastalık ve kirlilik

dâhil çevre bozulmalarına neden olabilmekte ve bu alanların çekiciliğini kaybetmesine yol açabilmektedir (Inskeep, 1991: 344-347; Demir ve Çevirgen, 2006: 89). Örneğin Artvin-Kafkasör yöresinde yapılan festival etkinliklerinde 8607 kişinin ve 2454 aracın alana giriş yaptığı, 360 çadırın alanda kurulduğu ve kişi başına düşen çöp miktarının 1053 kg olduğu tespit edilmiştir. Festival alanındaki tesis yetersizliği ve alanın aşırı kalabalık tarafından kullanılması çevreye zarar vermiştir (Yüksek vd., 2008; Atabey, 2019: 42). Gününbirlik rekreasyonel amaçlı kullanılan mesire alanları ve sayfiye yerleri, piknik ve kamp etkinlikleri sonrasında katı atıklarla en çok kirletilen alanlar olmaktadır. Belediye hizmetinden yoksun doğal alanlarda; plastik bardak, plastik şişe, içki şişesi, peçete, ıslak mendil, bebek bezi, kola tenekesi, sigara izmariti, çekirdek kabuğu, karpuz ve salatalık kabuğu yerlere saçılmış kirleticiler olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca kıyı bölgelerindeki ilçe ve belde belediyelerinin yaz dönemlerinde sokak kenarlarında biriken çöpleri zamanında toplamaması, koku kirliliğine ve sivrisinek gibi insana rahatsızlık veren haşerelerin çoğalmasına neden olmaktadır. Çöp konteynırlarının düzenli olarak boşaltılması ve ilaçlanması yanında, turistik işletmelerin ve yazlık konut sahiplerinin çöp bırakma-toplama saatleri dışında sokaklara çöp bırakması da kirliliğin artmasına neden olmaktadır.

Flora ve Fauna Üzerindeki Etkiler: Turizme bağlı olarak bir bölgede yaban yaşamının ortadan kaldırılması, bitki ve hayvanların rahatsız edilmesi, gürültü ve tıkanma gibi hususlar da görülmektedir (Özgüç, 2007: 176). Kolayca bozulabilen çevrenin turistler tarafından aşırı kullanılmaları, ekolojik hasarlara neden olabilmektedir. Örneğin park ve korunan alanlarda bitkilerin koparılması, ağaçların dağcılar ya da kampçılar tarafından ateş yakmak için kesilmesi ve ağaçların fazla kullanılmasından dolayı bölgede erozyon oluşabilmektedir (Inskeep, 1991: 344-347; Demir ve Çevirgen, 2006: 89). Örneğin Türkiye’de Altındere Milli Parkı, rekreasyonel amaçlı yoğun ziyaretçi baskısı ile karşı karşıyadır. Korunan alanın yoğun kullanımı, milli parkta ormanın önemli miktarda tahrip edilmesine neden olmuştur. Bu durum, milli parkta yaşayan yaban hayvanlarının yaşam alanlarını daraltmış ve ekolojik dengenin bu alan içinde bozulması sonucu, milli parktaki doğu ladini ağacına zarar veren *dendroctonus micans* adlı bir böcek türemiştir (Doğanay, 2003; Ceylan, 2019: 350). Aynı yolu tekrar tekrar kullanan turistlerin bitki örtüsünü ve toprağı çiğnemesi sonucunda, biyoçeşitlilik kaybı ve diğer etkiler de turistik alanlarda görülebilmektedir. Turistlerin genelde patika dışına sapması nedeniyle; bitki örtüsünü ezme, bitki saplarını kırma, toprak gözenekliliğini azaltma ve toprak erozyonu gibi etkiler alanda oluşabilmektedir (www.unepie.org/tourism/; Ghulam-Rabbany vd., 2013: 123). Kıyı bölgelerinde ikinci konutların⁸ inşasında

8 İkinci konutların çevresel ve mekânsal etkileri için ayrıca bkz. Ceylan, 2021.

çam ve zeytin ağaçlarının yoğun bir şekilde kesilmiş ve kıyıların beton ikinci konutlar ile doldurulmuş olması, turizmin bitki örtüsü tahribindeki en büyük etkilerinden birisidir.

Kıyılarda Yapılaşma: Doğal habitat ve ekosistem; turistik altyapı çalışmaları, kıyı turizmi etkinlikleri, kurvaziye endüstrisi ve rekreasyonel tekne turları nedeniyle zarar görebilmektedir. Turistik tekne ve gemilerin pervaneleri deniz içerisindeki bitkilere zarar verebilmektedir. Sulak alanlar; marina, yol ve havalimanı gibi turistik altyapıları inşa edebilmek için yok edilmektedir (Andereck, 1993: 29). Örneğin Jamaika’da 700 dönümün üzerindeki sulak alan, turizmin gelişimi için 1960’larda yok edilmiştir (Bacon, 1987: 105-106). Atlantik City ve Miami kıyılarında uzanan yüksek katlı otellerin kıyıların görünümünü etkilediği ve şehrin mimari dokusunu bozduğu bilinmektedir (Mathieson ve Wall, 1982). Marina ve dalgakıranların inşa edilmesi, akıntılarda ve kıyı şeritlerinde değişikliğe neden olmaktadır. Filipinler ve Maldivler’de tatil binalarının inşası için yapılan dinamitleme ve mercan madenciliği, hassas mercan resiflerine zarar vermiş ve balıkçılığın tükenmesine neden olmuştur (Hall, 2001). İnşaat yoğunluğu ve geniş asfaltlama çalışmaları habitatların yok olmasına ve (deniz kaplumbağlarının yuva yapmasında) kara-deniz bağlantısının bozulmasına neden olabilmektedir. Kırılgan bir ekosisteme sahip olan mercan resifleri, turistik yapılaşma ve turistik aktivitelerden (şnorkel, tüplü dalış, yatçılık, tekne turları, spor balıkçılığı vb.) zarar görebilmektedir. Patlayıcılarla balık avlama, kanalizasyondan kaynaklanan kirlilik, gemilerin karaya oturması, aşırı balık avlama, turist ve dalgıçlar tarafından çiğneme (ayak izi) gibi durumlar, mercanları tehdit etmektedir (Hall, 2001; GhulamRabbany vd., 2013: 121-123).

Kıyı bölgelerinin turistler tarafından daha çok ve öncelikli olarak tercih edilmesi, kıyılarda turistik yapıların daha yoğun bir şekilde inşa edilmesine neden olmaktadır. Turizmin kıyılarda hızlı ve kontrolsüz gelişimi, kıyılarda çarpık kentleşmenin ve çevresel tahribatların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ormanların azalması, tarım alanların ve kırsal alanların yok olması, aşırı kentleşme, aşırı nüfus artışı sonucu görülen su, hava ve toprak kirliliği, turizm destinasyonlarındaki çevresel problemlerdir (Tuna, 2014: 158). Kıyılardaki turizm faaliyetlerindeki artış, kıyılardaki kumsalları ekonomik bakımdan çok çekici hale getirmekte, ancak kumsalların çevresine yığılan turizm yatırımları, kumsalların özelliklerini hızla yitirmesine neden olmaktadır (Tekeli, 2014: 255). Başka bir deyişle, kıyı turizmine bağlı olarak çevrenin sürekli yapılaşması, turizmdeki bir diğer çevresel sorunu oluşturmaktadır. Kıyıların betonlaşması, topografya ve biyolojik türler üzerinde uzun süreli ve olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Örneğin İspanya kıyılarındaki balıkçı köylerinin kötü planlanmış otel ve apartmanlarla dolması, kıyıların betonlaşmasına örnek olarak verilebilir

(Özgüç, 2007: 174-175). Türkiye'nin özellikle Ege Denizi güneyi ve Batı Akdeniz kıyılarında yapılan turizm faaliyetleri, plansız gelişmeye, kırsal yerleşmelerin kentleşmesine, orman ve tarım alanlarının yapılaşmasına, doğa anıtı sayılması gereken kıyı jeomorfolojine ait aşınım ve birikim şekillerinin tahribine neden olmaktadır (Doğaner, 2001: 33). Geniş turizm alanlarını içeren Ege ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşan kontrolsüz çarpık yapılaşma ve bölgede turizmin plansız gelişimi, sadece doğal alanları yok etmekle kalmayıp, aynı zamanda kültürel varlıklara yönelik tahribatı da giderek artırmaktadır (Kozak vd., 2014: 100).

Ziyaretçi Yoğunluğunun Doğal Çevre Üzerindeki Baskısı ve Gürültü Kirliliği: Günümüzde yıllık 1,8 milyara varan uluslararası turist sayısının (UNWTO, 2023a) gelecekte daha da artacağı tahmin edilmektedir. Sonuç olarak bunun çevresel bir çıktısının olması da kaçınılmazdır: Yaz dönemlerinde turizm nedeniyle, karayollarında trafik yoğunluğu görülmektedir. Tatil dönemlerinde ve yaz sezonunda turizm bölgelerine binlerce insanın gelmesi, “*şehirlinin kıyı istilası*” olarak nitelendirilmektedir. Zirai ürünlerin tahrip edilmesi, orman yangını, tarihi eserlere zarar verilmesi, otopark sorunu, park ve doğal alanlarda artan katı atıklar gibi çevre üzerinde insan baskını görebilmek mümkün hale gelmektedir. Ziyaretçilerin ayaklarıyla toprağı çiğnemesi, sıkıştırması, bozması ve toprak kaybı oluşturmalarının yanı sıra; ağaç ve bitkilerin köklerini öldüren yüzlerce insan ayağı ve otomobil tekerleğinin etkisi turizm alanlarındaki çevresel tahribatlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıyılardaki kitlesel tahribat yanında, doğal güzellik alanlarında ve dağlarda da, örneğin Avrupa'nın en önemli kış sporları alanı olan Alplerde, bu tür birçok sorun ortaya görülmektedir. Yüzlerce kilometre karelik orman alanı; kayak pisti, teleferik, bina ve yol yapmak için ortadan kaldırılmıştır. Özellikle kış olimpiyatları şeklindeki büyük organizasyonlar, dağlardaki tahribatı daha da artırmaktadır. Örneğin Fransız Alplerinde Albertville'de (Savoy bölgesi) 1992 Şubat döneminde yapılan kış olimpiyatlarında, 60 ülkeden 2 bin atlet ve 2 milyon izleyici için yapılan çevresel bozulmalar şu şekildedir: 10 noktada yapılan yarışmaların hazırlıkları için yüzlerce km yol yapılmış, bir milyon m³ toprak yerinden alınıp taşınmış, 30 ha'da ağaçların kesilmesi ve 320.000 m³'ten fazla beton dökülerek alanın yapılaştırılması ortaya çıkmıştır (Keating, 1991; Özgüç, 2007: 174). Nepal'de yer alan Sagarmatha Milli Parkı'nda turist sayısının yüksek olması, izleme ve yönetim stratejilerindeki eksiklikler ile yerel ve ulusal yönetim politikalarındaki eksikliklere bağlı olarak ortaya çıkan çöp yığınları ve ormansızlaşma dikkat çekmektedir. Nepal'de doğa yürüyüşüne yönelik yapılan turizm faaliyetlerine talebin artması ile birlikte Katmandu'nun nüfusu artmıştır. Yoğun talebi karşılayabilmek için otellerin inşa edildiği ve yemek pişiren odun kullanıldığı için ormanların azaldığı, sonucunda sel ve heyelan olaylarının sayısında artış olduğu belirlenmiştir.

Ayrıca aşırı kullanım nedeniyle yürüyüş yolları zarar görmüştür. Kenya’da yapılan safari faaliyetleri ise, doğal yaşamı etkilemiş; yaban yaşam alanlarının zarar görmesine, beslenme kaynaklarının azalmasına neden olmuştur. Çita gibi bazı hayvan nüfuslarında da azalma olduğu kaydedilmiştir (Nepal, 2000). Aşırı yapılaşma ve arazi bozulması sorununu, birçok turistik bölge gibi, İspanya’nın Mayorka ve Balearic adaları da yaşamaktadır. Bölgeyi ziyaret eden turistlerin, bu duruma ilave olarak, gürültü ve trafik gibi çevre sorunlarından da rahatsız oldukları yapılan araştırmalarda tespit edilmiştir (Alegre ve Garau, 2010: 61-62; Atabey, 2019: 42). Turizm işletmelerinin yoğun olduğu birçok bölgede toprak kirlenmiştir. Aşırı nüfus artışıyla beraber verimli topraklar üzerinde plansız yerleşim ve turistik yapılar ortaya çıkmıştır. Örneğin Karayipler’de plajda ekosistem kaybolmuş, Kenya’da bataklıklar otel yapımı için kurutulmuş, Londra ve Malta’da geniş tarım alanları havaalanı için kullanılmış, Avrupa Alpler’inde ve Himalayalar’da turistik işletmeler için ormanlar yok edilmiştir (Holden, 2002; Boyacıoğlu, 2013: 126).

Turizm yoğunluğu; arazi kullanımı üzerinde hızlı bir değişimin görülmesine, çevre kalitesinin bozulmasına, tarım topraklarının kaybedilmesine neden olmaktadır. Ayrıca turizmin kontrolsüz gelişimi; bitkilerin tahribine, kıyıların estetik dokusunun bozulmasına ve kanalizasyonun kapasitesi üzerindeki kirli atık suların denize boşaltılmasına ve tarihi alanların tahrip edilmesine neden olmaktadır (Tuna, 2007: 17; Bozkurt, 2012: 18). Başka bir deyişle, turizmin plansız gelişmesinin bir sonucu olarak, turizm bölgelerinde artan nüfus ve aşırı yapılaşmalar, başta kıyıları olmak üzere bütün su kaynaklarını kirlenmektedir. Turizmin gelişmesi için ormanların tahribi, inşaat ve ulaştırma yatırımları, ormanlık alanlarda turizm aktivitesi olarak avlanma faaliyetleri bitki örtüsüne ve yabani hayvanlara zarar vermektedir. Kıyılardaki turistik tekneler ve yatlar, tekne barınakları ve gezinti yolları deniz hayvanlarının neslinin tükenmesine yol açmaktadır (Kozak vd., 2014: 97). Örneğin 1980’lerden günümüze doğru Muğla’da görülen turizm yönelik plansız ve düzensiz yapılaşma, orman ve tarım alanlarının betonlaşmasına neden olmuştur. Yüksek ve büyük bir kompleksite inşa edilen turizm tesisleri, uygunsuz mimarisiyle birlikte bulunduğu doğal çevreyi bozduğu görülmektedir. Akdeniz ve Ege bölgesi kıyılarında görülen ikinci konutlar ise, doğal çevrenin tahribi ve kirlenmesinde başı çekmektedir (Kozak vd., 2014: 96).

Uçak, helikopter, araba ve otobüs gibi araçların yanı sıra, kar motosikletleri ve jet-ski gibi eğlence araçlarından kaynaklanan gürültü kirliliği modern yaşamda görülen sorunlardır. Gürültü eşiğinin aşılması, insanlarda rahatsızlık, stres ve işitme kaybına ve özellikle hassas alanlarda yaban hayatının gürültüden olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (www.une-pie.org/tourism). Turistik faaliyetlerden kaynaklı gürültülerin vahşi yaşamı

rahatsız etmesi, yaban hayvanlarının beslenme alışkanlıklarını ve yaşam alanlarını değiştirmesine neden olabilmektedir. Turistlerin geride kalan çöpleri, yabani hayvanların bu tür çöp alanlarına gelmesine ve beslenme kalıplarının değişmesine neden olabilmektedir. Turist ayak izi ve turistik arazi (off-road) araçları ile doğal habitat değiştirilmektedir (Mathieson ve Wall, 1982: 109; GhulamRabbany vd., 2013: 120). Örneğin Dalyan'da göl ile denizi birbirine bağlayan kanaldaki motorlu tekne trafiği doğal yaşama rahatsızlık vermekte, tekneler sazlıkları tahrip etmekte ve gürültü kirliliği oluşturmaktadır (Kaya vd., 2011). Göreme'de ATV ve jiplerle yapılan rekreasyonel amaçlı turlar da doğal miras alanlarına (topografyaya) zarar vermekte, alanda hava ve gürültü kirliliği oluşturmaktadır (Ceylan, 2022). Zion Kanyonu Milli Parkı'nı her yıl 2,5 milyon insanın ziyaret etmesi ve bu ziyaretçilerin yarısının parkta araba kullanması, milli parkı olumsuz yönde etkilemektedir. Bir yaz günü kanyon içinde 2 bin araç görülebilmekte; bu durum da tıkanıklık, hava kirliliği ve bitki tahribi gibi sorunlara neden olabilmektedir (Sidles, 1997: 17; GhulamRabbany vd., 2013: 123-124).

SONUÇ

Endüstri döneminin dev fabrikalarında kitlesel ve seri mal üretimi için yoğun kaynak kullanımı, çevresel sorunların zirve yapmasına neden olmuştur. Modern dönem olarak bilinen Endüstri Devri, üretimin çevresel çıktılarını oldukça geç fark etmiştir. Ancak 1970'lerden sonra post-endüstriyel dönemin tüketim toplumunun çevresel odaklı olduğu, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir turizm kültürünü benimsediği görülmektedir. Dünya nüfusunun hızla artması, artan kentleşme, sanayileşme ve fosil enerji kaynaklarının tüketiminin yanı sıra turizm sektörünün de çevrenin kirlenmesinde neden olduğu bilinmektedir. Bir hizmet sektörü olan turizme katılan insan kitleleri, çevresel kirliliği kaçınılmaz kılmaktadır. İnsanların konaklama ve yeme-içme hizmetlerinde katı ve sıvı atık oluşturmaları, ulaşım hizmeti alırken hava kirliliğine neden olması, sektörün çevresel kirlilik ile ilişkisini gözden geçirmesine neden olmaktadır. Nitekim turizmin sürdürülebilir anlayışta yapılmasının arzulanması ve buna yönelik çevre dostu yeşil uygulamalar, doğa temelli turizm ve çevreci turistin ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Başka bir deyişle, dünyada yaşayan yaklaşık 8 milyar insanın 1,8 milyarının yıl içerisinde turizm amacıyla mekânsal bir hareketlilik göstermesi, turizm olayının küreselleştiğini (uluslararasılaştığını) göstermektedir. Farklı ülkeleri ve bölgeleri görme ve farklı deneyimler edinme ve tüketme çılgınlığı, postmodern toplumların artık yaşadığı yerde uzun bir süre tutulamamasına neden olmaktadır. Bu kalabalık kitlelerin turizm bölgelerine taşınması sırasında havayolu, demiryolu ve karayolunun yoğun olarak kullanılması, turizmin hava kirliliğine ve küresel ısınmaya etkisinin tartışılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Turistlerin çok uzak destinasyonları tatil için seçmesi, uluslararası seyahatlerde havayolunu önce-

likli kullanmasına neden olmaktadır. Milyarları bulan turist hareketliliğini demiryolu ve denizyolu ile kısa sürede taşımak mümkün olamayacağı için, havayolu ulaşımı turizmde öne çıkmaktadır. Ancak artan hava trafiğine bağlı olarak uçakların atmosfere vermiş olduğu kirletici gazlar, küresel ısınmayı artırması ile dikkatleri üzerine çekmektedir. Turistin transferinde kullanılan karayolu taşıtlarının (tur otobüsü, dolmuş, taksi, atv, jip vb.) fosil enerji kaynakları ile çalışması, atmosferde sera etkisi oluşturan zehirli gazların birikimini hızlandırmaktadır.

Kıyı turizm bölgelerinde golf sahalarının sulanmasında kaynak sularının kullanılması, otel havuzlarında ve otel odalarında yoğun su tüketimi, otellerin kanalizasyon atıkları ve katı (çöp) atıkları tonlarca miktara varan boyutlarda ifade edilmektedir. Turist bölgeye döviz getirmekte, ancak doğayı ve kaynakları tüketerek ve kirleterek geri dönmektedir. Turist tarafından kirletilen otel odalarının ve kullanılan havluların temizlenmesi kısa ve kolay bir durum iken, kirletilmiş ve bozulmuş bir çevrenin tekrar kazanılması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle turizmin ekonomik yönü için milyonlarca turisti bölgeye çekmek yerine, çevreye duyarlı kaliteli turistin (ve çevreye duyarlı sorumlu turistin) bölgeye getirilmesi amaçlanmalıdır.

Gelecek dönemlerde iç turizme katılan kişi sayısının daha da artacağı düşünüldüğünde, turizm bölgelerinin daha fazla insan baskısı ile karşı karşıya kalacağını göstermektedir. Plansız ve kontrolsüz gelişen turizm bölgelerinde görülen ziyaretçi yoğunluğu, doğal çevre üzerinde hava, su, toprak ve gürültü kirliliğini daha da artıracığı söylenebilir. Kitle turizmi anlayışından vazgeçilerek, taşıma kapasitesi gözetilerek, bir planlamaya dayalı olarak ve sürdürülebilir turizm anlayışı ile turizm hizmetinin verilmesi amaçlanmalıdır. Gelişmekte olan ülkeler, turizmin ekonomik etkisini gözetirken, ekolojik kaygıyı göz ardı etmemesi ve döviz uğruna çevresel tahribatları görmezlikten gelmemesi gerekmektedir. Planlamaya dayalı olmayan yapılan günübirlik turizm etkinlikleri, coğrafi ortamın kötüleşmesine daha da artıracaktır. Doğal coğrafi yapılar olmadan turizmin sürdürülebilirliğini düşünmek imkânsız olacağı için, çevresel hassasiyet gözetilerek, turizm ile çevre arasındaki denge planlamaya dayalı olarak yeniden kurulmalıdır.

Kaynakça

- Aksatan, M. (2014). “Sürdürülebilir Turizm ve Doğal Miras” İçinde (Edt: M. Kozak), Sürdürülebilir Turizm. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Albuz-Pehlivan, N. (2011). “Turizm ve Çevre İlişkisi” İçinde (Edit.: B. Kınacı, N. Albuz-Pehlivan, G. Seyhan). Turizm ve Çevre (Çevre Koruma). Ankara: Pegem Akademi.
- Alegre, J., Garau, J. (2010). Tourist Satisfaction and Dissatisfaction, *Annals of Tourism Research*, 31(1), 52-73.
- Andereck, Kathleen L. (1993). The Impacts of Tourism on Natural Resources. *Parks and Recreation*, 28(6), 26- 32.
- Ansiklopedik Çevre Sözlüğü (2001). “Çevre” Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Atabey, S. (2019). “Turizmin Doğal Çevre Üzerine Yarattığı Sorunlar” İçinde (Edt.: A. Türker, G. Özaltın-Türker), Güncel Turizm Sorunları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Atalay, İ. (2008). Ekosistem Ekolojisi ve Coğrafyası. İzmir: META Basım Matbaacılık.
- Bacon, Peter R. (1987). Use of Wetlands for Tourism in the Insular Caribbean. *Annals of Tourism Research*, 14, 104-117.
- Boyacıoğlu, E. Z. (2013). “Turizm İşletmelerinin Çevresel Etkileri” (Edt.: Ş. Aydın-Tükeltürk, M. Boz) Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bozkurt, Y. (2012). Çevre Sorunları ve Politikaları: Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Çevre Politikalarının Dönüşümü. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Brown, L.R. (2004). Eco-economy: Building an Economy for the Earth, <http://www.earth-policy.org/Books/chap04.PDF> (Erişim: 03.09.2009).
- (CE) Commission of the European Communities, Directorate General XXI-II-TourismUnit. (1993) Taking Account of Environment in Tourism Development, Brusseles.
- Ceylan, S. (2019). “Doğal Kaynak Yönetimi ve Sürdürülebilir Turizm”, İçinde (Edt: Oğuz Türkay, İsmail Çalık) Sürdürülebilir Turizm: Gösterge Geliştirme ve Ölçme Yaklaşımı. Ankara: Detay Yayıncılık, s.334-356.
- Ceylan, S. (2021). Kırsal Mekânın Dönüşümünde İkinci Konutların Etkisi: Pelitköy-Burhaniye. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ceylan, S. (2022). Rekreatyonel Amaçlı Yapılan ATV ve Jip Turlarının Göreme (Nevşehir) Üzerindeki Baskısı, *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi (IRTAD)*, 6(2), 49-65.
- Ceylan, S., Bulut, İ. (2019). Salda Gölü Özel Çevre Koruma Bölgesinde Turizm Baskısı, Koruma ve Sürdürülebilirlik, *Türk Coğrafya Dergisi*, 73, 79-89.

- Ceylan, S., Bulut, İ. (2022). “Küresel İklim Değişikliğini Turizm Sektörü Üzerinden Değerlendirme” İçinde (Edt.: Erdil Durukan, Burak Alkan, Sema Sağlık) Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar I. Ankara: Gece Kitabevi.
- Ceylan, T. (2001). Turizm ve Sürdürülebilir Gelişme, Anatolia, Yıl:12, Ankara.
- Ceylan, Y. (2019). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Turizmde Eko Etiketler, Turizm Ekonomi ve İşletme Dergisi, 1(1), 65-80.
- Chiras, D.D. (1994). Environmental Science, Action for a Sustainable Future (4th Edition). California: The Benjamin/Cummings Publishing Company.
- Çeken, H. (ed.) (2016). Sürdürülebilir Turizm Temel Kavramlar ve İlkeler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çokgezen, J. (2007). Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 23(2): 91-115.
- Demir, C., Çevirgen, A. (2006). Turizm ve Çevre Yönetimi: Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımı. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Dilek, S. E. (2016). “Turizm ve Çevre: Kavramsal Çerçeve” İçinde (Edt.: N. Koçak) Sürdürülebilir Turizm Yönetimi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Doğanay, S. (2003). Coğrafi Özellikleri Açısından Altındere Milli Parkı, Doğu Coğrafya Dergisi, 8(10), 43-64.
- Doğaner-Gönel, F. (2013). Kalkınma Ekonomisi (II. Baskı). Ankara: Efil Yayınevi.
- Doğaner, S. (2001). Türkiye Turizm Coğrafyası. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Duru, B. (2007). “Avrupa Birliği Çevre Politikası” İçinde (Der.: Ç. Erhan, D. Senemoğlu) Avrupa Birliği Politikaları. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Edgell Sr, D. L., DelMastro Allen, M., Smith, G., Swanson, J. R. (2008). Tourism Policy and Planning. Boston: Butterworth-Heinemann.
- Enz, C. A., Signav, J. A. (1999). Best Hotel Environmental Practices, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 40(5): 72-77.
- Erdoğan, N. (2003). Çevre ve (Eko)Turizm. Ankara: Erk Yayın ve Dağıtım.
- Erdoğan, N. (2010). Ekoturizmin ve Doğa Temelli Turizmin Geldikleri Noktadaki Kavramsal Çerçeve, TOD-EG Türkiye Ormancılar Derneği Ekoturizm Çalıştayı, 20-22.05.2010, Ankara.
- Garipağaoğlu, N. (2011). Türkiye Ortam Sorunları Coğrafyası (Hava-Su-Toprak Ekosistemleri Açısından). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- GhulamRabbany, M., Afrin, S., Rahman, A., Islam, F., Hoque, F. (2013). Environment Effects of Tourism, American Journal of Environment, Energy and Power Research, 1(7), 117-130.
- Goodall, B., Stabler, M.J. (1997). “Principles Influencing the Determination of Environmental Standards for Sustainable Tourism” (Ed. M.J. Stabler) Tourism

- and Sustainability Principles to Practice. New York: CAB International.
- Görmez, K. (2010). Çevre Sorunları (Geliştirilmiş 2. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Güleç Solak, S., Sürmeli, İ. (2015). Hükümet Programları ve Kalkınma Planları Ekseninde Çevre Politikası Analizi, Yasama Dergisi, 30, 22-43.
- Güler, Ç., Tekbaş, Ö.F., Vaizoğlu, S.A. (2001). Turizm ve Çevre Sağlığı, Standart Dergisi, 40(480), 22-26.
- Gündüz, T. (2004). Çevre Sorunları (3. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Güney, E. (2004). Çevre Sorunları. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gürmeriç-Ergül, F.Z. (1997). İktisat-Çevre İlişkileri ve Türkiye'nin Çevre Sorunları, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Gürpınar, E. (1998). Çevre Sorunları (Genişletilmiş 4. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Hall M.C. (2001). Trends in Ocean And Coastal Tourism: The End of The Last Frontier?, Ocean & Coastal Management, 44, pp. 601-618.
- Holden, A. (2002). Environment & Tourism. Florensa: Routledge.
- Inskeep, E. (1991). Tourism Planning. An Integrated and Sustainable Development Approach, New York: Van Nostrand Reinhold.
- Kahraman, N., Türkay, O. (2017). Turizm ve Çevre. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kaya, L. G., Aslan, F., Yılmaz, B. (2011). Muğla-Dalyan Turizminin Özel Çevre Koruma Bölgesi Üzerine Etkileri, İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(3), 255-266.
- Keating, M. (1991). "Bad Sports" The Geographical Magazine, 12, 26-28.
- Keleş, R., Hamamcı, C. (1997). Çevrebilim. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R., Hamamcı, C. (2002). Çevrebilim (4. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2016a). "İnsan Çevre Toplum" İçinde (R. Keleş) İnsan Çevre Toplum. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2016b). "Çevre ve Siyaset" İçinde (R. Keleş) İnsan Çevre Toplum. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızılırmak, İ. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki Turizm İşletmelerinde Çevre Korumaya Yönelik Uygulamalar: Amacı ve Önemi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 1-12.
- Kirk, D. (1996). Environmental Management for Hotels: A Student's Handbook, Butterworth Heinenmenn, Musselburgh.
- Koçak, N. (ed.) (2016). Sürdürülebilir Turizm Yönetimi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, N., Akdoğan, M. (1996). Genel Turizm İlkeler-Kavramlar. Turizm Ba-

- kanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü, Planlama Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kozak, M. (ed.) (2014). Sürdürülebilir Turizm Kavram ve Uygulamalar. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, N., Kozak, M. A., Kozak, M. (2014). Genel Turizm İlkeler Kavramlar. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Küçükaltan, D. (1997). Trakya Ekonomisi İçin Bir Bölgesel Kalkınma Modeli: Kırsal Turizm, Ulusal Bölge Planlama Kongresi Bildiriler I, İzmir: Pro-Of-set.
- Lickorish, L.J., Jenkins, L. (1997). An Introduction to Tourism. Oxford: Butterworth-Heinemann, A Division of Read Education and Professional Publishing.
- Mathieson, A., Wall, G. (1982). Tourism: Economic, Physical and Social Impacts. New York: Longman House.
- Manning, E. W., Dougherty, T. D. (1995). Sustainable Tourism, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 36(2), 29-42.
- Middleton, V.T.C., Hawkins, R. (1998). Sustainable Tourism: A Marketing Perspective, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Mihalic, T. (2000). Environmental Management of a Tourist Destination: A Factor of Tourism Competitiveness, Tourism Management, 21(1), 65-78.
- Nepal, S.K. (2000). Tourism in Protected Areas the Nepalese Himalaya, Annals of Tourism Research, 27(3), 661-681.
- Ökmen, M. (2003). Kent, Çevre ve Globalleşme. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Ökmen, M. (2010). “Mekân-Ekosistem-Çevre-Ekoloji-Çevrebilim: Kavramsal Tartışma” İçinde (Edt.: U. Yıldırım) Çevre Sorunları Üzerine Güncel Yazılar. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Öncüler, M.E., Yılmaz, B.S. (2005). Küreselleşme ve Bilgi Teknolojilerinin Turizm Endüstrisindeki Etkileri” http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=576 (Erişim: 19.07.2005).
- Özdek, Y. (1993). İnsan Hakları Olarak Çevre Hakkı. Ankara: TODAİE Yayını.
- Özhan, L. (1991). Türkiye’de Turizm ve Çevre Politikaları” Turizm ve Çevre Konferansı (3-5 Ekim 1990). Ankara: TÇSV Yayını, Önder Matbaa.
- Özgüç, N. (2007). Turizm Coğrafyası: Özellikler ve Bölgeler. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Pierce, J. J., Weiner, R. F., Vesilind, P.A. (1998). Environmental Pollution and Control (Fourth Edition). USA: Butterworth-Heinemann.
- Sağır, H. (2020). “İnsan Çevre Dengesinin Değişmesine Yol Açan Ekonomik Etkenler” İçinde (Edt.: H. Sağır) Ekolojik Kriz ve Küresel Çevre Sorunları. Beta Basım Yayım.

- Seabloom, R.W., Plews, G., Cox, F. (1989). The Effect of Sewage Discharges from Pleasure Craft on Puget Sound Waters and Shellfish Quality. Washington State Department of Health. United States Environmental Protection Agency.
- Serim, N. (2016). Çevre ve Doğal Kaynaklar Ekonomisi. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Sidles, Darla. (1997). Changing the Way People Use Parks. Natural Resource Year in Review, Planning and Preservation. National Park Service.
- Sümer, G. (1970). Kent Planlamasına Giriş ve Çevre Kavramı, Ankara: ODTÜ Yayın No: 14.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023). “Çevre, İklim Değişikliği ve Suyu Dair Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” <https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa#:~:text=3%2D14%20Haziran%201992%20tarihleri,a%C3%A7%C4%B1s%C4%B1ndan%20%C3%B6nemli%20bir%20ad%C4%B1m%20olumu%C5%9Ftur.> (Erişim: 01.03.2023).
- Tekeli, İ. (2014). Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Teng, C.C., Horng, J.S., Hu, M.L., Chien, L.H., Shen, Y.C. (2012). Developing Energy Conservation and Carbon Reduction Indicators for the Hotel Industry in Taiwan. International Journal of Hospitality Management, 31(1), 199-208.
- The Development Research Center, (2018). “Environmental Impacts of Tourism” <http://www.gdrc.org/uem/eco-tour/envi/one.html> (Erişim: 29.07.2018).
- Toprak, Z. (1989). “Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler” İnsan Hakları Yıllığı, Cilt: 10-11, TODAİE, 1988-1989, Ankara.
- Tourism and the Environment in Europe. (1995). An Introduction along with reports on some European projects in tourism, Tourism Division of the European Commission (DG XXIII), Alpenforschungsinstitutgemn. GmbH Garmisch-Partenkirchen, Germany.
- Tuna, M. (2014). “Turizm Gelişiminin Çevresel Etkileri” İçinde (Ed. M. Tuna) Turizm Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2606, AÖF Yayın No: 1574.
- Türkay, O., Çalık, İ. (ed.) (2019). Sürdürülebilir Turizm: Gösterge Geliştirme ve Ölçme Yaklaşımı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Türkiye Çevre Sorunları Vakfı (1990). “Turizm ve Çevre” Haber Bülteni: Çevre: 49.1990 Eylül.
- TÜSİAD, (2012). Sürdürülebilir Turizm. Yayın No: 2012-09/531, İstanbul: Sis Matbaacılık.
- Uluğ, E. (2016). “Çevre Kirlenmesinin Boyutları” İçinde (Edt.: R. Keleş) İnsan Çevre Toplum: Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- UNEP (1997). Coastal Tourism in the Wider Caribbean Region Impacts and Best Management Practices.
- UNWTO. (2023a). “EU Guidebook on Sustainable Tourism for Development” <https://www.unwto.org/EU-guidebook-on-sustainable-tourism-for-development> (Erişim: 18.02.2023).
- UNWTO (2023b). “Tourism and the 2030 agenda for sustainable tourism” <https://www.unwto.org/reports/from-crisis-to-transformation/agenda-2030.html>
- Vellas, F., Brecherel, L. (1995). International Tourism. London: Macmillan Press.
- Wageningen University and Research, (2018). Tourism and natural resources. <http://www.wur.nl/en/Education-Programmes/master/MSc-programmes/MSc-Leisure-Tourism-and-Environment/Read-more-about/Tourism-Natural-Resources.htm> (Erişim: 29.07.2018).
- Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2019, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9579/turizm-tesisleri.html> (Erişim: 12.11.2019).
- Yıldırım, U. (2010). “Çevreye Ekonomik ve Mali Yaklaşımlar” İçinde (Edt.: U. Yıldırım) Çevre Sorunları Üzerine Güncel Yazılar. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Yıldız, A. (2012). Çevre yönetimi uygulayan yeşil otel işletmelerinde yeşil müşteri deneyimi üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yıldız, K., Sipahioğlu, Ş., Yılmaz, M. (2009). Çevre Bilimi ve Eğitimi (2. Baskı). Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Yüksek, T., Cengiz, T., Yüksek, F. (2008). Doğal alanlarda festival etkinliklerinin koruma-kullanma açısından değerlendirilmesi: Kafkasör kültür, sanat ve turizm festivali örneği, Ekoloji, 17(67), 37-45.

BÖLÜM 3

FARKLI YERLEŞİM YERLERİNDE YAŞAYAN FARKLI YAŞ GRUBUNDAKİ AKADEMİK PERSONELİN İŞ DOYUMU VE TÜKENMİŞLİK DURUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI¹

Meryem SALMAN²

1 Bu çalışma, Siirt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 2017-SİÜSYO-56 numaralı projenin makaleleştirilmiş halidir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Siirt/Türkiye, meryem.salman@siirt.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-4191-4274

Giriş

İnsan ilişkilerinin meslek gruplarında tükenmişlik düzeyinin artış gösterdiği bilinmektedir. Kentleşmenin yoğun olarak yaşandığı teknolojik gelişmelerin hızla arttığı günümüzde bireyler yalnızlığa ve yabancılaşmaya düşebilmektedir. Bu nedenle insanlarla sürekli yüz yüze ilişki yürütülmesi gereken mesleklerde çalışma durumu, kaygı ve stres faktörlerini artırıcı özellik göstermektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, yaşam şartları ve aynı zamanda çevresel etmenler sosyal varlık olan bireyleri ruhsal ve fiziksel anlamda zorlamakta bu da değişen değerlere karşı sürekli bir uyum yoluna gitmeyi gerekli kılmaktadır.

Zaman içerisinde yoğunlaşan rekabet koşulları ve gelişen teknolojinin çalışma şartları üzerindeki olumsuz etkisi ile tükenmişlik sendromu günümüz iş dünyası için önemli bir problem haline gelmiştir. Tükenmişliğin insanların işleri nedeniyle kurdukları ilişkiler ve bu ilişkilerin kötüye gitmesi sonucunda ortaya çıkan zorluklarla ilgili sosyal bir problem olması; tükenmişliği, insanlarla yüz yüze ilişkinin yoğun olduğu meslek gruplarında görülen mesleki bir hastalık haline getirmiştir. Araştırmaya katılan akademik personelin tükenmişlik ile ilgili sorulara verdikleri cevaplar, onların tükenmişlik ölçeğinin alt ölçekleri olan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı boyutlarından aldıkları puanları göstermektedir. Bu verilere göre örneklem duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutu açısından orta, kişisel başarı alt boyutu açısından ise yüksek düzeyde tükenmişlik yaşamaktadır. Tükenmişlik alt boyutlarından alınan bu puanlar, örneklem duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutları açısından kritik bir durumda olmadıklarını göstermektedir. Bu durum örneklem fiziksel ve duygusal açıdan kendilerini aşırı yorgun ve yıpranmış hissetmediklerini, iş stresinden çok fazla etkilenmediklerini, çevrelerindeki insanlarla ilişkilerinin düzenli ve insancıl olduğunu göstermektedir. Ancak kişisel başarının düşük olması, diğer bir deyişle kişisel başarı alt boyutunda yaşanan tükenmişliğin yüksek olması; akademisyenlerin kendilerini yetersiz ve başarısız bulduklarının, kendilerini olumsuz değerlendirme eğiliminde olduklarının göstergesidir (Ardıç ve Polatçı, 2008: 86-87). Araştırmada elde edilen bulgular, duyarsızlaşmanın genç yaştaki akademisyenlerde, kişisel başarının ise ileri yaşlardaki akademisyenlerde daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni ileri yaştaki bireylerin geçmişten gelen deneyimlerinin etkisi ile genç çalışanlara göre daha sabırlı, olgun ve dengeli olmaları, bu özellikleri nedeniyle de tükenmişliğe karşı direnç göstermeleridir. Ayrıca ileriki yaşlarda hak edilen kadroya sahip olanının da tükenmişlik üzerinde azaltıcı etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Literatürdeki araştırmaların çoğu da araştırmamızın bu konudaki bulgularını desteklemektedir (Maslach ve Jackson, 1981a; Lee ve Ashforth, 1993; Ergin, 1995; Tümkeya, 1996; Izgar, 2001). Tükenmişlik bireyler ve örgütler üzerinde önemli etki-

leri olan bir durumdur. Duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme hissi olmak üzere üç alt boyutu olan kavrama ilişkin araştırmalar, özellikle kavramın ölçümüne yönelik geliştirilen ölçeklerin de yardımı ile sosyal bilimlerin farklı alanlarında yapılan araştırmalarla incelenmiştir. Kavram psikiyatri, psikoloji, sosyal psikoloji ve eğitim alanlarında çalışan bilim insanlarının ilgisini çekmişse de, bireyler üzerinde olduğu kadar örgütler üzerinde de önemli etki ve sonuçlar yaratması örgütsel davranış alanında da ilgi görmesine neden olmuştur (Arı ve Bal, 2008:143). Bu çalışma kapsamında, farklı yerleşim yerlerinde yaşayan farklı yaş grubundaki akademik personelin iş doyumu ve tükenmişlik durumlarının karşılaştırılması amacıyla yapılmıştır. Kesitsel ve betimsel nitelikteki yapılan bu araştırma, 01.04.2017-01.04.2019 tarihleri arasında Siirt ve Ankara ilinde bulunan kamu üniversitelerinde çalışan akademisyenler ile gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçimi yapılmadan evrenin tamamına ulaşılması planlanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan bilgi formu, Maslach Tükenmişlik Ölçeği, İş Doyum Ölçeği, “Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ÇBASDÖ)”, “Beck Umut Ölçeği (BUÖ)” ve Odak Grup toplantıları kullanılmıştır. Akademisyenlerden elde edilen verilerin istatistiksel çözümlemeleri SPSS (*Statistical Packet for the Social Science*) 24.0 istatistik paket programında yapılmıştır. Verilerin istatistiksel analizlerinde yüzdelik ve dağılımlar hesaplanmış, değişkenlerin karşılaştırılmasında veri özelliklerine göre uygun istatistiksel yöntemler ki-kare, t testi kullanılmıştır.

1.Kavramsal Çerçeve

Tükenmişlik

İnsanlarla birebir ilişki içinde çalışmayı gerektiren meslekleri yürütenlerde sık görülen bir tür stres olan “tükenmişlik” kavramı ilk kez Freudenburg (1974) tarafından ortaya konmuş ve günümüzde kabul gören tanımı Maslach tarafından 1981’de yapılmıştır. Maslach tükenmişliği, kişinin profesyonel iş yaşamında ve diğer insanlarla olan ilişkilerinde olumsuzluklara yol açan özsaygı yitimi, kronik yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duygularının gelişimi ile birlikte seyreden fiziksel, duygusal ve entelektüel tükenmeyle karakterize bir sendrom olarak tanımlamış ve üç ayrı alt kategoriye ayırmıştır; Duygusal tükenme (emotional exhaustion), depersonalizasyon (depersonalization) ve kişisel başarı (personel accomplishment) eksikliği (Maslach ve Jackson, 1981). Duygusal tükenme, kişinin duygusal yönden kendisini yıpranmış hissetme ve aşırı yüklenilmiş olma duygularını gösterirken; depersonalizasyon, başkalarına karşı olumsuz ve alaycı tutumları ifade etmekte ve çalışanların hizmet verdikleri kişilere birer insan yerine nesne gibi davranmasıyla kendini göstermektedir (Örmen, 1993). Kişisel başarı ise, sorunun üstesinden gelme ve kendini

yeterli bulma olarak tanımlanmaktadır (Dolunay, 2002). Yapılan araştırmalarda tükenmişliğin en önemli sonucu olarak, sunulan hizmetin nitelik ve niceliğinde bozulmalar olması şeklinde ortaya konulmakla birlikte, bireyler üzerinde de ciddi fiziksel ve zihinsel sorunlara yol açtığı bildirilmiştir. Psikosomatik hastalıkların ortaya çıkışı veya var olan rahatsızlığın artışı, depresif yakınmalarda artış, işten ayrılma, iş doyumunun azalması, uykusuzluk, konsantre olamama, gastrointestinal problemler, sosyal izolasyon, yorgunluk, libido azalması, alkol ve madde kullanımında artış bu sorunlardan bazılarıdır (Çam,1991; Dignam vd., 1986). Tükenmişlikle ilgili çalışmalar doğal olarak hemşireler, doktorlar, öğretmenler, avukatlar gibi insanlarla yoğun ilişki kurmayı gerektiren meslekleri yürütenler üzerine odaklanmıştır (Ergin, 1996). Yedi farklı sağlık meslek grubundan (uzman ve pratisyen hekimler, diş hekimleri, eczacılar, hemşireler, sağlık teknisyenleri ve ebeler) 7255 kişiyi incelendiği bir çalışmada tükenmişlik oranının en yüksek olduğu meslek grubunun hemşireler olduğunu bildirmiştir (Taycan vd., 2006:101). Meslekler arası farklılıklara bakıldığında hekimlerde duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşmanın tüm diğer acil çalışanlarından daha fazla olduğu görülmüştür. Benzer biçimde Romanya’da acil servis çalışanları ile yapılan ülke çapında bir çalışmada da hekimlerde diğer bütün acil servis çalışanlarına göre daha fazla duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma bulunmuş; hemşire, paramedik ve ambulans şoförlerinin de dahil edildiği bu çalışmada tükenmişlik için en yüksek risk grubu olarak hekimler bildirilmiştir (Popa vd., 2010).

Kavrama ilişkin bir diğer araştırma konusu yöneticiler ve çalışanlar açısından tükenmişliğin farklı etki ve sonuçlarının olacağıdır. Hatta işletme sahipleri ve profesyonel yöneticiler açısından da farklı tükenme durumları ortaya konulabilmektedir. Bir diğer vurgulanması gereken konu da yöneticilerde ortaya çıkan tükenme etki, düzey ve sonuçlarının çalışanlar üzerinde ne gibi etkilere yol açacağı ya da tersi bir durumla yönetici-çalışan arasındaki etkileşimlerde tükenmişliğin değiştirici etkisini tespit etmektir. Bunu yanı sıra, yöneticilerin liderlik tarzları da tükenmişlik üzerinde etkili bir değişken olarak düşünülebilir (Arı ve Bal, 2008:143-144).

Tükenmişlik ile ilgili yapılan çalışmalar bütünsel olarak incelendiğinde, özellikle ülkemizde daha çok belirli meslek gruplarında tükenmişliği saptamaya ilişkin tanımlayıcı çalışmaların daha yoğunlukta olduğu gözlenmektedir. Oysa bundan sonraki aşamada “neden” sorusu ile meslek gruplarına ilişkin daha derin çalışmaların yapılması gereği ortaya çıkmaktadır (Arı ve Bal, 2008:144). Ancak tükenmişlik sendromu aniden ortaya çıkan bir durum değildir, aksine yavaş ve sinsice gelişen bir belirtiler yumağıdır. Tükenmişlik belirtilerinin göz ardı edilmesi de onun ilerlemesine ve başa çıkılmaz hale gelmesine neden olmaktadır. Bu sebeple tükenmenin sinsi sürecinin belirtilerinin iyi bilinmesi ve zamanında teşhis edilerek gerekli

önlemlerin alınması çok önemlidir. Tükenmişlik belirtileri kişiden kişiye farklılık göstermekle birlikte, genel olarak fiziksel, psikolojik ve davranışsal belirtiler olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir (Ardıç ve Polatçı, 2008:73).

Psikolojik belirtiler, tükenmişlik yaşayan kişilerde görülebilecek diğer belirtilere oranla daha az belirgindir. Bu belirtiler; engellenmişlik hissi ve sinirlilik, psikolojik incinmeye açıklık, nedeni bilinmeyen huzursuzluk ve tedirginlik duygusu, sabırsızlık, özgüvende azalma, çevreye karşı düşmanlık duygusu, güçsüzlük, enerji kaybı, iş ile ilgili ümitsizlik, diğer insanları eleştirme, ilgisizlik, aile içi sorunlarda artış, tatminsizlik, hayata karşı negatif tutumlar geliştirme, nezaket, saygı ve arkadaşlık gibi olumlu duygularda azalma, düşüncelerde belirsizlik ve karmaşıklık, asılsız şüpheler ve paranoya, depresyon, suçluluk hissi ve çaresizlik şeklinde sıralanabilir. Ayrıca tükenmişliğin psikolojik belirtileri işi bırakmayı düşünme ve sık sık işe gitmek istememe olarak da kendisini göstermektedir (Perlman ve Hartman, 1982; Leiter ve Maslach, 1988; Çam, 1992; Tümkaya, 1999; Sabuncuoğlu, 1996; Potter, 1998).

Maslach ve Leiter'a (1997) göre ne geleneksel anlayışın "bireysel özellikler odaklı" tükenmişlik anlayışı, ne de daha sonraları ortaya çıkan "örgütsel faktörler odaklı" tükenmişlik anlayışı, tükenmişlik sendromunu gerçek anlamda tanımlamak için yeterli değildir. Maslach ve Leiter tükenmişlik konusuna farklı bir bakış açısıyla yaklaşmış, bireysel ve örgütsel faktörleri bir arada incelemişlerdir. Onlara göre tükenmişliğin oluşmasına neden olan faktörler, "çalışma hayatının alanları" dır ve ancak bu alanlar incelenip gerekli değişiklikler yapıldığında tükenmişlik önlenmiş olacaktır (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001). Tükenmişlik sendromu duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı olmak üzere üç temel boyuttan oluşmakta ve bu boyutlar tükenmişliği yaşayan bireyin hayatında gerçekleşen değişimleri ifade etmektedir. Buna göre; tükenen birey kronikleşmiş bir yorgunluk yaşamakta, işinden soğumakta, kendi kabuğuna çekilmekte ve artan bir şekilde işinde yetersiz olduğunu hissetmektedir (Maslach ve Zimbardo, 1982: 3; Maslach ve Leiter, 1997: 17).

Davranışsal belirtiler fiziksel ve psikolojik belirtilere göre başkaları tarafından daha kolay gözlenebilen tükenmişlik belirtileridir. Bu belirtiler unutkanlık, başarısızlık hissi, aile içi çatışmalar, konsantrasyon düşüklüğü, çabuk öfkelenme, ani sinir patlamaları, sık gelen ağlama nöbetleri, yalnız kalma isteği, alınganlık ve takdir edilmediğini düşünme, işi yavaşlatma, hırsızlık eğilimleri, işten uzaklaşma, işine karşı gittikçe büyüyen hoşnutsuzluk, hizmetin niteliğinde bozulma, hizmet verilen kişilere hatalı müdahaleler ve hizmet verilenlerin şikayet sayılarındaki artış, evraklarla ilgili sahtekarlıklar, düşük iş performansı, iş arkadaşlarına karşı alaycı ve suçlayıcı olma, iş tatminsizliği, yeni bir meslek eğitimi alma eğilimi, işe geç git-

me ve gitmemeler, örgütsel bağlılıkta azalma, iş gücü devrinde yükselme, hastalıktan kaynaklanan nedenlerle işe gelmemelerde ve geç gelmelerde artış, işten ayrılma ve başka iş alanlarına transfer olma isteği şeklinde sıralanabilir (Freudenberger ve Richelson, 1981; Perlman ve Hartman, 1982; Leiter ve Maslach, 1988; Çam, 1992; Potter, 1998).

Tükenmişlik sendromunun önemi, bireysel ve örgütsel açıdan yarattığı olumsuz sonuçlarda yatmaktadır (Cordes ve Dougherty, 1993). Tükenmenin insanlar üzerinde geçici veya kalıcı rahatsızlıklar bıraktığı yapılan araştırmalarca ispatlanmıştır. Ancak bu tür rahatsızlıklar ortaya çıkmadan önce tükenmişliğin fiziksel, psikolojik ve davranışsal belirtilerine bakılarak, tükenmişliğin bireyler üzerinde geçici, tedavisi uzun süren veya kalıcı rahatsızlıklar bırakacağı konusunda fikir sahibi olmak mümkündür (Ardıç ve Polatçı, 2008:74).

Bir stres türü olan (Maslach ve Zimbardo, 1982) tükenmişlik sendromu bireyleri pek çok açıdan etkilemektedir. Bireyin tükenmişlik nedeniyle yaşadıkları, fiziksel açıdan yorulup yıpranmasına neden olmaktadır. Ancak bireyin yaşadığı yorgunluk hissinin asıl kaynağı, iş ortamında yaşadığı gerginliktir. İş ortamında sürekli devam eden bu gerginlik, bireyin uykusunu bölen kabuslar görmesine, uykusuzluk nedeniyle oluşan halsizlik ve huzursuzluk yaşamasına, sık sık bir şeylerin ters gideceği düşüncesi-ne kapılmasına neden olmaktadır. Diğer yandan kronikleşen yorgunluk ve gerginlik; grip, soğuk algınlığı gibi rahatsızlıklara yakalanma olasılığını ve baş ağrılarını artırmakta, bu tip rahatsızlıkların uzun süre atlatılamamasına neden olmaktadır (Maslach ve Zimbardo, 1982: 74; Kahill, 1988). Tükenmişliğin en önemli ve en gözle görülür sonuçlarından birisi de, tüm bunlar nedeniyle yaşanan, enerjideki düşüştür (Freudenberger ve Richelson, 1981: 443).

Tükenme yaşayan bireyler, müşterilere veya iş ortamında karşılaştıkları kişilere olumsuz davranışlar sergilerler (Corcoran, 1986). Diğer yandan işten ayrılma, verimi düşürücü davranışlar, sorunlu kişiler arası iletişim, düşük iş tatmini ortaya çıkar (Kahill, 1988). Sayılan bu etkiler bireylerin yaşam kalitesini olumsuz etkilemekte ve mutsuzluğa neden olmaktadır (Ardıç ve Polatçı, 2008:75-76).

Tükenmişliğin çalışma hayatı üzerindeki olumsuz etkilerinden biri, hizmet verilen insanlara/müşterilere karşı yetersiz ilgi gösterilmesine neden olmasıdır. Tükenmişlik yaşayan birey, diğer insanlara bakış açısını değiştirerek etrafındaki insanları bir nesne gibi görmeye başlar. Böylece birey, hizmet verdiği insanların/müşterilerin ihtiyaçlarına önem vermeyen, onlara saygısız ve kaba davranan bir şekilde hizmetini devam ettirir (Izgar, 2001: 25). Bu ise Maslach ve Zimbardo'nun (1982) ifadesiyle bireyin performansında düşüş meydana getirmektedir. Bu düşüş genellikle yapılan

işin niteliğinde ve kalitesinde kendisini göstermektedir. Düşük performansın bir sonucu olarak motivasyon düşmekte ve birey kendisini engellenmiş hissetmeye başlamaktadır. Bu durumdaki birey yaptığı işi artık umursamamakta daha başarılı olma gibi bir kaygı taşımamaktadır. Dolayısıyla işi için daha fazla çaba göstermemektedir (Maslach ve Zimbardo, 1982: 77). Hem iş için fazla çaba göstermemek, hem de yaşanan sorunlardan dolayı bireyin kafasının dağınık olması iş yapma becerisi de zayıflamakta ve iş kazalarının oranı artmaktadır (Ardıç ve Polatçı, 2008). Tükenmişliğin çalışma hayatı üzerindeki etkilerinden birisi de çalışanın iş doyumunu üzerindeki etkisidir. Yaptığı işten tatmin olmayan ve örgüt içerisinde istediği huzurlu çalışma ortamını bulamayan bireyde, yüksek düzeyde görülen moral ve motivasyon bozukluğu yaşanır. Tükenmişliğin işgören devir hızının yükseltici etkisi de örgütlere ek maliyet getirmektedir. Diğer yandan işe devamsızlık veya işyerinde olduğu halde işe katkı sağlamama/işten kaytarma (presenteeism) gibi durumlar da, örgütlerin çalışan maliyetlerini artırarak verimlik ve etkinliği düşürmektedir (Rocca ve Kostanski, 2001).

Tükenmişliğin sonuçları birey ve çalışma hayatı üzerinde yaptığı olumsuz etkilerle bitmemekte, tükenmişlik sonucu ortaya çıkan ruhsal sıkıntılar, davranış bozukluklarına ve kişilerarası anlaşmazlıklara yol açtığından aile hayatını da olumsuz etkilemektedir (Maslach ve Zimbardo, 1982: 73; Burke ve Greenglass, 2001; Potter, 1995: 1). Yaşanan tükenme duygusu ile eve gelen bireyin eşi, çocukları veya anne-babası kendilerini ihmal edilmiş ve yalnız hissetmekte, bireyin kendileri ile birlikte olmaktan dolayı memnuniyetsizlik yaşadığını düşünmektedirler. Bu nedenle de bireyi suçlamaktadırlar. Zaten yaşadığı tükenmişlikten kaynaklanan suçluluk duygusuna sahip olan birey, ailesi tarafından da bu tarz bir suçlama ile daha ciddi sorunlara itilerek aile içi çatışmaların yaşanmasına, aile fertlerinin birbirlerinden uzaklaşmalarına, boşanma veya ayrı evde yaşamalara, çocuk ve ebeveynin birbirinden kopmasına neden olmaktadır (Ardıç ve Polatçı, 2008:75). Tükenmeyi önlemek ve onunla başa çıkmak için örgütsel koşulları iyileştirmek için alınabilecek her türlü önlem tükenmişliği önleyici veya örgüt içerisindeki tükenmişliği azaltıcı etkiye sahiptir (Rogers, 1984; Izgar, 2001: 29-42; Selçukoğlu, 2001: 183-85; Taycan vd., 2006).

İş Doyumu

Üniversitelerde nitelikli, üretme kapasitesi yüksek, aktif öğretim elemanları bulunması gerekmektedir. Öğretim elemanlarının da bu kapasitede üretim yapabilmeleri için her türlü psikolojik ihtiyaçlarının giderilmesi ve iş doyumunun sağlanması gerekmektedir. Bunun yanında günümüz örgütleri, örgütün başarısını arttıracak işleri de yapacak çalışanlar istemekte ve bu türden personele ihtiyaç duymaktadırlar (Bozgeyikli ve Şat, 2014). Çalışanların işe yönelik tutumları, işe ve çalışmaya ilişkin tepkilerinin bir

ifadesidir. İşe yönelik bu tutumlar olumlu ya da olumsuz olabilmektedir. Çalışanın işine karşı olumlu tutumları işinden memnun olma ya da iş doyumunu olarak ifade edilirken; işine karşı olumsuz tutumları işinden memnun olmama ya da işdoyumsuzluğu olarak açıklanmaktadır (Mercer, 1997). İşdoyumu çalışanların işlerinden duydukları memnuniyeti ya da memnuniyetsizliği ifade eden iki uçlu bir kavramdır (Ertürk ve Keçecioğlu, 2012). Bireylerin iş doyumlarının düşüklüğü çalışanlar ve örgütler açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. İşinden memnun olmayanlar düşük verim ve performansla çalışarak görevlerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Oysa örgütlerde temel amaç çalışanların performanslarından olabildiğince yararlanmaktır (Şat, Doğan ve Amil, 2015).

Akpınar ve Taş'a göre (2011), hastanelerde her meslek grubunun iş doyumunu düzeylerinin belirli aralıklarla ölçmesi, yöneticilerin iş doyumunu düzeyini artıran unsurlardan hangisine ağırlık vermesi gerektiğini belirlemede önemli bir araçtır. Hastane yönetiminin, belirli aralıklarla tüm çalışanlarına başarıları konusunda olumlu bildirimde bulunması ve teşvik etmesi, çalışanlarının hem kişisel başarı noksanlığı algısını azaltıp hem de iş tatmin düzeyini artırabilir (Akpınar ve Taş, 2011).

Birçok çalışmada depresyonun sağlık çalışanlarında topluma göre daha sık görüldüğü bildirilmiştir. Bazı yazarlar depresyonla tükenmişlik arasında bir ilişki olduğunu ileri sürerken, diğerleri tükenmişlik ve depresyonun birbirinden farklı iki klinik görünüm olduğunu belirtmişlerdir (Martin vd., 1997; Glass vd., 1993; Firth vd., 1987; Iacovides vd., 1999). Özellikle hekimlerde depresyon düzeyi üzerine birçok çalışma bulunmasına karşın, sağlık çalışanlarının önemli bir kısmını oluşturan hemşirelerle ilgili fazla çalışma olmaması dikkat çekicidir. Taycan vd. (2006)'nın çalışmasında İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi'nde çalışan hemşirelerde depresyon sıklığını, tükenmişlik düzeyini ve sosyodemografik değişkenlerle olan ilişkilerini değerlendirmeyi amaçladık (Taycan vd., 2006:101). Ayrıca bir diğer çalışmada da elde edilen sonuçlara göre Bilim Sanat Merkezlerinde çalışan öğretmenlerin meslekte gelişme ve yükselme olanakları, ücret ve çalışma ortamının fiziksel durumu dışında öğretmenlerin BİLSAM'da çalışırken iş doyumunu yaşadıkları söylenebilir. Bu çalışma ile Bilim Sanat Merkezlerinde çalışan öğretmenlerin iş doyum durumları hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. Bu doğrultuda bilim ve sanat merkezlerinde çalışan öğretmenlerin iş doyumları seviyeleri incelenerek, daha önce yapılmış çalışmalara farklı bir açıdan destek olmak amaçlanmıştır (Yörük vd., 2013: 326 ve 311-312).

Taşlıyan vd. göre (2014), özellikle meslekte iş olgusunun yoğunluğu fazla olduğu akademisyenlerde duygusal zekâ, iş tatmini ve tükenmişlik düzeylerini ortaya koymaktır. Mesleği gereği akademisyenlerin eğitim ve öğretimin daha etkili olabilmesi için öğrencileri ve meslektaşları ile doğ-

rudan iletişim kurabilmeleri ve takım çalışması içerisinde olmaları gerekmektedir. Bu noktada özellikle eğitim alanında akademisyenlerin duygusal zekâlarını kullanabilmeleri önemlidir (Taşlıyan vd., 2014:66).

Çalışma yaşamı, çalışanlara işle ilgili deneyimler kazandırmasının yanında, her iş gününde yaşanan çeşitli duyguların birikimine de neden olmaktadır. Bu deneyimler sonucunda kişinin işe yönelik zihinsel ve duygusal olarak bir tutumu oluşmaktadır (Eğinli, 2009). İş doyumunun yüksek olması aynı zamanda çalışanların sağlıklı ve uzun süre işte kalmasına katkı sağlamaktadır (Şeker ve Zırhlıoğlu, 2009). İş doyumunu yüksek olan bireylerin fizik ve ruh sağlıkları iyi, psikosomatik hastalıkları oldukça azdır ve iş arkadaşlarıyla yardımlaşma, kişisel güven, uyum ve iş birliği yüksek düzeydedir. Kaygı ile kaygının beraberinde getireceği rahatsızlıklar azdır. Bireyler yeni görevleri hızla öğrenebilmektedir. Ayrıca iş kazaları oldukça düşüktür. Kurum içindeki iş doyumunun yüksek olması, iş görenlerin başka iş arama eğilimlerini de azaltmaktadır (Çetinkaya ve Ecevit, 2013:154-163). Öte yandan iş doyumsuzluğu, işe devamsızlık, kayıtsızlık, olumsuzluk, işi yavaşlatma, işten ayrılma ve benzeri gibi hizmeti olumsuz yönde etkileyen sonuçlara yol açabilmektedir (Serinkan ve Bardakçı, 2009: 115-132).

2.1. Genel Bilgiler

Günümüz modern toplumlarında hız, rekabet, değişim gibi olgular bireylerin hem iş hem de sosyal yaşantısını etkilemektedir. Günlük hayat ve iş yaşamında maruz kalınan zaman baskısı değişime uyum sağlamaya çalışmak bireylerde yorgunluk ve bitkinliğe neden olabilmektedir. Tüm bunların sonucunda bireyler kendilerini her zamankinden daha stresli olarak algılamaktadır. Tükenmişlik kavramı ilk kez Freudenberg tarafından 1974 yılında “Staff Burn-Out” adlı makalede kullanılmıştır. Tükenmişlik kavramı yazar tarafından “başarısız olma, yıpranma, aşırı yükleme sonucu güç ve enerji kaybı veya karşılanamayan istekler sonucu bireyin iş kaynaklarında tükenme durumu” olarak tanımlanmıştır. Günümüze kadar birçok araştırmacı tarafından çalışılan yaşam doyumunu, iş doyumunu ve tükenmişlik konuları halen güncelliğini korumakta ve hem yurtiçinde hem yurt dışında çalışılmaya devam edilmektedir. Yaşam doyumunu ve iş doyumunu birçok meslek alanında uygulama bulmuştur. Ancak; tükenmişlik boyutu daha çok hedef kitlesi insana hizmet olan mesleklerde uygulanmaktadır. İş doyumunu ve tükenmişlik ile ilgili çalışmalar doktorlar, psikologlar, hemşireler gibi meslekleri kapsayan başta sağlık çalışanları olmak üzere avukatlar, bankacılar, turizm sektöründe çalışanlar, öğretmenler, sporcular, akademisyenler gibi pek çok alanda uygulanmıştır. Yapılan her çalışma konunun daha detaylı incelenmesine olanak sağlamaktadır.

2.2. Amaç ve Kapsam

Bu araştırmada amaç, Siirt ve Ankara olmak üzere iki farklı şehirde Devlet Üniversitelerinde görev yapan akademik personelin iş doyumu ve tükenmişlik düzeyine etki eden faktörlerin belirlenmesidir.

3. Yöntemler

Araştırmanın bu bölümünde araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama yöntemi ve araçları ile verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Materyal

Üniversitede görev yapan akademik personelin iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelendiği bu araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Karasar'a göre tarama modeli; bir konunun veya olayın örneklem veya evren üzerindeki araştırmalarının tamamen kendi koşulları içerisinde yani herhangi bir müdahale gerçekleştirmeden betimlenmesidir. Burada amaç, hakkında bilgi sahibi olunmak istenen olgu veya olayların herhangi bir değişiklik yapılmadan gözlenmesi ve sonuçların tespit edilmesidir (Karasar, 2016). Büyüköztürk ve arkadaşları da tarama yöntemini araştırma konusunu oluşturan durumların herhangi bir değişiklik meydana getirmeden betimlenmeye çalışılması olarak açıklamışlardır (Büyüköztürk vd, 2013). Ayrıca, yapılan bu çalışma keşfetmeye dayalı durum çalışması (exploratory case study) deseninde yürütülmüştür. Keşfetmeye dayalı durum çalışması genellikle; bir olgu hakkında detaylı bir ön araştırma bulunmadığı ve bir hipotez ortaya koymak için gerekli veriye sahip olunmadığı zamanlarda kullanılmaktadır (Streb, 2010). Tarama modelinde ve keşfetmeye dayalı durum çalışması deseninde yürütülen çalışmada elde edilen verilerin analizinde ise nicel analiz yöntemi kullanılmıştır. Nicel analizler, önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmak amacıyla toplanan sayısal verilerin toplanmasını, bunların bir istatistik haline getirilmesini ve bunları inceleyerek bulguların ortaya çıkarılmasını amaçlayan analizlerdir (Arı, 2015). Ayrıca, araştırmada kullanılan nicel verilerin toplanması için anket yöntemi kullanılmıştır. Anket yöntemi, herhangi bir araştırma konusu ile ilgili olarak anketler yani çeşitli sorulardan oluşan veri toplama araçları aracılığıyla veri toplama yöntemidir (Tuna, 2016).

3.2. Yöntem

Araştırmanın evrenini araştırma tarihleri arasında Siirt ve Ankara ilinde bulunan kamu üniversitelerinde çalışan akademisyenler oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçimine gidilmeyerek evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan Bilgi Formu, Maslach Tükenmişlik Ölçeği ve İş Doyum Ölçeği kullanılmıştır. Çalışma araştırmacı tarafından belirlenen

günlerde, akademisyenlere çalışmanın amacı ve yöntemi anlatılarak sözel onamları alındıktan sonra araştırmacılar tarafından formların uygulanması şeklinde yürütülmüştür. Formların doldurulması ortalama olarak 20-25 dakika sürmüştür. Araştırma da nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan ve Merton tarafından geliştirilen “Odak Grup” toplantıları da gerçekleştirilmiştir. 6-8 kişiden oluşan akademisyenlerle 4 oturum gerçekleştirilmiştir. “Odak Grup” yönergesi dâhilinde veriler toplanmıştır.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği

Tükenmişlik ile ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda MTÖ kullanılmaktadır. Maslach, tükenmişlik sendromunu ayrıntılı bir şekilde tanımlarken, sendromun aniden ortaya çıkmadığını, uzun süre ve stresli çalışma sonucunda özellikle insana hizmet veren mesleklerin üyelerinde yaşandığını, hem ruhsal, hem de bedensel açıdan tükenmenin söz konusu olduğunu vurgulamıştır (Maslach, 1976). MTÖ’de, Maslach tükenmişlik ölçeği (MTÖ), duygusal tükenme (DT), duyarsızlaşma (DYS) ve kişisel başarı (KB) olmak üzere üç alt boyutu vardır (Maslach ve Jackson, 1986). İlk boyut olan DT; halsizlik, yorgunluk, güçsüzlük, bireyin öz güveninin, işine karşı ilgi ve coşkusunun azalması ya da yitimi olarak tanımlanmaktadır (Alimoğlu ve Dönmez, 2005). DYS ise, birey başkalarına karşı olumsuz, alaycı tutum ve duygular geliştirir (Çıtak, 1998; Dolu, 1997). KB eksikliği ise bireyin kendini olumsuz değerlendirmesi, kişisel başarı noksanlığı, sorunun başarı ile üstesinden gelememe ve kendini yetersiz görme olarak tanımlanır (Kaçmaz, 2005).

Minnesota İş Doyumu Ölçeği

(MİDÖ) İş doyumu, işe karşı kişisel bir tutum olup, çalışanların iş ve iş yaşamındaki beklentilerine ulaştıkları zaman duydukları olumlu duygusal bir durumdur (Ersan, 1997). Dolayısıyla iş doyumu, işin kazandırdıklarıyla çalışanın beklentileri birbirine uyduğu zaman oluşmaktadır (Yelboğa, 2008). Yaygın bir şekilde kullanılan MİDÖ 1967 yılında Weiss, Dawis, England ve Lofquist tarafından geliştirilmiştir. MİDÖ, Baycan tarafından 1985 yılında Türkçe’ye çevrilip, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır (Baycan, 1985). Araştırmada, iş doyumu algısı ölçülürken, 20 ifadeden oluşan MİDÖ kullanılmıştır. Yüzdelik değer olarak; % 0-25 arası düşük iş doyumunu, % 26-74 arası orta iş doyumu ve % 75 ve üzeri ise yüksek iş doyumunu ifade eder. MİDÖ, içsel, dışsal ve genel doyum olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. İçsel doyum, başarı hissi, terfi olanağı, yaratıcılık, çalışma şartları gibi unsurları içerir. Dışsal doyum, iş güvencesi, ücret, yönlendirme olanağı gibi unsurlardan oluşur. Genel doyum ise, yönetim ve yönetici ile ilgili unsurlardan oluşur (Sevimli ve İşcan, 2005).

4. Bulgular

Bu bölümde, araştırma kapsamında kullanılan ölçme araçlarından elde edilen verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan bulgulara detaylı olarak yer verilmiştir.

4.1. Akademisyenlerin Özelliklerine İlişkin Bulgular

Siirt ve Ankara illerinde yürütülen Farklı Yerleşim Yerlerinde Yaşayan Farklı Yaş Grubundaki Akademik Personelin İş Doyumu ve Tükenmişlik Durumlarının Karşılaştırılması isimli çalışma kapsamında yer alan bulgular aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 4. 1. Akademisyenlerin Yerleşim Yerine Göre Dağılımı

Yerleşim Yeri	N	%
Siirt	212	37.7
Ankara	350	62.3
Toplam	562	100

Araştırma kapsamında olan akademisyenlerin yerleşim yerlerine göre dağılımına bakıldığında 212'si Siirt'de (%37.7) ve 350'si ise (% 62.3) Ankara'da yaşamaktadır. Çalışma akademisyenlerle yürütüldüğü için, akademisyenlerin unvanları araştırma görevlisi, öğretim görevlisi, doktor öğretim üyesi, doçent doktor ve profesör doktor unvanlarından oluşmaktadır. Ayrıca, Siirt'de yaşayan akademisyenlerin %64.2'si doktora eğitimlidir. Ankara'da yaşayan akademisyenlerin ise % 86'sı doktora eğitimlidir. Siirt ilinde % 5.7 lisans eğitilmiş akademisyen yer alırken Ankara ilinde lisans eğitilmiş akademisyene rastlanmamıştır. Araştırma kapsamına alınan akademisyenlerin cinsiyet dağılımına baktığımızda; Siirt ilinde erkek akademisyenlerin oranının % 79.2 ve kadın akademisyenlerin ise % 20.8 olduğu tespit edilmiştir. Ankara ilinde bu oranlar kadın akademisyenler için % 66.9 ve erkek akademisyenler için ise % 33.1'dir. Araştırma kapsamına alınan akademisyenlerin 5 yıl ve altı çalışanların oranı % 16,5; 6-10 yıl çalışanların oranı % 29,9; 11-15 yıl çalışanların oranı % 9,1; 16-20 yıl çalışanların oranı % 6,4; 21 yıl ve üstü çalışanların oranı % 38,1; 21 yıl ve üstü çalışanların oranı % 38,1'dir. Çalışma süreleri illere göre incelendiğinde 5 yıl ve altı çalışanların oranının Siirt ilinde (% 34.0) yüksek olduğu ve Ankara ilinde de 21 yıl ve üstü çalışanların oranının (% 38.1) yüksek olduğu görülmüştür. Araştırmada yer alan akademisyenlerin yerleşim yerine ve medeni duruma göre dağılımı incelendiğinde Siirt ilinde evli akademisyenlerin (% 67.9), Ankara ilinde ise bekâr akademisyenlerin oranının (% 50.0) yüksek olduğu belirlenmiştir. Akademisyenlerin yerleşim yerine ve çocuk sayısına göre dağılımına bakıldığında Siirt ilinde 4 ve daha

fazla çocuğa sahip akademisyenlerin oranı % 1.9'dur. Ankara ilinde ise 4 ve daha fazla çocuğa sahip akademisyen yer almamaktadır. Siirt ilinde 2 çocuğa sahip akademisyenlerin oranının yüksek olduğu (% 27.4) , Ankara ilinde ise 1 çocuğa sahip akademisyenlerin Siirt ilinden daha fazla olduğu (% 17.4) tespit edilmiştir. Akademisyenler gelirlerini genellikle orta düzeyde şeklinde ifade etmişlerdir. Ancak; genel olarak gelir düzeyinden memnundurlar, Araştırma sonuçlarına göre; akademisyenler her iki şehirde de mesleklerini isteyerek seçtiklerini ifade etmişlerdir (Siirt ili % 95.3, Ankara ili % 92.0; Toplam ise % 93.2). Ayrıca mesleği kendine uygun bulan akademisyenlerin her iki ilde de yüksek olduğu görülmüştür (Genel toplam % 70.5). Akademisyenlik mesleğinin toplumda hak ettiği yeri bulduğuna inanlar Siirt ilinde (% 62.7) , inanmayanlar ise Ankara ilinde çoğunluktadır (% 58.3).

Tablo 4.2. Akademisyenlerin Yerleşim Yerine ve Gelecekte Yapmak İstediklerine Göre Dağılımı

			Gelecekte Yapmak İstenilen				Total
			Akademisyenliğe devam edeceğim	Bir başka mesleğe geçeceğim	Meslekten ayrılmayı çalışmayacağım	Emekli olacağım	
Şehir	Siirt	Count	194	8	2	8	212
		% within Şehir	91,5%	3,8%	0,9%	3,8%	100,0%
		% of Total	34,5%	1,4%	0,4%	1,4%	37,7%
	Ankara	Count	303	33	2	12	350
		% within Şehir	86,6%	9,4%	0,6%	3,4%	100,0%
		% of Total	53,9%	5,9%	0,4%	2,1%	62,3%
Total		Count	497	41	4	20	562
		% within Şehir	88,4%	7,3%	0,7%	3,6%	100,0%
		% of Total	88,4%	7,3%	0,7%	3,6%	100,0%

Tablo 4.2'de görüldüğü gibi akademisyenlerin çoğunluğu mesleğine gelecekte de devam etmeyi düşünmektedir.

Tablo 4.3. Akademisyenlerin Minnesota İş Doyumu Düzeyleri

İş Doyumu Türü	Şehir	N	Mean (Ölçek Puan Ortalamaları)	Std. Deviation (Standart Sapma)
İçsel Doyum	Siirt	212	3,8884	,53089
	Ankara	350	4,1429	,40833
Dışsal Doyum	Siirt	212	3,4900	,77866
	Ankara	350	3,3596	,84615
Genel Doyum	Siirt	212	3,7290	,58038
	Ankara	350	3,8296	,49530

Çalışma sonucuna göre elde edilen; akademisyenlerin Minnesota İş Doyum Ölçeğinden puan ortalamaları Tablo 4.3’de yer almaktadır. Ortalamalar incelendiğinde; Ankara’da yaşayan akademisyenlerin İşsel Doyum puan ortalamaları Siirt İlinde yaşayan akademisyenlerden yüksektir.

Tablo 4.4. Akademisyenlerin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Puanları ve Çalışma Süresine Göre Dağılımları

MASLACH TÜKENMİŞLİK ÖLÇEĞİ PUAN ORTALAMALARI								
	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
5 yıl ve altı	93	1,2097	,46219	,04793	1,1145	1,3049	,23	2,09
6-10 yıl	168	1,1981	,40391	,03116	1,1365	1,2596	,27	2,23
11-15 yıl	51	1,2014	,66732	,09344	1,0137	1,3891	,05	2,45
16-20 yıl	36	1,2083	,44832	,07472	1,0566	1,3600	,36	1,86
21 yıl ve üstü	214	1,1500	,39581	,02706	1,0966	1,2033	,50	2,14
Total	562	1,1826	,44270	,01867	1,1459	1,2193	,05	2,45

Tablo 4.5. Akademisyenlerin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Puanları ve Yerleşim Yerine Göre Dağılımları

	Şehir	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Maslach Tükenmişlik Ölçeği Puanları	Siirt	212	1,1608	,45094	,03097
	Ankara	350	1,1958	,43775	,02340

Tükenmişlik düzeylerine ilişkin analize göre sonuçlar arasında farklar istatistiksel olarak önemli çıkmamıştır (Tablo 4.4 ve Tablo 4.5). Akademisyenlerin mesleklerini isteyerek seçmelerinin, mesleklerinden memnun olmalarının ve “Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği Puanlarının” yüksek olmasının sonucu etilediği düşünülebilir.

Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ)

Akademisyenlerin umutsuzluk düzeylerini saptamak için Seber (1991) tarafından Türkçe’ye çevrilen Beck Umutsuzluk Ölçeği kullanılmıştır. Beck Umutsuzluk Ölçeği’nin (BUÖ) niteliği, ergen ve yetişkinlerde uygulanabilen özelliğiyle, bireyin geleceğe yönelik olumsuz beklentilerini değerlendiren bir ölçektir. Ölçek 11 doğru, 9 yanlış önermeden oluşan toplam 20 maddelik, kendi kendine yanıtlanmakta (Self report) olan bir ölçektir.

Anahtara uyumlu her yanıt için 1 puan, uyumsuz her yanıt için ise 0 puan verilmektedir. Elde edilen aritmetik toplam “Umutsuzluk puanı” olarak kabul edilmiştir. Puanların olası değişkenliği 0 ile 20 arasındadır (Se-

ber ve ark., 1993:141). Ölçekten elde edilen yüksek puan umutsuzluğun veya geleceğe yönelik olumsuz beklentilerin düzeyinin yüksek olduğunu belirtmektedir. Araştırma sonucunda yapılan analizler her iki ilde de akademisyenlerin Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) puanları düşük çıkmıştır. Bu sonuç akademisyenlerin geleceğe umutla baktıklarını göstermektedir (Tablo 4.6).

Tablo 4.6. Akademisyenlerin Yerleşim Yerine ve Beck Umutsuzluk Ölçeği Puanlarına Göre Dağılımları

			BECKUMUTSUZLUK ÖLÇEĞİ PUANLAR				Total
			0-3 ARASI PUAN	4-8 ARASI PUAN	9-14 ARASI PUAN	15-20 ARAASI PUAN	
Şehir	Siirt	Count	128	57	27	0	212
		% within Şehir	60,4%	26,9%	12,7%	0,0%	100,0%
		% of Total	22,8%	10,1%	4,8%	0,0%	37,7%
	Ankara	Count	303	25	13	9	350
		% within Şehir	86,6%	7,1%	3,7%	2,6%	100,0%
		% of Total	53,9%	4,4%	2,3%	1,6%	62,3%
Total		Count	431	82	40	9	562
		% within Şehir	76,7%	14,6%	7,1%	1,6%	100,0%
		% of Total	76,7%	14,6%	7,1%	1,6%	100,0%

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği 1988’de Zimmet ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş, Eker ve Arkar (1995) tarafından Türkçe’ye uyarlama çalışmaları yapılmış ve 2001 yılında Eker, Arkar, Yıldız tarafından gözden geçirilmiş formunun geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği aile, arkadaş ve özel bir insan olmak üzere üç farklı kaynaktan algılanan sosyal desteğin yeterliliğinin öznel olarak değerlendirilmesini içeren 12 maddeden oluşmaktadır. Her madde 7 aralıklı Likert tipi bir ölçek kullanılarak değerlendirilmektedir. Her alt ölçekteki dört maddenin puanlarının toplanması ile alt ölçek puanı elde edilmekte olup, bütün alt ölçek puanlarının toplanması ile ölçeğin toplam puanı elde edilmektedir. Elde edilen puanın yüksek olması algılanan sosyal desteğin yüksek olduğunu göstermektedir (Eker, Arkar ve Yıldız, 2001). Çalışmanın sonuçlarına göre; Siirt ve Ankara’da yaşayan akademisyenlerin Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği Puanları yüksek bulunmuştur. Bu durum akademisyenlerin aile, eş, arkadaş gibi sosyal çevrelerinden destek aldığını düşündürmektedir (Tablo 4.7).

Tablo 4.7. Akademisyenlerin Yerleşim Yerine ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği Puanlarına Göre Dağılımları

			Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçek Toplam Puanları (Gruplandırılmış)				Total
			ÇOK AZ (1,00)	DÜŞÜK DÜZEYD E (2,00)	ORTA (3,00)	YÜKSEK (4,00)	
Şehir	Siirt	Count	9	11	89	103	212
		% within Şehir	4,2%	5,2%	42,0%	48,6%	100,0%
		% of Total	1,6%	2,0%	15,8%	18,3%	37,7%
	Ankara	Count	3	10	230	107	350
		% within Şehir	0,9%	2,9%	65,7%	30,6%	100,0%
		% of Total	0,5%	1,8%	40,9%	19,0%	62,3%
Total		Count	12	21	319	210	562
		% within Şehir	2,1%	3,7%	56,8%	37,4%	100,0%
		% of Total	2,1%	3,7%	56,8%	37,4%	100,0%

Odak Grup Görüşmeleri

Odak grup görüşmeleri aslında çok yeni değildir; 1930’lu yıllarda, görüşmelere alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde odak grup görüşmesi akademik çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Odak grup görüşmeleri, son yıllarda eylem araştırmalarında sıklıkla kullanılan nitel bir veri toplama tekniğidir. Odak grup görüşmelerinin temel çıkış noktası, sosyal psikoloji ve iletişim teorileridir. Pazar araştırmalarında da sıklıkla kullanılan bu yöntem, sosyal bilimlerde başlangıç araştırması niteliğindeki çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Sosyal bilimlerde birebir görüşmeler ve anketler ile birlikte kullanılsa da bu yöntem, aslında en sistematik veri toplama yöntemlerinden biridir. Odak grup görüşmelerinden elde edilen detaylı veriler, birebir görüşmeler ve anketler için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

Bu çalışmada yapılan odak görüşmeler sonucunda; genellikle, akademisyenlerin işlerinden memnun olduğu belirlenmiştir. Ankara’da yaşayan akademisyenlerin en fazla sıkıntı çektiği konu “zaman yetersizliği” olarak belirtilmiştir. Siirt’de yaşayan akademisyenler için en önemli eksiklik çeşitli sosyal ortam ve olanakların kentte bulunmayışı olarak ifade edilmiştir.

5. Tartışma ve Sonuç

Tükenmişliğe yol açan örgütsel unsurlar düşünüldüğünde iş yükü ve iş akışının düzenlenmesi, bireylerin birebir kontrolü yerine katılım ve güçlendirme uygulamalarının gerçekleştirilmesi, uygun ödüllendirme sistemi, gerek prosedürler, gerek kaynak dağılımı gerekse etkileşimler açısından örgütsel adaletin sağlanması tükenmişlikle baş etmekte gerçekleştirilebilecek örgütsel düzenlemeler arasında sayılabilir. Benzer biçimde rollere

ilişkin stres kaynaklarının tespiti de tükenmişliği azaltmada önemli bir aşama sağlayacaktır. Kişisel mücadele tekniklerinin yanı sıra daha kalıcı sonuçlar açısından yapılacak örgütsel düzenlemeler, tükenmişliğin meşru bir problem olarak varlığının kabulü ve örgütün bu konudaki farkındalığı tükenmişliğin çözümünde önemli bir adımdır (Arı ve Bal, 2008:145). Örgütlerin işin insani özelliklerini dikkate almaması ve bireylerden insanüstü taleplerde bulunması tükenmeye yola açmakta çalışanlar, bireysel çabaları ile tükenmişlik ile baş edememektedir (Maslach,1999:50). Tükenmişlik kavramı ile ilgili bütünsel bir bilgiye sahip olmak hem çalışanlar, hem yöneticiler açısından tükenmişliğin etkilerini ortadan kaldırmada bir basamaktır. Asıl hedef tükenmişliği önlemek olsa da, tükenmişlik hissedilmeye başlandıktan sonra da gerek bireysel gerekse örgütsel çerçevede yapılabilecek pek çok şey söz konusudur (Arı ve Bal, 2008:145).Tükenmişlik temel olarak duygusal enerjinin aşamalı bir biçimde azalması olarak ifade edilse de bu azalmanın eğimi bireyler, meslekler, örgütler, sektörler ve hatta ulusal kültürlerle göre farklılık gösterecektir (Pines,2003:97). Bu nedenle yapılacak olan yeni çalışmalar ve kültürler arası çalışmalar alana katkı sağlaması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Akpınar A.Talip, Taş Yunus (2011). Acil Servis Çalışanlarının Tükenmişlik ile İş Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, Türkiye Acil Tıp Dergisi, Doi: 10.5505/1304.7361.2011.89804, 11 (4): 161-165.
- Alimoglu M.K, Dönmez L. (2005). Daylight Exposure And The Other Predictors Of Burnout Among Nurses In A University Hospital, international Journal of Nursing Studies; 42: 549-55.
- Ardıç, Kadir ve Polatçı, Sema. (2008). Tükenmişlik Sendromu Akademisyenler Üzerinde Bir Uygulama, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Örneği, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10 (2): 69-96.
- Arı, Güler Sağlam ve Bal, Emine Çına. (2008). Tükenmişlik Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi, Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:15, Sayı:1: 131-148.
- Arı, Asım (Editör). (2015), Araştırma Yöntemlerine Giriş, Eğitim Yayıncılık, Konya.
- Baycan A. (1985). An Analysis Of The Several Aspects Of Job Satisfaction Between Different Occupational Groups, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Bozgeyikli H. ve Şat A. (2014). Öğretmenlerde Psikolojik Dayanıklılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi: Özel Okul Örneği, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 3 (5): 172-191.
- Burke, R. J. ve E. R. Greenglass (2001), "Hospital Restructuring and Psychological Burnout in Nursing Staff", Equal Opportunities International, 20 (1/2), pp. 61-71.
- Büyüköztürk, Ş; Kılıç Çakmak, E; Erkan Akgün, Ö; Karadeniz, Ş; Demirel, F. (2013), Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Pegem Akademi, Ankara.
- Corcoran, K. (1986), "The Association of Burnout and Social Work Practitioners' Impressions of Their Clients: Empirical Evidence", Journal of Social Service Research, Vol. 10, pp. 57-66.
- Cordes, C. L. ve T. W. Dougherty (1993), "A Review and an Integration of Research on Job Burnout", The Academy of Management Review, Vol. 18 (4): 621-656.
- Çam,O. (1991). Hemşirelerde Tükenmişlik Sendromunun Araştırılması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Çam, O. (1992). Tükenmişlik Envanterinin Geçerlik ve Güvenilirliğinin Araştırılması", 7. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Hacettepe Üniversitesi, Editörler: R. Bayraktar ve İ. Dağ, Ankara: 155-160.
- Çetinkaya Ulusoy E, Ecevit Alpar Ş. (2013). Hemşirelerde Meslektaş Dayanışması ve İş Doyumu İle İlişkisi. F.N. Hemşirelik Dergi; 21 (3): 154-163.

- Çıtak, G. (1998). Hemşirelik Yüksekokulu Öğretim Elemanlarının Empatik Beceri ve Tükenmişlik Düzeyinin Belirlenmesi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Dignam J.T, Barrera M, West S.G. (1986). Occupational Stress, Social Support, And Burnout Among Correctional Officers. *Am J Community Psychol*; 14: 177-193.
- Dolu, G. (1997). Onkolojide Çalışan Hekimlerde Tıbbi Sosyal Çalışma Açısından Tükenmişlik Sendromunun Araştırılması, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Dolunay A.B. (2002). Keçiören İlçesi “Genel Liseler ve Teknik-Ticaret-Meslek Liselerinde Görevli Öğretmenlerde Tükenmişlik Durumu” Araştırması, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 55: 51-62.
- Eğnli, A. T. (2009). Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi: 35-52.
- Eker, D., Arkar, H. ve Yaldız, H. (2001). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12 (1): 17-25.
- Ergin, C. (1995), “Akademisyenlerde Tükenmişlik ve Çeşitli Stres Kaynaklarının İncelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (1-2): 37-50.
- Ergin, C. (1996). Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Türkiye Sağlık Personeli Normları. *3P Dergisi*; 4: 28- 33.
- Ertürk, E., ve Keçecioğlu, T. (2012). Çalışanların İş Doyumları İle Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler: Öğretmenler Üzerine Örnek Bir Uygulama, *Ege Akademik Bakış*, 12 (1): 39-52.
- Ersan, S. (1997). Hemşirelerin İş Doyumu Düzeyleri ve Doyum Düzeylerini Etkileyen Faktörler, *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 1997: 1:75.
- Firth, H, McKeown, P, McIntee J. (1987). Professional Depression, ‘Burnout’ And Personality İn Longstay Nursing. *Int J Nurs Stud*; 24: 227-237.
- Freudenberger, H. J. ve G. Richelson (1981). *Burn-Out; How to Beat the High Cost of Success*, Bantam Boks, Doubleday & Company, Inc., New York.
- Glass D.C, McKnight J.D, Valdimarsdottir H. (1993). Depression, Burnout, And Perceptions Of Control İn Hospital Nurses. *J Consult Clin Psychol*; 61: 147-155.
- Iacovides A, Fountoulakis K.N, Moysidou C, Ierodiakonou C. (1999). Burnout İn Nursing Staff: İs There A Relationship Between Depression And Burnout? *Int J Psychiatry Med*; 29: 421-433.
- Izgar, H. (2001), *Okul Yöneticilerinde Tükenmişlik*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

- Kaçmaz N. (2005).Tükenmişlik (Burnout) Sendromu, İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi 68: 29-32.
- Karasar, N. (2016), Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Kahill, S. (1988), "Symptoms of Professional Burnout: Areview of the Empirical Evidence", Canadian Psychology, Vol. 29: 284-297.
- Lee, R. T. ve B. E. Ashford (1993). "A Further Examination of Managerial Burnout: Toward an Integrated Model". Journal of Organizational Behavior, Vol. 14: 3-20.
- Leiter, M. P. ve C. Maslach (1988), "The Impact of Interpersonel Environment on Burnout and Organizational Commitment", Journal of Organizational Behaviour, Vol. 9: 297-308.
- Martin F, Poyen D, Boudier E, Gouvernet J, Rivet B, Disdier P et al. (1997). Depression and burnout in hospital health care professionals. Int J Occup Environ Health; 3: 204-209.
- Maslach C. Burned-out. Human Behavior 1976; 9: 16-22
- Maslach C, Jackson S.E. (1981). Manual of Maslach Burnout Inventory, California, Consulting Psychologists Press: 1-17.
- Maslach, C. ve S. E. Jackson (1981a), "The Measurement of Experienced Burnout", Journal of Occupational Behavior, Vol. 2: 99-113.
- Maslach, C. ve P. G. Zimbardo (1982), Burnout – The Cost of Caring, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
- Maslach C, Jackson S.E. (1986). Maslach Burnout Inventory. 2nd ed., Palo Alto, Consulting Psychologists Press.
- Maslach, C. ve P.M. Leiter (1997), The Truth about Burnout, Jossey-Bass, San Francisco.
- Maslach, Christina. (1999), "Take This Job and Love It", Psychology Today, October: 50-80.
- Maslach, C., W. B. Schaufeli ve M. P. Leiter (2001), "Job Burnout", Annual Review Psychology, Vol. 52: 397-422.
- Mercer, D. (1997). Job Satisfaction and The Secondary Headteacher, The Creation of a Model of Job Satisfaction, Scholl Leadership and Management, Vol. 17, No: 1.
- Örmen, U. (1993). Tükenmişlik Duygusu ve Öğrenciler Üzerinde Bir Uygulama. Marmara Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Perlman, B. ve E. A. Hartman (1982), "Burnout: Summary and Future Research", Human Relations, 35 (4): 283-305.
- Pines, Ayala Malasch. (2003), "Occupational Burnout: a Cross Cultural Israeli Jewish-Arab Perspective and its Implications for Career Counselling", Ca-

- reer Development International, 8/2: 97-106.
- Popa F, Raed A, Purcarea VL ve ark. (2010) Occupational burnout levels in emergency medicine - a nationwide study and analysis. J Med Life, 3: 207-215.
- Potter, B. A. (1998), Overcoming Job Burnout: How to Renew Enthusiasm for Work, Ronin Publishing, California.
- Potter, B. A. (1995), Preventing Job Burnout Transforming Work Pressures into Productivity, Thomson Crisp Learning, California.
- Rocca, A. D. ve M. Kostanski. (2001). "Burnout and Job Satisfaciton amongst Victorian Secondary School Teachers: A Comparative Look at Contract and Permanent Employment", 03.12.2006, <http://www.atca.schools.net.au/papers/dellaroccaanna.pdf>.
- Rogers, D. P. (1984), "Helping Employees Cope With Burnout", Business, pp. 3 – 7.
- Sabuncuoğlu, Z. (1996), Örgütsel Psikoloji, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2. Baskı. Bursa.
- Seber, Gülten. (1991). Beck Umutsuzluk Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği üzerine bir çalışma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Seber, Gülten; Dilbaz, Nesrin ; Kaptanoğlu, Cem ve Tekin, Durmuş, (1993). Umutsuzluk Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirliği, Kriz Dergisi, Yıl 1993, Cilt: 1 Sayı: 3: 139-142.
- Selçukoğlu, Z. (2001), Araştırma Görevlilerinde Tükenmişlik Düzeyi ile Yalnızlık Düzeyi ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Serinkan, C. ve Bardakçı A. (2009) .Pamukkale Üniversitesi'ndeki Akademik Personelin İş Doyumları ve Tükenmişlik Düzeylerine İlişkin Bir Araştırma, Sosyal Bilimler Dergisi; 21: 115-132.
- Sevimli F, Işcan Ö.F. (2005). Bireysel ve İş Ortamına Ait Etkenler Açısından İş Doyumu, Ege Akademik Bakış Dergisi, 5: 55- 64.
- Streb, C. K, (2010), Exploratory Case Study, , CA: SAGE Publications, s. 24.
- Şat, Adem; Doğan, Hüseyin; Amil, Osman. (2015). Akademisyenlerin Psikolojik İhtiyaçları ve İş Doyumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi: Kayseri Örneği, OPUS Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi, ISSN: 2146-5177, Yıl:5, Cilt:5, Sayı:8.
- Şeker, B. D. ve Zırhlıoğlu, G. (2009). Van Emniyet Müdürlüğü Kadrosunda Çalışan Polislerin Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi, Polis Bilimleri Dergisi:1-26.
- Taşlıyan, M.; Hırlak, B.; Çiftçi G. E., (2014).Akademisyenlerin Duygusal Zekâ, İş Tatmini ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki, İşletme Araştırmaları

Dergisi, 6(3): 63-80.

- Taycan, O., L. Kutlu, S. Çimen ve N. Aydın (2006), “Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Depresyon ve Tükenmişlik Düzeyinin Sosyodemografik Özelliklerle İlişkisi”, *Anatolian Journal Of Psychiatry*, Vol. 7: 100-108.
- Tuna, F. (2016), *Sosyal Bilimler için İstatistik*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Tümkiye, S. (1996), *Öğretmenlerdeki Tükenmişlik, Görülen Psikolojik Belirtiler ve Başa Çıkma Davranışları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Tümkiye, S. (1999), “Akademik Tükenmişlik Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi*, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara.
- Yelboğa A. (2008). İnsan Kaynakları Bölümünde Çalışanların İş Doyumlarındaki Farklılıkların İncelenmesi. *Yönetim* 2008; 61: 125-42.
- Yörük, Sinan; Çankaya, İbrahim; Büyükkın, İ. Emine; Kızılkaya, Hasan, (2013), *Bilim Sanat Merkezlerinde Çalışan Öğretmenlerin İş Doyumlarının Bazı Örgütsel Faktörlere Göre İncelenmesi: Ankara ve Afyonkarahisar Örneği*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı: 307-328.

BÖLÜM 4

HALİD HALİFE’NİN EL-MEVTU AMELUN ŞAKKUN ADLI ROMANI

Ercan BARAN¹, Âdem DOĞAN²

1 Dr. Öğretim Üyesi Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü. ercanbaran773@gmail.com, ORCID ID:0000-0002-9604-0300

2 Dr. Öğretim Üyesi Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü. ensar.1980@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2881-4191

GİRİŞ

Dünya barışının korunması, uluslararası siyasette idealistler tarafından sürekli bir şekilde savunulmuştur. Siyasette gerçekçiliği savunanlar ise idealizmin değil, realizmin güç unsuru olduğunu savunmuşlardır. Dünyanın huzura ermesi için barışın savunulması önem arz etmektedir. Arap dünyasında “Mısırsız savaş Suriyesiz barış olmaz” sözü önemlidir. Lakin kendi içinde barışın değil, savaşın hâkim olduğu bir Suriye, dünya medeniyetine barışı nasıl armağan edecektir? Bu önemli bir sorudur. Bugünün Suriye’sinde iç savaşın devam ettiği göz önüne alınırsa Hâlid Halîfe’nin yazdığı “*el-Mevtu Âmelun Şâkkun*” adlı romanının önemi daha da artmaktadır. Dünyada birçok yerde diktatörlüklerin olduğu göz önüne alındığında demokrasi eksikliği de göze çarpmaktadır. Demokrasinin olmadığı yerde adaletin ve adil bölüşümün olmayacağı da bir gerçektir. Suriye’de barışın sağlanması başta Suriye olmak üzere bölge ülkelerini de huzurlu kılacaktır. Avrupa kendi demokrasisinde diktatörleri istemezken başka ülkeler için bunu önemsememektedir. Avrupa kendi “nazileri” için nice yazılar yazarken İslam ülkelerinin “nazileri” için bir şey yapmamaktadır. İslam ülkelerindeki diktatörler, kendi halkların geleceğini yok etmekte, dünya medeniyetinin oluşumunu ve gelişimini de olumsuz yönde etkilemektedirler. Suriye’de demokratik amaçlarla yola çıkıp iç savaşa evrilen olaylarla ilgili sayısız anlatı kaleme alınmıştır. Bu anlatıları kaleme alanlardan biri de Hâlid Halîfe’dir. Halîfe, yazdığı romanlarda Suriye genelinde başta rüşvet olmak üzere yapılan yolsuzlukları, ülkedeki iç savaşı ve demokrasi yokluğunu gözler önüne sermektedir. Halîfe’nin anlatılarını okuyanlar, 2011 yılında başlayan ve günümüze kadar süren Suriye iç savaşı hakkında bilgi edinebildiği gibi savaşın olumsuzlukları hakkında da detaylı bilgiler edinebilmektedir. Halîfe, 1971-2000 yılları arasında Suriye’nin liderliğini yapmış Hâfız Esed’i “*Lâ Sekâkine Fî Matâbihi Hâzihi*’l Medîne” adlı romanıyla Suriye’de oluşan korku iklimini bir nebze de olsa bize kurgu yoluyla aktarmaya çalışır. Yazar bu anlatısını kurgularken gerçek olaylardan da yararlanır. Anlatı, Suriye’de Hâfız Esed’in kendisini övmesi için kurduğu partiye ve adamlarının yaptığı aşırı propagandaya dayanır. Yazar aynı zamanda Suriye’yi açık hava hapishanesine döndüren Hâfız Esed ve oğlu Beşşâr Esed üzerine de odaklanır. Ayrıca Suriye’de olmayan demokrasinin özlemi kurguda ifade edilerek demokratik bir ortamın arzusu ortaya konur. Demokrasinin olmadığı bir yerde demokratik kültürün yeşermesi de zordur. Hâlid Halîfe, romanlarında genelde Suriye’deki siyasi olaylara değinir. Yazar Suriye’de demokrasi kültürünün oluşacağı bir iklimi dört gözle beklemektedir.

HÂLİD HALÎFE’NİN HAYATI

Hâlid Halîfe, 1964 yılında Halep’te doğdu. Halep Üniversitesi’nde hukuk bölümünü okuyarak 1988 yılında hukuk alanında lisans derecesi aldı. Aynı zamanda bir şair de olan yazar, üniversitedeki edebiyat forumunun da üyesidir. Hâlid Halîfe, 1964 dizi (Rainbow) ve (Sirat Al

Jalali) gibi televizyon dramaları, belgeseller, kısa filmler ve uzun metrajlı filmler (Bâb Al Makâm filmi) yazmıştır. Yazar, Halep Üniversitesi'ndeki arkadaşlarıyla birlikte Alef dergisini kurdu. Yazarın ilk romanı 1993'te yayınlanan *Hârisü'l-hadî'a* (*Aldatmacanın Bekçisi*) isimli eseridir. İkinci romanı ise *Defâtîru'l-kurbât* (*Çingenenin Defterleri*) adlı eseridir.

Hâlid Halife, on üç yılda yazdığı “*Nefrete Övgü*” adlı romanında Suriye rejimi ile İlhân-ı Müslîmin (Müslüman Kardeşler) arasındaki savaşı anlatır. Bu romanda 1982 yılında Hama'daki Müslüman Kardeşler'e Suriye rejiminin neler yaptığını kurgu yoluyla anlatmaya çalışır. Roman yasaklanmadan önce ilk olarak Şam'da, daha sonra da Beyrut'ta yeniden yayınlandı. Yazar, yasaklanan romanı hakkında şöyle der: “*Bu tür roman yasakları, yüksek düzeyde hükümeti temsil etmeyen bir bürokrasinin sonucudur.*” Yazar, ifade özgürlüğünü güvence altına almak için sanatçılarla Suriyeli yetkililer arasında müzakereleri tercih ettiğini söyler. Yazar, çalışmasının herhangi bir siyasi düşüncüyü savunmak amaçlı olmadığını belirterek, “*Nefreti Övmek*” adlı romanını yazma sebebi hakkında: “*Öncelikle bu romanı Suriye halkını savunmak ve çektikleri acıları protesto etmek için yazdım*” der. Başladığı andan itibaren Suriye devrimini destekleyen duruşuyla bilinen Hâlid Halife, bunu hiçbir zaman gizlemez. Daha önce de 26 Mayıs 2012'de Suriyeli müzisyen Rabie Gâzî'nin cenazesine katılırken Suriye güvenlik güçlerinin kendisine saldırısı sırasında eli kırılıncaya kadar darp edilmiştir (Halife, 2016: 152).

Hâlid Halife'nin Romanları

Hâlid Halife'nin önemli romanları şunlardır: *Hârisü'l-hadî'a* (*Aldatmacanın Bekçisi*, 1993), *Defâtîru'l-kurbât* (*Çingenenin Defterleri*, 2000), *Medîhu'l-kerâhiye* (*Nefrete Övgü*, 2008),¹ *Lâ sekâkine fî matâbihi hâzîhi'l-medîne* (*Bu Şehrin Mutfaklarında Bıçak Yok*, 2013),² *el-Mevtu Amelun Şâkkun* (*Ölüm Zor Bir İştir*, 2016), *Lem yusalli 'aleyhim ahad* (*Kimse Onlar İçin Namaz Kılmadı*, 2019)³ (Halife, 2016:152).

2011 SONRASI SURIYE İÇ SAVAŞI

Hâfız Esed (1930 - 2000), 1971'den 2000 yılına kadar Suriye devlet başkanı olarak görev yapmıştır. Humus Askeri Akademisi'nden 1955 yılında pilot subay olarak mezun oldu. 1958'de havacılık alanında eğitim almak üzere SSCB'ye gitti. Döndükten sonra Suriye'de hava filosofunun komutanlığına getirildi. Suriye'de yaşanan bazı siyasi çekişmelerden sonra 1961 yılında Suriye Silahlı Kuvvetleri'nden ihraç edilmiştir. Baas Parti-

1 Bu romanı Uluslararası Bağımsızlık Ödülü'ne ve Arap Roman Ödülü'ne aday gösterildi.

2 Bu romanı Necîb Mahfûz Kurgu Ödülü'nü kazandı ve Uluslararası Arap Kurgu Ödülü'ne aday gösterildi.

3 Bu roman Hachette Antoine- Nofal tarafından yayınlandı ve 2020 Uluslararası Arapça Kurgu Ödülü'nün uzun listesine girdi.

sinde önemli roller üstlenerek askerî kanatta kilit bir rol aldı. 1963 yılında yapılan darbede binbaşı rütbesi alarak orduya geri döndü. 1965 yılında Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na geldi ve 1966 yılında da savunma bakanı oldu. 1969-1970 yılları arasında Baas Partisi'nin sivil ve askerî kanatları arasında baş gösteren iktidar mücadelesinde etkin biçimde yer aldı. Bu çatışmayı doruğa çıkaran Ürdün'deki iç savaşa müdahalenin ardından, 13 Kasım 1970 tarihinde kansız bir askerî darbeyle iktidarı ele geçirdi. Esed, Mart 1971'de yapılan halk oylamasıyla da devlet başkanı seçildi.

Hafız Esad'ın otuz yıl boyunca devam ettirdiği rejimini genel hatlarıyla şu şekilde verebiliriz:

- Hafız Esed sırtını Alevi azınlığa dayamıştır.
- Esad, diktatörlüğünü pekiştirmiş ve istihbaratla ülkesini yönetmiştir.
- Bütün kurumlara kendine bağlı kişileri getirerek iktidarının ömrünü uzatmıştır.
- Ülkenin en önemli kurumları olan emniyet, istihbarat ve güvenlik kurumlarının hepsine kendi kabilesinden olan kişileri getirmiş ve kendisine yapılacak darbeleri önlemiştir.
- 1966 yılı sonrasında Suriye'nin düştüğü yalnızlığa çare olarak bazı politikalar geliştirmiş, Arap dünyasından soyutlanmayı engellemek için İsrail'i hedef tahtasına oturtmuş ve İsrail'e karşı Arap dünyasının birleşmesi gerektiği fikrinin yollarını aramıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için ise Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan ile uzlaşmaya varmaya çabalamıştır.
- Hafız Esad, yönetimi ele almadan önce yani 1970 öncesinde de benzer fikirlere sahiptir. İsrail'e karşı ordunun güçlendirilmesi gerekliliğini sürekli vurgulamış, bu amaç doğrultusunda orduya içte dış kaynak desteğinin verilmesini savunmuştur. Kamu sektörünün güçlendirilmesi gerektiği, elektrik altyapısının genişletilmesi ve iyileştirilmesini savunmuş, tüm bunların yapılabilmesi için ise Arap ülkeleri ile politik ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Lübnan iç savaşında Marunîleri desteklemiş ve Irak-İran savaşında Arap olan Irak yerine İran'ı desteklemesi yüzünden Arap Ülkeleri tarafından dışlanmıştır. Ayrıca Esad, muhafazakâr Sünni kesimin muhalefeti ile karşılaşmaktadır. Sünni muhalefetin önemli bir kısmı ise Halep, Hama ve Humus'ta bulunan Müslüman Kardeşler tarafından organize edilmektedir. Muhafazakâr muhalefet, Hafız Esad'ı Nusayri kimliğinden dolayı "kâfir" olarak nitelendirmekte ve rejim karşıtı gösterilerde bulunmaktaydılar. 1980 yılında rejim ciddi anlamda

tehdit algılaması içerisine girmiş, muhalefet yaptığı gösterilerde Baas binalarına ve resmî kurumlara saldırmaktaydı. Bunun üzerine gösterileri bastırması için görevlendirilen ordu, Sünni Müslümanların çoğunlukla yaşadığı bölgeler olan Cirs El Şukur ve Halep'te gösterileri bastırmış birçok Sünni sivil vatandaş yaşamını yitirmişti (Köylüden aktaran Salih Ebrem, 2019:47). 1982 yılında Müslüman Kardeşler örgütünün öncülüğünde, Hama Şehri'nde başlayan ayaklanmada, İslami cephe, Hama'nın bazı kısımlarını ele geçirmiştir. Halep ve Humus'ta denetimi sağlamak üzere olan Sünni Müslümanların, Suriyeli vatandaşları cihada çağırması üzerine Hafız Esad'ın kardeşi olan Rifat Esad'ın komuta ettiği hükümet güçleri, ayaklanmayı çok kanlı bir şekilde bastırmıştır. Ayaklanmanın bastırılmasında hiçbir ayırım gözetilmeksizin kitlesel bir kıyım yapılmış ayrıca tüm ülkede muhalif olduğu düşünülen binlerce insan öldürülmüş veya hapse atılmıştır. Bazı kaynaklara göre ayaklanmada 10.000 ile 25.000 arasında insanın öldürüldüğü söylenmektedir. 1982 yılında kayıtlara "Hama Katliamı" olarak geçen olayı bugün değerlendirecek olursak Arap Baharı ile birlikte Suriye'de başlayan iç savaşta başı çeken grupların Sünni olması tesadüf görünmemektedir. Özellikle Hama, Humus ve Halep'te yaşayan Sünni vatandaşların geçmişteki katliamı unutamadıkları görülmekte ve Hafız Esad'ın oğlu Beşar Esad'a karşı pozisyon almaları geçmiş olaylar düşünüldüğünde olağan görülmektedir (Köylüden aktaran Salih Ebrem, 2019:47).

Esad'ın Suriye'de iktidara geldiğinde Ortadoğu hareketlidir. Esad iktidara gelir gelmez Suriye'yi ülke olarak yalnızlıktan kurtarmaya çalışır. Esad Baas Partisinin de aynı zamanda liderliğini üstlenerek İsrail karşıtı politikalar izler. Esad 1973 yılında Mısır'a savaş açan Mısır'ı destekler ama aralarında görüş ayrılığı da bitmez. Baba Esad SSCB ile olan ilişkilerini geliştirir ve 1980 yılında SSCB ile yirmi yıllık dostluk anlaşması yapar. 1982 yılında da savunma ile ilgili başka anlaşmalar SSCB ile yapılır. Baba Esad FKÖ'yü destekler ve 1976 yılında Lübnan iç savaşını sona erdirmek üzere Lübnan'a askeri müdahalede bulunur. Altı yıl boyunca Suriye Lübnan'da kalır ama İsrail 1982 yılında Lübnan'a girince baba Esad ülkenin kuzey ve kuzeydoğudaki eski mevzilerine çekilir. 1979 yılında baba Esad Irakla olan ilişkilerini gerginleştirir ve ülkesinden geçen Irak boru hattını kapatır. Baba Esad Irak-İran savaşı sırasında mezhepleri aynı olan İran'ı Fars asıllı olmasına rağmen destekler. Bu da milliyetçiğin değil mezhepçiliğin öne çıkmasına sebep olur. 1980 yılında baba Esad Amerika ve İsrail ile olan sert tutumunu yumuşatır ve ülkedeki Mısır destekli İhvan hareketini düşmanı olarak görür ve bu hareketi sindirmeye çalışır. 1982 Hama katlimasında onbinlerce kişi hayatını kaybeder. Baba Esad'e

kardeşi 1984 yılında darbe yapmak istese de başarısız olur. Esed, 1984 yılında iktidarı için bu kez de kardeşi ile mücadele etmek zorunda kaldı ve kardeşinin yaptığı darbe girişimi başarısız oldu. Tüm bu olaylarda insan hakları örgütleri Esed'i şiddet kullanmakla ve baskı yapmakla suçladı. 1991'deki Körfez Savaşı'nda baba Esed Amerikayı destekler ve bu durum Esed'i Ortadoğu'da güçlü hale getirir. Baba Esed 1990 yılında İsrail ile olan katı durumunu yumuşatıp Batı ülkeleri ile olan ilişkisini düzeltmeye çalışır. Esed Amerika'nın baskısıyla Golan tepelerini İsrail'den almaya çalışır ama bu konuda başarılı olmaz. Esed 1990 yılında PKK'ya verdiği destek dolayısıyla Türkiye ile ilişkileri gerginleşir bu gerginliğe su sorunu da dahildir. Baba Esed 29 yıl ülkeye hükmeder ve son yıllarında özel girişimi destekler ve dış dünyaya açılmaya çalışır. Parti ve devlet yönetimindeki kişisel denetimini sürdüren Esad, 1978, 1985, 1991 ve 1999'da dört kez daha devlet başkanlığına seçildi. 2000 yılının haziran ayında geçirdiği bir kalp krizi sonucu vefat eder (Buzpınar, 2009:550-555).

Tunus'ta başlayan Arap Baharı birçok ülkeyi etkisi altına alarak değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Tunusla başlayan Arap Baharı ile birlikte Mısır lideri Hüsnü Mübarek, Libya lideri Muammer Kaddafi, Tunus lideri Zeynel Abidin Bin Ali ve Yemen lideri Ali Abdullah Salih gibi birçok ülkenin lideri görevlerini bırakmak zorunda kalmışlardır. Bu liderler arasından Ali Abdullah Salih ve Muammer Kaddafi, ülkeleri içerisinde yaşanan olaylar sonucunda hayatlarını kaybetmişlerdir. Arap Baharı etkisiyle Suriye'de de Esad karşıtı gösteriler 2011 tarihinde başlamış ve günümüzde halen düşük yoğunluklu da olsa devam etmektedir (Salih Ebrem, 2019:1). Suriye'ye sınırı olan Türkiye'de bu iç savaştan etkilenmiştir.

Beşar Esad iktidara ilk geldiğinde değişim sinyali vermişse de bu değişimi gerçekleştirememiştir. Beşar Esad ikidara geldiğinde şöyle demiştir:

“Büyük lider Hafız Esad'ın yaklaşımı şahsına münhasırdır. Bu nedenle onun yaptıklarını yapabilmek hiç kolay değildir ki; biz yönetimi sürdürmekle yetinmek değil aynı zamanda yönetimin geliştirilmesini de istiyoruz; “Uluslararası toplum gibi Ortadoğu bölgesi de sürekli değişiyor. Yeni nesil fikirler istiyor. Benim babamla dedem arasındaki fark küçük bir farktı. O zamanlar yaşam böylesine hızlı değişmiyordu. Benimle babam arasındaki fark büyük, benimle benden 10 yaş daha genç olanlar arasında da uçurum var (Salih Ebrem, 2019:53)”.

Aslında Suriye iç savaşının gerisinde Nusayri Arap azınlığın Sünni Araplar üzerinde baskı kurmasının yattığı söylenebilir. Tabi 1982 Hama katliamında 2011 yılı Suriye iç savaşının fitilini ateşlemiş ve ülke kan gölüne dönüşmüştür. Suriyeli ve başka edebiyatçılarda yaşanan Suriye iç savaşına kayıtsız kalmamış ve bu iç savaşı anlatılarına fon olarak kullanmışlardır.

İslam dünyasındaki otiriterliği ve işkenceyi başka edebiyatçılarda

anlatılarda fon olarak kullanmışlardır. Bunlardan biri olan Iraklı edebiyatçı Hayfa' Zankana "Fî Ervika'z Zâkire / Belleğin Dehlizlerinde" adlı anlatısında 1970 yılında bizzat kendisinin de içinde olduğu Saddam Hüseyin ve rejimine karşı mücadele eden devrimci bir grubu anlatılır. Bu anlatı içerisinde tutuklanmaları, Ebu Gureyb hapishanesindeki yaşadıkları işkenceler ayrıntıları ile tasvir edilir. Yazar bir anlamda bize Saddam Hüseyin dönemini ve rejimini kirli yüzünü bize anlatısıyla tasvir eder. Yazarında bizzat Saddam Hüseyin rejimi tarafından tutuklanmış olması da ayrıca kurguya değer kazandırır. Yazar bu anlatısıyla bir anlamda kurguyla gerçeği çakıştırır ve otobiyografik yönünü de tasvir eder. 10 Temmuz 1971'de bir grup Faslı askere, Fas Kralı II. Hasan'ın Tazmamart zindanlarında yirmi yıl yaşattıklarını (Jelloun, 2022:1-228) Saddam Hüseyin de Ebu Gureyb Hapishanesi'nde yaşatır. Hâlid Halife de diğer yazarlar gibi Suriye'nin açık hava hapishanesine dönüşmesini bir Suriyeli ailenin cenazesi üzerinden bu romanında anlatır.

Roman "*el-Mevtu Amelun Şâkkun*" adıyla Arapça yayınlanmıştır. Roman kaynak dil Arapça'dan Türkçe'ye yani erek dile ilk olarak Delidolu Yayınlarından Şubat 2023 yılında "*Ölmek Zor İş*" adıyla kaynak dil Arapça'dan erek dil Türkçe'ye Mustafa İsmail Dönmez'in sözcüklerden sıyrılıp anlamsal eşdeğerliliği sağlayan enfes çevirisi ile yayınlanmıştır. Merve Avlar "Halid Halife Romanlarında Savaş ve Kaos" adlı Sakarya Üniversitesinde yaptığı Yüksek Lisans tezinde yazar hakkında kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Merve Avlar'ın bu güzel çalışmasından istifade ettiğimizi de belirtelim.

el-MEVTU AMELUN ŞÂKKUN KÜNYESİ

Yazar bu romanında Suriye iç savaşında ölen babasının vasiyetini yerine getirmeye çalışan üç evladın hikâyesini Suriye iç savaşı bağlamında ele alır.

Roman, ana karakter Bülbül'ün babası Abdullatif Salim'in Halep'te bir köy olan Annebiye'deki mezarlıkta kız kardeşi Leyla'nın yanına gömülmeyi vasiyet etmekle başlar. Romanları bölümlere ayırmak Necip Mahfuz başta olmak üzere çoğu Arap romancının romanlarında görülen bir husustur. Roman başlıca üç bölüme ayrılır. el-Mevtu Amelun Şâkkun adlı anlatı, Hâlid Halife'nin 2013 yılında Şam'da kaleme almaya başladığı, 2015 yılında Malta'da tamamladığı ve 2016 yılında yayımladığı bir romandır. Romanın Türkçe'ye çevirisi 156 sayfadan oluşurken; Arapçası yüz elli bir sayfadan oluşur. Üç bölümde incelenen romanın bölümlerini Merve Aylar şöyle çevirmektedir:

"Birinci bölüm Lev Enneke Ekyâsu Kemmûn (Kimyon Poşetleri Olsaydın), ikinci bölüm Bâkatu Verdin Tetfû 'Alâ Safhati Nehr (Nehrin Yüzeyinde Yüzen Gül Buketi) ve üçüncü bölüm Bülbül Ellezi Yetîru fî

Mekânin Dayyık (Dar Bir Alanda Uçan Bülbül) (Aylar: 2021:53)”; Delidolu yayınları mütercimi Mustafa İsmail Dönmez ise romanın bölümlerini şöyle çevirmektedir:

“Birinci bölüm Lev Enneke Ekyâsun Kemmûn (Keşke Bir Kimyon Çuvalı Olsaydın!), ikinci bölüm Bâkatu Verdin Tetfû ‘Alâ Safhati Nehr (Nehirde Yüzen Çiçek Demeti) ve üçüncü bölüm Bülbül Ellezi Yetîru fî Mekânin Dayyık (Daracık Bir Yerde Uçan Bülbül) (Halife: 2023:5,55,133). Halife romanını, yaşamış olduğu bir olaydan esinlenerek kaleme almıştır (Aylar: 2021:53).

Makale yazarlarının bölüm başlıkları çevirisi ise şöyledir:

“Birinci bölüm Lev Enneke Ekyâsun Kemmûn (Keşke Bazı Kimyon Poşetleri/Çuvaları Olsaydın!), ikinci bölüm Bâkatu Verdin Tetfû ‘Alâ Safhati Nehr (Nehrin Üzerinde Yüzen Bir Çiçek Demeti) ve üçüncü bölüm Bülbül Ellezi Yetîru fî Mekânin Dayyık (Daracık Bir Alanda Uçan Bülbül) (Halife: 2016:5,53).

ROMAN ÖZETİ

Anlatıcı-yazarın karakterlerinden Abdullatif Salim ölümünden iki saat önce oğlu Bülbüle bir vasiyet bırakır. Bu vasiyeti Halep’teki köyü ‘Annâbiyye/ ‘İnnâbiyye’⁴de ki kız kardeşi Leyla’nın mezarının yanına gömülmesidir. Bülbül babasına vasiyeti yerine getireceğine dair hiç düşünmeden söz verir. O an duygusallıkla konuşan Bülbül biraz düşününce ne kadar zor bir söz verdiğinin farkına varır. Ama artık çok geçtir, çünkü babası vefat etmiştir. Ayrıca ülkede iç savaş hala devam etmekte, insanlar toplu olarak mezarlara gömülmektedirler. Ölüm artık insanların gövde gösterisi yaptığı bir şenlik alanı değildir artık. Taziye evlerine birkaç çiçek gelmekte, gelen az sayıdaki insanlardan bir kısmı esneyip durmakta, bir kısmı da Kur’an okumakaydı. Sonra her şey biterdi. Babası ölmeden önce Nevin adlı biriyile “S” kasabasında tekrar evlenmiş muhalif askerlerin yardımıyla “S” kasabasından ayrılmıştı. Muhalifler babasını S kasabasından sağ salim getirmişlerdi. Abdullatif Salim, S kasabasında muhaliflerle üç yıl beraber kalmıştı. Kilolarının yarısını bu kuşatmada kaybetmişti. Bülbül’ün babası devlet morguna bırakılır. Hastane doktoru bu yaşa kadar babasının yaşamış olmasının bu savaş ortamında sevindirici olduğunu söyleyerek onu teselli etmeye çalışır. Bülbül, kardeşi Hüseyin’e babalarının öldüğünü söylemesi gerektiğini düşünür. Bu nedenle, bir taksiyle kardeşi Hüseyin’in evine sabahın erken saatinde gider. Hüseyin, kardeşini sabahın erken saatinde kapısında görünce durumu anlar. Kardeşini içeriye davet eden Hüseyin, kız kardeşi Fatma’ya da haber vereceğini Bülbül’e endişe etmemesi gerektiği-

4 Suriye haritasına bakıldığında Annabiyye veya İnnebiyye Suriye Tartus’un bir köyü olarak gözükmesine rağmen romanda Halep’in bir köyü olarak belirtilmiştir. Wikiwand . “İnnabiyye” Erişim Tarihi: 21.05.2023 <https://www.wikiwand.com>

ni söyler. Biraz zaman geçince Fatma'nın kendileriyle geleceğini ama enişterinin kendileriyle gelemeyeceğini anlarlar. Sabah yedide Hüseyin Curmana hattında çalıştığı dolmuşunun üzerindeki tabelayı kaldırıp babalarının cenazesini arabaya yerleştirerek yolculuk için minibüsü hazır hale getirir. Ayrıca minibüse bir ambulans sireni ve lambası yerleştirir. Bir arkadaşından babasının naaşı için buz getirtir. Hep beraber hastaneye babalarının naaşını almaya giderler. Morgda yer olmadığından gelen cesetler soğuk mermerlerin üzerine yığılmıştı. Hüseyin, babalarının cenazesini yıkayıp kefenlemesi için morg yetkilisine üç bin lira öder. Hastane başhekimine ölüm raporunu imzalattı ve cenazeyi battaniyelerle örterler. Hüseyin, kardeşlerine cenaze masraflarının on bin liraya mal olduğunu söyleyerek masrafları bir deftere yazdığını söyler. Hüseyin babasının cenazesini götürmek için kötü nam salmış kontrol noktalarının bulunduğu Sahatu'l Abbasiyyin bölgesinden götürmeyi düşünerek o yoldan gitti. Hüseyin yolda giderken megafonlarla bağırarak askerler: "şehitler var şehitler yol açın" diyordu. Hüseyin, yolu hızlı bir şekilde geçip, gece yarısından önce İnnabiyye'ye varmak istiyordu. Şam otoyolunun çıkışında asker Hüseyin'in arabasını durdurarak battaniyede ne olduğunu sormuş, rüşvet istediğini anlatmaya çalışmıştı. Hüseyin durumu anlayarak oradaki askerlere gereken rüşvet olan iki bin lirayı vermiş ve yola koyulmuşlardı. Kardeşlerinin, Şam'dan çıkmadan önce elli bin liralari varken bu para otuz beş bin liraya düşmüştü. Hüseyin, Humus'a yaklaştıklarında kardeşlerine ilk dinlenme yerinde mola vermek istediğini söyler. Kontrol noktasına yaklaştıklarında asker gereken kontrolleri yapıp babalarının iki yıldır Suriye istihbaratı tarafından arandığını ve tutuklanması gerektiğini söyler. Hüseyin'den askerler geçiş harcı isterler. Hüseyin yirmi bin lira rüşvet vermek üzere askerlerle anlaşır. Bülbül'ün Şam'daki iken evi aranmış ve darmadağın edilmişti. Üç kardeş Deyr Atiyye kasabasından sonraki üçüncü kontrol noktasını da geçerler. Gelen füze ve top seslerinden Humus'un bombalandığını anlarlar. Biraz ileri gidip kasabadaki dostları koyu Hristiyan olmayan Lemya'yı ararlar. Lemya'nın eşi Zuhayr kasaba hastanesi morguna cesedi götürür. Zuhayr, Şam'da hapis yatarken Lemya Şam'a gelir ve bu vesileyle Bülbül ile sohbet eder. Bülbül'ün babası, Küçük Moskova olarak bilinen Deyrizzor'a bağlı Muhasan kasabasında yaşayan Nevin aslı bir bayanla ikinci evliliğini yapmıştı. Nevin babalarıyla güzel günler geçirmişti. 2013 kışında kilise piskoposu babalarından kiliseye göz kulak olmasını istemişti. Kilise ikonalarını ve yazma eserlerini Lübnan'da bilinmeyen bir yere nakletmişti. Babalarını götürürken Halep yolunda yakılan tanklar ve ölü bir adamın organlarını gördüler. Arkadaşları onu öylece orada bırakmışlardı. Halep İnnabiye arası kırk kilometre idi. Bülbül, savaş yokken İnnabiye'de birkaç gün geçirirdi. Orada iyi kalpli halası Emine'nin evinde kalırdı. Altmışlı yılların başında Afrin'de okullara gitmek için çamur yolları neredeyse yalınayak kat ederlerdi. Babaları Abdullatif, Baas Partisi'nin

bildirilerini dağıttığı için cezaevine atılmıştı. Bülbülün babası Filistin'in tamamen özgürleşeceğine ve Mescidi Aksa'da namaz kılacağına inanan bir insandı. Artık İnnabiyye'ye varacaklarına dair inançlarını yitirdiler. Dokuzuncu kontrol noktasındaki askerler onlara oldukça kibar davrandılar. Hüseyin, Özgür Suriye Ordusunun kontrol noktasına vardıklarında daha rahat edeceklerini düşünür. Rejimin son kontrol noktasına geldiklerinde yirmili yaşlardaki genç askerleri gördüler. Genç asker İnnabiyyeli olduğunu bir sonraki Özgür Suriye noktasında amcasının oğlu Hammad'e'nin olduğunu söyleyerek onlara yardımcı olacağını söyler. Kontrol noktasına varınca Hammad'e'yle görüşünce Hammad'e onlara beraber akşam yemeği yemeyi teklif eder. Hammad'e savaşın beyhude olduğunu ve kazanmanın olmadığını söyler. Babalarının kız kardeşi Leyla, zorla evlendirilmek istendiği için intihar etmişti. Leyla intihar etse de Suriye'de bir şey değişmemişti. Yine kızlar ilkokulu bırakmaya ve erken evliliğe zorlanmaya devam eder. Köyün erkeklerinin birçoğu Türkiye'deki kamplara sığınmış, kimisi de Özgür Suriye Ordusuna katılmıştı. Babalarını defnedecekleri yere radikal örgüt temsilcilerinin emiri gelmiş “her yer Müslüman mezarlığıdır, farklı düşünmek bidat ve sapkınlıktır” demişti. Bu arada yağmur durmuş gökyüzü açılmıştı. Köye vardıklarında oranın terk edilmiş olduğunu gördüler. Evler hava bombardımanlarıyla yerle bir edilmişti. Hüseyin, köy meydanına geldiğinde evin kapısı açık olan ve gaz lambası yanan bir evin yanına kadar arabasını sürer. Fatma araçtan inip yaşlı teyzenin elini öper. Yaşlı teyzenin yanında yaşı seksenin üzerinde olan yaşlı bir amca da vardı. Fatma kendi evi gibi orada kendilerine çay yaptı. Bülbül “cenazeyi gömmemiz gerekir” dedi. Yaşlılar bir yıl içinde mezarlığa üç yüzden fazla cenazenin gömüldüğünü söylerler. Özgür Suriye Ordusu bir sene köyde kalmış ama daha fazla köyü koruyamamışlardı. Yaşlılar üç torunlarının Özgür Suriye Ordusu saflarında savaştığını söylerler. Yollarda yüzlerce ceset vardı ve geri kalanlar Türkiye'deki kamplara gitmişlerdi. İnnabiyye'deki halkın çoğu Hristiyan'dı ama Dürzi ve farklı mezheplerden Müslümanlar da vardı. Oranın halkı kiliselerini ve mezarlığını korumuşlardı. Yolda giderken emirin askerleri tarafından durdurulan Bülbül İslami sorgudan geçmiş ve sınavı başarıyla geçerek gitmelerine izin verilmişti. İleri noktada aşırı İslamcılar Bülbülü tutuklamış kuzenler devreye girerek bu meseleyi çözeceklerini söylemişlerdi. Bülbülü kurtardıktan sonra gece yarısı İnnabiyye'e vardılar. İnnabiyyede amcaları Nayif'in evlerinin ışıkları yanıyordu. Eve vardıklarında amcası uyumalarını yarın cenazeyi defnedeceklerini söyler. Köy halkının çoğunun göçmesine rağmen kalanların taziyelerini kabul edip geleneği yerine getirmeleri gerekiyordu. Aşırı radikaller silah zoruyla zorla abdest aldırıp insanlara namaz kıldırma çalışıyorlardı. Taziyeleri kabulden sonra babalarını mezarlığa götürüp defnetmişlerdi. Ama babalarının kız kardeşi Leyla'nın yanına değil mezarlığın uzak bir köşesine bir başına defin etmişlerdi. Bülbül İnnabiyye'den Ba-

busselam sınır kapısından Türkiye'ye geçmeye karar verdi ama sınırı geçmeye dayanacak gücü kalmamıştı. Kuzeni, onu İnnabiyye'ye götürüp bir daha düşünmesini ister. Bülbül, Şam'a dönmeye karar verir. Akşam eve geldiklerinde Bülbül, Hüseyin'in aracından iner ve kardeşi Hüseyin'e veda eder. Bülbül eve geldiğinde babasının yokluğunu derinden hisseder. Bir duş alır. Bülbül bütün gece sessiz bir şekilde kendini bir sıçan gibi hisseder. Bülbül kendisini gereksiz bir varlık gibi hisseder.

Yazar romanına baba Abdullatif Salim'in ölmeden iki saat önce ölüm döşeginde oğlu Bülbül'e vasiyetiyle başlamaktadır (Halife, 2023:5). Yalnız temel sıkıntı ülkede bir iç savaşın olması ve vasiyetin yerine getirilmesinin zor olacağıdır. Ülkede yaşanan savaştan dolayı taziye törenleri bile yapılamamaktadır (Halife, 2023:6). Bülbül babasını halası Leyla'nın yanına gömmeye söz verir. Abdullatif S kasabasında muhaliflerle kalmış var olan kilolarının yarısı gitmişti. Abdullatif'in cenazesinin bulunduğu hastane doktoru babasının bu yaşa kadar yaşamasının bile sevinilecek bir durum olduğunu söyler (Halife, 2023:7). Doktorun cümlelerinden savaşın güzel bir şey olmadığını ve ölümden başka her şeyin yalan olduğu gerçeği belirir.

Savaştan dolayı Şam'da ki çoğu yerde elektrikler kesiktir. Kimliği meçhul kişiler devriye gezmektedir. Ülkede güvenlik sorunu vardır ve taksi bulmak dahi zor bir hale gelmiştir (Halife, 2023:8). Ülkedeki iç savaştan dolayı Bülbül babasını Halep iline bağlı İnnabiyye'ye götürmek için araç bulamaz ve kardeşi Hüseyin'in dolmuşunu cenaze arabasına dönüştürür ve bir ambulans sireni dolmuşa takarlar (Halife, 2023:9).

Romanda dikkati çeken en önemli kurgu rüşvetin yoğun olarak vurgulanmasıdır. Rüşvet özellikle Arap toplumlarında yaygındır. Ayrıca rüşvet bir toplumunda kokuşmuşluğunu ortaya koyar. Hüseyin hastane morgunda babasının yıkanmasına izin verilip yıkandığı için morg yetkilisine üç bin lira ödeme yapar (Halife, 2023:10). Hüseyin kardeşleri Bülbül ve Fatıma'ya cenazeyi almanın on bin liraya mal olduğunu söyler. Savaştan dolayı ülkenin birçok yerinde kontrol noktaları oluşmuştur ve buda insanların psikolojilerini bozmaktadır (Halife, 2023:11).

Suriye'de Arap milliyetçiliği ve bütün ulus devletlerde olduğu gibi vatanseverlik had safhadadır. İslam dünyasında vatani sevmek iman mesafesindedir. Ama Suriye'de bir iç savaş olduğundan dolayı yazar Suriye rejimi için ölenleri şu cümlelerle vermektedir:

“Hüseyin uzaktan, üzerlerinde bayrak olan üç Suzuki kamyonetin yaklaştığını gördü. Kasalarında yolu açmaya çalışan adamlar vardı. İçlerinden biri megafonla gayet yüksek ve anlaşılır bir sesle bağırıyordu: “Şehitler var, şehitler var, şehitler var!” Adam öfkeli ses tonuyla bağırmaya devam etti: “Şehitlere yol açın, şehitlere yol açın!” (Halife, 2023: 13).”

Yukarıdaki bu pasajtan Suriye rejimi ve muhaliflerin kendi adına savaş-şıp ölenlerin şehit olduğunu söylemeleridir. Ülkeler savaşlarda insanların şehit olacağını söyleyerek askerlerini motive etmektedirler. Bunu yaşanan Irak-İran savaşında da görmek mümkündür. Yine yazarın bu romanında Suriye iç savaşında da bu konu anlatılmıştır.

Suriye rejimi ölen askerleri için abartılı cenaze törenleri düzenlemektedir. Televizyonlarda askeri bando marşları çalmakta ayrıca üst düzeyde yetkililerin de çelenkleri cenaze yerine gönderilmekteydi. Ayrıca televizyonlarda kadın spikerler şehit olan kişinin adını söylerdi. Ardından vatan ve başkomutan kelimeleri spikerin ağzından dökülürdü. Ama yazar günümüzde vatan ve başkomutan için kendini feda eden yoksul ailelerin çocuklarıyla övünen kadın spikerlerdende eser kalmadığını söylemektedir (Halife, 2023:13).

Suriye iç savaşı cenazelerin bile bulunmasını zorlaştırır. Yazar bu durumu şu şekilde kurgular:

“Cesetleri arayıp bulmak zahmetli bir iş haline gelmişti. Oğullarının ölüm haberini alan aileler çoğunlukla çatışma yerine gitmek zorunda kalıyorlardı. Cenazelerini toplu mezarlarda, yıkılan bina molozlarının veya hut da yanmış tank ve topların demir yığınları altında arıyorlardı. Şimdi bu hikayeler bile çekiciliğini kaybetmişti; artık onları anlatan kalmamıştı. Savaşın en kötü yanı tuhaf olayların türemesi ve trajik hikayelerin sıradanlaşmasıydı (Halife, 2023:14).”

Yazar karakteri Bülbül ağzıyla Mısırlı Ahmet Şevki (1868-1932) ve Tunuslu İbrahim eş-Şâbbî et-Tûnisî (1909-1934)’nin şiirini şu şekilde kurgular:

“Ahmet Şevki’nin birkaç dizesini anımsadı; yüksek sesle ve hararetle okudu: “Kızıl özgürlüğün bir kapısı vardır/kana boyanan ellerle çalınan. Bir sonraki dize güçlkle aklına geldi: “Sonsuza dek çukurlarda yaşar. Ahmet Şevki ile Şabi’nin şu dizesinin geçtiği şiiri birleştirmişti: “Halk bir gün yaşamak isterse / kader buna icabet etmeli (Halife, 2023:14).”

Yazar Şevki ve Şabi’nin şiiriyle özgürlüklerinin çalındığını ve kendilerine zulmedildiğini bu şiirle dile getirir. Şabi’bin şiiriyle de Suriye halkı bir gün özgür yaşamak isterse kaderinde buna yardımcı olması gerektiğini ifade eder. Bu noktada Arap ülkelerinin önem verdiği iki şairini şiirinden alıntılar yapılmış olması da ayrıca anlamlıdır.

Ölüm o kadar sıradanlaşmıştı ki Şam’a giren çıkan cesetlerin haddi hesabı yoktu. Buda savaşın ölüm boyutunu göstermek açısından önem arz etmektedir. Anlatıcı-yazar bu durumu şu cümlelerle ifade eder:

“Bugün şehirden pek çok ceset ayrılırken yenilerş de şehre girmişti.

Cesetlerin görüntüsü, çamura batmış askerler için tiksindiriciydi. Cesetler onları bekleyen ölümün habercisiydi. Askerler de bu cehennemin ortasında ölümü unutmak istiyordu (Halife, 2023:15)."

Hüseyin bir kontrol noktasında beklerken, bir kamyonet şoförü harç almadan geçmezler dedi. Harçtan kasdı rüşvetti. Hüseyin dolmuşundan inip subaya geçiş harcını ödedikten sonra kimliklerini almış ve geçiş noktasından ayrılabilmişlerdi. Ellibin lira olan paralarından geriye otuzbeş bin liralari kalmıştı (Halife: 2023:17). Hüseyin Katifa kontrol noktasına yaklaşırken otoyola terk edilen ve kimsenin yaklaşmaya cesaret edemediği dört cesedi hatırlamamaya çalıştı (Halife, 2023:19). Yollarda bırakılan bu cesetlerin hastalık yaydığını da unutmamak gerek.

Kardeşler kendi aralarında konuşurlarken kızkardeşleri Fatıma geçen hafta hapisten çıkan görünüşünden bahsederek şöyle der:

"Nezarethanedeyken ona tecavüz ettiklerini düşünüyordu. Kızın yüzü sapsarı kesilmiş, kilosunun yarısını kaybetmiş, saçları ustura ile kazınmıştı. Geceleri garip kelimeler sayıyorlardı. Hüseyin bir şey demedi. Fatma sözlerine devam ederek kızın uyuz olduğunu, bu yüzden ailesinin onu damdaki tavuk kümesine kapattığını söyledi. Nişanlısı kızı terk etmiş, ailesinden de taktığı takıları geri istemişti (Halife, 2023:20)."

Anlatıcı-deha Suriye savaşı ortamında tecavüz olayını da kırk yaşına gelmiş olan Fatıma'nın görünüşü aracılığıyla değinir. Burada görünüş hayatı alt üst olanlardan sadece biridir.

Farklı bir kontrol noktasına geldiklerinde kardeşlerden Hüseyin Bül-bül'e babalarının cenazelerinin tutuklayacaklarını söyler. Çünkü babaları Suriye istihbaratı tarafından iki yıldır aranmaktadır (Halife, 2023:25). Yazarın bu kurgulaması trajikomikte olsa anlamlıdır. Başka bir kontrol noktasına geldiklerinde babalarının hala hayatta gözüktüğü ve sistemden düşülmesi gerektiği söylenir rüşvet istenir ve yirmi bin ödeme yapıldıktan sonra serbest bırakılırlar (Halife, 2023:29).

O esnada Fatma ile konuşan yaşlı bir teyze üç kere tutuklandığını söyler. Fatma kadına nezarethanelerde kadınlara tecavüz edilip edilmediğini sorduğunda yaşlı kadın gülererek kısık sesle erkeklere bile diyerek bu zulmün bin yıl sonra bile unutulamayacağını ifade eder (Halife, 2023:30).

Yazarın bırakın bayanları erkeklere bile tecavüz edildiğini vurgulaması ayrıca anlamlıdır. Bu durumlardan dolayı yaşlı kadın Fatıma'ya altı kardeşinin Özgür Suriye Ordusu'na katıldığını ifade eder. Özgür Suriye Ordusu'nun finansmanı kesildiğinden kardeşleri şu an radikal İslamcılarla birlikte savaşıyordu (Halife, 2023:30).

Yazarın siyasi anlamda Özgür Suriye Ordusu'nun maaşının kesil-

mesini kurgu yoluyla ifade etmesi de ayrıca anlamlıdır. Bu durum tarihe edebiyat yoluyla dipnot düşülmesi anlamında da önemlidir. Suriye iç savaşında masumların çokça ölmeleri de ayrıca önemlidir. Bülbüllerin komşusu sekseninde olan Um İlyas'ın boğazının kesilerek öldürülmüş olması bu savaşın barbarlığına düşülecek kayıtlardandır (Halife, 2023:35). Savaş masumlarada acımamakta ve masumlarında canını almaktadır. O halde masumlara düşen göçmen olmaktır. Ama ölse bile yerini yurdunu terk etmeyecekler arasındadır Um İlyas. Suriye muhalif halkı el-Cezire ve el-Arabiyye kanallarını desteklerken Suriye rejimi bu iki kanalı fitneci olarak görmektedir (Halife, 2023:39). Bu kanalların televizyon listesinde bulunmaları bile Suriye hapishanelerine atılmaları için yeterlidir. Bülbül İnnabiyye köyüne gidip, oradan Türkiye'ye geçmenin hayalini kuruyordu (Halife, 2023:52).

Yazarın kurgu yoluyla Suriye muhalefetine yolda bırakılmış olmasını da imlemesi ayrıca anlamlıdır. Yazar bu durumu şu cümle ile ifade eder:

“Uluslararası toplum, Rusya, ABD ve Arapların rejimin kalması ve öksüz doğan bu devrimin sona ermesi hususunda mutabık olduklarını söyledi (Halife, 2023:69).”

Yazarın kendi cümleleri ile muhalefetin umutsuzluğunu ortaya koymasıda romana değer katan gerçekçi cümlelerdendir. Bu noktada gerçek ile kurgu çakışmaktadır.

Bülbül geriye dönüş tekniğiyle halası Emine'yi ve Afrin'in çamurlu yollarını ve orada geçirdiği çocukluğunu da vermeyi ihmal etmez (Halife, 2023:90). Müslümanlar ve Araplar için önem arz eden konulardan en önemlisi Filistin meselesidir. Dede Abdullatif Salim bir gün Filistin'in özgür olacağına ve Mescidi Aksa'da namaz kılacağına inanan kimselerdendir (Halife, 2023:91). İslam dünyasında özellikle Arap dünyasında yazılan anlatılarda Filistin meselesine değinilmesi ayrıca önemlidir.

Bülbüller bulundukları yerden beş kilometre sonra Özgür Suriye Ordusu'nun ilk kontrol noktasına varırlar. Orada Hammade'yi sorup görüşürler. Hammade onlara yardımcı olur hatta yemeğe kalmalarını söyler (Halife, 2023:107).

Yazarın bu romana Özgür Suriye Ordusu ve kontrol noktalarını koyup belirtmesi tarihe not düşülmesi açısından ayrıca anlamlıdır.

Abdullatif Salim'in İnnabiyye'ye kızkardeşi Leyla'nın yanına gömülme istemesi de ayrıca önemlidir. Çünkü kızkardeşi Leyla zorla evlendirildiği için düğün gecesi intihar etmiştir. Yazar bu durumu şöyle tasvir eder:

“Leyla, kardeşi Abdullatif gibi büyük laflar etmeyi severdi. Tükenmek bilmeyen bir his yığınıydı. Düğün gecesi onu görenler gözlerine inana-

mamıştı. Düğün günü hazırlıkları için damat tarafından ya da kendi akrabalarından hiçbir kadının yanına olmasını kabul etmemişti. Yanında sadece kız arkadaşları ve Bülbül'ün annesi vardı. Düğün için kendisini dört dörtlük hazırladı: Şehirli kızlar gibi vucut kıllarını aldı, Bülbülün annesi tenine kremler sürdü. Gelinliğini giydikten sonra evin damına çıktı ve seyyar merdiveni yukarıya çekti. Her şeyi bir gün önceden planlamıştı: bir şişe gazyağı ve kibrit. Evin avlusunda eğlenenlere baktı. Büyük bir coşkuyla oynuyorlardı. Sonra kendini ateşe verdi ve kahkahalar atmaya başladı. Erkeklerin şaşkın bakışları ve yakın arkadaşlarını sonuza dek kaybettiklerine inanmayan kızların ağlayışları arasında bedeni sündü (Halife, 2023:11). ”

Bugün İslam dünyasının ve özellikle Arap dünyasının bir çok yerinde Afganistan Taliban rejimi gibi kız çocukları okutulmamakta yada okula gönderilmemekte ve zorla evlendirilmektedirler. Tabi ki ülkemiz bu noktada örnek gösterilecek bir durumdadır zira kız çocukları okuyup istedikleri makama gelebilmektedir.

Suriye iç savaşında Çeçenlerinde özellikle muhaliflerin safında savaşması ayrıca önemlidir (Halife, 2023:116).

Bülbül köylerine vardıklarında yaşlı bir teyze bir yılda köy mezarlığına üç yüzden fazla cenazenin gömüldüğünü söyler (Halife, 2023:124). Bu da Suriye iç savaşının vehametini göstermesi açısından önemlidir. Öyleki köy mezarlığı iki yıl içinde bin yedi yüz mezarla dolmuştur (Halife, 2023:128). İnnabiyeli savaşçılar Halep'in kuzey kırsalında savaşmaktadırlar (Halife, 2023:134). Ayrıca köyde boşalmıştır (Halife, 2023:141). Bülbül babalarını intihar eden kızkardeşi Leyla'nın yanına gömmek istemiş ama yer olmadığından ancak mezarlığın baş tarafına babaları Abdullatif Salim'i gömebilmişlerdir (Halife, 2023:154). Buda savaşın geldiği trajik boyutu göstermektedir. Bülbül İnnabiyye Türkiye'ye yakın olduğu için Babüsselam sınır kapısından Türkiye'ye geçmek ister ama sonra bu görüşünden vazgeçerek tekrar Şam'a döner (Halife, 2023:155). Bülbül savaşta olsa doğduğu yeri terk edememektedir. Bülbül Şam'a gelir evinde banyosunu yapar ve yatağa uzanır. Bülbül kendisini değersiz bir sıçan gibi görmekte ve boş bir varlık olduğunu düşünmektedir (Halife, 2023:156).

Yazarın özellikle kitabın son cümlesini Bülbül'ün kendisini sıçan gibi hissetmesine ayırması ayrıca anlamlıdır. Çünkü savaş insanları değersizleştirmiş ve hiçleştirmiştir.

Romandaki karakterler Abdullatif Salim, oğlu Bülbül, diğer oğlu Hüseyin, kızı Fatıma Fatıma'nın ikinci kocası Memduh, Abdullatif Salim'in ikinci eşi Nevin, Bülbül'ün sevdiği Hristiyan kadın Lamia, Abdullatif Salim'in genç kızkardeşi zorla evlendirildiği için düğün gecesi intihar eden Leyladır.

Zaman:

Roman içerisindeki Özgür Suriye Ordusu, Türkiye'deki kamplar Suriye iç savaşı zamanını çağrıştırmaktadır. S kasabesindeki Özgür Suriye Ordusu'na ait milisler de 2011-2023 Suriye iç savaşını imlemektedir. Abdullatif Salim'in çocuklarının babalarının vasiyetini yerine getirmeleri kış mevsiminde olmaktadır. Romanda bolca geriye dönüşlerle hatıralar verilmiştir.

Mekan:

Mekan ikiye ayrılır:

Kapalı mekan: Ev, hastana, morg, dolmuştur.

Açık mekan: Suriye, Şam, Bab Tuma, Jobar, Abbâsiyyîn Meydanı, Suriye caddeleri, S kasabası, Türkiye, Deyr-î Zor, Deyr-î Atiyah, Tel Abyâd, Rakka, Afrin, el-Kâbûn, el-Kutayfa, Humus, İnnabiyye köyü, mezarlık olarak zikredilebilir.

Bakış Açısı ve Anlatıcı

Üç tür bakış açısı ve anlatıcı vardır:

Benli anlatım

Senli anlatım

O'lu anlatım (Tanrısal bakış açılı)

Anlatıcı-deha o'lu bakış açısıyla romanı anlatır.

Dil

Roman fasih Arapça ile yazılmış. Tiyatrolardaki diyaloglardaki halk dili romanda kullanılmamıştır.

Yazar “Bu Şehrin Mutfaklarında Bıçak Yok” adlı anlatısı da Suriye iç savaşı ile ilgilidir. Yazar, bu romanında 1970 yılında iktidarı ele geçiren Hafız Esed'in iktidarı dönemini ele alır ve ölümü olan 10 Haziran 2000 yılına kadar devam ettirir. Ayrıca romanının 238. sayfasında Reşit'in Irak cezaevi günlerinin 2004 Haziran günü olarak verilmesi de önemlidir. Bu romanın anlatının Hafız Esed sonrası dönemine de işaret etmesi açısından anlamlıdır. Yazarın romanı yazma zamanı ise 2013 yılı Şam olmak üzere 2015 Malta'da tamamladığı ana kadar gider. Roman ise 2016 yılında yayınlanır.

Yazar genelde edebiyat üzerinden kurgularında siyasasını vererek siyaset yapmaktadır. Hâlid Halîfe'de “Bu Şehrin Mutfaklarında Bıçak Yok” adlı romandaki gibi bu romanında da siyaset yapar (Baran, 2022: 1-20). Yazarın bu romanı siyasayı ele alması açısından diğer kurgularıyla benzerlik gösterir.

SONUÇ

Yazar bu romanında savaşın bir ülkeyi ne hale getirebileceğini gözler önüne sermektedir. Savaş insanların cenazelerini bile gömmelerine müsaade etmediğini imlemesi anlamında önemlidir. Savaştan önce ve sonra da rüşvetin devam etmesi yozlaşmış bir toplumun savaşla beraber yozlaşmışlığın devam ettiğinin bir göstergesidir. Savaştan önce var olan yozlaşma savaşla birlikte daha çok artmıştı. Ama roman üzerinden gittiğimizde insanların ahlaki bozulmalarında bir değişiklik olmadığını maalesef görmekteyiz. Bu romanda toplumsal kokuşmuşluğa örnek olması açısından her ne kadar rüşvetle ilgili cümleler varsa da toplumsal erdemi koruyan insanların vermesi açısından roman ayrı bir öneme sahiptir. Üç kardeşin babalarının vasiyeti yerine getirmek için Şam'dan minibüsle çıkıp babalarının köyü olan Annabiyye'ye babalarını götürüp gömmeleri büyük bir erdemliliklerdir. Zira babalarına vasiyet olarak oraya gömeceklerine dair söz vermişlerdir. Romanda aynı zamanda doğu toplumlarındaki vasiyetin önemine de bir vurgu yapılmıştır. Romanda ayrıca Türkiye'deki Özgür Suriye Ordusuna ait kampların yerinin söylenmesi Türkiye'nin bu savaşta muhaliflerin safında olduğunu göstermesi anlamında da bir kayıttır. Gelecek anlamında Türkiye siyasetinin değişecek olması dahi bunu değiştirmeyecektir. Çünkü romanda da olsa bunun yazılması tarih adına not düşmek açısından anlamlıdır. Yazarın romanın başkarakteri Bülbül'ün Şam'a dönmesi neticesinde kendini bir sıçan gibi hissetmesi bize Kafka'nın örümceğe dönüşen Samsa karakterini hatırlatmaktadır. Ancak Kafka'nın Samsa'sının örümceğe dönüşmesi varoluşsal bir değersizleştirmenin sonucu iken, Bülbül'ün kendini bir sıçan gibi hissetmesi savaşın getirdiği bir değersizleştirmedir. Savaş insanlığı yok etmiş insanları değersizleştirmiştir. Bu da savaşın olumsuz yönlerinden en önemli olanıdır. Roman savaş edebiyatına bir katkı olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Avlar, M. (2021). *“Halid Halife Romanlarında Savaş ve Kaos”*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Tezi.
- Baran, E. (2022). Esed’in Suriyesi Üzerine Bir Kurgu (Lâ Sekâkine Fî Matâbihi Hâzihi’l Medîne), Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma Ve Değerlendirmeler - II, İstanbul: Gecekitaplığı Yayınları.
- Baran, E. (20229. Tâhir Bin Cellûn’dan Hapishane Anlatısı (Tilke’l Atemetu’l/ Utmetu’l Bâhira), Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Güncel Tartışmalar 3. İzmir: Duvar Yayınları.
- Baran, E. (2022). Hayfâ` Zankana’dan Saddam Hüseyin’in Zulmü Üzerine Bir Anlatı (Bağdat’ı Düşlemek) Sosyal & Beşeri Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirme. İstanbul: Gecekitaplığı Yayınları.
- Halife, H. (2020). Bu Şehrin Mutfaklarında Bıçak Yok. Çev. Hümeysra Rızvanoğlu Süzen. Ankara: Delidolu Yayınları.
- Halife, H. (2023). *“Ölmek Zor İş”* Çev. Mustafa İsmail Dönmez. 1. Bs. Ankara:2023:1-156.
- Halife, H. (2014). Lâ Sekâkine Fî Matâbihi Hâzihi’l Medîne. Beyrut: Darû’l Adâb.
- Halife, H. (2016). el-Mevtu Amelun Şakkun. 1. Bs. Beyrut: el-Fikru’l Cedîd.
- Salih Ebrem, İ. (2019). *Suriye İç Savaşı’nın Türk Dış Politikasına ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi.
- Ş. Tufan, B. (2009). Suriye (1919’dan Günümüze kadar). (Cilt. 37, ss. 550-555). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Wikiwand . “İnnabiyye” Erişim Tarihi: 21.05.2023 <https://www.wikiwand.com>

BÖLÜM 5

ÜÇ İHTİLAL ÇOCUĞU VE EDİRNE’NİN KÖPRÜLERİ ÖYKÜLERİ ODAĞINDA KADININ TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ

Hünkâr KARACA YALÇIN¹

1 Dr. Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim dalı hun.kar2019@gmail.com

GİRİŞ

İspanya’da ortaya çıkan pikaresklerden günümüze kadar gelen roman türü toplumların, bireyin hayatın ele alır. Romanın gelişimi izlenerek toplumların hayatlarındaki gelişmeler değişmeler de ortaya çıkarılabilir. Şövalye ve macera hikâyelerinden oluşan ilk romanlarda ana kahraman erkektir ve onun bakışından dünya görülür. Kadın roman kişileri ise oldukça azdır ve ya âşık olunacak mükemmel bir örnektir ya da aşağılanacak bir varlıktır. Türk edebiyatına bakıldığında ise Divan edebiyatında kadın şairlerin varlığına rağmen üretilen eserler “feminist” bir bakıştan uzaktır.

Divan şiirinde kadın “melek” ve “peri” imajı çizmekte ya da dışı özellikleri ile anılmaktadır. Türk halk edebiyatında da kadının yeri Divan şiirindeki yerinden farklı değildir. Avrupa edebiyatının yansımalarının görülmeye başlandığı XIX. yüzyıldan itibaren verilen roman örneklerinde de kadının imajı klasik bir resim çizmektedir. Mükemmel derecede “iyi” ve “güzel” kadının karşısında kötü kalpli, aldatıcı bir kadın imajı ile kadın temsilleri ilk romanlarda yerini almaktadır. Bütün bu bakış açıları sonucunda dünya genelinde başlayan feminist söylem edebiyat alanına taşınır bu da “feminist kuramı” doğuracaktır.

“Feminist eleştiri 1960’larda Amerika’da, İngiltere’de, Fransa’da toplumsal ve siyasal bir savaşımla yeniden canlanan genel feminist hareketin edebiyat alanına da kaydırılması sonucu çıktı ortaya. Deniyordu ki, edebiyat yapıtlarına bakıldığında, yalnız gerçek yaşamda değil romanlarda, şiirlerde, oyunlarda kadının aşağılandığı, horlandığı ve böylece ataerkil düzenin bu yoldan da desteklenip sürdürüldüğü görülür.” (Moran, 2012: 249).

Feminizm kelimesi “Toplumda kadının haklarını çoğaltma, erkeğin-kiler düzeyine çıkarma, eşitlik sağlama amacını güden düşünce akımı, kadın hareketi” (TDK, 2009, 687) anlamına gelmektedir. Kadının toplumda görünür olması, siyasette söz hakkının olması ve haklarının hukuk yolu ile korunması ile birlikte yeni bakış açıları gelişir ve kadın yazarlar tarafından “kadın” edebi eserlerde başlıca konu edilir. İlk önce erkek yazarların eserlerinde kadınların ele alınışı incelenirken daha sonra edebiyatın sadece konusu olmuş olan kadın, edebiyat yapmaya başlayacaktır.

Edebi metnin “nesne” haline gelmesi ile onu anlamak adına birçok kuram ortaya atılmıştır. Bunlardan birisi de feminist eleştiri kuramıdır. Feminist eleştirinin de kendi içinde birçok başlığa ayrıldığı görülmektedir. Bazı feminist yazarlar iddialarını nesnel kılmak adına psikanalizi kullanmışlar bazıları ise Marksist eleştiri gibi toplum temelli kuramlara yaslanmışlardır.

Feminist hareketin kaynağını ise kadınların erkeklerle eşit haklar talep ettiği *liberal feminist* hareket oluşturur, bu hareket kadın ve erkeğin doğuştan eşit olduğunu, kadının eğitim hakkını, oy hakkını savunur. Liberal feminizmin ilk savunucularından birisi olan Mary Wollstonecraft 1792’de *Kadın Haklarının Savunusu*’nu yayımlar. Emily Bronte, Virginia Woolf ise liberal feminist yazarların önde gelenlerindendir. Ancak liberal feminizm ilerleyen yıllarda farklı bir anlayışın *kültürel feminizmin* gelişmesini sağlar. Kültürel feminizm erkeklerle kadının eşitliğinden daha ziyade kadının ev içi yaşamını ele alır ve ailenin ataerkil bir yapıyı sürdürdüğünü iddia ederek aile kurumuna eleştiri getirir. Böylece kadınların etkisi ve çabalarıyla her sahada olduğu gibi edebiyatta ve edebiyat eleştirisinde de kadınların söz söyleyebildiği bir alan açılmış olur. Feminist kadın yazarlar, araştırmacılar hem kadın yazarların eserlerini hem de diğer eserlerdeki kadının sunuş şeklini ele almayı sürdürürlerken çoğunlukla yazarların biyografileri de feminist eleştiriye kaynaklık eder. Bu çabalar yeni bir edebiyat tarihinin oluşmasını da sağlar. Virginia Wolf gibi isimlerin eserleri de feminist edebiyatın temellerini oluşturur:

“Feminizmin edebiyata ilk yansımaları 1920’li yıllarda Virginia Wolf ile ortaya çıkmıştır. Dilin bile cinsiyet ayrımcılığı yaptığını öne süren Wolf, kadına ait bir edebiyatın izlerini sürmüş ve bu alanda öncü olmuştur (Güzel 2007: 26). Feminist edebiyat eleştirisi Wolf’tan sonra çeşitli kuramcılar tarafından sistemleştirilmiş, fakat tek bir kuram hâlinde kalmamıştır. Diğer kuram ve eleştiri yöntemlerinden etkilenen feminist eleştiriye yöntem ve içerik bakımından ikiye ayırabiliriz: 1- Yöntem bakımından feminist eleştiri: Genel olarak feminist eleştirmenlerin dört farklı yöntemden yararlandığını söylenebilir:

- a) Toplumsal feministler: Toplumda kadına verilen rol ve sorumlulukların edebi metne yansımalarını incelerler.*
- b) Göstergibilimsel feministler: Kadınların edebi metinlerde nasıl kodlandığını, dile nasıl yansıtıldığını incelerler.*
- c) Psiko-feministler: Psikanalitik kuramların ışığında kadın imgesinin psikolojik olarak metne nasıl yansıtıldığını incelerler.*
- d) Marksist feministler: Marksizm’in kıstaslarından faydalanarak edebi metinde kadının konumunu irdelerler”. (Şen, 449: 2011).*

Berna Moran ise “Okur Merkezli Kuramlar” arasında ele aldığı feminist eleştiriye okur ve yazar olarak kadın, başlıkları altında değerlendirilmiştir. Kadının ötelendiği ama kadının ilhamının da göz ardı edilemediği “ataerkil” toplumlarda -ki bunun dünyanın bütün toplumlarında benzer bir

seyir izlediği kabul edilmektedir- kadının edebi metne konu olmasından daha büyük bir “olay” ise kadının yazmaya, yazarak var olmaya başlamasıdır. Ataerkil toplumlarda başlangıçta erkek yazarların ele aldığı kadın, cinsi bir ayrımı, kadınsılığı ya da “yeryüzünde bir melek ideolojisini” temsil etmekte, çoğunlukla insan olarak, birey olarak kadın, edebi metinlerde yer alamamaktadır. Edebiyatta kadın temsiline bu durumunu ilk olarak Simone de Beauvoir *La Deuxieme Sex* isimli eserinde eleştirmiştir.

“(...) Türkçeye Kadın başlığı altında çevrilen bu kitapta Simone de Beauvoir Marksçı bir yaklaşımla ataerkil toplumu eleştirirken Stendhal, D. H. Lawrence, Montherlant, Clodel, Breton gibi erkek yazarlarda kadının konumunu incelemiş ve bu kültürün içinde kadının dışlandığını, marjinal konuma itildiğini göstermiştir.” (Moran, 2012: 251)

Başlangıçta edebiyatta kadınların izleri erkeksi özellikler taşımaktadır, kadın yazarlar kendilerini kanıtlamak adına erkek yazarlar gibi yazmaya çalışmışlar, kimi zaman isimlerini bile gizleme gereği duymuşlar bazıları “erkek gibi” yazdıkları için övgüler almışlardır. 1920’lerin sonlarında ise artık kadınlar erkeklerin hâkim olduğu edebi dünyada varlıklarını kadın olarak duyurmayı başaramışlardır.

Türk edebiyatında ise divan şairleri içerisinde kadın şairlerin görülmesi, halk edebiyatında masal anlatıcılarının kadın olması bir yana kadının edebiyatta “kendisi” sesini duyurması çok da erken olmamıştır. Erkek yazarların kaleminden dökülen kadın roman kahramanları başlangıçta karikatür tipler olmuş, kadın kahramanlara geleneksel yaklaşımla iyi ile kötünün, cadı ile perinin mücadelesinde melek ve şeytan rolleri biçilmiştir. Bunlara örnekler ise şöyle sıralanabilir: İntibah: Dilaşüp, Mahpeyker. Araba Sevdası: Periveş. Aşk-ı Memnu: Bihter, Nihal. Feminist kurama göre bütün bu kadın kahramanlar bir yanlarıyla da ataerkil yapıya hizmet etmektedirler.

Tanzimat döneminde yazılan romanlardaki kadın karakterlerinin iyi ve kötüyü karikatörize ettiği açıktır ve feminist kurama göre ataerkil yapı bu şekilde edebiyat yoluyla korunmaktadır. Fatma Aliye’nin 1891 yılında Ahmet Midhat Efendi ile beraber yazdığı *Hayal ve Hakikat* romanı da kadın yazarların toplumdaki yerini açıkça göstermektedir. Romanın “hayal” bölümünü Fatma Aliye’nin yazması bile kadın yazarın yapabilecekleri hakkında bir önyargı olarak kabul edilebilir. Fakat Fatma Aliye önyargıları *Muhadarat* isimli eseri ile yıkmayı başarmıştır. Halide Edip Adıvar’ın ilk romanlarının başkarakterlerinin kadın olması bile onun kadını tarafsızca ele almasına olanak sağlamamış, yazar adeta ideal kadın yaratımına çalışmıştır. Hülya Adak’ın tespitlerine göre *Halide Edib’in romanlarında ‘er-*

kek anlatıcı'ya olay akışının bire bir içindedir (Fahri, Refik Cemal, Feridun), ya da olayı çok yakından takip eden bir dost ya da aile mensubudur.” (Irzık-Parla, 2014:163)

1970’li yıllarda yazmaya başlayan kadın yazarlarda ise daha farklı bakış açıları görülmektedir. Artık yazarların kadın olmasından ziyade yazdıkları edebi ürün ön plana çıkmaya başlamıştır. Adalet Ağaoğlu, Nezihe Meriç, Peride Celal, Sevgi Soysal, Oya Baydar, Latife Tekin, Tezer Özlü, Erendiz Atasü, Füzûzan gibi kadın yazarlar 1970’li yıllarda yazmaya başlayıp kadının geleneksel yaşamına eleştiri getiren Türk kadın yazarlarındandır.

1) Üç İhtilal Çocuğu Hikayesi’nde Kadın ve Aile

Bu çalışmada ele alınacak olan ilk öykü kitabının yazarı Cihan Aktaş ise 1991 yılında ilk baskısını yapan *Üç İhtilal Çocuğu* kitabında yine kadının geleneksel aile yaşamı içindeki durumunu, darbelerle yüzleşen İslami çevrelerdeki kadınların ev içi ve dışı dünyada karşılaştıkları zorlukları ele alarak kadınların dünyasına eserinde yer vermiştir.

Cihan Aktaş, hikâyede bir kadının bakış açısından evliliği ele almaktadır. Bu kadın İslami bir çevreden gelen bir aileye mensuptur dolayısıyla seçimleri de bu yönüyle dikkat çekicidir. Bu bağlamda Fatıma’nın evliliği eş seçimi bir noktada ideolojiktir demek mümkündür. Ancak zamanla eş ile fikir ayrılığı yaşamaya başlayınca evlilik onun için içinde sorguladığı bir kurum haline gelmektedir. *Üç İhtilal Çocuğu* hikâyesinde kadın kahraman Fatıma toplumsal baskılardan kaçmak için yaptığı evlilikten dolayı mutsuzdur. Sürekli ev içi ortamda gördüğümüz Fatıma eviyle ve çocukları ile meşguldür ve elinden geldiğince sorunlarını onlara yansıtmamaktadır. Ancak İslam’a hizmet etmek maksadıyla evlendiği eşinin yaptığı baskılar ile karşılaşan Fatıma kendisini bir çıkmazda bulur.

Feminizmin tarihsel gelişimine bakıldığında ise Cihan Aktaş’ın *Üç İhtilal Çocuğu* hikâyesinde kültürel feminizmin izlerini bulmak daha mümkündür.

“Kültürel feminizm oklarını, liberal feministlerin dokunulmaz alanına, ev içine ve aileye yönelten kültürel feministlere göre, aile mekanizması eril bakış açısından düzenlenmiştir. Bu duruma son vermek için ev hayatında radikal değişiklikler gerekmektedir.” (Öğüt, 2017)

Hikâye ben anlatıcı ile anlatılmaktadır ve anlatıcı günlük yaşamının monotonluğundan sıkıldığını ilk cümleden itibaren hissettirmektedir. Otuz yaşında, üç çocuk annesi kahramanın iç sesi, hayata yeniden başlama ar-

zusu ile dile gelmekte ve kadın hikâye boyunca kendisine çizilen sınırları aşmanın yollarını aramaktadır.

“Bir yıl daha geçti, işte otuz yaşına basıyorum. Gençliğin geride kaldığı; insanın, ‘gencim ben, uzun yıllar var olabilir önümüzde, bir şeyleri toparlayabilirim, yeniden başlayabilirim belki, hala vakit bulabilirim, yeniden başlayabilirim düşünüp değişmeye’ diyebildiği dönemeçteyim demek...” (Aktaş, 2017: 31)

Kahramanın yaşamını sorgulaması ilerleyen sayfalarda varlık sorgulamasına dönüşür ve *“Kimim ben, kim bu otuz yaşındaki kadın?(...) Ve... Dünyada onun varlığıyla yokluğu arasındaki farkları kim sayabilir?”* (Aktaş, 2017: 32) Diyerek mevcut durumundan hoşnutsuzluğunu dile getirmektedir. Kendisini ne ev kadını ne iş kadını olarak başarılı bulan Fatıma diğer adıyla Hürriyet, kendi yaşamını silik, değersiz bulmakta ve bu kez de geçmişini sorgulamaktadır. Çocukluğunu, annesizliğini hatırlayan kahraman, ailesi ile olan kopuk ilişkisinde de mutsuz olduğunu düşünür, ancak yaşadığı anın da mutsuzluğunu beslediğini söyler.

Durgun evliliğini, kasabaya, babasının yanına dönmek için tercih etmiştir. Yani bir kadın olarak kendi hayatını kendisi seçmemiştir. Dışarıdan oldukça sessiz görüldüğü anlatılan kahramanın iç sesi sürekli konuşmakta Fatıma eşinin söylediği cümleler üzerinde sürekli çözümlemeler yapmaktadır. Eşi tarafından sürekli yaşlandığı söylenen Fatıma bu durum karşısında da tepkisiz kalırken bu durumu devamlı olarak zihninde taşımaktadır:

“Benim yeni bir ailem var tabii, kocam gamsız bir adam, çocuklarım akıllı, sağlıklı. Doğum gününden söz etsem, ilk işi yaşlandığımı hatırlatmak olur kocamın. Takılır gibi, aramızda hiç olmazsa sekiz on yaş fark olmalıydı, hata ettik der.” (Aktaş, 2017: 33)

Eşinin evlilikleri hakkında yaptığı yorumlar Fatıma’nın evliliği içindeki çıkmazını artırmaktadır ama dışarıya da düşüncelerini açıkça ifade edememekte adeta kendisine görünmez bir hapisane örmektedir. Eşi, müdürünün karısını boşayarak genç bir kızla evlenmesinden bahsederek ikinci bir eşle evlenmesini hak olarak görür. Fatıma’yı beğenmediğini sürekli ima eder.

İslami bir çevreden olduğunu anladığımız kahramanların toplumsal dönüşümler içinde fikri değişiklikler yaşadığını karı kocanın gençlik yıllar-

rındaki idealist tavırların artık kocasının tarafında var olmadığını görürüz. Ancak koca yeni bir eş için yine “en doğal hakkım değil mi?” diyerek İslami bir çerçevede kendi isteklerini açıklayabilmektedir. Bu doğrultuda dini kendi insani istekleri için kullanan insanların dünyasında kadın kimliği de değersizleşmekte din her ne kadar kadına değer veren bir anlayış için var olsa da kadının gücü bu yanlış uygulamalara başkaldırmaya yetmeyecektir.

Cihan Aktaş hem evlilik içinde kadının hor görülmesini eleştirmekte hem de sırf eşlerini kaybetmemek ya da başka bir eş “tehlikesi” ile karşılaşmamak uğruna kendilerini kaybeden kadınları eleştirmektedir. Yazarın bakış açısına göre kadınların “saçlarını boyaması”, kilolarını korumaları ve kendilerini bakımlı gösterecek kıyafetler arayışı içinde olmaları hep tercih edilmeme korkusundan kaygısından beslenmektedir. Yani kadın aslında hiç suçlu olmadığı bir konu hakkında yine kendisini suçlayabilmekte ve görünmez bir yarışın içinde kaybolmaktadır:

“Yüreği hep ürkek çarpan kadınları düşünürüm: Kocalarını kaybetme korkusu yüzünden sarışın oluyor kızıl saçlı oluyor, karbonhidrat protein rejimleri yapıyorlar, olmadık biçimli elbiselerin içine girmeye savaşıyorlar güzellik salonlarına üfürükçülere gidiyorlar.” (Aktaş, 2017: 34)

Eşinin “yaşlılık” baskıları yüzünden kendisinin yaşlanmış olabileceği kanaatine varan kahraman anın mutsuz edici gerçekliğinden geçmişe dönmede öğrencilik yıllarına ideallerine sığınmaktadır fakat eninde sonunda bugününe ulaşp yıllarını boş yere geçirdiğini düşünmektedir. Fatıma, evliliğini ve kadının bir evlilik içindeki yerini, çabalarını şu cümleler ile özetler:

“Nice nice evin pencerelerine perdeler uydurdum. Nice küvetler lavabolar klozetler eviyeler fayanslar fırçaladım ovdum. Süpürüp sildim, süpürüp sildim odaları. Sayısız çocuk bezi yıkadım. (Basit olarak, 3 çarpı 2.5 çarpı 5 çarpı 365 eşittir yıkadığım çocuk bezi sayısı, diyebiliriz.) Sayısız uykusuz gece yaşadım, uykum kaçtıkça bir hayalet gibi dolaştım durdum odalarda da yarın ne pişireyim diye parmak hesabı yaparken erkeğin kalbine giden yolun midesinden nasıl geçtiğini, kalp ve mide arasındaki ilişkiyi tartıştım kendimle.” (Aktaş, 2017: 36)

Her ne kadar Cihan Aktaş, kendisini feminist bir yazar olarak tanımlanmasa da şüphesiz ki hikâyede geçen cümleler bizi kültürel feminizme götür-

mekte yazar, kadının aile içinde kendisini paralayıp herkesi memnun etmeye çalışmasını ancak kendisine dönük bir yaşamının olmamasını eleştirmektedir. Feminist yazar, ön kabulünü eleştiren Aktaş'a göre bu bir kolaycılıktır ancak eserlerinde feminizmle ortak yanların olduğunu da kabul eder:

“Genellikle kadın meselesiyle ilgilendiğiniz zaman, feminist diye adlandırılıyorsunuz. Bu çok kolay ama yanıltıcı bir yakıştırma. Ben İslâmîyet’e, kimliğimi yeterince vurgulu olarak Müslüman olarak ifade etmediğim zamanlarda bile hep saygı duydum. Dinin hayata ve ölüme ilişkin sorularıma cevap vermeye yeteceğinden hiç kuşku duymadım. Benim kadınların meselelerine ilgimin kapsamı feminizmin kapsamıyla ortaklıklar gösterebilir ama bu sadece görünüşte böyledir. [...] Kur’an ve sünnet çerçevesinde hak ve özgürlükleri konuşurum. Bu geniş perspektifin sunduğu imkânlar varken, neden kendimi sınırlandırayım, feminizme sığınayım?” (Barbarosoğlu, 1995: 13-14)

Ayşe Sevim kültürel feminizm ile ilgili olarak şunları söyler. *“Kültürel feminist teorinin altında anaerkil bakış açısı yatmaktadır: Temelde dişil etki ve değerler aracılığıyla yönlendirilen kadın toplumu görüşlü. Barış-severlik, iş birliği, farklılıkların şiddetsiz biraradalığı ve kamusal hayatın uyumlu bir şekilde düzenlenmesi buna dâhildir.” (Sevim, 2005:61-62).* Fatıma bütün bu mutsuzluğunun arka planında kendisinin olduğunu söylemekte ve seçimlerini sorgulamakta değişmek istemektedir. Dindar hatta bu konuda idealist bir eş seçtiğini düşünen Fatıma bu seçimin yanlış olduğunu yıllar geçtikten sonra anlar, maddi olanakların gelişmesi ile birlikte çevresindeki herkeste bir takım değişiklikler olduğunu görür fakat buna itiraz edemediği gibi düşüncelerini eşi ile de paylaşamaz. Bu noktada da bir reddedilme kaygısı sezdirilir. *“Nişanlımla el ele sokaklarda gezip tozmadım, İlahi sesleri odalarda çınlarken, utana sıkıla evlendim. Westernleri kaçırmanın biriyle evlendiğimi anlayınca şaşıtm kaldım.” (Aktaş, 2017: 39).*

Filistin, Afganistan gibi ülkelerin özgürlükleri için mücadele göstermesini beklediği insanların, en önemlisi de eşinin artık zaman ile birlikte ideolojik dönüşümler yaşadığını, kendi hayatına dönük planlar yaptığını anlayan Fatıma bu dönüşümlerin dışında kalır ve kendi iç sesine kulak verdikçe çocukluğundan itibaren baskı altında yaşadığını ve tercih etmeyeceği şeylere zorlandığını belirtir.

“Bazen istemediğim, bana kalsa tercih etmeyebileceğim şeyleri yaşamaya zorlandım. Sırf birilerinin işleri yolunda gitsin, kışları çatılmasın, sesleri catallaşmasın diye sözlerimi içime gömdüm durdum.” (Aktaş, 2017: 39-40)

Kahramanın burada bahsettiği “birileri” babası ve büyükbabası olsa gerek çünkü annesini çok erken yaşta kaybetmiştir. Anaerkil bir toplumdaki ziyade ataerkil bir ailede büyüyen Fatıma annesizliğin verdiği yalnızlıkla daha da içe kapanmış ve kendisine sunulana razı olmuştur. Ancak Fatıma hayal meyal hatırladığı annesini hep anmakta, onun sevgisini aramaktadır. Bu düşünceleri de bizi anaerkil yapıya olan özleme götürmektedir.

Üç İhtilal Çocuğu hikâyesinde ailede ve toplum yapısında eleştirilen bir diğer nokta ise kadınlara çizilen modern sınırlardır. Fatıma çocukları için hayaller kurduğu, onlara hikâyeler okuduğu bölümde “*Masal prensesleri barbiller gibi giyinmezlerdi çocuklar*” (Aktaş, 2017: 42) cümlesini kurmuştur. O, düğününde de gelinlik giymek istememiştir ve bunun çevresi tarafından bir protesto olarak algılandığını belirtmiştir

“O sıralar gelinlik giymemek batı modasına karşı etkileyici bir protestoydu bizlerde. ‘Genç kızların biricik rüyası’ derlerdi ya... Bu kabule karşı çıkışımız, bilinçli bir tutum sayılırdı bizlerde. Gelinlik giymeyerek batı modasını reddettiğimiz kahramanca ilan ediyorduk.” (Aktaş, 2017: 45)

Kahramanın bu düşünceleri kültürel bir bilinci göstermektedir ancak o bu tutumları sebebiyle çevresinden çoğunlukla eleştiri almıştır. Kahramanın reddettiği bir başka giyim tarzı ise “şık” eşarplar örtünmek, takılar takmak yani gösterişli olmaktır. Fatıma/Hürriyet eşinin kendisine yaptığı psikolojik baskıyı şu cümleler ile anlatır:

“Arkadaşlarının hanımlarının günlerine gideyim istiyorum. Birlikte yemeklere çıkalım istiyorum. Şık türbanlarıyla yemeklere partilere katılan kadınlardan söz ediyor.” (Aktaş, 2017: 62).

Fatıma’nın kadınlara yönelik eleştirisi bazen özel bir alana çevrilmiştir. Kendilerini dindar olarak niteleyen çevrelerdeki kadınların kendi hayatlarını sorgulamadıklarını, lüks bir yaşam içinde oyalandıklarını düşünen Fatıma onların derin düşünsel kaynaklardan beslenmediklerini, kocalarının gölgelerinde yaşam sürdürdüklerini söylerken aslında gerçek İslam hakkında da derin bilgilerinin olmadığı araştırıp öğrenme taraftarı olmadıklarını söyler:

“İslam’da Kadın başlıklı kitaplarla yetinmiş, dillerinde kocalarının kelimeleri olan sık giyimli kadınlar... Mantı börek günleri düzenleyip duruyorlar. Bildiklerinden başka bir şey öğrenmek de tasaları değil.” (Aktaş, 2017: 67).

Üç İhtilal Çocuğu hikâyesinde dikkat çeken bir diğer kadın karakter ise Fatıma’nın üvey annesidir. Üvey annesini anlatırken birtakım toplumsal tabulara da eleştiri getiren Fatıma bu kadına hem üzülmemekte hem de ondan herhangi bir zarar görmediği halde onu benimseyememektedir. Fatıma’nın annesi öldükten sonra “yaşı geçgin” olduğu ve toplum tarafından “evde kaldı” baskıları yüzünden babası ile evlenen üvey annesine bakış açısında da toplumsal eleştiriler görülmektedir. Fatıma, üvey annesinin babası ile olan ilişkisine dair şu kesiti sunar:

“Bir sürü söz söyler, sonra da içini çekerek ağlamaya başlardı. Babamın karşısında her zaman ağızsız dilsiz duran üvey annem de söyleyerek kusmukları temizlemeye başlardı. Zavallı kadın... Üvey annem zavallı bir kadındı aslında. Evde kalmış sayıldığı için onca kötü şöhret sahibi hem de dul olan babama varmıştı. Babam onu, akılsız kafasız kadın diye bağırıp çağırıp nasıl da küçümserdi.” (Aktaş, 2017: 51).

Anlatıda “baba” figürü burada da eziyet eden ailenin mutsuz olmasına sebep olan bir karakter olarak ön plana çıkmaktadır. Bu da ataerkil yapıya dair bir eleştiri kabul edilebilir. Ancak Fatıma’nın babası annesinin çevresine göre daha özgürlükçüdür bu sebeple Fatıma bu çevreden de tam anlamıyla kopamamıştır. Çünkü babası sayesinde üniversite eğitimi alabilmiştir.

Babasının yarattığı mutsuz ev ortamından kurtulmak isteyen ve çareyi evlilikte bulabilen Fatıma eşi tarafından da anlaşılamamıştır. Kadının yerinin sadece evi ya da oyalanacak dernekler olmadığını, görevinin “barbi bebek” olmak olmadığını düşünen Fatıma, eşinin “kadının siyasetle ilgilenmesi yozlaşma belirtisi” (Aktaş, 2017:63) gibi düşüncelerini de reddetmekte tam anlamıyla kadına siyasi alanda da yer açma düşüncelerini beslemektedir.

Fatıma’nın düşünceleri çevresinden farklılaşmaya başlayınca adeta bir yalnızlığa doğru sürüklenir. Üniversitede yaşadığı içsel değişim onun dış görüşüne davranışlarına da yansyınca arkadaşları bu değişimini âşık olduğu bir “Erbakancı” erkeğe bağlamışlardı. Bunun üzerine Fatıma da bu durumu;

“Bir kızın değişimini ille de bir erkeğe bağlamalarına şaşırıyım da. Belki de onlarda kolayca uzaklaşmamda bu tepkilerin rolü vardı” (Aktaş, 2017: 55) diyerek eleştirmekte kadının bireyselleşmesini vurgulamaktadır. Kendi çevresi ele alındığı zaman Fatıma oldukça “marjinal” bir karakterdir. Gelinlik giymek istememesi, parlak başörtüler takıp sadece kadınların olduğu toplantılarda eğlenmek istememesi, bir dava uğruna bir hayat harcamaya hazır olması onu kendi “konfor alanı”nın da dışına itmekte böylece Fatıma daha da yalnızlaşmaktadır.

Fatıma’nın bir adı da Hürriyet’tir. Yazarın bu isim seçimi oldukça dikkat çekicidir. Vefat eden annesinin ailesi oldukça dindar bir kesime babası ise sol kesime yakındır. Hürriyet ismini de babası vermiştir. Büyükbabası ve babasının düşünceleri arasında bocalayan Fatıma’nın hayatında yine ataerkil düşünceler hâkimdir. Üniversiteye gitmesine bile büyükbabası tarafından karşı çıkılmış ancak babasının olumlu yaklaşması ile okula başlayabilmiştir. Yani küçük bir Anadolu kasabasından büyük şehre okumaya giden bir genç kızın kaçışını temsil etmektedir eğitim. Üniversite bitiminde Fatıma, ne giydiğine bile karışıldığı o kasabaya dönmek için arkadaşının abisi ile evlenmeyi kabul etmiş ancak evliliğinde de ne giymesi nasıl davranması başkaları tarafından öğretilmiştir.

Fatıma içindeki beni harekete geçiremediği için mutsuz bir hayatı sürüklemekte hatta bazen çocukları ile bile ilgilenmek istememektedir. Ancak bu tefekkür döneminin ardından Fatıma kendi sesine kulak vermeye karar verecek hayatını başkalarının kendi hayatını daha fazla yorumlamasına engel olacaktır.

“Fuller kitabında kadınların özgüvenlerini geliştirmelerini savunur ve şöyle der: ‘[Onlara] Çok uzun bir süre kendi içlerinden gelen yasaları değil, dışından dayatılan kuralları öğrenmeleri gerektiği öğretilmiştir.’ Fuller aynı zamanda, kadınların özgürleşmesi ile dünyadaki iyileşme arasında bağlantı kurar, eğer kadınların özel niteliklerinin ifade edilmesinin ortam sağlanırsa, hem kendi hayatlarının hem de toplumun hayatının nasıl değişeceğini ortaya koyar.”(Sevim, 2005:62)

Fatıma da hikâyenin sonunda değişmeye artık söz söylemeye cesaret ederek:

*“bana lazım olan sakınmasız konuşmak.
yeri zamanı geldiğinde, kendi sesimle,*

*gelmişimiz geçmişimiz bugünümüz yarınımız için
kendi rengimce yüksek sesle.” (Aktaş, 2017: 71).*

Demiştir. Böylece Cihan Aktaş da Fatıma kimliğinde yaşayan kadınlara yeni bir bakış açısı aralamıştır.

2) Fûrûzan’ın Edirne’nin Köprüleri Hikâyesi ve Kadın Kimliği

Fûrûzan’ın *Edirne’nin Köprüleri* isimli hikâyesinde ise kadın, daha güçlü, dünyasına daha hâkim olarak karşımıza çıkmaktadır. Hikâye küçük bir kız çocuğunun çevresindeki izlenimlerini aktarması ile başlar ve devam eder. Hikâyenin kadın kahramanları, Hala Adile, Naciye Yenge, Zehra Teyze, Zehra Teyzenin kızı, küçük Sabiha’dır. Hala Adile ise bir aile reisini temsil ile görevli gibidir. Böylece anaerkil bir aile yapısı da hikâyede sessizce ele alınmaktadır. Göçmen olarak İstanbul’a gelen yoksul bir ailenin geçim mücadelesini ve etraflarındaki insanların hayatını ele alan bu hikâyede anlatılanlar çoğunlukla kadınların dünyalarına aittir.

Hikâyedeki kadınlar, hüznüldü oldukları kadar güçlü karakterlere de sahiplerdir. Eşleri ile birlikte geçim için çaba harcayan fabrikada işçi olan, evde dikiş işleri ile uğraşan bu kadınlar ev içi dünyalarından yaşama dâhil olmaya çalışan kadınlardır. Bu kadınların ilk örneği komşu Zehra Teyzedir. Hikâyede çoğunlukla kadınlar birbirlerine destek olan yanları ile ön plandadırlar. Erkekler ise sabah erkenden evden çıkan, akşam uyumaya eve dönen geçim sıkıntısı ile omuzları çökmüş silik kişilerdir.

Üç İhtilal Çocuğu hikâyesi ile karşılaştırılınca buradaki kadınlar Fatıma gibi eşi tarafından “*Bütün gün evde yattın, şimdi de yorgunluktan şikâyet ediyorsun*” (Aktaş, 2017:47) diyerek hor görülmeyen kadınlardır. Fatıma’nın eşinin bu hor görmelerine karşı tepkisiz kalması da yine evliliğin toplumsal bir kurum olmasının yanı sıra içinde bulunduğu aile çevresi ve psikolojik baskıdır. O dağılmış evin çocuğu olarak çocuklarına karşı sorumluluk altında ezilirken kimi zaman duygularının altında ezilerek çocuklarına dahi yabancılaştırmıştır.

Edirne’nin Köprüleri hikâyesinde eleştirilen kadın sadece Zehra Teyzenin fabrikada çalışan kızıdır. Güzelliği ile ön plana çıkan bu kız, mahallece “tango” olmakla suçlanır. Torunlarını Zehra’nın yanında çok görmek istemeyen Adile’ye göre Zehra’nın kızı “tango” olmuştur. Bu bağlamda toplumsal eleştirilerin odağında yine bir kadının olduğuna dikkat çekilmiştir ve hikâyede bu defa kadınların kendilerine bakarak ötekine “kötü kadın” damgası vurdukları bir tip de var olmuştur. “*Abe çocukcağızlarım, vardır elbet kadının bir derdi ve düşüncesi. Gitmeyin hep oracığa. Kızı*

derler olmuş tango.” (Fürüzan, 2017: 76)

Hikâyede anaerkil yapının başkarakteri ise Hala Adile’dir. Hala Adile memleketinde herkes tarafından sevilen sayılan bir kadındır. Gerekğinde erkeklere, oğullarına da had bildirebilmektedir. *“Olmuşsunuz siz de bir adam sanki derdi. Olunsaydı uzamakla adamlık, olurdu en büyük adamlar Çukurdere’nin kavakları.” (Fürüzan, 2017: 80)*

Edirne’nin Köprüleri hikâyesi ile Üç İhtilal Çocuğu hikâyesindeki kadının ele alınışı birbirinden oldukça farklıdır. Üç İhtilal Çocuğu hikâyesinde kendisinden daha genç bir eş ile evlenmekten söz eden eşine Fatıma hiçbir şey söyleyememiş ancak bu durumdan çok derin rahatsızlıklar hissetmişti. Edirne’nin Köprüleri hikâyesinde ise Hala Adile gençlik yıllarında eşinin ikinci bir eş getirme şakasına bile katlanamamış ve onu yaralay-vermiştir. Hikâyede ilgili bölüm şöyle anlatılmaktadır:

“Kocasını iri elleriyle, minik burnunu tutmuştu, ‘Getireceğim sana bir ortak koca kız’ demişti. Hala Adile’nin bu şakaya verdiği karşılık, raftan kalaylı bakır maşrapayı alıp onun yüzüne fırlatmak olmuştu.” (Fürüzan, 2017: 81)

Buradaki fark kadınların mizaç farklarından değil, kadınların yetiştirilme toplumların farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Fatıma çocukluğundan beri baskı altında yaşamış ve tepkisizleşmiş; adeta kendi içinde bunalmış yaşaşıken, Adile kadın ve erkeğin eşit şartlarda yaşadığı, birlikte yaşamak için mücadele ettikleri bir hayatın içinden çıkmıştır. Dolayısıyla Adile içinden geldiği gibi yaşadığı hayatında kendi tepkilerini, kendi iradesi ile verebilmiştir. Yine Hala Adile ile gelini arasında herhangi bir otorite mücadelesi meydana gelmemiş, her ikisi de birbirlerini sever ve sayar haldedirler. *“Naciye Yengem on beş yıllık kaynanasına, ilk günkü saygı ve sevgiyle bakar çekinirdi.” (Fürüzan, 2017: 80).* Ancak Fatıma’nın kaynanası onu gelinlik giymediği için çok eleştirmiş ve bütün hayatı boyunca da bunu hissettirmiştir. Hikâyede “en azından türbanlı gelinlik” giyinmesini isteyen kaynana daha sonra gelinini sadece torunlarının bakıcısı olarak görmekte ona yok saymaktadır. Bu da toplumda kadının kadına uyguladığı psikolojik şiddet örneklerindendir. Üç İhtilal Çocuğu hikâyesinde bu konu şöyle anlatılır:

“Kayınvalidem nikâh salonuna en azından türbanlı bir gelinlikle gitmemde diretmişti. Ben bunu kabule etmeyince, iyice sıkılmıştı canı. Hala bu yüzden arası hoş değildir benimle. Beni sadece, torunlarının

bakıcısı olarak görüyor gibi bir hali vardır. Bunu saklamaya gerek görmeyişi yüzünden, ona nasıl davranacağı konusunda hep zorlanmışımdır.” (Aktaş, 2017: 45)

Edirne’nin Köprüleri hikâyesinde erkekler aileleri için durmadan çalışan, yetinmeyi bilen, sevecen halleri ile anlatılmaktadır. Kadınlar da ailesini düşünen bu erkeklerin ihtiyaçlarını seve seve gidermektedirler. Mezbahannede çalışan Hasan için hem annesi Hala Adile hem eşi Naciye endişelenmekte, onun bir tebessümü ile mutlu olmaya çalışmaktadırlar. “*Amcamı bayramlarda tertemiz yaparlardı yengemle ninem.*” (Füruzan, 2017: 85). Hala Adile, yaşça büyük olması sebebiyle de saygı görmektedir. İstanbul’a gelen tanıdıkları bayramlarda onu ziyaret etmeye gelirler o da gelen konuklarını bir anne gibi karşılamaktadır.

Hikâyede anlatılan bütün kadınlar olumlu yönleri ile ön plana çıkarılmakta kadınlar arasında adeta gizli bir dayanışma hissedilmektedir. Hala Adile temizliği, titizliği ile ön plana çıkmış bir karakterdir ona göre temizlik kadınlığın, geleneğin bir göstergesi gibidir adeta. Evlerine gelen misafirlerini anlatan Hala Adile “—İyi bir kız, dedi ninem, İshak, kadın bir kız.” Diyerek gelini beğendiğini dile getirir.

Hikâyede dikkat çeken bir nokta ise ziyarete gelen İshak’ın eşinin isimsiz olarak “İshak Amca’nın eşi” olarak verilmesidir. Ancak buna rağmen karakter silik bir şekilde varlık bulmaz. Yeni tanıdığı insanlar içinde türkü söyleyecek kadar özgüvenli bir kişi olan gelin hikâyede sesi ve güzelliği ile aile bireyleri içinde saygı uyandırmayı başarır. Hikâyede kadın erkek arasındaki ilişkiler oldukça doğal bir seyir izlemektedir. Bütün aile bireyleri bayram gününü bir arada türkü söyleyerek geçirirler. “*İshak Amca başta, yanında İshak Amca’nın gelini, yengem, amcam ayakta sıralanıp birbirlerinin omzunu tuttular.*” (Füruzan, 2017: 99). Füruzan, bu hikâyesi ile birlikte anaerkil bir ailenin huzurlu olduğunu belirtirken böylece kadın ve erkeğin hayat içerisinde birtakım zorlukları birlikte aşabileceklerini dile getirmiş olur.

Sonuç

Feminist kuram, kadın ve aile üzerine kaleme alınan bu iki hikâyeye incelenerek Türk edebiyatında değişen kadın imajı ele alınmak istenmiştir. Yazarların kişisel yaşamlarının ve ideolojik bakışlarının da yansımalarının olduğu bu hikâyelerde kadın kimliğinin özellikle İslami çevrelerce kabul görmüş olan Cihan Aktaş’ın öyküsündeki kadın imajı ortaya çıkarılmıştır. Toplumun içinde ancak ev içi bir yaşamda karşımıza çıkan kadın karakterin yaşadığı değişim aynı zamanda toplumsal bir değişimin de tezahürü olmuştur. Çocukluk yıllarında yaşanan travmaların yahut baskıcı, ataerkil

bir dünyanın ileriki yıllarda üniversite okumuş olsa bile bir kadının tercihlerini etkilediği, kendisini hep bir baskı altında hissettiği anlatı ön plana çıkarılmıştır.

Hikâye kişisi eş seçerken de ideolojik olarak bakmış ve kendine inandığı doğrultuda adeta bir “mücadele” edecek bir eş seçmek istemiştir. Ancak bunda da başarılı olamamış ülkede esen değişim rüzgârına kapılan eşi ile sık sık anlaşmazlıklar yaşamaya başlamıştır. Eşi Fatıma’dan arkadaşlarının eşleri gibi olmasını, neşeli görünmesini, renkli parlak eşarplar takıp kadın günlerine katılmasını beklemişse de Fatıma aradığı dünyanın bu olmadığını fark ederek eşi ile arasına daha sağlam bir duvar örmektedir. Ancak cesaret edip ayrılmayı aklından bile geçirememiştir. Bu bağlamda başörtüsü vurgusu da dikkat çekmektedir. Fatıma Allah inancı gereği başını örtmekte ve kendisini lüks bir hayattan uzak tutmaktadır. Ancak İslami çevrelerdeki bazı kadınların günlük eğlence peşinde olmalarından da rahatsızlık duymakta kendisinin bir “barbi bebek” olmadığını dile getirmektedir. Bu da Fatıma da artık bir siyasi toplumsal bilincin uyandığını göstermektedir. Aslında hikâyede dikkat çekilen konu Fatıma’nın toplumda dilediği bir konuma erişememiş olması ve kendisine bir kadın olarak saygı duyulmamasından dolayı yaşadığı acıdır. Bunların sebebi olarak ise ataerkil toplum yapısı vurgulanmakta, aile içindeki kadının yeri sorgulanmaktadır. Anlatının sonunda Fatıma’nın bütün bu şartlara karşı koyacağı sezdirilmektedir.

Füruzan’ın *Edirne’nin Köprüleri* hikâyesi ise nispeten daha özgür bir toplumdaki kadınların yaşamlarına odaklanmaktadır. Kendisine saygı duyulan kadınların maddi olanaklar ile ilgili bir problem yaşamadıkları, hayatın içine dâhil olan bu kadınların böylece kendilerini inşa edebilme fırsatı yakaladıkları görülmektedir. Bu noktada ataerkil bir toplumdaki kadının yaşayışı ile nispeten daha anaerkil bir toplumda kadının durumu bu iki hikâye ile karşılaştırılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, C. (2017). *Üç İhtilal Çocuğu*, İz Yayıncılık, 3.b., İstanbul.
- ERDAL, D. (2012). “Cihan Aktaş’ın Hikâyelerinde Ötekileştirilmiş Başörtülü Kadınlar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 2; 575, 576.
- FÜRUZAN, (2017). *Parasız Yatılı*, Yapı Kredi Yayınları, 41. b., İstanbul
- GENÇ, İ. (2007). Edebiyat Bilimi, kendi yayını, İzmir ; Genç C., Feminist Edebiyat Eleştirisi Ve Nihan Kaya’nın “Gelin” Hikâyesinin İncelenmesi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2011.)
- IRZİK, S. –J. Parla (2014). *Kadınlar Dile Düşünce*, İletişim Yayınları 5. b., İstanbul.
- MORAN, B. (2012). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, 22. b., İstanbul.
- SEVİM, A. (2005). *Feminizm*, İnsan Yayınları, 1. b., İstanbul.
- ÖĞÜT, H.(2017). *Edebiyatta Feminizm ve Feminist Edebiyat Eleştirisi*, (08 Mart 2017), <http://t24.com.tr/>
- TDK (2009). Türkçe sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu.

BÖLÜM 6

“YAKIN DOĞU” COĞRAFYASINDA MİSYONER AİLELERE BİR BAKIŞ: 1863- 1939

Ali ERKEN¹

1 Doç. Dr. , Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, (ORCID:0000-0001-8292-2022)

Giriş

Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet Türkiye'sinde misyoner okullarına dair yapılan çalışmalar son yıllarda derinlik kazanmıştır. Özellikle Osmanlı son dönemi misyonerlik faaliyetlerine dair yayınlanan anı ve hatıra kitaplarına ilaveten ulaşılan arşiv belgeleri bu alandaki çalışmaların da niteliğini arttırmıştır. (Grabill, 1971; Sharkey ve Doğan, 2011; Şahin, 2018). Özel olarak Robert Koleji ve Suriye Protestan Koleji'ne dair yapılan çalışmalar ise dönemsel olarak farklılıklar taşımaktadır. Cumhuriyet döneminde sosyal ve kültürel bir kurum olarak Robert Koleji henüz yeterince incelenmemiş, diğer taraftan okulun Osmanlı son dönemdeki faaliyetleri daha detaylı olarak çalışılmaya başlanmıştır (Sabev, 2014). Yine mevcut literatürde genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun misyonerlik faaliyetleri ele alınırken, I. Dünya Savaşı sonrası döneme ait sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Anderson, 2011; Khalaf 2019; Sharkey, 2013; Erken 2015). Nitekim 1923 sonrası Robert Koleji'ni inceleyen az sayıda çalışmadan bir tanesi okulda uzun yıllar öğretmen olarak görev yapan John Freely'nin araştırması olmuştur. (Freely, 2009). Brian VanDeMark'ın çalışması ise doğrudan misyoner ailelerine odaklanmış, özellikle Dodge ve Bliss ailelerinin okullar üzerindeki etkilerini incelemiştir (VanDeMark, 2012). Ancak bu çalışmada ağırlıklı olarak Bliss ailesinin kişisel arşivlerine dayalı bir araştırma ortaya konulmuş, Suriye Protestan Koleji'ne odaklanılmış, Dodge ailesi'ne ve Robert Koleji'nin arşivlerine yer verilmemiştir. İlaveten, yine Robert Koleji'ne dair hatırat kitapları da değerlendirmeye alınmamıştır. Bugüne kadar ki araştırmalar kısmen misyoner ailelerini ele almış olsalar da elimizdeki arşiv kayıtları ve hatırat kitapları Amerikan eğitim kurumlarının gelişimi sürecinde öne çıkan ailelerin rolünü daha detaylı olarak ortaya koymaktadır. Bu çalışma da birincil kaynaklarına dayalı olarak Robert Koleji ve Suriye Protestan Koleji'nin Amerika'da yerleşik misyoner geleneğin içinde öne çıkan aileler tarafından nasıl himaye edildiğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Robert Koleji ve Suriye Protestan Koleji: Dodge ve Bliss

Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki diplomatik ilişkiler 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti yeni kurulan Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı dostça bir tutum sergilemiş, Amerikan yönetimi de 1830'lu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na bazı askeri desteklerde bulunmuştur. Kurulan bu yakın ilişkiler neticesinde Amerikan vatandaşlarına Osmanlı limanlarında ticaret yapma hakkı verilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı egemenliğinin devam ettiği Anadolu, Balkanlar ve Arabistan'da Amerikan tüccarlarının faaliyeti arttıkça bölgeye çok sayıda misyoner gelmeye başlamıştır. İstanbul'a giden ilk misyonerler arasında Massachusetts'li William Goodell liderliğindeki misyonerler yer almıştır (Hamlin, 2013, s. 28). Daha sonra Osmanlı topraklarına gelen bir misyoner olan

Cyrus Hamlin İstanbul'da misyonerlik faaliyetlerine başlamış olsa da çalışmaları daha dar kapsamlı olabilmıştır. Hamlin'in bu faaliyetlerini genişletme imkanı ancak bölgede ticaret yapan Amerikalı bir iş adamı olan Christopher Rhinelander Robert ile tanışmasından sonra mümkün olmuştur. Christopher Robert ile Hamlin'in birlikte uğraşları neticesinde İstanbul'da daha yetkin bir öğrenim verebilecek yeni bir Kolej'in kurulması planı ortaya çıkmış, Osmanlı yönetiminden izin alınması neticesinde Robert Koleji hayata geçmiştir (Hamlin, s. 287-300).

19.yüzyılın son döneminde Osmanlı coğrafyasının birçok farklı bölgesinde faaliyete başlayan misyoner okulları çoğunlukla gayrimüslim vatandaşlara eğitim imkânı sağladıkları için Osmanlı hükümeti tarafından kademeli olarak kabul görmüştür (Agoton ve Master, 2009, 387). Misyoner okullarının hızlı bir şekilde yayılması bu okulların devamı açısından da mali ve lojistik ihtiyaçları beraberinde getirmiştir. Dönemin zor koşulları altında Amerika Birleşik Devletlerinden gelen eğitim ve öğretim kadrolarının ihtiyaçlarının giderilmesi aynı zamanda ciddi bir finansal desteği gerektirmiştir. Amerikan misyoner okulları çoğunlukla Amerika'daki kiliselerden toplanan yardımlar ile faaliyetlerini sürdürse de zaman zaman Amerikan zengin işadamlarının desteğini de almışlardır. Bu durum belirli ailelerin de bölgeye olan ilgisini giderek arttırmıştır.

Aslında Robert Kolej'in ilk dönemlerinde Hamlin'in kendi ailesinin ağırlığı hissedilmiş, kendisinden sonra okulun yöneticiliğine damadı George Washburn gelmiştir. Ancak Hamlin ile Washburn arasında bazı görüş ayrılıkları bulunduğu için Hamlin Amerika'ya döndükten sonra okul ile çok yakından ilgilenmemiştir. Christopher Robert'in ailesi ise kendisinden ölümünden okula yakın bir ilgi göstermemiş, Robert'ten sonra okul ile aile arasında finansal bir bağ kopmuştur. Hamlin ve Washburn'dan sonra Kolej'in yönetiminde etkili olacak olan Dodge ailesi ise bu açıdan daha farklı bir profil çizmiştir. Bu durum da Amerikan misyonerlik çalışmalarının zamanla kendi içinde de değişime uğradığına işaret etmektedir.

Bölgeye ilgi gösteren Amerikan sponsorlar arasında en önemlilerinden bir tanesi Dodge ailesi olmuştur. Aslen büyük bir demiryolu şirketi sahibi olan ve New York bölgesinde zengin bir işadamı olarak kabul edilen William Dodge (1805-1883) Amerika içindeki misyonerlik faaliyetlerine verdiği desteğin dışında yurtdışındaki faaliyetlerle de ilgilenmeye başlamıştır. William Dodge özellikle Amerikan misyonerlerinin Osmanlı coğrafyasındaki okulları ile uğraşmaya başlamış, bu süreçte Osmanlı coğrafyasında etkin bir misyoner olan Daniel Bliss (1823-1916) ile tanışmıştır. Dodge ve Bliss'in ortaya koyduğu planlama neticesinde bölgedeki okulların gelişimi hız kazanmıştır. Daniel Bliss Amerikan'ın önemli eğitim kurumlarından Amherst Koleji'nden mezun olmuş, ardından 1855 senesinde ailesiyle birlikte misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak için Osmanlı topraklarına

gitmiş ve Lübnan'a yerleşmiştir. Bliss bu süreçte Amerika'ya da ziyaretlerde bulunmuş, süreç içinde William Dodge ile ilk görüşmesi de burada olmuştur. Dodge ile Bliss Lübnan'da açılan Kolej için ortak bir Mütevelli Heyeti kurmaya karar vermiş, bu heyet okulun kaydını New York merkezli olarak gerçekleştirmiş ve 1866 senesinde, yani Robert Koleji'nin açılışından yaklaşık 3 sene sonra, Suriye Protestan Koleji resmen faaliyetlerine başlamıştır. (VanDeMark, 2012, 1-5)

Daniel Bliss Amerika'da geleneksel misyonerlik ekolünde yetişmiş, Amherst'de gördüğü eğitim ile daha klasik bir misyonerlik anlayışını yansıtmaya çalışmıştır. Ancak zamanla özellikle Lübnan'da geçirdiği tecrübe ile bu bakış açısı değişime uğramış, yalın bir misyonerlik eğitiminin yanında dönemin fen bilimlerini de içine alan daha farklı bir eğitim müfredatını geliştirmeye çalışmıştır. Burada en önemli detaylardan bir tanesi Suriye Protestan Koleji'nin dünya çapında misyonerlik faaliyetlerini yürüten *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Amerikan Yabancı Misyoner Komisyonu Kurulu) adlı çatı kuruluşa bağlı olmaması ve bu açıdan faaliyetlerinde daha esnek bir statüye sahip olmasıdır. *American Board'a* bağlı kuruluşların öğretmen seçimleri, eğitim modelleri Boston'daki merkez tarafından koordine edilirken Suriye Protestan Koleji daha çok Bliss'in kendi inisiyatifi ile gelişme kaydetmiştir (VanDeMark, 47). Benzeri bir durum Robert Koleji için de geçerli olmuş, ilk yıllardan itibaren Kolej *American Board'ın* kontrolü dışında faaliyetlerine devam etmiştir.

Bliss ve Dodge ailelerinin çocukları Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri sürdürmeyi başarmışlar, 1900'lü yılların ortalarına kadar okulların yönetimlerinde etkin olarak rol almışlardır. William Dodge'un oğlu Stuart Dodge (1836-1921) İngilizce öğretmeni olmak için Beyrut'a gitmeye karar vermiş, burada Daniel Bliss ile daha yakın bir arkadaşlık geliştirmiştir. Daniel Bliss'in oğlu Howard Bliss ise Suriye'de kaldıktan sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne dönmüş olsa da Kolej için yardım toplamaya devam etmiş ve nihayetinde Suriye Protestan Koleji'nin Mütevelli Heyeti'nin Başkanı olmuştur (Anderson, 49). William Dodge'un diğer oğlu William Jr Dodge ise Suriye'den ziyade İstanbul'daki Robert Koleji ile ilgilenmeyi tercih etmiştir. Kendisi okul üzerinde çok etkili olmasa da Robert Koleji'nin gelişim sürecinde en önemli figürlerin başında gelen isim William Jr.Dodge'un oğlu Cleveland Dodge olmuştur.

Cleveland Dodge babasının New York'taki siyasi ve ticari nüfuzunu da kullanıp bölgedeki siyasiler ile yakınlık kurmuş ve aile büyüklerinin ilgi gösterdiği Osmanlı coğrafyasındaki okulların yönetiminde rol almaya başlamıştır. 1906 senesinde Robert Koleji'nin Mütevelli Heyeti başkanı olarak görevlendirilen Dodge önce kampüsün geliştirilmesi ile uğraşmış, buraya yeni binalar inşa edilmesini sağlamış, ardından okulun daha kuv-

vetli mali kaynaklara sahip olmasını mümkün hale getirmiştir. Kendisi aslen Princeton Üniversitesi mezunu olan Dodge buradaki çevresini misyonerlik faaliyetlerini geliştirmek için kullanmaya çalışmış, nitekim yakın dostu olan ABD başkanı Woodrow Wilson'ın özellikle Robert Koleji'nin faaliyetlerinin devamı için siyasi inisiyatif almıştır. Cleveland Dodge'un Amerikan siyasetindeki etkisi ve her iki okulun devamını mümkün kılmış olması daha önceki çalışmalarda ortaya konmuştur (Grabill, 1970, 1971). Ancak bu etkinin de ötesinde Dodge kendi aile bireylerinin misyonerlik kurumlarında yer almasını teşvik etmiş, onların faaliyetlerini birebir olarak takip etmeye çalışmıştır. Yani Dodge'un okullar üzerindeki etkisi zamanla kurumsal bir vasıf kazanmıştır. Wilson ve diğer Amerikan siyasetçilerinin desteklerini de sadece Dodge'un şahsına verilmiş bir destekten öte aslında Amerikan'ın bölgedeki siyasal varlığının güçlü aileler ile devamından yana olmaları şeklinde yorumlamak mümkündür. Çünkü Amerikan siyasetleri için henüz bölgedeki ilişki ağları yeni ve bilinmezlikleri çok olmakla birlikte misyoner aileleri bu açıdan önemli bir destek sağlamıştır.

Daniel Bliss'in oğlu Howard Bliss (1860-1920), annesi ve babası Beyrut'tayken dünyaya gelmiş ve çocukluğunun büyük bir bölümünü Beyrut'ta geçirmiştir. Howard Bliss eğitim almak amacıyla Amerika'ya dönmüş, babası gibi Amherst Koleji'ne gitmiştir. 1902 senesinde görev almak üzere tekrar bölgeye dönmüş ve Suriye Protestan Koleji ile aktif olarak ilgilenmeye başlamıştır (Staub, 1927). Yıllar içinde Kolejin başkanlığına gelen Bliss uzun yıllar bu görevi sürdürmüş, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile birlikte Suriye ve Lübnan'ın doğuşu süreçlerine tanıklık etmiştir. Bu süreçlerde okulun devamı ve gelişimini sağlamak için Amerika'daki etkin ağlarını kullanmaya çalışan Bliss başarılı olmuş, Koleji yeni bir eğitim modeli ile modern döneme taşımıştır.

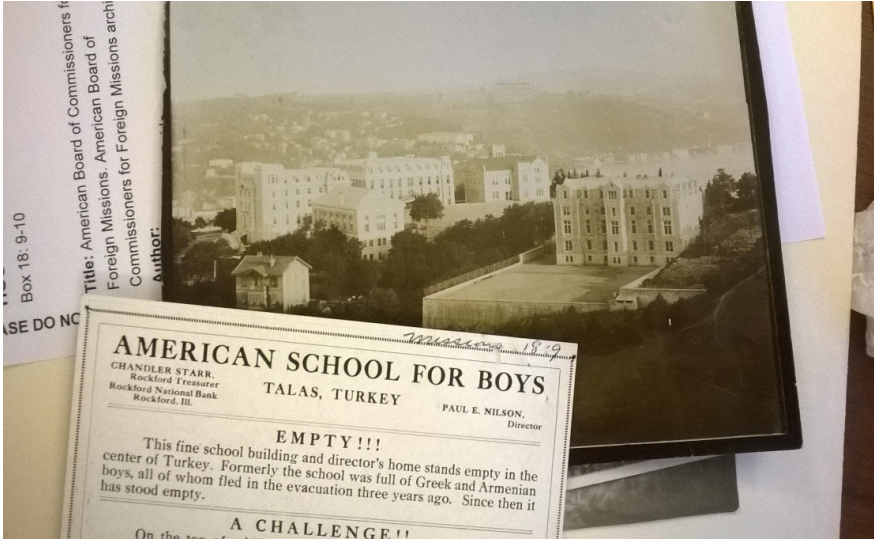
Gerek Howard Bliss gerek de Dodge bögede devam eden siyasi gelişmeleri, bağımsızlık hareketlerini ve azınlıkların durumlarını yakından takip etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışını daha ziyade olası bir son olarak görmüş olmalarına rağmen gayr-i Müslimlerin durumlarına odaklanmışlardır. Diğer taraftan milliyetçilik cereyanlarının okullara karşı olası bir tepkiye dönüşme ihtimalini de göz önünde bulundurmışlardır. Diğer bir ifade ile yalnız bir misyoner eğitim kurumu idarecileri olarak değil, bölgedeki siyasal gelişmelerin de bir parçası olarak hareket etmek durumunda olduklarını söylemek mümkündür.

Protestan Koleji; İzmir'deki Uluslararası Kolej ve Atina Koleji yer almıştır. Yedi okulun bir çatı altında değerlendiriliyor olması Dodge ailesi açısından da bu kurumların diğer misyoner okullarından farklı olarak değerlendirildiğine işaret etmektedir (Shaden Dada & Hiba Farhat, 2021). Cleveland Dodge bir taraftan da destek olduğu bu kurumların mali ve idari açıdan daha etkin yönetilmesini arzulamıştır. Dodge'ün ölümünden sonra faaliyetine devam eden kurumun başına kendi oğlu ve Bliss'in damadı Bayard Dodge gelmiştir (Dodge, 1972). Özellikle 1930-1940 yılları arasında etkinliğini arttıran dernek Amerika'dan mali destek üretebilmek için toplantılar düzenlemiş, yine faaliyet gösterdiği ülkelerdeki ilgili ve yetkili kimseler ile de görüşmeler yürütmüştür. Bu şekilde okulların birer birer değil bir bütün olarak değerlendirilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu şekilde okullara 15 milyon dolara yakın bir bağış toplamayı başaran dernek Amerika'daki önemli kişi ve kuruluşlara da daha etkili bir şekilde ulaşmayı mümkün kılmıştır. Nitekim dernek bir başka önemli finasör kurum olan Rockefeller Foundation'dan destek alabilmiştir. (<https://www.rbf.org/about/our-history/timeline/near-east-college-association>). Ancak okulların yapısının dönüşüme uğraması ve Cleveland Dodge'un vefatı derneğin vasfını değiştirmiş, zamanla daha sembolik bir kimliğe kavuşmuştur. Yine Sofya ve İzmir'deki okullar 1930 ve 1940lı yıllarda kapanmak durumunda kalmış, zamanla İstanbul ve Beyrut'taki okullara odaklanılmıştır.

Osmanlı Sonrası Misyoner Geleneğin Devamı

Cleveland Dodge'un diğer kızı Elizabeth Dodge misyonerlik faaliyetlerine küçük yaşta başlamış ve babasının İstanbul'daki bağlantıları sayesinde Robert Koleji ile daha yakından ilgilenmiştir. Bu yıllarda Robert Kolej'de müdür yardımcısı olarak görev yapan George Huntington ile evlenen Dodge İstanbul'a yerleşmiş ve aynı zamanda okulun öğretmen kadrosunda yer almıştır. Babaları ile birlikte kaldıkları dönemde evlerine gelen misafirler ve toplantılardan etkilendiğini ifade eden Huntington Dodge'a göre bu geçmişi kendisinin de misyonerlik yolunda ilerlemesine zemin hazırladığını not etmiştir (Huntington Dodge, 1979, 82-88). 20 yıldan fazla bir süre İstanbul'da yaşayan Elizabeth Dodge Huntington gerek babasının gerek de teyzesinin Amerika'daki bağlantılarını kullanarak İstanbul'da yaşayan azınlık mensupları için kaynak sağlamaya çalışmıştır. Kendisinin dahil olduğu kurumların başında bir başka misyoner derneği olan YWCA (The Young Women's Christian Association) gelmiş, bu kurumun İstanbul'daki etkinliklerinde Elizabeth Dodge önemli rol oynamıştır. İstanbul'daki gayr-i Müslim cemaatin kızlarına yönelik sosyal faaliyetleri arttıran Dodge, diğer taraftan artan Türk öğrenciler ile de ilgilenmeye başlamıştır. Doğrudan Cleveland Dodge ile ilişkide olması da faaliyetleri için kaynak üretmesini kolaylaştırmıştır. Elizabeth Huntington Dodge'un halası, Cleveland Dodge'ın kız kardeşi ve aynı zamanda Amer-

ika'nın önde gelen kadın eğitimcilerinden olan Gracey Dodge kısa bir süreliğine de olsa İstanbul'daki Kız Koleji'nin Mütevelli Heyeti Başkanlığını üstlenmiştir. Böylece İstanbul'daki okullar tamamen Dodge ailesinin kontrolü altına geçmiş, aile de özellikle 1908 sonrası sıkıntılı dönemlerde ve savaş sürecinde gayr-i Müslim azınlıklara eğitim imkanı tanımak için ciddi gayret göstermiştir. Bu faaliyetler eğitim ile sınırlı kalmamış, farklı gruplara destek olan *Near East Relief* (Yakın Doğu Vakfı) adlı bir kuruluş çalışmalarına başlamış ve farklı alanlarda da bölgedeki gayr-ı Müslimlere destekler gönderilmiştir. Diğer taraftan, Gracey Dodge başkanlığı sürecinde Kız Koleji'ni yeni bir formasyona kavuşturmaya çalışmıştır. Kolejin müdürlüğündeki isim Mary Mills Patrick ise Robert College müdürü Caleb Gates gibi yaklaşık 30 sene bu görevde kalmıştır (Mills Patrick, 2015). Bu 30 seneyi aşkın süre zarfında Dodge ailesiyle çalışan Patrick öğrencilerin özellikle hemşirelik ve doktorluk alanlarına odaklanmalarını tavsiye etmiş, giderek artan bayan öğrenci sayısını bu şekilde yönlendirmeye çalışmıştır. 1924 senesinde görevinden ayrıldıktan sonra 1932 senesinde kız ve erkek okulları tek bir müdürlük çatısı altında toplanmaya karar verilmiş, aslında bu durum giderek artan kız öğrencilerin eğitiminin yönlendirilmesini de daha rahat hale getirmiştir.

Uzun yıllar Robert Kolejinde Mütevelli Heyeti başkanlığı yapan Cleveland Dodge'un idaresi döneminde okulun müdürlüğünü Caleb Frank Gates yapmıştır. 1903 ile 1932 yılları arasında bu görevde kalan Caleb Frank Gates ile Dodge arasında uyumlu bir çalışma ortamı sağlandığını söylemek mümkündür. Gates Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı

gibi zorlu dönemlerde fiilen İstanbul'da olup okulun yönetimini sürdürmüştür. Ancak Gates de meslektaşı Howard Bliss gibi Osmanlı Devleti'nin son dönem yöneticilerinde Talat Paşa ile yakın bir ilişki kurmuş, bu da okul açısından fayda sağlamıştır (Gates, 223-235; Scipio, 98-120). Hem Bliss hem de Gates Cleveland Dodge'un Woodrow Wilson ile yakın arkadaşlığından faydalanmaya çalışmış, Amerikan'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde okullar için yeni bir gündem oluşturmuş, ve Lozan Barış Konferansına fiilen katılıp yine azınlıklar meseleleri hakkında rol oynamışlardır (Huntington Dodge, 131; Grabill, 256). Bu açıdan bakıldığında Gates de doğrudan bu iki aile ile kan bağı olmasa da dönemin çok önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Gates Cumhuriyet'in ilk yıllarında da öne çıkan bir isim olmuş, Robert Koleji'nin yeni istikametini belirlemede rol oynamış, misyoner kimliğinin yerini yavaş yavaş farklı bir modele kaydırması konusunda değerlendirmeler yapmıştır. (Freely, 2009, s. 17). Gates'a göre Türkiye'deki değişiklikler Robert Koleji için "yeni fırsatlar sunmuş", kurumun eğitim felsefesi de dini eğitim vermenin ötesinde yeni bir "ahlak ve karakter" eğitimi üzerine odaklanmıştır (Gates, 1932).

Cleveland Dodge'un 1926 senesinde vefat etmesiyle önemli bir dönem kapanmış olsa da kızı Elizabeth Dodge Huntington Türkiye'de kalmaya devam etmiştir. Okulun misyoner karakterine bağlı kalmak isteyen Dodge, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılılaşması için nasıl katkı sunabileceklerini analiz etmeye çalışmıştır. Kalemeye aldığı anılarında İstanbul'daki üst düzey görevlileri Batı geleneklerine göre nasıl davrandıklarını gözlemlediğini ve Amerikan tarzı kültürel pratiklerin nasıl arttığını not etmiştir (Huntington Dodge, 170-171, 211). Dodge artık gayr-ı Müslim azınlıklara odaklanan klasik tarz misyonerlikten öte toplumun önde gelen kesiminin Batılı kültüre göre yetiştirilmesinin daha önemli olduğunu fark etmiştir. Kendilerinin de uzun yıllar devam ettirdikleri misyonerlik çalışmalarını buna göre yeniden şekillendirmeleri gerektiğini, Robert Koleji'nin de bu çerçevede önemini koruyacağını düşünmüştür (Huntington Dodge, 211-214).

I. Dünya Savaşı sonrasında gerek Türkiye gerek de Suriye ve Lübnan'ın gelişimleri aynı zamanda Batılılaşma ve ulus devlet inşaatı süreçleri ile de iç içe devam etmiştir. Bölge 1945 sonrasında ise Soğuk Savaş rekabetinin bir parçası olmuştur. Özellikle II.Dünya Savaşı sonrasında Robert Koleji'nin yeni bir eğitim kurumuna dönüşmesi ile birlikte Dodge ailesinin de okul ile olan ilişkisi zayıflamaya başlamıştır. Ancak aile mensupları gerek *Near East College Association* üyeliği ile, gerek de zaman zaman okulların mütevelli heyetlerinde yer alarak gelişmelerden haberdar olmaya devam etmişlerdir. Nitekim görevden ayrılışından uzun yıllar sonra okulun 100.yıl kutlamaları için tekrar İstanbul'a gelen Elizabeth Dodge hem şehirdeki, hem de ülkedeki değişimi görme fırsatı bulmakla birlikte

Robert Koleji'nin yeni konumunu da değerlendirmiştir. Bu açıdan Kolej'in artık eski yapısından çok uzak olsa da yeni bir model ile istenilen birey eğitimini verebilecek şekilde kurgulanması gerektiğini not etmiştir. Ailelerin Beyrut'taki etkilerinin ise daha kuvvetli bir şekilde devam ettiklerini söylemek mümkündür çünkü Bayard Dodge sonrası yine ailenin üyesi olan David Stuart Dodge uzun yıllar Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin yönetim kademelerinde bulunmuş, bir süre okulun başkanlığını yürütmüş ve Lübnan iç savaşı esnasında eylemciler tarafından kaçırılmıştır. Kaçırılma olayının ardından bir süre görevine ara veren Stuart Dodge daha sonar tekrar okul yönetiminde bulunmuş ve 1990'lı yılların sonuna kadar Beyrut Amerikan Koleji'nin başkanı olarak görev almıştır. Dodge aynı zamanda dedesi Cleveland Dodge adına kurulan Cleveland Dodge Vakfı'nın yöneticiliğini de yapmış bu vakıf üzerinden bazı yardım faaliyetlerine destek olmaya çalışmıştır.

Sonuç

1918 senesinde Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi ve 1923 senesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Türkiye'de faaliyet gösteren Amerikan misyoner okullarının da statüleri ve işlevleri yeniden değerlendirilmiştir. Laikleşme reformları dini öğretim müfredatını ve sembollerin kullanımını sınırlamıştır, ancak sınırlamalar sadece İslami öğretim için değil Hristiyanlık öğretimi için de geçerli hale gelmiştir. Birçok misyoner okulu kapanırken Robert Koleji faaliyetlerine devam etmiştir. Okul yöneticileri Türkiye'deki siyasetçiler nezdindeki prestijli konumunu ve Amerikalı siyasi elitlerinden sağladığı desteği kullanmasını bilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Robert Kolej'deki öğrencilerin çoğu gayrimüslim aza-
lıklardan gelmiştir, ancak Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türk öğrencilerin sayısı artmıştır. 1950'lere gelindiğinde, öğrencilerin çoğunluğu cumhuriyetin zengin ve elit ailelerinden gelen Müslüman vatandaşlardan oluşmuştur (Ballantine, 1956, 1959). Okul yine 1950'li yıllarda yavaş yavaş bir yükseköğretim kurumu hüviyetine kavuşmaya başlamış, üniversite lisans seviyesinde diploma verecek bölümler açılmıştır. Suriye Protestan Koleji'nin Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne dönüşüm süreci ise nispeten daha önce tamamlanmış, ancak bölgedeki Hristiyan nüfusun varlığını sürdürmesi ile beraber okula gelen öğrenciler arasında yine kayda değer sayıda gayr-i Müslim öğrenci yer almıştır. Bu öğrencilere klasik tarzda misyoner eğitiminden ziyade modern eğitim müfredatı uygulanmaya başlan-
mış, diğer bir ifade ile okul yeni çizgisini 1920'lerden itibaren oturtmuştur.

Ancak her iki kurum da öncelikle gayr-i Müslim öğrencilere odaklanmış, bu durum zaman zaman faaliyet gösterdikleri toplumlardaki hakim kültür ile kopukluğu beraberinde getirmiştir. Yerel kültürlerden uzaklaşmış olmaları aslında kısmen kaçınılmaz bir ikilemi de içinde barındırmaktadır. Misyonerlerin bölgedeki faaliyetlerine başladıkları dönemden itibaren

ağırlıklı olarak Müslüman toplulundan ziyade Hristiyan topluluklara öncelik vermii olmalarını misyoner eğitiminin temel karakteri ve Amerika Birleşik Devletleri'nde toplanan fonların bir gereği olarak yorumlamak da mümkündür. Doğal olarak gayrimüslim azınlıkların içinde bulundukları toplumlardaki konumu güçlenmiş, bu okul mezunları kendi ülkelerinde önemli konumlara gelebilmişlerdir. Ancak zaman içerisinde Müslüman öğrenci sayısı da artmaya başlamış, mezunlar da benzeri şekilde önemli noktalara gelebilmişlerdir.

Her iki okul da Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgesel etkisinin gelişimi sürecinde rol oynamıştır. New York, İstanbul ve Beyrut arasındaki sık sık seyahat eden misyonerler zamanla bu bölgeler arasında siyasi ve ekonomik ilişki ağları örmüş, bu ağları da yine zamanla aile bağları ile kuvvetlendirmişlerdir. Sürecin zaman içinde belirli aileler üzerinde odaklanmış olması Amerikan'daki misyoner geleniğın bir parçası olmakla birlikte bölgesel gerçeklerin de kolaylaştırdığı bir süreç olmuştur. Yine arşiv kaynaklarından anlaşıldığı üzere kurumsal hafızanın devam açısından bunun daha etkili bir model olduğunu söylemek mümkündür. Dodge ailesi aslında Bliss ailesinden farklı olarak ekonomik gücü ile temayüz etmiş olsa da zamanla bunu siyasi etkiye çevirmeyi başarmıştır. Bliss ailesi ise klasik misyoner geleneğinden gelmekle birlikte Dodge'un desteğini almasıyla birlikte mali gücü yöneten grubun bir parçası olmuştur.

Yıllar içerisindeki evlilikler ve ortak çalışma ile her iki aile birbiri ile benzer profile kavuşmuş, ancak bunun da ötesine geçip diğer misyoner figürlerle yakın iş birliği yapmış, Gates, Mills gibi önemli yöneticilerin dışında yine uzun yıllar İstanbul ve Beyrut'ta zaman geçiren Greenwood, Kerr ve diğer birçok misyoner ailesi ile çalışma imkanına sahip olmuşlardır (Riggs, 2001; Patrick, 2015). Bu açıdan misyonerlik faaliyetlerinin aynı zamanda güçlü aile geleneklerine dayanmış, yıllar içerisinde bazı ailelerin misyonerlik tecrübesi üçüncü ve dördüncü jenerasyonlarda devam etmiştir. Son olarak, başta bu iki aile olmak üzere bölgeye gelen diğer misyoner ailelerin mensupları da akademik anlamda önemli çalışmalara imza atmışlar, ilgili literatürlere katkı sağlamışlardır. Dönemin önde gelen bölge uzmanları arasında misyoner ailelerden gelen akademisyenler yer almıştır. Eldeki arşiv verilerinin ve biyografik anlatıların misyonerlik çalışmaları ve misyoner aileleri üzerinde çok daha kapsamlı çalışmaları mümkün kılacak vasıfta olduklarını söylemek mümkündür. Yapılacak çalışmalar bu açıdan yeni bağlantılara, siyasi ve sosyo-kültürel ilişkilere ışık tutacaktır.

Kaynakça

- Altan-Olcay, O. (2008). "Defining America From Distance." *Middle Eastern Studies* 44, no. 1, 29–52.
- Anderson, B. (2011). *The American University of Beirut Arab Nationalism and Liberal Education*. Texas: University of Texas
- Amstutz, M, R. (2014). *Evangelicals and American Foreign Policy*. Oxford: Oxford University Press,.
- Armaoğlu, F. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*. Ankara: TTK, 1991.
- Ballantine, D. "Scientific and Technical Institutions in Underdeveloped Countries." Robert College Records, Box 42, File, 16.
- Ballantine, D. (1956) "Talk Delivered before the Propeller Club." Robert College Records, Box 30, File 4
- Ballantine, D. (1959). "Address Before the Alumni Association of Amherst College." June 17, Robert College Records Box 40, File 5.
- Cark, R. (1994). *American Consuls in the Holy Land, 1832–1914*. Jerusalem: Magness,
- Dada, S. and Farhat, H. (2021). *Near East College Association Collection, 1920–1947 A Finding Aid to the Collection in the University Archives*
- DeNovo, J. (1953) *American Interests and Policies in the Middle East, 1900–1939*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press,.
- Dodge, B. (1958) *The American University of Beirut. A brief history of the university and the lands which it serves*, Beirut:Khayat
- Doğan, M. A. (2011) "From New England Into New Lands." in *Missionaries and the Middle East*, edited by Heather Sharkey and Mehmet Ali Doğan, Salt Lake City: University of Utah Press,.
- Erhan, C. (2004). "Ottoman-American Relations." in *Turkish-American Relations: Past Present and Future*, edited by M Aydın and C Erhan. New York: Routledge,
- Erhan, Ç., and Aydın, M. (eds.). (2004). *Turkish-American Relations: Past Present and Future*. New York: Routledge,
- Franck, P. (1960) "The Role of RC in Turkey's Economic Life.", Robert College Records, File 42, Box 12
- Freely, J. (2009). *A History of Robert College I-II*. Istanbul: YKY,.
- Gates, F. (1940). *Not to Me Only*. Princeton, N.J.: Princeton University Press,.
- Grabill, J. (1970). "Cleveland H. Dodge, Woodrow Wilson, and the Near East." *Journal of Presbyterian History* 48, no. 4, 249–264.
- Grabill, J. (1971). *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810–1927*. Minneapolis: University of Minnesota

Press,.

- Grew, J. A. (1952). *Turbulent Era*. Boston: Houghton.
- Hall, R. (2012). *The Balkan Wars 1912–1913*. London: Routledge
- Hamlin, C. (2013). *Among the Turks*. Istanbul: BU Press
- Huntington-Dodge, E. (1979) *The Joy of Service*. New York: YWCA,
- Kaufman, J. (2010). *A Concise History of US Foreign History*. London: Rowman
- Khalaf, S. (2012). *Protestant Missionaries in the Levant: Ungodly Puritans, 1820–1860*. Oxford: Oxford University Press,
- Oren, M. (2008). *Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East: 1776 to the Present*. New York: Norton & Company.
- Patrick, M. M. (2015) *A Bosphorus adventure: Istanbul (Constantinople) Woman's College*, İstanbul: Boğaziçi
- Putney, C., and P.T. Burlin eds. (2012). *The Role of the American Board in the World: Bicentennial Reflections on the Organization's Missionary Work: 1810–2010*. Oregon: Wipf & Stock,
- Riggs, A.C (2001). *Shepard of Aintab*. Princeton, N.J.: Princeton University Press,.
- Robert College of Istanbul, Turkey: honors the past, faces the future centennial 1863–1963. (1963) İstanbul:
- Sabev, O. (2012) “War and Education in the 1910s: Robert College and American Girls’ College.” Conference on the 100th Anniversary of Balkan Wars. İstanbul,.
- Sabev, O. (2014). *Spiritus Roberti: Shaping New Minds and Robert College in Late Ottoman Society*. İstanbul: BU Press,.
- Sander, Oral. (1979). *Türk-Amerikan İlişkileri (Turkish-American relations)*. Ankara: SBF,
- Scipio, Lyonn. (1955) *My Thirty Years in Turkey*. New Hampshire: Richard Smith,.
- Sharkey, Heather, and Mehmet Ali Doğan, eds. (2011). *American Missionaries and the Middle East*. Salt Lake City: University of Utah Press,.
- Staub, A. (1927), “A Peace Pioneer And His Descendants”, *Advocate of Peace through Justice*, Vol. 89, No. 11, pp. 604-608
- Soysal, F. “The Ottoman Period of Robert College.” (2013) in *Bir Geleneğin Anatomisi: Robert Kolej’in 150 Yılı: (The anatomy of a tradition: 150 years of Robert College)*, edited by Cem Akaş, 44–45. İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Araştırmaları Enstitüsü
- VanDeMark, B. (2012). *American Sheikhs Two Families, Four Generations, and the Story of America's Influence in the Middle East*, New York: Prometheus.
- (<https://archive.aramcoworld.com/issue/197204/a.talk.with.bayard.dodge.htm>) (Erişim 20.06.2023)

BÖLÜM 7

TÂHİR BİN CELLÛN'DAN IRKÇILIK ÜZERİNE (KIZIMA IRKÇILIĞI ANLATIYORUM)

Ercan BARAN¹, Âdem DOĞAN²

1 Dr. Öğretim Üyesi Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü. ercanbaran773@gmail.com, ORCID ID:0000-0002-9604-0300

2 Dr. Öğretim Üyesi Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü. ensar.1980@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2881-4191

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğundan beri ırkçılıkla karşı karşıya kalmış bazen savunmuş bazen de karşı çıkmıştır. Özellikle ırkçılık 1789 Fransız ihtilali ile yaygınlık kazanmıştır. Fransız İhtilali ulus devletlerin ortaya çıkmasını hızlandırdığı gibi ırkçılıkta yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu arada tek vahdaniyetli dinler olan Tevrat, İncil ve Kuran ırkçılığı reddetmektedir. Dinlerin ırkçılığı reddetmesine rağmen bu dinin bağımlıları veya hakikat telkileri dinsel ırkçılığı savunabilmişlerdir. Dinsel ırkçılığın yanında ırksal ırkçılıkta önemlidir. Bu sebepten peygamberimiz ünlü Veda hutbesinde biz ırkçılığı ayaklar altına aldık diyerek kimsenin kimseden üstün olmadığını belirtmiştir. Yine dinimizin kitabı Kur'an'ın Hucurat Suresi 13. ayetinde *“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir; her şeyden haberdardır.”* Allah kimsenin kimseden üstün olmadığını insanoğlunun din ve dil açısından eşit olduğunu vurgulamıştır. İnsanoğlu din ve dil üstünlüğü taslayarak hem Allah'a karşı geliyor hem de fitratının tersine hareket ederek dünyayı yaşanmaz hale getiriyor.

TÂHİR BİN CELLÛN'UN HAYATI

Tâhir Bin Cellûn (Tahar Ben Jelloun) Aralık 1944'te Fas'ta dünyaya geldi. Çocukken Arapça-Fransızca iki dilli bir ilkokula gitti. Daha sonra 18 yaşına kadar Tangier'deki Lycée Regnault'da okudu. Rabat'taki Muhammed V Üniversitesi'nde felsefe okudu.

Fas'ta felsefe profesörü olduktan sonra 1960'ların ortalarında edebiyat dergisi Souffles'ı yöneten gruba katıldı. Daha sonra Fas polisinin “baskıcı ve şiddet içeren eylemlerine” karşı öğrenci isyanlarına katıldı. 1966'da cezalı olarak askeri kampa zorlandı. Beş yıl sonra ilk şiir kitabı Hommes sous linceul de silence (Sessizliğin Kefeni Altında İnsanlar) 1971'de yayınlandı. 1972'de yayınlanan Cicatrices du Soleil (Güneşin Yara İzleri) şiirlerini ve hikayelerini içeriyordu (Jelloun, 2000:87). Kısa bir süre sonra psikoloji okumak için Paris'e gitti. 1972'de Le Monde için yazmaya başladı. İlk romanı Harrouda ise 1973'te çıktı. 1975'de sosyal psikiyatri doktorasını aldı. 1976'da yayınlanan kitabı Les Amandiers sont morts de leurs blessures (Badem ağaçları kendi yaralarından öldüler) ile 1979'da Fransız-Arap Dostluk Ödülü'nü kazandı. Le Discours du Chameau (Devenin Söylediği, 1974), A L'insu du Souvenir (Anının Haberi Olmadan, 1980) öteki şiir kitaplarıdır. Birçok Kuzey Afrikalı yazar gibi Taher Bin Jelloun'da da iki ayrı kültür zenginliğinin izleri belirgindir. Arap (ya da Mağripli) kültürü ve Fransız kültürü. Taher Ben Jelloun'da bu iki kültürün çatışmasından çok etkileşimi söz konusudur. Şiirlerindeki söz zenginliği, ataklık ve kendi kültüründen, daha doğrusu ana kültüründen kaynaklanan

bir imge zenginliği göze çarpar. Doğu'dan batı'ya Arap halklarının acıları ve mücadeleleri şairi yakından ilgilendirir. Devenin Söylediği de Filistin halkının mücadelesi, umudu ve umutsuzluğu dile getirirken geri düzlemde bütün Arap halklarının serüvenini yansıtır. Taher Ben Jelloun'un şiirleri Özdemir İnce, Halil Gökhan ve Eray Canberk tarafından dilimize çevrilip dergilerde yayınlanmıştır ((Jelloun, 2000:88). 2003'te Fransız dilinin düzenleyici organı olan Académie Française için aday gösterildi. Bugün Bin Cellûn sadece edebi kariyeriyle değil, aynı zamanda Fransa'da yaşayan Kuzey Afrika kökenli insanların önem verdiği Fransız medya kuruluşlarında yer almasıyla da tanınıyor.

Tâhir Bin Cellûn 1985 tarihli romanı **L'Enfant de Sable** (Kum Çocuğu) ile yaygın ilgi gördü. 1987'de **La Nuit Sacrée** (Kutsal Gece) adlı romanıyla Goncourt Ödülü'nü aldı ve bu ödülü alan ilk Mağrip yazarı oldu. 1996 tarihli **Les Raisins de la Galère** (İng. The Fruits of Hard Work) adlı eseri ırkçılığın ve kadınların yeri hakkındaki geleneksel Müslüman fikirlerin bir yansımasıdır. Bu romanda ana karakter Nadia (Cezayir kökenli genç bir Fransız kadın), Fransız toplumundaki yerini bulmak için ırkçılık ve dışlamayla savaşıyor.

1993'te İtalyan Araştırma Merkezi Archivio Disarmo tarafından verilen Barış İçin Altın Güvercinler gazetecilik ödülünü aldı. Bin Cellûn, 2004 yılında **Cette Aveuglante Abuse de Lumière** (This Blinding Absence of Light) ile Uluslararası Dublin Edebiyat Ödülü'ne layık görüldü. 2005'te tüm yapıtları için Ulyse Ödülü'nü aldı.

Tâhir Bin Cellûn birkaç pedagojik eser de yazmıştır. İlki, **Kızıma Irkçılık Açıklaması** (1998) olarak tercüme edilen **Le Racisme Expliqué à Ma Fille**'dir. Bu metin, çocuklar için eğitici bir araçtır ve bu, onun neden okullarda ve üniversitelerde düzenli olarak konuşmaya davet edildiğinin ana bileşenidir. Metni kendi kızına hitap ediyor, ancak aslında ırkçılığı çevreleyen karmaşık ama önemli konulardan rahatsız olan tüm Fransız çocuklara yazıyor. Fransa'da ırkçılığı yok etmenin birincil yolunun eğitimden, özellikle de genç yaşta başlayan eğitimden geçtiğini savunuyor. Ayrıca sömürgecilik ve ırkçılık arasındaki bağlantıyı genç izleyicilerinin anlayabileceği bir şekilde yapıyor ve sömürgeciliğin ırkçılığın devlet düzeyinde var olmasına yardımcı olan bir tür tahakküm ve güç olduğunu açıklıyor. Ayrıca **L'Islam Expliqué aux Enfants** (İslam Açıklaması, 2002) ve 1990'larda Fransız göçmenlik yasalarına karşı yapılan protestolara yanıt olarak yazılan **Le Terrorisme Expliqué à Nos Enfants** adlı eseri Terörizm Üzerine (2016) olarak çevrilmiştir.

Bin Cellûn 2006'da Lazio Avrupa ve Akdeniz Festivali'nde "insanlar arasında barış ve dostluk" için özel bir ödüle layık görülmüş, 2008'de Nicolas Sarkozy ona Légion d'Honneur'un nişanını vermiştir.

Taher Ben Jelloun'un Kızıma Irkçılığı Anlatıyorum kitabı Alev Er çevirisiyle Kontiki Yayınlarından 1998 yılında çıkmıştır.

Yazar 22 Şubat 1997'de Fransa'da yabancıların oturma izni ile ilgili yaşadıkları sıkıntıyla ilgili katıldıkları gösteride 10 yaşındaki kızının sorduğu sorulara verdiği cevaplar bu kitabın yazılmasına vesile olmuştur. Kızıma Irkçılığı Anlatıyorum kitabı ırkçılığın sonradan oluştuğunu ve insanlarda önyargı oluşturarak yaratılışın fitratına aykırı olarak insanları ötekileştirdiğini anlatmaktadır. Yazar ayrıca ırkçılık sorununun eğitimle halledileceği inancını taşıyanlardanandır. Yazarın 10. Yaşındaki kızının yazara ilk sorusu "Baba, söyler misin, ırkçılık nedir?"

"-Irkçılık, bütün toplumlarda var olan, oldukça yaygın bir tutumdur. Ne yazık ki, bazı ülkelerde doğal hale gelmiştir. Irkçılık fiziki özellikleri ve kültürleri bizimkinden farklı olanlara güvensizlik duymak, hatta onlardan nefret etmektir." (Jelloun, 1998:9).

Yazarın bu cümlesinden ötekilerin dışlandığını anladığımız bir dünyayla karşı karşıya olduğumuzu anlıyoruz. Burada İbrahim Kalın beyin "*Ben, Öteki ve Ötesi*" kitabı kayda değerdir. Bu kitapta ben kişinin kendisi öteki diğer tüm varlıklar ötesi ise Allah'tır.

Kızı Irkçılıkta ortaklaşa derken, normal mi demek istiyorsun diye sorar ve babasından şu cevabı alır:

"Hayır. Bir tutumun kabul görmesi onun normal olduğunu göstermez. Genelde insanlar kendilerinden farklı olanlara, örneğin bir yabancıya karşı güvensizlik duyma eğilimindedirler; bu, insanlık tarihi kadar eski bir tutumdur ve evrenseldir. Bu herkes için geçerlidir." (Jelloun, 1998:9).

Kızı babasına eğer herkes için geçerliyse ben de ırkçı olabilirim deyince babası şöyle cevap verir:

"Bir kere, çocukların doğasında ırkçılık yoktur. Bir çocuk ırkçı olarak doğmaz. Eğer ana babası, yakınları kafasına ırkçı fikirler sokmazsa, çocuğun ırkçı olması için neden yoktur. Örneğin, beyaz derili insanların siyah derililerden daha üstün olduğuna seni inandırırırlarsa, bunu doğru kabul edersen, sen de Siyah'lara karşı ırkçı bir tutumu benimseyebilirsin." (Jelloun, 1998:10).

Irkçılık sonradan oluşur. Çünkü insanlar eşit doğarlar. Burada eğitimin önemi de ortaya çıkmaktadır. Irkçılığa karşı kanunlar ve verilen eğitim insanlığın medeniyet oluşturması adına önem arz etmektedir.

Yazar beyaz derili ve siyah derililer içinse şunu söyler:

"Bir kere çocukların doğasında ırkçılık yoktur. Bir çocuk ırkçı olarak doğmaz. Eğer ana babası, yakınları kafasına ırkçı fikirler sokmazsa, çocuğun ırkçı olması için hiçbir neden yoktur. Örneğin, beyaz derili insanların

siyah derililerden daha üstün olduğuna seni inandırırırlarsa, bunu doğru kabul edersen, sen de Siyah'lara karşı ırkçı bir tutum belirleyebilirsin.” (Jelloun, 1998:10)

Yazar bir insanın ırkçı olarak doğmadığını çevre koşullarının insanı ırkçı yaptığını imlemek ister.

Yazar ırkçıların kendilerini tehdit altında hissettiklerini şöyle ifade eder:

“-Evet, çünkü kendine benzemeyenden korkar. Irkçı'ya aşağılık ya da üstünlük kompleksi olan kişidir. Bu durum tutumuna yansıtacak, öyle ya da böyle nefrete dönüşecektir.” (Jelloun, 1998:12)

Allah herkesi eşit yarattığına göre insanlar neyin peşinde diye yazar aslında hepimize sormaktadır.

Kızının babasına: *“Baba, eğer ırkçılar korkak olsaydı, yabancıları sevmeyen parti başkanının her zaman korku içinde olması gerekirdi. Oysa, o her televizyona çıktığında, korkan ben oluyorum! Bağırıp çağırıyor, gazetecileri tehdit ediyor, masaya vuruyor”* dediğinde baba kızına şöyle cevap verir:

“-Evet ama sözünü ettiğin lider, saldırganlığı ile tanınan bir politikacı. Irkçılığını şiddete dayalı bir biçimde ifade ediyor. İyi bilgilendirilmemiş kişilerle, onları korkutmak için yalan yanlış iddialar ortaya atarak iletişim kuruyor. İnsanların kimi gerçek korkularını büyütüyor. Örneğin onlara, göçmenlerin Fransa'ya Fransızların işlerini ellerinden almak için, onların aile yardımı paralarına el koymak, hastanelerden bedava yararlanmak için geldiklerini söylüyor. Bu doğru değil. Göçmenler çoğunlukla Fransızların geri çevirdiği işlerde çalışır. Onlarda vergi ve sigorta primi öder; hastalandıklarında tedavi görmek onların da hakkıdır. Dilerim gerçekleşmez ama yarın tüm yabancılar sınır dışı edilecek olsa Fransa'nın ekonomisi çöker.” (Jelloun, 1998:13).

Yazarın bu cümlelerinden ırkçı olan kişi ve liderlerin toplumu aldatıklarını ve göçmenlerin bulundukları topluma olumlu katkılarından bahsetmektedir.

Kızı babasına *“Ama baba, ben hâlâ ırkçılığın neden her yerde var olduğunu anlayamadım.”* Deyince babası şöyle ifade eder:

“Çok eski toplumlarda, yani ilkel toplumlarda insanlar az çok hayvanlar gibi davranırlardı. Bir kedi önce kendi bölgesini işaretleyip belirler. Eğer başka bir kedi veya başka bir hayvan onun yiyeceğini çalmaya kalkar ya da yavrularına dokunursa, onu tırmıklar ve kendi bölgesini savunur. İnsan da böyledir. Evi olmasını, toprağı olmasını, sevdiği birileri olmasını ister ve onları korumak için dövüşür. Normal olan budur. Irkçı ise, kim

olursa olsun bir yabancıнын kendine ait olacağını düşünür. Bu yüzden hiç düşünmeden, neredeyse içgüdüsel olarak kendini ondan sakınır. Hayvan, kendisine saldırılmadıkça dövmüşmez. Ama bazen insanlar hiç de kötü niyeti olmayan bir yabancıya saldırabilir.”(Jelloun, 1998:15).

Bu cümlelerden anladığımız hayvanın insandan üstün olduğudur. Çünkü hayvan durduk başkalarına saldırmaz. Ama insanoğlu kendi nefsi için her şeyi yapacak durumdadır. Günümüzde aç insanların çokluğu da bunun kanıtıdır.

İnsanlar birbirlerini tanımadıkları için iletişim eksikliğinden bütün sıkıntılar ortaya çıkıyor denilebilir. İnsanlar birbirlerini tanırsalar belki etmeklerini paylaşacaklar. Çünkü insanoğlunun vicdanında bu merhamet var. İnsanoğlunun tek değişmeyen yerinin vicdan olduğu düşünülürse insanoğlunun her an şefkatli düşüneceğini de varsayabiliriz.

Yazarın kızı babasına: “*Kültürden eğitimi kastediyorsan ırkçılık da öğrendiklerimizin sonucu olmalı.*”

“*-İrkçi doğulmaz, olunur. İyi ve kötü eğitim vardır. Her şey okulda ya da evde, bizi eğiten kişiye bağlı.*” (Jelloun, 1998: 16)

Yazar, kızına ırkçılığın aile, çevre veya okulda şekillendiğini ifade eder.

Kızı babasına savaşlarda ırkçılık yüzünden mi çıkıyor diye sorunca babası şöyle cevap verir:

“*Bazıları, evet. Savaşın temelinde başkalarına ait olan şeyleri ele geçirme isteği yatar. İrkçilik ve dini kullanarak, birbirini hiç tanımayan insanları birbirinden nefret etmeye, dış bilemeye iterler. Yabancıdan korkulur; ya benim evimi, işimi, karımı elimden alırsa ... Bilgisizlik korkuyu besler. Ben bu yabancıнын kim olduğunu bilmiyorum, o da benim kim olduğumu bilmiyor. Örneğin bizim komşularımız. Uzun süre bizden çekiniyorlardı, ta ki bir gün onları kuskus yemeye davet edene dek. İşte o zaman bizim de onlar gibi yaşadığımızı anladılar. Başka bir ülkeden, Fas’tan gelmiş olmamıza rağmen biz artık onların gözünde tehlikeli değiliz. Onları davet ederek bize karşı güvensizliklerini yendik. Karşılıklı konuştuk, birbirimiz daha iyi tanıdık. Birlikte güldük. Eskiden merdivenlerde karşılaşınca bir merhaba ile geçiştirirken, artık içli dışlı olduk.*” (Jelloun, 1998:17).

İnsanlar birbirlerini tanımadıkları için iletişim eksikliğinden bütün sıkıntılar ortaya çıkıyor denilebilir. İnsanlar birbirlerini tanırsalar belki etmeklerini paylaşacaklar. Çünkü insanoğlunun vicdanında bu merhamet var. İnsanoğlunun tek değişmeyen yerinin vicdan olduğu düşünülürse insanoğlunun her an şefkatli düşüneceğini de varsayabiliriz.

Kızı babasına öyleyse ırkçılıkla mücadele etmek için insanlar birbirlerini konuk etmeli dediğinde babası şu cümleleri kurar:

“İyi fikir. Birbirini tanımayı, birlikte konuşmayı, gülmeyi öğrenmek, zevkleri olduğu kadar acıları da paylaşmaya çalışmak, genellikle aynı kaygıları, sorunları taşıdığımızı göstermek ırkçılığı geriletecektir. Seyahat etmek de başkalarını tanımak için iyi bir yoldur. Montaigne (1533-1592) daha o zamanlarda hemşehrilerini seyahat edip, farkları gözlemlemeye teşvik ediyordu. Montaigne için seyahat kafamızı diğerlerinininkiyle tokuşturup törpülemek için en iyi yoldu. Başkalarını tanırsak kendimizi daha iyi tanırız.”(Jelloun, 1998:18).

İnsanoğlunun faklı ülkeleri gezmesi iletişim kurması başka insanlara yani ötekilere bakış açısını farklılaştıracak ve farkındalığı artıracaktır.

Kızı babasına ırkçılık hep var mıydı diye sorduğunda baba şöyle cevap verir:

“Evet. İnsanlık ortaya çıktığından beri, dönemine göre farklılıklar göstererek... Çok eski bir çağda, hani bir edebiyatçının “ateş savaşı” dediği tarihöncesi dönemde, insanlar diğerlerinin topraklarına kulübelelerini, kadınlarını, erzaklarını vs. ele geçirmek için basit silahlarla, sopalarla saldırırdı. Böylece, işgale uğrama korkusuyla sınırlarını pekiştirip silahlarını bilemeye başladılar. Güvenlik insanoğlunun takıntısı oldu, bu da onu komşudan, yabancından endişe duymaya yöneltti.”(Jelloun, 1998:18).

İnsanoğlu tarih boyunca güvenlik nedeniyle veya emperyalizm uğruna başkalarının topraklarına çeşitli bahanelerle saldırmıştır. İnsanoğlu başkalarının topraklarına haksız yere saldırırken bahanelerinden birisi de ötekinin küçük görülmesi olmuştur.

Kızı babasına ırkçılık sava mı demek dediğinde babası şu cümleleri kurar:

“Savaşların değişik nedenleri olur, çoğu savaş da ekonomik nedenlerle çıkar. Ama üstüne üstlük bazıları kendilerinin diğerlerinden daha üstün olduğu varsayımıyla savaşı. Bu içgüdüsel yönü aklımızı kullanarak ve eğitimle düzeltebiliriz. O noktaya ulaşmak için de yabancidan, komşumuzdan artık korkmamaya karar vermeliyiz.”(Jelloun, 1998:19).

Her ne kadar savaşlar ekonomik sebeplerle çıksa da eğitim de önemlidir.

Kızı babasına o zaman ne yapmak gerekiyor diye sorunca babası:

“Öğrenmek. Kendimizi eğitmek. Düşünmek. Her şeyi anlamaya çalışmak, insana dair herşeyi merak etmek, içgüdüleri, dürtüleri kontrol altına almak.”(Jelloun, 1998:19).

Yazar özellikle ırkçılığı yenmenin eğitim boyutunu ön plana çıkarıyor.

Kızı babasına ırkçı, ötekenden iğrendiği için mi yabancıyı öteler diye sorunca babası şöyle cevap verir:

“Evet. Tehdit altında olmasa bile, sırf ondan hoşlanmadığı için yabancıyı kovabilir. Ve bu şiddet davranışını haklı çıkarmak için de kendine göre bazı gerekçeler yaratır. Bunun için bazen bilime sığınır; ama bilim hiçbir zaman ırkçılığı onaylamamıştır. Irkçı bilime aklına eseni söyletir; çünkü bilimin ona sağlam ve tartışılmaz kanıtlar verdiğini düşünür. Oysa ırkçılığın hiçbir bilimsel temeli yoktur. İnsanlar ayrımcılık fikirlerini onaylatmak için bilimden yararlanmaya kalkışmış olsalar bile.” (Jelloun, 1998:20).

İnsanoğlu kendi çıkarlarına bilimi alet etmeye çalışsa bile bilim ırkçılığa cevaz vermez. Ki dinlerde ırkçılığa cevaz vermemiştir.

Kızı ayrımcılık ne demek diye sorunca:

“Ayrımcılık bir toplumsal veya etnik grubu, onlara kötü muamele yaparak diğerlerinden ayırmaktır. Örneğin bir okulu ele al, diyelim ki bu okulun yöneticileri tüm siyah çocukları ayrı sınıfta topluyor ve gerekçe olarak da onların daha az akıllı olduklarını ileri sürüyor. Neyse ki böyle bir ayrımcılık Fransız okullarında yok. Ama Amerika ve Güney Afrika’da vardı. Dinsel ya da etnik bazı topluluklar, halkın geri kalanından ayrılıp getto dediğimiz yerlerde toplanırdı.” (Jelloun, 1998:20).

10 Mayıs 1994’te Nelson Mandela Güney Afrika’nın siyahi devlet başkanı olarak seçilmiş ve siyahlara uygulanan zulme son vermiştir. Geç tarihlerde bu sömürünün ve ırkçılığın bitmiş olması anlamlıdır. Dünyada hala birçok ülkede bu ırkçılık devam etmekte olup insanların haksız yere öldürülmelerine sebep olmaktadır.

Kızı babasına “getto” ne demek baba hapishane mi orası diye sorunca babası şöyle cevap verir:

“Getto İtalya’da, Venedik’in karşısına düşen küçük bir adanın adı. 1516’da Venedikli Yahudiler bu adaya sürülmüş ve toplumun geri kalanından soyutlanmıştı. Getto bir çeşit hapishane. Ayrımcılığın ta kendisi.” (Jelloun, 1998:21).

Yahudiler hem Almanya’da hem de İtalya da ötekileştirilmişler hatta 1992’de İspanya’dan sürüldüklerinde Osmanlı devleti sahip çıkmıştır.

Kızı babasına ırkçılığın bilimsel kanıtları nedir diye sorar ve babası şöyle cevap verir:

“Böyle bir kanıt yok. Ama ırkçı, yabancıların kendisinden daha aşağı bir ırktan olduğuna inanır, başkalarını da buna inandırır. Ama kesinlikle yanlır. Çünkü tek bir ırk vardır, hepsi o. Bunu hayvan ırkına karşılık in-

san ırkı ya da insan türü olarak adlandırabiliriz. Hayvanlarda bir cinsten ötekine büyük farklar vardır. Örneğin köpeklerle sığırları düşün. Köpek türleri arasındaki büyük farklılıklardan ötürü (Alman çoban köpeği ile teckel arasındaki fark gibi) değişik ırklardan söz edilebilir. Ama insan türü için bu olanaksızdır, çünkü bir insan diğerine eşittir.” (Jelloun, 1998:21).

İnsanlar hep kendi ırklarını ön plana çıkarmaya çalışsalar da hepsini yaratan bir Allah vardır. Allah bunu Zariyat Suresi 56. ayette belirtmiştir.

Kızı babasına şöyle sorar: “Dinler de mi ırkçıdır, demek istiyorsun?”

“-Hayır, ırkçı olan dinler değildir, ama insanlar dini bu hale getirir ve dinde bu ırkçılıktan beslenir. 1095’te Papa II. Urban, Clermont Ferrant kentinde kâfir olarak gördüğü Müslümanlara karşı savaş başlattı. Binlerce Hristiyan, Arap ve Türkleri katletmek için doğuya yollandı. Bu savaş “Tanrı” adına yapılmıştı ve “Haçlı” adını almıştı (Haç Hristiyanların sembolüdür, tıpkı Müslümanların sembolü olan hilâl gibi).

11 ile 15. Yüzyıl arasında İspanya’daki Hristiyanlar dini nedenlerle önce Müslümanları sonra da Yahudileri sürdü.

Böylece bazıları başkalarından üstün olduklarını kanıtlamak için kutsal kitaplara dayandı. Böyle çok sık din savaşı olur.” (Jelloun, 1998:29)

Yazar burada din’in kendi hakikat tekelleşmeleri tarafından nasıl sömürüldüğünü anlatmaktadır. Tarih boyunca dinler ve din adamları sömürüye alet edilmiştir. Burada gerçek din adamları ve sahte din adamlarını ayırt etmek gerekir. Ayrıca burada sorun dinlerde değil dinin kendi takipçilerindedir. Haçlı seferleri din adına yapılmıştır. Bu konuyla ilgili Lübnan asıllı Amin Maalouf 1983 yılında yayınladığı “Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri veya Arapların Gözünden Haçlı Seferleri” adlı eserine bakılabilir. Bu kitap Türkçe’ye ilk olarak 1997’de Mehmet Ali Kılıçbay çevirisiyle yayımlanmıştır.

Kızı başka bir soruyla babasına şöyle sorar: “Ama sen geçenlerde Kuran’ın ırkçılığa karşı olduğunu söylüyordun.”

“-Evet, tıpkı İncil ve Tevrat gibi Kuran’da ırkçılığa karşıdır; bütün kutsal kitaplar ırkçılığa karşıdır. Kuran, Tanrı’nın önünde bütün insanların eşit olduğunu, onları farklı kılanın vicdanları olduğunu söyler. Tevrat’ta şöyle yazar: “... Eğer bir yabancı senin yanına kalmaya gelirse, onu hırpalama, o senin için kendi vatandaşlarından birisi gibi olacaktır... Ve onu kendi sevdiğin gibi seveceksin.” İncil, yakınlarına yani diğer insanlara ister komşun, ister kardeşin, isterse bir yabancı olsun, saygılı olmayı öğütler. Yeni Ahit şöyle der: “Size birbiriniz sevmeyi emrediyorum” ve “Başkalarını kendini sever gibi sev.” Tüm dinler, insanlar arasında barışı yaymak ister.” (Jelloun, 1998:30)

Yazar'ın bu cümlelerinden dinlerin barışı istediğini ama dünyayı ifsat edenlerin yaşanmaz hale getirenlerin bu dinlerin savunucuları olduğunu ifade eder.

Yazar genelde edebiyat üzerinden kurgularında siyasi görüşünü ön plana çıkararak eserlerinde siyaset yapmaktadır. Tâhir Bin Cellûn'un "**Kı-zıma İrkçılığı Anlatıyorum**" adlı kitabı yazarın olumlu anlamda siyaset yaptığı en üst kurgulardandır denilebilir.

Sonuç

Yazar entelektüel kimliğini kullanarak sorunsuz bir dünya inşa etmek istemektedir. Yazar kendini bir dünya vatandaşı gibi görerek insanlığa ırkçılık gibi zarar veren kavramları sorgulamaktadır. Bunu yaparken de dinlerin önemini bildiğinden ırkçılığı özellikle dinler üzerinden sorgulamaktadır. Yazar, ırkçılığın insanlara ne tür zararlar verdiğini kitabında özellikle kızı üzerinden anlatmaktadır. İnsanoğlu ırkçılığı yok edebilecek mi veya bir dünya vatandaşlığı yaratabilecek midir? Kim bilir ilerleyen dönemlerde sınırların ortadan kalktığı bir dünya vatandaşlığına doğru insanoğlu yol alacaktır.

Özellikle ırkçılığın ortadan kalkması için yazar verilen eğitime vurgu yapmaktadır. Bu noktada ders kitaplarının ırkçı görüşlerden arındırılarak dünya vatandaşlığı kavramını ön plana çıkarması anlamlı olacaktır. Dünya genelinde yazılan anlatılarında bu farkındalığı artırması için çalışılmalıdır. İnsanlık ya geriye gidecek ırkçılığı devam ettirip kendi türünü öldürmeye devam edecektir. Ya da dünyada Allah'ın halifesi olduğunu hatırlayıp kendine düşen insanlık görevini yerine getirerek bir farkındalık oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

- Bölükbaşı. M (2018). İslam Dünyasında Coğrafya İlminin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi/ Interdisciplinary Journal of Social Sciences, (3), 1-26.
- Jelloun Ben, T. (1998). Kızıma Irkçılığı Anlatıyorum. (Çev: Alev Er). İstanbul: Kontiki Yayınları.
- Jelloun Ben, T. (2000). Devenin Söylediği. (Çev: Eray Canberk). Ankara: İmge Yayınları.
- Kalın. İ. (Ben, Öteki ve Ötesi). Ben, Öteki ve Ötesi. 2022: İnsan Yayınları.
- Kılıçbay Mehmet, A. (1997). Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- https://fr.wikipedia.org/wiki/Tahar_Ben_Jelloun Erişim tarihi: 07.09.2022
- <https://www.yabiladi.com/articles/details/105494/yasmina-khadra-s-en-prend-l-ecrivain.html> Erişim tarihi: 10.09.2022

BÖLÜM 8

SURİYELİ SIĞINMACILARIN ENTEGRASYONUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Selda GEYİK YILDIRIM¹

¹ Kafkas Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi., seldagykyldrm@gmail.com,
orcid:0000-0002-4277-6048

Giriş

Suriye kaynaklı kitlesel göçler Türkiye’de entegrasyon konusundaki uygulamalara ilişkin yeni tartışma ve arayışları da beraberinde getirmiştir. Kitlesel göçler sonrası hedef ülkede yaşayan sığınmacıların nüfusu, kalış süreleri, sosyo-demografik özellikleri, geri dönüş eğilimleri, hedef ülkenin göç politikaları, kaynak ülkenin yapısal özellikleri, yerelin ve sığınmacıların beklentileri gibi pek çok faktör entegrasyon sürecine etki etmektedir. Göç İdaresi Başkanlığı’nın 02.02.2023 tarihli verilerine göre Türkiye’de bulunan toplam Suriyeli sığınmacı sayısı 3.500.964’tür (GİB, 2023). Bu sayıdaki bir sığınmacı nüfusunu barındıran Türkiye’de entegrasyon konusu göç politikalarının en hassas konu başlıklarından biri olmaktadır. Hâlihazırda on iki yıllık bir süreyi geride bırakan Suriyeli sığınmacılar konusunda bugün en fazla gündeme taşınan konu gönüllü geri dönüşler olsa da kitlesel göç örnekleri bütün sığınmacıların geri dönmediklerini göstermektedir. Bu nedenle Suriyeli sığınmacılar için işlevsel entegrasyon politikalarının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Favell’a göre (2014: 63) entegrasyon göç sonrası yaşanan sosyal değişim ve göç edenlerin göç edilen toplulukla olan etkileşimleridir. Perşembe’ye göre (2005:46) entegrasyon, sürece dahil olan her bir ögenin harmonisi ve karşılıklı-dengeli iletişimidir. Penninx (2004) entegrasyon sürecinin toplumun kabul edilmiş bir parçası olma hali olduğunu vurgulamıştır. Bartram ve arkadaşları (2017:183) ise kimliğin paylaşımı ve gelişen aidiyet duygularının önemine işaret etmişlerdir. Entegrasyon en genel anlamıyla göç edenlerin göç ettikleri topluluk ile kurdukları interaktif süreç olarak tanımlanabilir (Bosswick ve Heckmann, 2006; Castels, 2002; Ager ve Strang, 2008).

Göç eden bireylerin iş bulması, kamusal hizmetlere erişimi, politik süreçlerdeki temsili ve katılımı gibi süreçler entegrasyon hakkında önemli ipuçları sağlamaktadır (Castles vd.,2002: 113). Ager ve Strang (2008) entegrasyonunu kilit alanlarını ve bu alanların sınıflandırmasını şu şekilde ifade etmişlerdir: “Araçlar ve İşaretleyiciler” kategorisinde eğitim, istihdam, konut, sağlık; “Sosyal Bağ Kurma” kategorisinde sosyal köprüler (ev sahibi toplumla ilişkiler), sosyal bağlar (diğer mültecilerle ilişkiler), sosyal bağlantılar (ev sahibi hükümetle ilişkiler); “Kolaylaştırıcılar” kategorisinde kültürel bilgi, dil, güvenlik, istikrar; “Kurumsal” olarak adlandırdıkları kategoride ise haklar ve vatandaşlık yer almaktadır. Boyutları ve içerikleriyle oldukça geniş bir alanı kapsayan entegrasyon süreci hızlı ve kolay gerçekleşebilen bir alan özelliği taşımamaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı Suriyeli sığınmacıların entegrasyonunu etkileyen faktörler üzerine analizler yaparak entegrasyon üzerindeki kolaylaştırıcı ve engelleyici olası değişkenleri tespit etmektir. Bu amaçla yazarın

“Suriyeli Kent Mültecilerinin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Entegrasyonu (Küçükçekmece İlçesi Örneği)” adlı doktora tez çalışmasında anket tekniği ile elde ettiği istatistiki verilerden hareketle Suriyeli sığınmacıların entegrasyonunu kolaylaştırıcı ve engelleyici faktörlerin olası bileşenleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Yazarın doktora çalışmasında çalışma evreni İstanbul’un Küçükçekmece ilçesi olarak belirlenmiş; toplam 384 anket Suriyeli sığınmacılara bire bir görüşmeler yoluyla ayrı ayrı uygulanmıştır. Çalışmada tarama deseni tercih edilmiş; kartopu örnekleme yoluyla katılımcılara ulaşılmıştır. 384 adet yapılandırılmış anket, SPSS programına işlenmiş, elde edilen veriler betimsel istatistik ile çözümlenmiştir.

Bu çalışmada katılımcıların sosyo-demografik özellikleri, göç süreçleri, kimlik, dil, aidiyet, sosyal etkileşim düzeyleri ve ayrımcılık algıları ile ilgili bulgular sığınmacıların entegrasyonunu etkileyen/ kolaylaştırıcı ve engelleyici faktörler bağlamında değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Çalışmadan çıkan temel sonuç Türkiye’deki sığınmacıların entegrasyonunu hem kolaylaştırıcı hem de engelleyici çeşitli unsurların olduğudur. Bu nedenle Türkiye’de kalıcı olma olasılıkları yüksek olan sığınmacılar özelinde onların entegrasyonu engelleyici unsurlara yönelik çözümlerin; kolaylaştırıcı unsurların ise geliştirilmesine yönelik uygulamaların yapılmasının Türk toplumunun sosyal refahı ve istikrarı açısından önemli ve gereklidir.

Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerinin Entegrasyon Bağlamında Değerlendirilmesi

Tablo 1: Cinsiyet Dağılımı

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Cinsiyet	Kadın	117	30,5	30,5	30,5
	Erkek	267	69,5	69,5	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Çalışmanın katılımcılarının % 69,5’i erkek; % 30,5’i kadınlardan oluşmaktadır. Erkek katılımcıların kadın katılımcıların iki katından daha fazla katılım sağlamasının nedeni erkek katılımcılara ulaşabilme imkânının kadınlara kıyasla daha kolay olmasıdır. Zira kadın katılımcıların çoğunluğu istihdamda yer almamaları nedeniyle ev içi yaşamları daha baskın olmakta, bu da onlarla iletişime geçilmesini güçlendirmektedir.

Cinsiyet değişkeni entegrasyon açısından önemli bir unsurdur. Çünkü cinsiyet entegrasyon üzerinde kolaylaştırıcı bir unsur olabildiği gibi engelleyici de olabilmektedir. Türkiye’de bulunan Suriyeli sığınmacıların yak-

laşık yarısı kadınlardan oluşmaktadır. Özellikle toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadın sığınmacıların entegre olamama durum ve olasılıkları erkek sığınmacılara kıyasla daha yüksek olduğu için kadınlar entegrasyon konusunda özel düzenlemelere ihtiyaç duyan grubun başında gelmektedir.

Tablo 2: Yaş Dağılımı

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Yaş	18-22	88	22,9	22,9	22,9
	23-29	123	32,0	32,0	54,9
	30-39	90	23,4	23,4	78,4
	40-49	54	14,1	14,1	92,4
	50-59	21	5,5	5,5	97,9
	60+	8	2,1	2,1	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların % 32'si 23-29 arası; % 23,4'ü 30-39 arası; %22,9'u 18-22 arası; %14,1'i 40-49 arası; %5,5'i 50-59 arası; %2,1'i ise 60 ve üstü yaş grubundan oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu 18-29 yaş aralığındaki bireylerden oluşmaktadır. Bu da genç nüfusun daha fazla olduğu göstermektedir. Genç ve orta yaş nüfus oranının en yüksek grubu oluşturması entegrasyonu kolaylaştırıcı faktörlerden biri olarak görülebilir. Çünkü genç bireylerin yeni topluluğa uyum sağlama istek, eğilim ve yetenekleri yaşlı nüfusa kıyasla daha yüksek olmaktadır.

Tablo 3: Medeni Durum

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Medeni durum	Evli	261	68,0	68,0	68,0
	Bekar	116	30,2	30,2	98,2
	Boşanmış	2	0,5	0,5	98,7
	Eşi Vefat Etmiş	5	1,3	1,3	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %68'ı evli; %30,2'si bekar; %0,5'i boşanmış ve %1,3'ü ise eşi vefat edenlerden oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu evli bireylerden oluşmaktadır. Bu değişken entegrasyon açısından iki yönlü bir

nitelik taşımaktadır. Ebeveynler çocukları için yaşadıkları ülkeye uyumlarını hızlandırma arzusunu taşıyabilirler ve bu istek beraberinde onları ev sahibi topluluk hakkında daha fazla bilgilendirme isteğini ortaya çıkarabilir.

Tablo 4: Eğitim Durumu

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Eğitim durumu	Okuma Yazması Yok	79	20,6	20,6	20,6
	İlkokul	133	34,6	34,6	55,2
	Ortaokul	103	26,8	26,8	82,0
	Lise	49	12,8	12,8	94,8
	Önlisans	2	0,5	0,5	95,3
	Lisans	18	4,7	4,7	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların çoğunluğunu %34,6 ile ilkökul; %26,8 ile ortaokul mezunu olan grup oluşturmaktadır. Katılımcıların %20,6'sı ise okuma yazma bilmemektedir. Katılımcıların % 12,8'si lise mezunu; %0,5'i önlisans; %4,7'si ise lisans mezunlarından oluşmaktadır. Katılımcıların sadece %5,2'si (ön lisans ve lisans) üniversite düzeyinde eğitim almışlardır. Katılımcıların çoğunluğunun düşük eğitim düzeyine sahip olmaları entegrasyonu engelleyici en somut durumlardan birisidir. Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılara yönelik planlanan entegrasyon politikalarında eğitimin de özel bir kategoride değerlendirilmesi ve buna yönelik çözümlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Tablo 5: Meslek Dağılımı

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Meslek	Tekstil İşçisi	87	22,7	22,7	22,7
	Ev Hanımı	117	30,5	30,5	53,1
	Ayakkabıcı	44	11,5	11,5	64,6
	İnşaat İşçisi	30	7,8	7,8	72,4
	Esnaf	25	6,5	6,5	78,9
	Oto Tamirci	8	2,1	2,1	81,0
	Aşçı	14	3,6	3,6	84,6
	Garson	10	2,6	2,6	87,2
	Öğrenci	11	2,9	2,9	90,1
	Diğer	38	9,9	9,9	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %22,7'si tekstil işçisi; %30,5'i evhanımı; %11,5'i ayakkabıcı; % 7,8'i inşaat işçisi; %6,5'i esnaf; %3,6'sı aşçı; %2,9'u öğrenci; %2,6'sı garson; ; %2,1'i oto tamircisinden oluşmaktadır. %9,9 olan diğer meslekler içinde kurye, hamal, mobilyacı, oto yıkamacı, temizlikçi gibi alanlar yer almaktadır. Meslek değişkeninde özellikle kadın katılımcıların ev hanımı olma oranlarının yüksek düzeyde olması entegrasyon açısından engelleyici bir unsurdur. Kadınların düşük eğitim düzeylerine eklenen istihdamda yer almama durumları onların yerli topluluğa entegre olma süreçlerini geciktirecektir.

Tablo 6: Aktif İş Yaşamı

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Çalışma Durumu	Evet	246	64,1	64,1	64,1
	Hayır	138	35,9	35,9	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %64,1'i aktif iş yaşamında yer almaktadır. Bu oran erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Bu çalışmanın örnekleme dahil olan kadın katılımcıların hiçbiri aktif iş yaşamı içerisinde yer almamaktadır. Aktif çalışma yaşamında yer almayan kadınların entegrasyon süreçlerinin gecikmeli olarak ya da kısmi oranda gerçekleşme olasılığı daha yüksektir. Bu nedenle kadın sığınmacılara yönelik eğitim uygulamaları kadar aktif iş yaşamına katılımlarını güçlendirecek çözümlere daha fazla gereksinim duyulacaktır.

Tablo 7: Aylık Gelir¹

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
G e l i r Durumu	1000 TL Altı	42	10,9	10,9	10,9
	1001-2000 TL Arası	161	41,9	41,9	52,9
	2001-3000 TL Arası	129	33,6	33,6	86,5
	3001-4000 TL Arası	47	12,2	12,2	98,7
	4001-5000 TL Arası	1	0,3	0,3	99,0
	5001 ve üzeri	4	1,0	1,0	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

1 Doktora çalışmasının alan araştırması 2018-2019 yılları arasında yapıldığı için bu oranlar o dönemki gelir düzeyine ilişkin bilgileri içermektedir.

Katılımcıların gelir dağılımının %41,9'unu 1001-2000 TL arasında gelire sahip olan grup oluşturmaktadır. Bu oranı % 33,6 ile 2001- 3000 TL arasında gelire sahip grup takip etmekte; 3001-4000 TL arasında gelire sahip olan grup katılımcıların %12,2'sini; 1000 TL altı gelire sahip olanlar katılımcıların %10,9'unu; 5000TL ve üzeri gelire sahip olan grup katılımcıların %1'ini;4001-5000 TL arasında gelire sahip olan grup ise katılımcıların % 0,3'ünü oluşturmaktadır.Katılımcıların çoğunluğunun alt gelir grubunda yer almaları entegrasyonu engelleyici bir unsurdur. Sosyal dışlanma bir boyutuyla gelir yoksulluğunu da içeren bir durumdur (Bak, 2018:426). Yoksulluk durumları ile birlikte yaşanan sosyal dışlanma beraberinde sosyal ve mekânsal ayrışmayı getirmekte bu durum ise sığınmacıların izole bir yaşam alanına terk edilmelerine neden olabilmektedir.

Sığınmacıların mekânsal ayrışmaları grup içi bağlılığı güçlendiren bir unsurdur ancak mekânsal ayrışmalar aynı zamanda sığınmacıların etnik, dini, kültürel ve ekonomik yönden farklılaşan yeni kümelenmelerin oluşumuna neden olmaktadır (Koçak ve Çetin, 2022). Bu kümelenmeler ise yerli topluluğun sosyal refahı açısından bazı riskleri taşımaktadır.

Tablo 8: Türkiye’de Doğan Çocuk Sayısı

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Türkiye’de Doğan Çocuk Sayısı	1	84	21,9	21,9	21,9
	2	68	17,7	17,7	39,6
	3	10	2,6	2,6	42,2
	4	5	1,3	1,3	43,5
	5 ve Üstü	4	1,0	1,0	44,5
	Burada Doğan Olmadı	77	20,1	20,1	64,6
	Doğdu ama vefat etti	5	1,3	1,3	65,9
	Çocuğum yok	131	34,1	34,1	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların Türkiye’de doğan çocuk sayılarına baktığımızda, %21,9’unun bir; %17,7’sinin iki; %2,6’sının üç; %1,3’ünün dört; %1’inin ise beş ve üzeri çocuğu Türkiye’de dünyaya gelmiştir. %1,3’ünün ise Türkiye’de doğan çocukları yaşamlarını kaybetmiştir. Örneklem dahil olan Suriyeli sığınmacıların yaklaşık %45’nin Türkiye’de en az bir çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu oran entegrasyon bağlamında dikkate alınması gereken bir diğer husustur. Yapılan çalışmalar göç eden nüfusun özellikle ikinci ve üçüncü kuşaklarının yerli topluluğa entegre olmalarının ilk kuşaklara

kıyasla daha kolay gerçekleştiğini göstermektedir. Ancak bu süreç eğitim başta olmak üzere diğer alanlarda da uygulanacak olan planlı entegrasyon politikalarıyla mümkün olabilir.

Tablo 9: Okula Giden Çocuk Sayısı

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Okula Giden Çocuk Sayısı	1	67	17,4	17,4	17,4
	2	69	18,0	18,0	35,4
	3	14	3,6	3,6	39,1
	4	4	1,0	1,0	40,1
	5 ve üstü	2	0,5	0,5	40,6
	Çocuğum yok	131	34,1	34,1	74,7
	Okula Giden Yok	97	25,3	25,3	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %17,4'ünün bir; %18'inin iki; %3,6'sının üç; %1'inin dört; %0,5'inin beş ve üzeri çocuğunun aktif okul yaşamı bulunmaktadır. Okula giden çocuğum yok diyenlerin oranı ise %25,3'tür. Bu oranın içerisinde çocuğu lise çağında olup okul yaşamı bulunmayan katılımcılara da rastlanılmıştır. Okul çağında olup aktif eğitim yaşamından uzak kalan sığınmacı çocuklar, kadın sığınmacılar kadar hassas bir gruptur. Eğitim yaşamına aktif katılan sığınmacı çocukların aktif okul yaşamı olmayan sığınmacı çocuklara kıyasla entegrasyonları daha kolay gerçekleşmektedir. Ayrıca yerli topluluğun sosyal ve kültürel yaşamına adaptasyonları diğer gruptakilere göre daha hızlı olmaktadır. Diğer taraftan aktif okul yaşamında dahil olmayan çocukların “marjinalleşme” riskinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Tablo 10: Etnik Kimlik Dağılımları

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Etnik Kimlik	Arap	173	45,1	45,1	45,1
	Türk	115	29,9	29,9	75,0
	Kürt	96	25,0	25,0	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %45,1'i Arap; %29,9'u Türk; %25'i Kürt'tür. Suriye'nin etnik yapısının büyük çoğunluğu (%77-83) Araplardan oluşmaktadır; bu oranı Kürtler (%7-8), Türkmenler (%5-6), Ermeniler (%2) ve Çerkezler (%1) takip etmektedir. Türkiye'ye yönelik hareketlilikte Arapların

çoğunlukta olması ülke nüfusunun etnik yapısı ile paralellik taşımaktadır. Diğer taraftan bu çalışmada Türkmen kökenli sığınmacıların, özellikle dil faktörü nedeniyle, diğer etnik kökendeki sığınmacılara kıyasla entegre olma durumlarının daha kolay gerçekleşeceği tespit edilmiştir. Bu durum sığınmacıların etnik kökenlerinin yerli topluluğa entegre olma süreçlerinde belirleyici bir faktör olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca dil faktörü entegrasyonun en önemli bileşenleri arasında yer almaktadır.

Katılımcıların Göç Süreçleri ile İlgili Bulguların Entegrasyon Bağlamında Değerlendirilmesi

Tablo 11: Küçükçekmece İlçesine Yerleşme Nedenleri

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Küçükçekmece'ye Yerleşme Nedenleri	Tanıdıklarının Olması	231	60,2	60,2	60,2
	Suriyelilerin Yoğun Yaşadığı Bir Yer Olması	9	2,3	2,3	62,5
	İş İmkanlarının Fazla Olması	135	35,2	35,2	97,7
	Ev Kiralarının Ucuz Olması	3	0,8	0,8	98,4
	Diğer	6	1,6	1,6	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %60,2'si tanıdıkları; %35,2'si iş imkanları; %2,3'ü Suriyelilerin yoğun yaşadığı bir yer olması; %0,8'i ev kiralarının ucuz olması nedeniyle; %1,6'sı ise diğer nedenlerle Küçükçekmece ilçesine yerleştiklerini belirtmişlerdir. Diğer seçeneğinde yer alan yanıtlar ise iş yerinin taşınması, daha düşük kirada bir ev bulunması gibi nedenlerden oluşmaktadır. Katılımcıların yerleşim yeri tercihlerinde “sosyal ağların” en belirgin faktör olduğu görülmektedir. Sosyal ağların göç edilen yerde karşılaşılan sorunların hafifletilmesinde ya da giderilmesinde oynadığı kilit rol, sığınmacılar açısından fayda sağlayıcı bir nitelik taşır. Diğer taraftan ise sığınmacıların sosyal ağları kendi grupları içinde kapanma riskini de beraberinde getirmektedir. Bu da entegrasyon süreçlerine olumsuz yönde çesitli etkilere neden olabilmektedir.

Tablo 12: Suriye'ye Gitme Sıklığı

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Suriye'ye Gitme Sıklığı	Hiç Gitmiyorum	303	78,9	78,9	78,9
	2-3 Yılda Bir	26	6,8	6,8	85,7
	Yılda Bir Kez	23	6,0	6,0	91,7
	Yılda Birden Fazla	7	1,8	1,8	93,5
	Geldiğimden Beri Bir Kez	25	6,5	6,5	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %78,9'u göç sonrası Suriye'ye hiç gitmediklerini; %6,8'i ise iki-üç yılda bir gittiğini belirtmiştir. Yılda bir kez gidenlerin oranı ise %6, yılda birden fazla gidenlerin oranları ise %1,8'dir. Geldiğinden beri sadece bir kez gittiğini belirtenlerin oranı ise %6,5'dir. Sığınmacıların anavatan ile kurdukları bağlar yerli toplulukla olan entegrasyonlarında belirleyici olan unsurlardan bir tanesidir. Bu bağ ne kadar güçlü olursa sığınmacıların geri dönme eğilimleri de o oranda güçlenir; ancak bu bağ zayıfladığında ise geri dönüş yerine kalıcılık eğilimleri yükselir. Bu durum ise kalıcılık ihtimali yüksek olan sığınmacılarda entegrasyon süreçlerinin ihmal edilmeden ve vakit kaybedilmeden gerçekleşmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 13: Türkiye'ye Göç Etme Tarihleri

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Türkiye'ye Geliş Yılı	2011	29	7,6	7,6	7,6
	2012	47	12,2	12,2	19,8
	2013	61	15,9	15,9	35,7
	2014	103	26,8	26,8	62,5
	2015	84	21,9	21,9	84,4
	2016	42	10,9	10,9	95,3
	2017	14	3,6	3,6	99,0
	2018	2	0,5	0,5	99,5
	2019	2	0,5	0,5	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %26,8'i 2014; %21,9'u 2015; %15,9'u 2013; %12,2'si 2012; %10,9'u 2016; %7,6'sı 2011; % 3,6'sı 2017; %0,5'i 2018; % 0,5'i ise 2019 yılında Türkiye'ye göç etmişlerdir. Katılımcıların çoğunluğu 2014-2015 yılları arasında Türkiye'ye gelmişlerdir. Sığınmacıların Türkiye'ye geliş tarihleri de entegrasyon açısından anlamlı bir veridir. Çünkü

sığınmacıların kalış süreleri uzadıkça entegrasyon ihtiyaçları da o oranda artış göstermektedir. Türkiye'ye gelen bütün sığınmacıların geri döneceği savı gerçekçi ve gerçekleştirilebilir değildir. Bu nedenle Türkiye'de kalma olasılığı yüksek olan sığınmacı gruplarında temel entegrasyon faaliyetlerinin hızla uygulanması gerekmektedir.

Tablo 14: Suriye'ye Geri Dönme Eğilimleri

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Geri Dönme Eğilimleri	Evet	91	23,7	23,7	23,7
	Hayır	227	59,1	59,1	82,8
	Bazen	54	14,1	14,1	96,9
	Diğer	12	3,1	3,1	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %59,1'i Suriye'ye geri dönmeyi düşünmediklerini; %23,7'si Suriye'ye geri dönmeyi düşündüklerini; %14,1'i ise Suriye'ye geri dönmeyi bazen düşündüklerini belirtmişlerdir. Geri dönmeyi düşünmeyen sığınmacı sayısı oldukça yüksektir. Bu oran bir açıdan gönüllü geri dönüş süreçlerinin hızlandırılmasına işaret ederken, diğer açıdan entegrasyon faaliyetlerinin de eksiksiz ve kesintisiz olarak gerçekleşmesine işaret etmektedir.

Tablo 15: Başka Bir Ülkeye Göç Etme Eğilimleri

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Başka Ülkeye Göç	Düşünmüyorum	222	57,8	57,8	57,8
	Fırsatım Olsa Giderim	102	26,6	26,6	84,4
	Türk Vatandaşı Olsam Gitmem	29	7,6	7,6	91,9
	Maddi İmkânım İyi Olursa Gitmem	23	6,0	6,0	97,9
	Diğer	8	2,1	2,1	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Başka bir ülkeye göç etme konusunda katılımcıların %57,8'i düşünmediklerini; %26,6'sı fırsat bulduğu takdirde gitmek istediğini; %7,6'sı ise vatandaş oldukları takdirde; %6'sı ise maddi imkanları iyi olduğu takdirde, %2,1'i ise ilerleyen zamanlarda ciddi bir sıkıntı ile karşılaşılması du-

rumunda gitmek istemediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların çoğunluğu Türkiye’de kalma yönünde bir eğilime sahiptir. Bu kategorideki nüfusun gönüllü geri dönüş süreçlerinin gerçekleşeceği döneme kadar entegrasyon süreçlerinin ihmal edilmemesi gerekmektedir. Entegrasyon göç edenlerin göç edilen yerleşim yeri ve topluluğu ile olan ilişkilerinin niteliğinde etkili olduğu için entegrasyon aynı zamanda yerli topluluğun sosyal refahını etkileyen önemli bir süreçtir. Sığınmacıların olası entegre olamama durumları onların yabancılaşma hissini arttırabilen, ayrımcılık duygularını çeşitlendirebilen ve öteki olma deneyimini derinleştirebilen bir durumdur.

Tablo 16: Suriye ile Türkiye’deki Sosyo-Ekonomik Yaşam

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Suriye’deki Sosyo-ekonomik yaşantımız Türkiye’ye kıyasla	Daha Kötüydü	45	11,7	11,7	11,7
	Daha İyiydi	282	73,4	73,4	85,2
	Aynıydı	57	14,8	14,8	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %73,4’ü Suriye’deki sosyo-ekonomik yaşantılarının Türkiye’den daha iyi olduğunu; %14,8’i aynı olduğunu; %11,7 ise Suriye’deki yaşantılarının Türkiye’den daha kötü olduğunu belirtmişlerdir. Bu oranlar yine yoksullukla bağlantılı olarak düşünülmelidir. Yoksulluk da sosyal dışlanma olasılığını arttırmakta ve sosyal dışlanmanın sığınmacılık görünümüleri ise yerli topluluğun bireylerinden daha farklı düzeylerde yaşanmaktadır².

Katılımcıların Kimlik, Dil, Aidiyet, Sosyal Etkileşim Düzeyleri Ve Ayrımcılık Algıları İle İlgili Bulguların Entegrasyon Bağlamında Değerlendirilmesi

Tablo 17: Öncelikli Kimlik Tanımlama

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Öncelikli Kimlik Tanımlama	Suriyeli	39	10,2	10,2	10,2
	Müslüman	229	59,6	59,6	69,8
	Arap	22	5,7	5,7	75,5
	Kürt	61	15,9	15,9	91,4
	Türkmen	33	8,6	8,6	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

² Taylor’a göre (2004:20) sığınmacıların karşılaştığı sosyal dışlanmanın bazı yönleri genellikle toplumun geri kalanı tarafından farklı deneyimler içermektedir ve yoksulluk ise sosyal dışlanmanın kilit bir yönüdür.

Katılımcıların öncelikli kimlik tanımlamalarında %59,6'sı kendilerini Müslüman olarak; %15,9'u Kürt; %10,2'si Suriyeli; %8,6'sı Türkmen; %5,7'si ise Arap olarak tanımladıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların çoğunluğunun kimlik tanımlamalarında “dini” önceliği bir açıdan Türkiye’ye entegre olmalarını kolaylaştıran ve hızlandıran bir unsurdur ancak tek başına yeterli bir unsur değildir. Çünkü Türkiye ile Suriye arasındaki tarihsel bağlar ve ortak kimlikler kadar Türkiye ile Suriye arasındaki yerel farklılıklar da entegrasyon süreçlerinde belirleyici olmaktadır. Örneğin Türk hukuk sistemi bunlardan yalnızca bir tanesidir.

Tablo 18: Türkçe Konuşma Anlama Düzeyi

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Türkçe Konuşma Anlama Düzeyi	Çok iyi	85	22,1	22,1	21,9
	İyi	110	28,6	28,6	50,8
	Orta	84	21,9	21,9	72,7
	Çok az	50	13,0	13,0	85,7
	Hiç	55	14,3	14,3	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %28,6'sı iyi; %22,1'i çok iyi; %21,9'u orta ;%13'ü çok az düzeyde Türkçe konuştukları yanıtını vermişlerdir. Türkçeyi hiç bilmeyenlerin oranı ise %14,3'tür. Türkçeyi hiç bilmeyenlerin çoğunluğu (Türkmenler hariç) kadın katılımcılardan oluşmaktadır. Bu oran yine kadınların sığınmacıların entegrasyon süreçlerinde özeli bir kategori olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 19: Türk Komşulara Yönelik Ayrımcılık Algıları

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Ayrımcılık Algısı	Evet	144	37,5	37,5	37,5
	Hayır	175	45,6	45,6	83,1
	Bazen	65	16,9	16,9	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %45,6'sı Türk komşularının kendilerine karşı ayrımcılık yaptığını düşünmediklerini belirtmişlerdir. %37,5'i ayrımcılık yapıldığını; %16,9'u ise bazen yapıldığını ifade etmişlerdir. Ayrımcılık hissi entegrasyon süreçlerini engelleyici bir nitelik taşır. Sığınmacılar ayrımcılık halleri ile ne denli karşılaşırса kendilerini yerli topluluktan izole etme durumları da daha yoğun yaşanır.

Tablo 20: Türklerin Yoğun Olduğu Sosyal Ortamlara Katılım

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Türklerin Yoğun Olduğu Sosyal Ortamlara Katılım	Her gün	20	5,2	5,2	5,2
	Haftada birkaç gün	34	8,9	8,9	14,1
	Ayda bir	27	7,0	7,0	21,1
	Hiç	303	78,9	78,9	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Türklerin yoğun bulunduğu sosyal ortamlara katılma konusunda katılımcıların %78,9'u katılmadıklarını; %8,9'u haftada birkaç gün; %7'si ise ayda bir gün; %5,2'si, ise her gün katıldığını belirtmişlerdir. Suriyeli sığınmacıların entegrasyonlarını engelleyici önemli bir unsur ise yerli toplulukla yaşanan sosyal ilişkilerin yokluğudur. Bu türden bir sosyal ilişkinin eksikliği sığınmacıların yine grup içi bağlarını güçlendirerek onların yerli topluluktan uzaklaşmalarına neden olabilir. Cheung ve Phillimore (2013) entegrasyonun lineer bir süreç olmadığını vurgulamışlardır. Entegrasyonun interaktif boyutu ise bu süreçte önemli bir bileşen olarak karşımıza çıkmaktadır: birincil ilişkilerin yaşanması, sosyal ağlara kabulün gerçekleşmesi gibi durumlara işaret eder. Yerli toplulukla kurulan arkadaşlıklar da bunların göstergeleri arasında yer alır (Bosswick & Heckmann, 2006:10).

Tablo 21: Kendini Türk Toplumuna Ait Hissetme

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Türkiye'ye Aidiyet	Evett	153	39,8	39,8	39,8
	Hayır	145	37,8	37,8	77,6
	Bazen	86	22,4	22,4	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcılardan kendini Türk toplumuna ait hissetme oranlarında; %39,8'i evett; % 37,8'i hayır; 22,4'ü ise bazen yanıtını vermiştir. Aidiyet hissi entegrasyon süreçlerini kolaylaştıran bir unsurdur. Bu nedenle kalıcılık ihtimali yüksek olan sığınmacı nüfusunda yerli topluluğa ve sığınılan topraklara aidiyeti güçlendirmek entegrasyonu hem başarılı kılar hem de olası sosyal sorunları engeller. Erkal'a göre (1998:131) topluma aidiyet hissi sosyal entegrasyonun en dikkate değer unsurlarından bir tanesidir ve bu his toplumsal gruplar ve bireyler arasında anlamlı bir fikir birliğine varmanın bileşenlerinden birini temsil eder.

Tablo 22: Türkçe Yayınları Takip Etme Sıklığı

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Türkçe Yayın Takibi	Her gün	156	40,6	40,6	40,6
	Haftada bir	175	45,6	45,6	86,2
	Hiç	53	13,8	13,8	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %45,6'sı haftada bir kere: %40,6'sı her gün Türkçe yayın takibi yaptıklarını; %13,8'i ise hiç Türkçe yayın takip etmediklerini belirtmişlerdir. Entegrasyonun en önemli bileşeni "dildir". Hedef ülkenin dilini bilmek yerli toplulukla kurulacak olan ilişkilerin niteliğini etkiler. Dil faktörü, entegrasyon süreçlerinin temel bileşenlerinden biri olarak entegrasyonu kolaylaştırıcı bir özelliğe sahiptir.

Tablo 23: Suriyeli Arkadaşlarla Görüşme Sıklığı

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Suriyeli Mülteci Arkadaşlarla Görüşme Sıklığı	Her gün	228	59,4	59,4	59,4
	Haftada bir	114	29,7	29,7	89,1
	Ayda bir	39	10,2	10,2	99,2
	Hiç	3	0,8	0,8	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %59,4'ü Suriyeli arkadaşlarıyla her gün; %29,7'si haftada bir; %10,2'si ayda bir görüştükleri yanıtını vermişlerdir. Hiç görüşmeyenlerin oranı ise % 0,8'dir. Bu oran sığınmacıların kendi grup için dayanışma süreçlerine işaret etmektedir. Bu durum göç sonrası yaşanan bilindik bir süreç olsa da Türkiye'de yaşayan Suriyeli sığınmacı nüfusun oranı dikkate alınıp sığınmacıların kendi grup içi dinamikleri kadar yerli topluluk ile olan ilişkilerin de yaşanması entegrasyon açısından gerekli olan bir durumdur.

Tablo 24: Türk Komşulara İlişkin Kanaatler

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Türk Komşulara İlişkin Kanaatler	Evet	166	43,2	43,2	43,2
	Hayır	160	41,7	41,7	84,9
	Bazen	58	15,1	15,1	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %43,2'si Türk komşularının kendilerine karşı ilgili olduklarını; % 41,7'si ise olmadıklarını belirtmişlerdir. Türk komşularının bazen ilgili olduklarını düşünenlerin oranı ise %15,1'dir. Bu oranlarda da yine yarı yarıya bir oranda fikir karşıtlığı bulunmaktadır. Bu oranlar da yine sosyal dışlanma özelinde ele alınması gereken bir temadır. Komşuluk ilişkileri de entegrasyon sürecindeki önemli bir öğedir.

Tablo 25: Yerel yöneticilere İlişkin Kanaatler

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Yerel Yöneticilere İlişkin Kanaatler	Evet	80	20,8	20,8	20,8
	Hayır	220	57,3	57,3	78,1
	Bazen	84	21,9	21,9	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %57,3'ü bölgelerindeki yerel yöneticilerin mülteci konusunu önemsemediklerini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Yerel yöneticilerin mülteci konusunu önemsediklerini düşünenlerin oranı %20 ,8'dir. Bazen bu tür bir düşünceye sahip olduklarını belirtenlerin oranı ise %21,9'dur. Katılımcıların yerel hizmetlere yönelik düşünceleri yine “ayrıcılık, ötekileştirilme ve yabancılık” gibi temalar üzerinden okunmalıdır. Bu süreçlerin de sosyal dışlanmayı hızlandırıcı etkileri gözden kaçırılmamalıdır.

Tablo 26: Türk Hükümetine İlişkin Kanaatler

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikalara İlişkin Memnuniyet	Çok memnunum	208	54,2	54,2	54,2
	Memnunum	66	17,2	17,2	71,4
	Orta Düzeyde Memnunum	22	5,7	5,7	77,1
	Memnun Değilim	52	13,5	13,5	90,6
	Hiç Memnun Değilim	36	9,4	9,4	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Türk hükümetinin Suriyeli mültecilere yönelik politikaları konusunda katılımcıların %54,2'i çok memnun; %17,2'si memnun; %5,7'si orta düzeyde memnun olduklarını belirtmişlerdir. %13,5'i ise memnun olmadıklarını; %9,4'ü ise hiç memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Sığınmacıların yaşadıkları ülkenin kendilerine karşı olan politik tutumlarına karşı olumlu fikre sahip olmaları entegrasyon açısından önemlidir ancak bu faktör de başarılı bir entegrasyon süreci için tek başına yeterli olmamaktadır.

Tablo 27: Eğitim Hizmetlerine İlişkin Memnuniyet Düzeyleri

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Eğitim Hizmeti Memnuniyeti	Çok memnunum	153	39,8	39,8	39,8
	Memnunum	79	20,6	20,6	60,4
	Orta düzeyde memnunum	47	12,2	12,2	72,7
	Memnun değilim	70	18,2	18,2	90,9
	Hiç memnun değilim	35	9,1	9,1	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %39,8'i verilen eğitim hizmetinden çok memnun; %20,6'sı memnun; %18,2'si memnun olmadığını; 12,2'si ise orta düzeyde memnun olduğunu belirtmişlerdir. Eğitim hizmetinden hiç memnun olmayanların oranı ise %9,1'dir.

Tablo 28: Sağlık Hizmetlerine İlişkin Memnuniyet Düzeyleri

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Sağlık Hizmeti Memnuniyeti	Çok memnunum	184	47,9	47,9	47,9
	Memnunum	66	17,2	17,2	65,1
	Orta düzeyde memnunum	17	4,4	4,4	69,5
	Memnun değilim	66	17,2	17,2	86,7
	Hiç memnun değilim	51	13,3	13,3	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %47,9'u verilen sağlık hizmetinden çok memnun; %17,2'si memnun olduğunu; %17,2'si memnun olmadığını; %4,4'ü ise orta düzeyde memnun olduğunu belirtmişlerdir. Sağlık hizmetinden hiç memnun olmayanların oranı ise %13,3'tür.

Genel olarak temel hizmet alanları konusunda sığınmacıların düşünceleri olumludur. Bu iki alan entegrasyon açısından da önemli bir bileşendir. Eğitim yaşamı sığınmacıların entegrasyonunu hızlandıran bir unsurdur. Sağlık hizmetinden yararlanma da hem entegrasyon hem de yerli topluluğun olası sosyal problemleri³ konusunda olumlu bir etki yaratacaktır.

Tablo 29: Türkler ile Suriyelilere Ödenen Ücretlere İlişkin Kanaatler

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Türkler ile Suriyelilere Ödenen Ücretler Eşit/ Benzerdir	Evet	58	15,1	15,1	15,1
	Hayır	326	84,9	84,9	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

İş yaşamında Türkler ile Suriyelilerin aynı ücreti aldıkları konusunda katılımcıların %84,9'u katılmadıklarını; %15,1'i ise katıldıklarını belirtmişlerdir. Suriyeli çalışan nüfusun emek piyasasında ucuz iş gücü kaynağı olarak yer almaları/algılanmaları çeşitli açılardan bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bunlardan biri yerliler tarafından sığınmacıların iş piyasasındaki ücretleri düşürdüklerine dair algılamalarıdır; bir diğeri ise sığınmacıların emek piyasası tarafından sömürldüklerini algılama biçimleridir. Her iki durum da çeşitli riskleri ortaya çıkarabilir ve çoğaltabilir.

3 Örneğin salgın hastalıklar bu durumlardan bir tanesidir. Yerli toplulukta sığınmacılara sunulan sağlık hizmetlerine yönelik zaman zaman eleştiriler olsa da bu durum olası salgın hastalıklar bakımından önleyici bir hizmet alanı olarak da dikkate alınmalıdır.

Tablo 30: İş Bulma Konusunda Türkler ile Aynı İmkanlara Sahip Olma Fikri

		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
İş Bulma Konusunda Türkler ile Aynı İmkanlara Sahip Olma Fikri	Evet	80	20,8	20,8	20,8
	Hayır	220	57,3	57,3	78,1
	Bazen	84	21,9	21,9	100,0
	Total	384	100,0	100,0	

Katılımcıların %57,3'ü iş bulma konusunda Türkler ile aynı imkanlara sahip olmadıklarını; %20,8'i sahip olduklarını; %21,9'u ise bazen bu tür bir düşünceye sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu oranlar yine sığınmacıların sosyal dışlanma riskleri bağlamında ele alınması gereken önemli bir sorundur. Sığınmacıların sosyal dışlanma düzeylerinin artması onların yerli topluluğa entegrasyonlarını engelleyici bir faktördür.

Sonuç

Entegrasyon konusu özellikle kitlesel göçler sonrası yoğun sığınmacı nüfusunu deneyimleyen topluluklar için hassas niteliklere sahiptir. Bu nedenle Türk göç politikalarında planlı, sistemli ve işlevsel entegrasyon uygulamalarının hızlıca yer bulması gerekmektedir. Sığınmacıların entegrasyon süreçlerinin olası başarısızlığı sosyal dışlanmanın görünürlüğüne arttıracaktır. Sosyal dışlanma ise sığınmacılar özelinde yaşandığında ise çoklu sorunları ortaya çıkarma ve çoğaltma potansiyeli oldukça yüksek görünmektedir.

Türkiye'deki Suriyelilerin en kalıcı çözüm yollarından biri olan gönüllü geri dönüş süreçleri başta olmak üzere ülkede yaşayan sığınmacılara yönelik planlamaların hızlıca pratikleşmesi gerekmektedir. Gönüllü geri dönüş seçeneğine ek olarak yeniden yerleştirme konusu da uluslararası arenada sıklıkla gündeme getirilip, uluslararası paylaşımın çoğaltılması bu açıdan önem taşımaktadır. Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin tümünün geri dönme olasılıkları şu an için düşük bir seçenek ve uzun vadeli bir süreç olarak görünüyor. Bu nedenle kalıcı olma potansiyeli yüksek olan sığınmacı grupları için entegrasyon politikaları da ihmal edilmemelidir. Sığınmacıların entegrasyonunu engelleyici ve kolaylaştırıcı faktörlerin tespit edilmesi ise bu sürecin daha başarılı ve daha az sorunla yol alınmasına katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Ager, A. ve Strang, A. (2008). Understanding Integration: A Conceptual Framework, *Journal of Refugee Studies* Vol. 21, No. 2, Oxford University Press., s. 166-191.
- Bak, C. K. (2018). Definitions and Measurement of Social Exclusion—A Conceptual and Methodological Review. *Advances in Applied Sociology*, 8, s.422-443.
- Bartram, D., Poros, M. V. ve Monforte, P. (2017). Göç Meselesinde Temel Kavramlar, Çev. İtir Ağabeyoğlu Tuncay. Ankara: Hece Yayınları.
- Bosswick, W. ve Heckmann, F. (2006). Social integration of immigrants: Contribution of local and regional authorities. Germany: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Castles, S., Korac, M., Vasta, E. ve Vertovec, S. (2002). Integration: Mapping the Field. Oxford: Report of a project carried out by the Centre for Migration and Policy Research and Refugee Studies Centre, University of Oxford.
- Cheung, S. ve Phillimore, J. (2013). Social networks, social capital and refugee integration . Report for Nuffield Foundation: London.
- Erkal, M. (1998). Social Integration,. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (25), 131-138.
- Favell, A. (2014). Immigration, integration and mobility: new agendas in migration studies: essays 1998-2014. United Kingdom: Ecpr Press.
- Geyik Yıldırım, S. (2020). Suriyeli Kent Mültecilerinin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Entegrasyonu (Küçükçekmece ilçesi örneği). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) (2023). Geçici Koruma, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (25.02.2023).
- Koçak, H.,Çetin, S. (2022). Mekânsal Yoğunlaşma ve Ayrışmanın Kentli Sığınmacıların Sosyal Uyumuna Etkisi. *İdealkent*, 13(38), 2934-2952.
- Penninx, R. (2004) Elements for an EU framework for Integration Policies for Immigrants, (Eds.Süssmuth, R. and Weidenfeld, W.,Managing Integration The European Unions responsibilities towards immigrants,ss. 94-104.
- Perşembe, E. (2005). Almanya’da Türk Kimliği Din ve Entegrasyon. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Taylor, J. (2004). Refugees and social exclusion: What the literature says, *Migration Action*, vol. XXVI, 2, s.16–31.

BÖLÜM 9

GASTRONOMİNİN SOSYOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ¹

Ayşe Maral PEKTAŞ², Mesut Murat ADABALI³

¹ Adı geçen çalışma, Lisans Bitirme Tezinden Türetilmiştir

² Belek Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ORCID: 0009-0000-5554-6535

³ Dr. Öğr. Üyesi, Belek Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID: 0000-0001-6116-1236

1. GİRİŞ

Ateşin keşfi ile insanlar yedikleri yemeklerin lezzetini arttırmak amacıyla çiğ beslenme yerine besinleri pişirerek tüketmeyi tercih etmeye başlamışlardır. Asıl anlamda yemek pişirmenin temellerinin Mezopotamya’da başladığı daha sonrasında Anadolu matbahı ve Çin matbahı şeklinde ikiye ayrılıp gelişimini sürdürdüğü göz önündedir (Dülger Altınır ve Özdemir, 2019). Tarihi gelişmelerin sonucunda gastronomi kavramının oluşmaya başlaması fark edilse de gastronomi terimi ilk defa Archestratus’un ‘yemek kitaplarının ilki’ tabiriyle onay alan “Gastronomi” adındaki şiirinde yer almaktadır. Gastronomi, 19.yy’da asillere gösterilen şeflik hizmetinin ilerleyip, popülerleşmesine sebep olmak gayesiyle beslenme ile alakalı meslek kollarının iyileştiği bir saha olarak kendini göstermiştir (Dülger Altınır ve Özdemir, 2019). Gastronomi kelimesinin köküne inildiğinde Yunanca ‘Gaster’ mide anlamı taşımakta ve ‘nomy’ yani yasa kelimelerinden türetildiği yeme içme kaideleri olarak açıklansa da yiyecek ve içecekten keyif alma olarak da tanımlanmaktadır. 1835 yılında Fransız Akademisinin sözlüğüne giren ‘gastronomi’ kavramının tanımı ise “her koşulda ve yaşta tadılabilecek bir zevk” olarak yer almaktadır (Akkaya, 2022). Beslenme, insanların fiziksel ihtiyaçlarının yanı sıra sosyalleşmesinde ve farklı kültürleri deneyimlemesinde inkâr edilemez derecede önemli rol oynamaktadır (Kanik, 2022).

Yemek yeme insanların temel ihtiyacı dışında sembolik bir değer taşımaktadır. Bu sembolik değer yenilen yemeğin tat verir değerinde görülmesi, siparişin yeniden talep edilmesi, beğeni kavramını etkilemektedir. Sembolik anlam ise kavramların tümünü etkileyen bireysel ve sosyo-kültürel farklılıklardan etkilenmektedir. Bu anlamda sosyo-kültürel farklılıklar gastronomi kapsamında farklı algılara etki ediyorsa sosyoloji bağlamında gastronomiyi anlamak çok önemlidir (Kızılcıoğlu, 2022). Yemek yeme eylemi insanların bir başına yaptıkları bir aktivite değil, kişinin sosyalleşmeye olan gereksiniminin de bir sonucudur. Sosyoloji yönünden bakıldığında yemek kültürel, simgesel kıymetler ve anlamlarıyla apayrı bir niteliğe bürünmüştür. Baudrillard’a göre, objeleri ihtiyaç ve yarar sağlama değerinden çok “simgesel mübadele değerleri”, “sebep oldukları sosyal prestij”, “yarış hissi”, “sınıfsal ayrımcılık” başlıklarıyla çözümlemeye yönelmek çok daha verimli bir yöntem olacaktır. Günümüzde, bilhassa şehirlerde besinin Baudrillard’ın saptadığı gereksinim ve kullanım değerlerinden ayırarak “simgesel mübadele değeri”, “sosyal prestij” ve “yarış hissi” gibi birtakım değerler ile bağdaştırıldığı görülmektedir (Akarçay, 2016). Sosyoloji, sosyal hayatın, bireylerin sosyal davranışlarının, sebep ve sonuçlarının bilimsel yollarla araştırılmasıdır. Sosyoloji, toplumun yapısını araştırarak bireylerin bu yapılarındaki etkileşimlerini inceler (Bahar, 2009). Yemek ve Sosyoloji bir araya getirildiğinde, yemeğin aslında sos-

yoloji ile iç içe olduğu görülmektedir. Yemek, politik bir mevzunun yanında kültür ile doğrudan bağlantılı bir kavramdır. Yemek Sosyolojisi ilk defa 1980'ler sonrasında konuşulacak, incelenecek, üzerine kitapların, makalelerin ve tezlerin yazılabileceği bir disiplin haline gelmiştir. Yemek Sosyolojisinin içinde bulundurduğu kavramlar bu disiplinin geniş bir yelpaze oluşturmaya yol açmıştır. Gıdanın üretiminden, tüketim alışkanlıklarına yani kültürle, küreselleşme ve yerelleşmesine kadar geniş bir yelpazeyle sahiplik etmektedir. Defne Karaosmanoğlu yemeği, sadece bir fiziksel ihtiyaç değil sosyal ve insani bilimlerin ötesini de ilgilendiren disiplinler arası bir bakış olarak açıklamaktadır (Akarçay, 2020). Sosyolojinin alt kavramlarından olan kültür ile yemeği bütün haline getirilip 'yemek kültürü' olarak incelendiğinde ise dünyadaki bütün mutfakların temel sayılacak birtakım özelliklerinden söz edilir. Bunlar yetiştirilen bitkiden, bölgedeki hayvancılıktan, din ve inançların da olduğu kısıtlamalar ile sınırlıdır. Örneğin: Konar göçer yaşam tarzını benimsemiş insanların yemek kültüründe sebzedden çok hayvansal ürünlere yer vermesidir (Kaplan, 2022).

2. GASTRONOMİ VE SOSYOLOJİ İLİŞKİSİ

Bilim sahası olan sosyolojide besin, tüketim uzun zaman boyunca doğrudan incelemeye alınmamıştır. Diğer bilim dallarından olan antropoloji ve tarih alanlarında gıda, beslenme ve tüketim bilimsel bir çalışmaya dahil edilmiştir. Sosyolojik araştırmaların diğer bilim dallarının gerisinde kalmasının sebeplerinden biri toplumsal sorunların daha öncelikli olmasından kaynaklanmıştır. Toplumsal hiyerarşi, tabakalaşma, toplumsal değişim, modernleşme gibi temel problemler gıda, beslenme ve yemek yeme gibi yaşamı etkileyen bir sorunun önüne geçmiştir. Günümüzde yemek yeme, besine olan ihtiyacın karşılanabilirlik düzeyi, sürekli değişime uğrayan ve sürekli benzerlik gösteren yemek yeme kültürleri birçok yönden hayati bir değer taşımaktadır (Akarçay, 2016). Gıdanın üretimindeki süreklilik, gıdanın sağlık açısından tehlike yaratmaması, gıdaya erişilebilirlik, beslenme bozukluğu, aç kalma gibi globali kapsayan problemler ilgi odağı haline gelmiştir. Besin ve tüketim sosyolojisi insanların yeme- içme alışkanlıklarına da değinmektedir. Bireylerin neyi, nerede, ne zaman ve nasıl yediği merak uyandıran konular olmuştur. Bu 4N sorularının cevapları sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik ve felsefi etkenler tarafından incelemeye alınabilmektedir.

Germov ve Williams'a göre besinin üretiminden tüketimine kadar geçen süreçte şekillenebilecek çalışmalar "toplumsal iştah" (social appetite) kavramı dahilinde ele alınabilmektedir. Günümüzde tüketimin önemli konularından olan besin üretimi değişik boyutlara ulaşmıştır. Besin üretimindeki teknolojinin kullanımı insanlık tarihinin en yoğun kullanım aracı haline gelmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan biyoteknolojik uygulamaların

besinde yarattığı etki gıdanın yapısını ve içeriğini değiştirmektedir. Gelişen teknoloji ile insanlık tarihinde bu zamana kadar hiç olmayan üretim kapasitesine ulaşılmıştır. Endüstriyel gıda üretiminin insan sağlığı üzerindeki etkisi günümüzde de halen tartışma konusu olarak varlığını sürdürmektedir (Akarçay, 2016). Yemek yeme kimliği idrak etmenin merkezinde yer alır. Besin, insan kimliğinin de merkezindedir. Sebebi, insanın kendisine bırakılan kişisel seçimlerin sosyal, psikolojik, biyolojik kavramları da göze alarak seçtiği gıdalar tarafından inşa edilmesidir. Siparişini vejetaryen bir gıdadan yana kullanmak, turla yemek, moda göre seçilmiş bir kafeye gidip kahve içmek veya standartların üstünde, alışılmışın dışında sunumların olduğu mekanlarda yemek yeme kişinin sosyal statüsünün, grup üyeliğinin veya felsefi inançlarının sosyal bir belirteci olarak kullanılıp yorumlanabilir (Çakır, Şengül ve Parmaksızoğlu, 2020). Yemek sosyolojisi tarihinde Claude Levi- Straus ve Mary Douglas, kültür ve mutfağın bağdaştırıldığı kavram ağlarıyla ilgilenmektedir. Levi Straus ‘Yapısal Antropoloji’ adlı kitabında, dil bilimi ile kültür arasındaki bağın gıda ve yemek yeme alışkanlıkları üzerindeki etkisini antropolojik açıdan incelemiştir. Farklı coğrafyadaki kültürlerin yemek sosyolojisini incelemek, bilgileri sentezlemek tarihsel süreç açısından büyük önem taşımaktadır. Popülerlik kavramının yemeğin verdiği zevk için kullanılması, lezzetin sosyal olarak yapılandırılmış boyutlarını ise Bourdieu tarafından yapılan normatif uygulamalardır. Yeme davranışı ve sosyal davranışları bir araya getirip incelemesini Bourdieu yapmıştır. Zevk ve lezzet kelimelerinin popülerliği kentsoylu sınıfına ait kuralların anılmasında öncü kabul edilir. Douglas ise mutfak sanatının detaylı niteliklere sahip olmasını kültürel ve sosyal koşullarla ilişkilendirmiştir (Çakır, Şengül ve Parmaksızoğlu, 2020). Gastronomi, sanatı ve kültürü içinde harmanlamış bir daldır. Westering, kültür mirasının gastronomiye ait bir parçası olduğundan söz eder. Yemeklerin hazırlanışından sunumuna kadar olan farklılıkların kültürler arası değişimden kaynaklı olduğu bariz ortadadır. Gastronominin güzel sanatlar içerisinde değerlendirilmesinin sebeplerinden birisi yemeğin, tabaktan masanın üzerindeki sofraya kadar her şeyle uyum halinde olmasını gerektirdiğindendir. Hegarty ve O’Mahony gıdanın sanat ve kültürle yani toplumlar arasında değişiklik gösteren sosyoloji bilim dalıyla ilişkili olduğunu belirtmektedir (Üzümcü, 2018).

2.1. Gastro-Endişe

Ortam, barış, insani haklar ve benzeri toplumsal hareketliliklerden beslenen gastro¹ güncel sosyal faaliyetler, tüketim ilişkilerinin çevreye, insanların sağlığına karşı negatif etkilerine bakış açısı kazandırarak çözüm önerileri sunar. Toplumsal hareketler yardımıyla hangi gıdanın nasıl ve

¹ Gastro: Fiziksel bir gereksinim olan beslenmeye yönelik üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerini içerir.

nerede tüketildiğine dair farkındalık arttıkça insanların beslenmeye yönelik bakış açıları da değişimler görülmektedir. Çevrimiçi ve çevrimdışı medyada konuyla ilgili haberleşme arttıkça tüketime yönelik duyulan kaygı günden güne çoğalmaktadır. Topluluk resmen anomik² yadırgamada bulunmaktadır. Claudia Fischler beslenmeye yönelik davranışlardaki karışıklıklardan rahatsız olmuş şüpheci şeyleri ve kuralsızlıkları yani yabancılaşmayı gastro-anomi şeklinde isimlendirmiştir. Gastro-anomi sosyal bir hissin kavramsallaşmasına sebebiyet vermiştir. Bahsedilen sosyal his kavramına “Gastro-Endişe” denilmektedir. Gastro-endişenin artmasına karşılık toplum yerel ve küresel olarak çözümler üretmeye başlamışlardır. Örnek olarak: Ayaküstü tüketim alışkanlığının popülerleşerek evrenselleşmesi insanları geleneksel beslenme alışkanlıklarından arındırmış ve sonucunda konuyla ilgili evrenselleşme karşıtı karşı kültürlerin ortaya çıkışına sebep olmuştur (Kanık, 2018).

2.2. Toplumsal Kimlik ve Yemek

Bireylerin neyi yiyip yemeyeceğini seçmeleri onların kim olduğunu tanımlamaktadır. Kaybolmaya başlamış veya tozlanmış kitap raflarındaki yemek reçetelerini biriktirmek onları geleceğe aktarmak toplumsal kimliğin hareketlerine örnektir. Yemeğin insanlar üzerindeki yeri onun kültür formunu almasına neden olmuştur. Toplumsal statü kavramı, bireylerin hayat tarzları ve değerleriyle biçimlenip belirtilir. Aynı sosyal saygınlığa sahip insanların kendilerinde benimsedikleri yaşam stilleri bireyleri bir araya getirir (Kanık, 2018). Örneğin: Lüks restoranlarda yemek yiyen insanların günlük hayattaki yaşam stilleri de birbirleriyle benzer ve kesiştiği noktalar mevcuttur. Yemek yeme alışkanlığı aile, birey ve toplumun sosyo-ekonomik açıdan pozisyonlarına göre değişim gösterir. Bireyin ekonomik açıdan özgürlüğü, tüketimindeki sınırlandırmada en önemli etkenlerdendir. Sosyal sınıfın farklılık göstermesi bireylerin hangi gıdaları ne sıklıkla tükettiğine dair rapor çıkartabilir. Aynı zamanda sosyal statü içerisinde, yemeklerin pişirme teknikleri, ürünün nasıl servis edildiği de yer almaktadır. Aynı sosyal sınıf içerisinde yer alan bireylerin de uyması gereken kuralların olduğu dikkate alınması gereken bir gerçektir. Bireyler aynı sosyal statüde olmalarına rağmen mutfaklarındaki yönetim sisteminden sunumlarında kullanılan tabak çanağa kadar farklılık gösterebilir.

Fakirler için ekmek bütün toplumsal tabakalarda bir gıda ürünü olmuştur. Yunanlılar için arpa, Romalılar da ise buğday ekmeğin ham maddesidir. Türklerde ise yoksulluk “yiyecek bir somun ekmeği bile yok.” ifadesiyle yorumlanmaktadır. Eski zamanların Türk toplumunda sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı fırınlardan ekmek satın almak alışılmış bir durum değildi, insanlar ekmeklerini evlerinde köy ekmeği veya yufkaya

2 Anomi: Sosyal farkındalığın azalmasına ve şiddetin artmasına sebep olan çatışmalar. Sosyoloji kuramı.

benzer şekilde kendileri üretmekteydi. Günümüz Türk toplumunda ise bu durum eskiye özlem veya daha sağlıklı gıdayı tüketme olarak adlandırılır, toplumsal statüsü yüksek bireyler, yufka ve köy ekmeğine yönelmiştir ve hatta restoranlarda misafirlere beyaz ekmek yerine yufka ve köy ekmeği servisi gerçekleştirildiği durumlar gözlenmiştir. Ayrıca Türk toplumunda ekmek kutsal değer taşımaktadır. Ekmek üzerinden yeminler edilmekte veya ekmek yere düştüğünde yerden kaldırılıp öpülerek tekrar yerine konmaktadır (Beşirli, 2010).

2.3. Toplumsal Hareketler ve Yemek

Marion Nestle 2009 senesinde kaleme aldığı yazıda, işçi gününde gerçekleşen bireyler arasındaki büyük etkileşimden söz eder. Gastronomi bağlamında gerçekleşen yemekle ilgili etkinliklerden bahseden Nestle, yemekle ilgili organizasyonların dağınıklığından ve o zamana kadarki bütün yemek organizasyonlarının asıl toplanma amacının sağlık ve çevre iyileştirmesi merkezli olduğunu söyler. Gastro, toplumsal hareketleri kitlelere yarken sosyal platformu etkin bir yöntemle kullanır (Kanık, 2018).

Tablo 1: Marion Nestle'nin Yemeğe Yönelik Sosyal Hareketleri Bölümlendirmesi

Üretim	Tüketim	Hem Üretimi Hem De Tüketimi Hedefleyen Hareketler
İyi temiz ve adil gıda hareketleri	Çocuklara ve yiyeceklere dair pazarlama karşıtı hareketler	Gıda güvenliği toplulukları hareketi
Slow food hareketi	Okul yemek programları düzeltilmesine yönelik hareketler	Daha iyi çiftçilik hareketleri
Çiftçilik ve hayvan refahı hareketi	Trans yağlar veya yüksek früktozlu mısır şurubuna karşı hareketler	
Organim yemek hareketi	Kalori etiketleme hareketi	
Yerel beslenme hareketi		
Güvenli yemek hareketi		
Hayvanlar için iyi yemek hareketi		

Kaynak: Nestle, 2009

2.4. Din ve Gastronomi

Din ve beslenme arasındaki bağ globaldir. Hinduizm hayvansal gıdaları içeren, Cainizm tüm canlıları dahil eden tam perhizinden tek tanrılı dinlerin gıdalara olan yasaklarına, Museviliğin dini kurallara göre beslen-

me biçimine veya İslam inanınışının domuz yasağına kadar birden çok besin kısıtlaması yapmaktadır. Hristiyanlık inanışı besinlerle dini ilişkiler kurmaktadır: yağ, şarap ve ekmek ayinsel gıdalardır. Hristiyanlık ve gastronomi arasındaki bağ karışık ve çelişkilidir (Vitaux, 2019). Obur olmanın mahkûm edilmeye gidişi gibi kısıtlayıcı davranışların yanı sıra karşıt olarak hoşgörölü bir tavır da söz konusu olabilmektedir. Büyük perhiz yasakları, kendi sınırlarını sürekli daraltma eğiliminde bulunmuştur. Ortaçağ'da gastronomiyi ileriye götüren keşifler olmuştur. Hristiyanların ve Yahudilerin belirli günlerde et ve yağ gibi ürünleri tüketmeden tuttıkları oruca ve katı kuralcı görüntölere rağmen, reform olmuştur. Reform kısıtlayıcı perhizlere karşı sofrayı göz ardı etmemiştir. Klasik dönemde ise papazların sofraları sadelikten uzak, gösterişli sofralardır. İleri döneme gelindiğinde boğaza düşkünölük Hristiyanların yasak ve öğütleri kapsamında çıkmıştır fakat İslam dininde etkisini ve önemini hala korumaktadır. Ramazan ayında tutulan oruç boğaza düşkünölüğü kısıtlamada en iyi örnektir (Vitaux, 2019).

2.5. Tıp ve Gastronomi

Tıp ve gastronomi birbirleriyle çatışan bahsedildiği üzere antinomik kavramının birleştiği iki sözcüktür. Tıp, gastronominin aşırıya kaçan şekillenmesini mahkûm ederek gastronominin süregelen normlarına karşı rejimi başrolde tutmaktadır. Rejim olgusu, skolastik düşüncenin başlangıcından bu yana varlığını sürdürmüştür. Tıp bilimindeki rejim, davranış bozukluğu gösteren dört (kan, safra, lenf ve sinir) türe göre oluşmuştur. Viyana Katerdralin'deki Matyas Corvinus kürsüsünde bahsi geçen dört türün heykeller üzerinde arketipleri bir arada yer almaktadır. Tarih boyunca sayılamayan birçok rejim belirlenmiştir, örnek olarak, Dr. Fagon'un 14. Louis'ye uygunluğunu bildirdiği rejimler. Gıdalarda glisemik ağırlık ve glisemik indeksi düşük şeker kavramları diyabet rejiminin alışımlı kavramlarını tekrardan sorgulatmıştır. Sorgulama sonucunda ekmek ve mercimek gibi gıdaların saygınlıkları yeniden kazandırılmıştır böylelikle ekmek ve mercimek gibi gıdalar glisemik indeksi fazla olan şekere nazaran tercih edilir duruma gelmiştir. İleri tarihe gidildiğinde tıp ve gastronomi arasındaki çatışmalar, yapılan araştırmalar neticesinde ittifakla son bulmuştur. Fast-food beslenmenin, yağlı ve daha tuzlu gıdalara yoğunluğu arttırması, sağlığı olumsuz etkilemesi gerekçesiyle birçok araştırmannın neticesinde aslında sağlıklı ürünleri yemenin belli bir fedakârlık gerektirdiği kanıtlanmıştır. Örneğin: İyi bir yemek elde etmek için, yemeğin hazırlanış şekli, kullanılan pişirim yöntemleri ve gıdalar arasındaki uyum, göz önünde tutulmaktadır (Vitaux).

Sonuç olarak, sağlıklı beslenmenin bilincinde olan bireyler, ürünlerin tüketimini yaparken besinlerin yararı yönünden yüksek potansiyeline göre seçim yapmaktadırlar. Örneğin: Yağ oranı yüksek, mevsimi gelmemiş

sebze ve meyveler, zararlı kolesterol içeren paketli ürünlerin tercihi yerine tüketiciler, daha az yağlı, mevsiminde sebze ve meyve, HDL kolesterolu yüksek (yararlı kolesterol) besinleri tercih etmektedirler (Veuphuteh, 2018).

2.6. Siyaset ve Gastronomi

Eski zamanlardan bu yana yemek bir gösteriş hareketi olmaktadır. Asillerin ve taht sahiplerinin saray sofralarında yemek yeme, törenlere karşılık gelecek düzeydeydi. Özellikle de kutlamalar, düğünler ve diplomasi çerçevesinde dikkat çeken olaylarda yemeklerin ve içeceklerin dağıtımını asillerin birinci elden yapması kraliyetteki ihtişamın göstergesi olmaktadır. Gastronominin önem kazandığı konumlar, büyük şehirler ve özellikle krallıkların başkentleri olmuştur. Yemeklerin kurulduğu sofralar, yönetim ve etkileme şekilleri haline gelmiştir. XIV. Louis'nin dahi sofrada adabına yön vermeyi amaçlaması sarayın karmaşık yemek kurulumu, sofrada bireylerin oturacakları yerlerin belirlenmesi, yemek servisinin Fransız yöntemiyle masanın merkezine koyulmasındaki lüks, yemeklerin görüntüsünü ve zarıflığını ortaya çıkarmıştır (Vitaux, 2019).

Yemek gücü temsil eder. Tüm bireyler ve hatta tüm canlılar yaşamlarını sürdürebilmek için enerji içeren besine ihtiyaç duyar, bu nedenle de yemeğin bir güç simgesi olduğunu belirtmek yadsınamaz bir gerçektir. İnsanların, güç olarak nitelendirilen besine sahip olması, onları daha güçlü yapar. Gücün sahibi olmak ve onu kontrol edebilmek bireylere üstünlük sağlar. Gıdalar geniş çaplı etkiye sahiptirler, siyaset ve gastronominin bir araya geldiği nokta burada yer alır. Arkaik milletin kalkındığı süreçten beri, siyaset içeren meşruiyet, Arkaik'in halkını doyurma gücüne bağlıdır. Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen bir toplumun, geliştirilmiş tarım ve mamul ekimine geçişi büyük ölçüde siyasi etki yaratmıştır. Böylelikle BM'nin hayallerinden olan Binyıl Kalkınma Hedeflerine kadar ki sürede gastronomi ve politika ayrılmaz ikili olmuştur. Toprak ile gıda, ulusların ve politikanın doğasına kuvvetle bağlıdır. Nietzsche, Locke, Hobbes gibi politikayla ilgilenen düşünürler, birey ve toprak arasındaki bağın öneminden bahsetmişlerdir (Çelik, 2019). Sonuç olarak besin, fiziksel ihtiyaçların yanı sıra devletin kalkınabilmesi, gelişmişliği ve satın alma gücünü etkileyen en önemli unsurlardandır.

3. GELENEKSELDEN POSTMODERN TOPLUMA YEMEK SİSTEMİNİN GELİŞİMİ

Toplumların yemek sistemindeki gelişim sürecini ele almadan önce toplum kavramının neyi ifade ettiğine değinmek konunun içeriğini kavramada yardımcı olacaktır. Toplum, bir insanın yaşam süresinden daha uzun, sürekliliği kendine bağlı olan, birden çok temel çıkarı inşa etmek için bir araya gelen bireylerden oluşan, belirli bir toprak üzerinde fiziksel yere sa-

hip olan, ortaklaşa kullanılan bir kültürün gerçeği barındıran ilişkilerinin tümünü kapsar (Gültekin, 2019).

3.1. Geleneksel Toplum

İlk çağlarda insan, yaşamını sürdürebilmek için besin tüketimi yapmaktadır. Ateşin henüz keşfedilmediği devirde insanlar eti daha kolay çiğneyebilmek için bir süre beklettikten sonra tükettikleri bilinmektedir. Primitif toplumlarda insanlar besini sadece hayatta kalabilmek için tüketirken ateşin keşfi ile insanların beslenme biçimlerinde değişiklik olmuştur. İnsanlar ateşin keşfiyle doğaya hakîm oldukları sürece girmişlerdir. Isınmanın ve karanlığın çaresi bulunmuş olmakla birlikte çiğ tüketilen gıdalar pişirilmeye başlanmış ve daha da tat alınabilecek hale getirilmiştir. Pişirilen ürünlerde son tüketim tarihinin süresi daha uzun olduğu gözlemlenmiştir. Gıdanın temin edilmesi aşamasında ise “avcılık ve toplayıcılık” olarak adlandırılan hayvanları avlama ve bitkileri toplama bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için bir kaynak olmuştur. Geleneksel yani ilkel olarak adlandırılacak toplumlarda doğaya hakîm olmanın kısıtlılığı söz konusu iken insanlar hayvanlarını otlatmak için “konar- göçer” yaşam stiline sürekliliği olan bir ihtiyaç duymuşlardır. “konar-göçer” yaşamdan “yerleşik hayata” geçildiğinde ise dönem neolitik çağa tekabül etmektedir, kırsal ve kentsel toplumların günümüz halini alabilmesi neolitik çağ döneminde temellerini atmıştır. Yerleşik hayatın beraberinde getirdiği tarımsal üretim ile birlikte geleneksel toplumun ilk adımları atılmıştır. Geleneksel toplum tiplemesinde üretimin temelini tarım ve hayvancılık kapsar. Geleneksel toplum, adında da geçtiği üzere geleneklere bağlı olan bir toplumdur bu toplumda erkeğin sözü geçmektedir. Erkeğin söz sahibi olduğu bu toplumda, kadın ve erkek arasında beslenme açısından farklılıklar göz ardı edilemez. Erkekler ev ekonomisini ve hayvancılığı sorumluluk aldıkları için kırmızı et tüketiminin onlara daha faydalı olduğu savunulmaktadır (Gültekin, 2019). Sonuç olarak geleneksel toplumda bireysellikten çok aile kavramının öne çıktığı beslenme süreçlerinde dair insanların bir arada olduğu bir süreç izlenmektedir.

3.2. Modern Toplum

Geleneksel toplumdan modern topluma geçişin ilk adımı sanayileşme ile yani “Sanayi Devrimi” ile 18. Yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Sanayide ilk devrim, buhar makinasının icadı daha sonrasında ise içten patlamalı motorların icadı ile başlamıştır. Sanayi devriminin gelişmesiyle ekonomiyi kaldıran olgu tarım olmaktan çıkmıştır ve sanayileşmeye yerini vermiştir. Geleneksel toplum kültürünün birçok değeri eskide kalmış, akrabalar arasındaki ilişkiler modern toplumda kuvvetini yitirmeye başlamış ve bir sofraya etrafında oturulup topluca yenilen yemekler yerini bireyselleşmiş bırakmıştır. Modern toplum içerisindeki tüketim alışkanlıkları de-ği-

şiklik göstermiştir. Bireylerin öğün saatleri, eğlence saatleri, uyku saatleri monotonlaşmış ve bireyler de sanayileşmeyle birlikte makinelere benze-mişlerdir. Sanayi devriminin gıda ürünlerindeki endüstriyel değişimleri-yle ayaküstü yeme yani “fast-food” beslenme biçimi ortaya çıkmıştır. Modern topluma girişle birlikte besinlerin korunmasından tüketimine kadara bir-çok yöntemde değişiklik olmuştur ve bu değişimler sayesinde globalleşme kavramı ön planda yer almaya başlamıştır. Globalleşme kavramının tanımı kısaca, bir ülkedeki hizmetin ve sermayenin artış göstermesiyle yurt dışına uzanan karşılıklı bağımlılığın oluşması durumudur. Sanayileşme ile birlik-te gıdalar üzerindeki küreselleşme de etkisini göstermektedir. “Pizza, bur-ger ve makarnalar evrensel nitelik taşıyan ürünlerdir.” (Gültekin, 2019). Modern topluma geçiş ile birlikte pişirme tekniklerinden saklamaya ve hatta sunuma kadar modernize edilmiş sistemler yeniliğe öncülük etmiştir, el emeğinin geride kaldığı, makineleşme sayesinde iş gücünün hafiflediği bir dönem geleneksel toplumun sona ermesiyle kendini göstermiştir.

3.3. Post Modern Toplum

Sanayileşmenin ortaya çıkmasıyla birlikte geleneksel toplum gö-re-nekleri devamlılığını sürdürememiş, modern toplumun gelişimiyle birlik-te globalleşme ortaya çıkmıştır. Postmodernizm ile birlikte ise yaşamak için beslenmenin ötesine gidilmiş bireyler artık lüks olmanın peşine düş-müşlerdir. Postmodernizm kavramının 20. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktığı bilinmektedir. Beslenme yönünden incelendiğinde postmodern top-lumu modern toplumdan ayıran özellikler arasında öğünlerin artık belir-li saat dilimlerinde değil dağınık bir şekilde tüketildiği gözlemlenmiştir. Postmodern topluma girildiğinde sabit mesai saatleri yerini esnek çalışma saatleri almıştır. Daha öncelerde sofraların insanlarla birleştiği durumlar artık tamamen yerini bireysel beslenmeye bırakmıştır (Gültekin, 2019). Sonuç olarak, restoranlar, fast-food zincirleri ve hazır yemekler gibi ye-mek servisi seçenekleri, insanların evde yemek pişirme zorunluluğunu or-tadan kaldırarak yemek kültüründe değişikliklere sebep olmuştur. Bununla birlikte, yemek kültürü değişirken, insanlar için yemek yeme deneyimi de değişmiştir. Yemek, artık sadece bir besin kaynağı olarak değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı ifadesi, sosyal statü göstergesi ve kültürel bir sembol olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

4. DIŞARIDA YEMEK YEME

Dışarıda yemek yeme, modern toplum sürecinden postmodernizme geçişle birlikte globalleşmenin getirdiği bir olgudur. Dışarıda yemek ye-menin Avrupa’nın batısında ortaya çıktığı bilinmektedir. Sanayi devrimi-nin getirilerinden olan iş seyahatleri, tatiller bireyleri keyfi ve mecburi olarak dışarıda yemeye yöneltmiştir. Bireyler yemek hazırlamaya vakit bulamadıklarından kısa sürede karın doyurmanın yöntemlerini ‘dışarıda

yemek yeme' olgusu ile gerçekleştirmişlerdir. Bireyleri dışarıda beslenmeye yönelten birçok unsur vardır bunlar; statü, kolaylık ve eğlence olarak sıralandırılabilir (Gültekin, 2019).

Tablo 2: *Dışarıda Yemek Yemenin Amaçları ve Boyutları*

Dışarıda Yemek Yemenin Amacı	Boyut
Açlığı giderme	Fizyolojik
Yenilik arayışı	Psikolojik
Eğlence	Psikolojik/Sosyal
Mutluluk	Psikolojik
Ruh halinde iyileşme	Psikolojik
Haz	Psikolojik
Kolaylık	Ekonomik
Zaman tasarruf	Ekonomik
Sosyal etkileşim	Sosyal
Aile/Arkadaşlarla birlikte olma	Sosyal
Statü	Sosyal
Prestij	Sosyal

Kaynak: Gültekin, 2019

Dışarıda beslenmenin amaçlarından olan açlığı giderme, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki fizyolojiyi kapsamaktadır. Yemek yeme bir haz, mutluluk ve eğlence aktivitesi olmasıyla birlikte sosyal statü ve prestij kavramlarını da içinde barındırmaktadır. Tüm bu boyutlarıyla birlikte dışarıda yemek yeme sağlıklı beslenmenin de önünü açmıştır. Bireyler dışarıda neyi yediğine, ürünün nasıl hazırlandığına tanık olmamak birlikte sağlıklı beslenmeye kısmen razı olmaktadır (Gültekin, 2019). Ev ortamında gıdanın steril bir şekilde hazırlanması bireyin içindeki endişeleri yok edebilirken dışarıda yenilen yemek insanları şüpheye düşürebilmektedir.

5. YİYECEKLERİ TOPLUMSAL CİNSİYETLENDİRMEK

Yiyecekleri toplumsal cinsiyetlendirme, ürünlerin belirli cinsiyetlere veya toplumsal cinsiyet normlarına uygun olup olmadığına dair toplumsal bir beklenti veya inancı ifade etmesidir. Bu tür cinsiyetlendirmeler genellikle, yiyeceklerin tüketimini, üretimini ve sunumunu etkilemektedir. Toplamlar üzerinde dişillik ve erillik kavramları kadınlara ve erkeklere atfedilmiş kavramlardır. Dünya üzerindeki birçok kültürde bu kavramlar yiyecekler üzerinde de etkili olmuştur (Beşirli, 2021). Geleneksel toplum kültüründe yiyeceklerin kadınlara ve erkeklere göre ayrılmasından daha önceki bölümlerde bahsedilmiştir, ilk çağlarda erkeklerin avcılık-toplayıcı-

cılık ile besin kaynaklarını elde etmesinden dolayı erkeklerin gücü temsil eden kırmızı eti tüketmesi, kadınların ise erkeklere oranla daha hafif gıdalarla beslenmesinden örnekler verilebilmektedir. Besinlere verilen isimlerin bazılarında da toplumsal cinsiyetlendirme söz konusudur. Yiyeceklerin isimler almasında yiyeceğin yapılışı, içinde barındırdığı hammaddeler ve yiyeceğin fiziki formu etkilidir (Beşirli, 2021). Gıdaların, bireyler üzerindeki yaşlara göre şekillenmesi de söz konusudur. Bazı gıdaları çocuk yaş-takiler tüketirken bazı gıdaları yaşlıların sadece tüketebiliyor olması bu duruma örnektir. Örneğin; Hamburger ve makarna dendiğinde 7-16 yaş arası çocuk grubu akla gelirken kelle-paça çorba dendiğinde ise orta yaş ve üstü bireyler akla gelmektedir.

Yiyeceklere verilen isimlerin, bireyler üzerindeki etkileri de anketlerle test edilmiştir. Bireyler yemeklerin isimlerini, onlara ne çağrıştırdıklarıyla duygu ve düşünce bağlamında ölçümlemişlerdir (Tarhan, vd. 2021).

6. SOSYOLOJİ TEORİLERİNDE YEMEĞE YAKLAŞIMLAR

Sosyolojinin teorilerine bakıldığında yemekle veya tüketim ile ilgili doğrudan yaklaşımlara denk gelmek zor bir durumdur. Fakat toplumsal değişiklik ve bu değişikliklerin ortaya çıkardığı durumlar incelendiğinde yemek ve tüketim ile ilişkili kuramsal nitelikte açıklamalar yapmak sosyoloji ve antropoloji bilimleri ele alındığında mümkündür (Beşirli, 2021). Beslenmenin sistematikleşmesiyle ilgili Mennel, Murcott ve Van Otterloo besin ve besini tüketme üzerine şematik bir çalışma yapmış ve sosyoloji teorileri ile bu başlıkları üç sınıfa ayırmışlardır.

6.1 İşlevselci Yaklaşım (İşlevselcilik)

İnsan yapısını oluşturan organizma içerisindeki sistem nasıl ki bir bütün halinde çalışıyor ve bireyi yaşama bağlıyorsa işlevselcilik de insanları bir arada tutarak toplum kavramının yapısını oluşturmaktadır (Gültekin, 2019). İşlevselci yaklaşım bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu toplumun birbirlerine karşı olan bağımlılığını ve bu toplumdaki bireylerin farklı birimlerde yer aldığını ifade etmektedir. Bu yaklaşımda birimleri aile, akraba, cinsiyet sınıflarına göre ayırmak mümkündür. Sosyologlar toplumu, antropologlar ise kültürü bir bütün veya toplum sistemi olarak görmektedirler, bu durum işlevselci yaklaşımın temelini oluşturmaktadır (Beşirli, 2021). Toplumu bir arada tutmak için kuralların ve kültürel değerlerin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Toplum sisteminin ölçülmesinde, işlevselciler üç temel unsur üzerinde durmaktadırlar:

- Sistemi oluşturan öğelerin birbirine bağlantılı ve birbiriyle ilişkili olması,
- Toplum sisteminin dengeli olması,

- Sistemin işlevsel tanımıyla uyumlu olabilmesi için tekrardan organize olmasıdır.

Antropologların üzerinde durduğu kültürel değerlere önem verme işlevselci yaklaşımın en önemli ikinci özelliği olmaktadır. İşlevselcilik, toplumun birlik ve beraberliğine, birbirleriyle paylaştıkları hususlara ağırlık vermektedir (Gültekin, 2019). Kültür, beslenmenin şekillenmesini etkileyerek yemek yeme üzerinde çok önemli bir role sahiptir. Aynı ülke içerisinde farklı bölgelerde dahil yeme kültüründe değişimler görülmektedir. Dini açıdan bakıldığında normların etkisiyle yemeklerin yapımında, sunumunda kültürel değişikliklere rastlamak olasıdır. Yemek yeme birçok toplumsal etkinliğe ön ayak olmaktadır. Bireyler duygu değişimlerinde yemeğin işlevselliğine başvurmaktadırlar. Örneğin; stresli dönemlerde çikolatanın mutluluk vermesi, bireyin kendi başarısını yemek ile ödüllendirmesi vb. Bireylerin temel gereksinimlerinin her biri kültürel bir sisteme karşılık gelmektedir, Malinowski temel gereksinimlerin kültür sistemindeki karşılığını bir tablo ile sıralamıştır (Gültekin, 2019).

Tablo 3: Temel Gereksinimlerin Kültürel Sistemdeki Karşılığı

Temel Gereksinim	Kültür Sistemindeki Karşılığı
Metabolizma	Beslenme Sistemi
Üreme	Akrabalık
Bedensel Rahatlık	Konut
Güvenlik	Koruma
Hareket	Faaliyetler
Büyüme	Eğitim
Sağlık	Hijyen

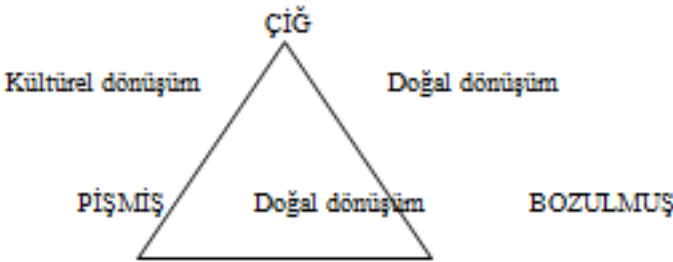
Kaynak: Aman, 2012.

Temel gereksinimlere her kültürde bir karşılık vardır. Bu karşılıklar ismen aynı niteliği taşısa da anlamsal olarak farklı boyutlara denk gelebilmektedir (Aman, 2012).

6.2 Yapısalci Yaklaşım (Yapısalcılık)

Yapısalcılık kavramını tanımlamadan önce bu kavramın köküne inip yapı kelimesinin neleri ifade ettiğini açıklamak yapısalci yaklaşımı detaylandırırken anlam örgüsündeki tikanıklara engel olacaktır. Yapı, canlı veya cansız bir organizmanın bütün halidir, birden çok parçanın bir araya getirilerek oluşturduğu bütüne yapı denir. Sosyolojik bağlamda incelendi-

ğinde ise toplum veya kurum içerisindeki alt sistemlerin birbirleriyle olan karmaşık ilişkisini ifade etmektedir. Yapısal bir değeri inceleyebilmek için, o yapıyı oluşturan alt sistemlerin birbirleriyle olan ilişkileri, kültürel kimlikleri ve normlarının bulunması gerektiği bilinmelidir (Nar, 2014). Yapısalcı yaklaşım işlevselci yaklaşıma göre farklılık göstermektedir, işlevselcilik birbiriyle bağlantılı olan sistemleri kuramsallaştırmayı amaçlarken yapısalcılık yaklaşımı ise bu yüzeysel amacın da ötesine de giderek köklü yapılara yönelmektedir. Levi Strauss'un, bireylerin derin akıl yapısı ile bireylerin toplum yapısı arasındaki bağlantısını işlediği çalışması yapısalcı yaklaşımın ana fikrini beyan etmektedir. Levi'nin yemekle yapısalcılığı bir araya getirdiği ve en bilinen analizlerinden olan yemek pişirme üzerine dönüşümlerin incelenmesi, “çiğ ve pişmiş gıda arasındaki farkı, doğa ve kültür arasındaki ayrım ile ilişkilendirmeyi insan düşüncesinin evrensel bir niteliği olarak öne sürdüğü düşünülünce, yemek pişirme etkinliğinin son derece önemli olarak görüldüğün söyleyebiliriz.” ifadesi ile tanımlanmaktadır. Levi, pişirilen gıdanın kültüre özgü bir ürün olduğunu çiğ gıdanın ise doğal bir dönüşümün ürünü olduğunu söylemiştir (Gültekin, 2019). Levi Strauss'un gıdaya olan yapısalcı yaklaşımını çiğ, çürük ve pişmiş olarak ifade ettiği bir gıda üçgeni oluşturmak mümkündür (Beşirli, 2021).

Şekil 4: Mutfak Üçgeni

Üçgenin üzerinde bulunan çiğ bölüm kültürel dönüşümün etkisiyle beraber pişmiş besin halini almaktadır. Pişmiş ve Çiğ besin ise doğal dönüşümlerin etkisiyle kendiliğinden bozulmuş ürün haline gelmektedir. Levi, bir gıdanın pişme aşamasına gelmeden önce geçirdiği kültürel etkileşimlerden, toplumlar arasındaki bağdan etkilendiğini söylemektedir. Nasıl ki toplumlar iletişim kurabilmek için dile ihtiyaç duyuyor ve dilin olmadığı bir toplumun var olması mümkün olmuyor, yemeği kültürel dönüşümler ile şekillendiremeyen bir toplumun olmasının da mümkün olmadığını söylemek mutfak üçgeninin Levi Steauss'a göre tanımını anlatmaktadır (Gültekin, 2019).

6.3. Gelişimsel Yaklaşım

İşlevsel ve yapısal yaklaşımlarda olduğu gibi kuramsal bir bakış açısı bulabilmek gelişimsel yaklaşımda mümkün değildir. Gelişimsel yaklaşım “genel nitelikler ve zihni faaliyetler” ile ilgilenmektedir. Genel nitelik, toplum ilişkisindeki örüntülerin ya da çağdaş kültürel biçimleri anlama çabasındaki dikkate alınması gereken her denemenin ilk olarak bu unsurların geçmişteki biçimleriyle aralarındaki ilişkiyi hesaplamaktadır. Toplumsal değişimin yönünden, toplumların geçirdiği aşamalar gelişimsel yaklaşım içerisinde değerlendirilebilmektedir. Bu aşamalar kapsamında değişim gören olgulardan birincisi de gıdadır. Yemek yeme alışkanlıklarından sofrada adabına kadar olan bütün aşamalar gelişimsel yaklaşımın içerisinde yer almaktadır (Gültekin, 2019). Sonuç olarak, gelişimsel yaklaşım, yemek kültürünü sadece bir zaman diliminde ele almaz, aynı zamanda yemek kültürünün tarih boyunca nasıl evrimleştiğini ve değiştiğini incelemektedir. Bu yaklaşım, yemek kültürünü toplumsal ve kültürel bir olgu olarak ele alır ve yemeklerin tarihsel, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik bağlamlarını da analiz etmektedir.

7. AMAÇ

“Gastronominin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazılmasındaki amaç, yemek kültürünün insan toplumlarındaki sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarını anlamak, yemekle ilgili davranışlar, ritüeller, semboller ve anlamların ötesinde yemek kültürüne dair bir derinlemesine anlayışa sahip olmaktır. Yemek kültürünün insan toplumlarında oynadığı rolü anlamaya, toplumsal yapıların ve sosyal ilişkilerin yemek kültürüne olan etkilerini incelemeye, yemekle ilgili duygusal ve psikolojik faktörleri analiz etmeye ve yemek kültürünün toplumda nasıl yayıldığını ve değiştiğini anlamaya yöneliktir. Yemek sosyolojisi araştırmaları yemek üretimi, dağıtımı ve tüketimi gibi ekonomik süreçleri de ele alarak, toplumların yemek kültürlerinin ekonomik boyutlarını ve yemek endüstrisinin işleyişini anlamaya yardımcı olmaktadır. Yemek kültürüne dair birçok farklı açıdan incelemeler yaparak toplumun yeme-içme davranışlarına, yemek kültürünün oluşumuna ve işleyişine dair kapsamlı bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

8. YÖNTEM

“Gastronominin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi” başlıklı çalışmada, derleme yöntemi kullanılmıştır. Literatür taraması yapılarak yemek sosyolojisi alanında yazılmış olan ulusal ve uluslararası makalelerden, dergilerden, kitaplardan, lisans/yüksek lisans tezlerinden ve internet sitelerinden bilgiler ayrıntılı bir şekilde araştırılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda gastronomi ve sosyoloji arasındaki kuvvetli ilişki dikkate alınmıştır. Son zamanların trend konusu haline gelen yemek ve sosyoloji ilişkisi bağla-

mında geniş çaplı bilgilere erişilmiştir. Yapılan araştırmalarda yemek ve sosyolojinin alt başlıklarına literatür taraması yapılarak ulaşılmıştır.

9. BULGULAR

Tablo 4: *Yemek Sosyolojisi Alanına Yönelik Literatür Taraması*

Soyadı, Yılı	Çalışmanın Amacı	Çalışmanın Sonucu	Türü
Bahar, 2009	Sosyoloji kavramının anlamı ve sosyolojinin neleri temel aldığına incelenmesi, sosyolojinin hangi bilim dalları ile koordineli olarak iş yürüttüğünü incelemiştir.	Yemek sosyolojisini tanımlamadan önce sosyolojinin ne anlamlar ifade ettiğini anlatmaktadır.	Kitap
Aman, 2012	Kültür öğelerini ve sosyal yapıların incelenmesi, toplumların ritüellerini, ekonomisi ve toplumsal diğer unsurlarını anlatmayı amaçlamıştır.	Yemek ile bağdaştırarak, yemek sosyolojisinin toplumsal kültür ile nasıl birliktelik kurduğunu anlatmaktadır.	Akademik Makale
Nar, 2014	Levi Strauss'un Sosyoloji alanında irdelediği yapısalcılık kavramının tanımını anlatmayı amaçlamıştır.	Sonuç olarak irdelenen kavramların besinlerle ilişkileri de göz önüne almaktadır.	Derleme
Akarçay, 2016	Orta sınıfın yeme içme alışkanlıklarının nasıl şekillendiğini ve sosyal etkileşimlerle nasıl ilişkili olduğunu ortaya koymaktır. Yeme içme tercihleri, restoranlara gitme alışkanlıkları, fast food tüketimi gibi unsurların toplumsal dinamiklerle nasıl etkileşim içinde olduğu ve sınıfsal aidiyetin bu alışkanlıklara nasıl yansıdığı incelenmektedir.	Bireylerin restorana gitme veya evde yemek pişirme alışkanlıklarının toplumsal statü ile ilişkili olduğunu savunmaktadır.	Kitap

Akarçay, 2016	Yemek yeme, gıda, beslenmenin ehemmiyeti ve sosyoloji arasındaki yadsınamaz bağın önemini anlatmayı amaçlamıştır.	Gıdanın fiziki ihtiyaçlar dışında önemli bir yere sahip olduğunu savunmaktadır.	Kitap
Üzümcü, 2018	Çalışmanın amacı, Türkiye’de Likya bölgesini ziyaret eden turistlerin gastronomi kültürüne olan ilgi ve tutumlarını, yiyecek içecekler hakkındaki görüşlerini ve işletmeler ile bu işletmelerde çalışan personel hakkındaki düşüncelerini öğrenmektir.	Likya bölgesini ziyaret eden turistlerin, tutumlarını analiz eden bir tez olarak sonuçlanmaktadır.	Yüksek Lisans Tezi
Kanık, 2018	Gastronomi alanındaki toplumsal hareketlerin incelenmesi, bireylerin yaşam tarzları oluştururken büründükleri gastro-endişelerin neler olduğunu anlatmayı amaçlamaktadır.	Bireylerin toplumsal birlikteliğinden gastro-endişelerle nasıl ve ne şekilde bağlantılı olduğunu sonuçlandırmaktadır.	Kitap
Veuphuteh, 2018	Fast-food restoranlarını tercih eden müşterilerin fast-food gıda kalitesi algıları, sağlık bilinci ve fiyat duyarlılığını incelemek; bu değişkenlerin satın alma niyetine etkisini araştırmaktır. Ayrıca, bu değişkenler bağlamda Türkiye ve Kanada’da yaşayan tüketiciler açısından farklılık olup olmadığı da ele alınmaktadır.	Türkiye ve Kanada ülkelerinin fast-food tüketimi açısından karşılaştırmasının yapıldığı bir araştırma olmaktadır.	Yüksek Lisans Tezi
Çelik, 2019	Gıda güvenliği konusundaki politikaların ve yabancı tarım yatırımlarının etkisini incelemektir. Gıda güvenliği politikalarının nasıl şekillendiğini ve dış yatırımların bu politikalara nasıl etki ettiğini araştırmaktadır.	Gıdaların güvenliğini dış yatırımların da etkilediğini açıkladığı bir araştırmadır.	Yüksek Lisans Tezi

Gültekin, 2019	Toplumda değişime uğrayan birçok olgu gibi yemeğin de değişimini ve bu değişimle beraber öğrencilerin beslenme düzenlerine etkisini tespit etmektir. Öğrenciler gerek yemek hazırlama koşullarından gerekse zamanın kısıtlı olmasından dolayı hazır yemeğe yönelen gruplardan en göze çarpanlar arasındadır.	Bireylerin beslenme düzenleri üzerindeki değişimleri incelemektedir.	Yüksek Lisans Tezi
Vitoux, 2019	Gastronomi konusunda bilgi ve deneyimlerini paylaşmak, okuyuculara yemek kültürü, yemek pişirme teknikleri, malzemelerin kullanımı ve mutfak sanatıyla ilgili bilgiler sunmaktır. Gastronomi, yemek pişirme sanatı ve yemek kültürü ile ilgilenen birçok kişiye ilham vermek ve onlara rehberlik etmek amacıyla yazılmaktadır.	Sosyoloji ile gastronomiyi incelediği başlıklar altında gastronominin din, politika ile ilişkisinden bahsetmektedir.	Kitap
Altınar ve Özdemir, 2019	Gastronomiye ilişkin temel kavramları açıklamak, gastronomi turizminin önemini vurgulamak, turizm sektöründe gastronomiye odaklanmanın potansiyel faydalarını değerlendirmek ve bu alanda gelecekteki gelişmeleri tartışmak amacıyla yazılmaktadır.	Gastronomi turizminin önemi, bu alana odaklanmanın potansiyel faydalarını konu almaktadır.	Akademik Makale
Akarçay, 2020	Yemeğin sosyolojik boyutlarını ve daha geniş bir perspektiften yemek kültürünü araştırmak ve anlamak için bir inceleme yapmaktır. Makale, yemek deneyiminin toplumsal ve kültürel bağlamlarını irdelemeyi ve yemeğin sosyal, ekonomik, siyasi ve kimlik oluşumunda oynadığı rolü anlamayı amaçlamaktadır.	Bu makalede yemeğin sosyal, ekonomik, siyasi bir kimliğe büründüğü vurgulanmaktadır.	Dergiden Makale

Çakır, Şengül, ve Parmaksızoğlu, 2020	Sinema ve gastronomi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Makalede, sinema filmlerindeki yemek sahnelerinin sosyolojik boyutu ele alınmaktadır. Yazarlar, yemeklerin sinema filmlerindeki görsel temsillerinin sosyal, kültürel ve toplumsal bağlamlarını araştırmak amacıyla bu makaleyi kaleme almaktadır.	Sinema filmlerindeki yemek sahnelerinin sosyolojik boyutu ele alınmaktadır.	Akademik Makale
Beşirli, 2021	Yemek kültürü ve sosyoloji disiplinleri arasındaki ilişkiyi incelemek ve bu konuda bir derinlik kazandırmayı amaçlamıştır. Beşirli, yemeklerin toplumlar üzerindeki etkilerini ve sosyal ilişkilerle olan bağlantılarını ele alarak, yemeklerin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik boyutlarını anlamamıza yardımcı olmayı hedeflemektedir.	Yemek ve kültürü, toplumsal cinsiyetlendirmeleri, teorik olarak (yapısalcılık ve işlevselcilik) yemek ve beslenmeyi incelediği daha sonrasında Türk kültüründe yemekten bahsettiği bir kitap olmaktadır. Hayati Beşirli'nin kaleme aldığı kitapta yemek sosyolojisi derinlemesine incelenmektedir.	Kitap
Tarhan, Özkök ve Korkmaz, 2021	Yiyeceklerin isimlendirilmesinde cinsiyetlendirmenin nasıl algılandığını ve bu algılamaların toplum üzerindeki etkilerini incelemektir. Yiyeceklerin isimlerinin cinsiyetlendirilmesinin dilin toplumsal cinsiyet normlarını yansıttığı ve bu normların bireylerin algılamalarını, düşüncelerini ve davranışlarını etkilediği vurgulanmaktadır.	Yemek isimlendirmede, bir kültürün cinsiyet normlarının yansıtıldığı görülmektedir.	Akademik Makale

Kanik, 2022	Diyarbakır ilini ziyaret eden yerli turistlerinin deneyimleyeceği gastronomi etkinliklerine (yemek yeme, festivaller, mutfak müzeleri, yemek pişirme kursları vb.) katıldığında akış düzeylerini, deneyimlere katılma niyetlerini ve bu niyetlerini etkileyen faktörleri ortaya koymak amaçlanmıştır.	Turistlerin deneyimlerinin ne gibi dönütlerle sonuçlandığını açıklamaktadır.	Yüksek Lisans Tezi
Ed.Erdem, Kızılcıoğlu, 2022	Gastronomi ve sosyoloji disiplinlerini bir araya getirerek, yiyecek kültürünün sosyal, kültürel ve toplumsal bağlamlarını analiz etmektir. Bu inceleme, yiyeceklerin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini, sınıf, cinsiyet, etnisite, ulusal kimlik gibi sosyal faktörlerle ilişkisini ve toplumsal değişimlerle birlikte yiyecek kültüründe meydana gelen dönüşümleri anlamaya yönelik bir çalışmadır.	Sosyolojik bağlamda sınıf farklılıkları, cinsiyet, etnisite gibi kavramların gastronomi ile ilişkileri incelenmektedir.	Kitap
Akkaya, 2022	Bireylerin seyahat motivasyonlarını etkileyen gastronomik unsurları incelemektir. Özellikle, araştırma Ege Bölgesi'nde gerçekleştirilmiştir. Seyahat eden bireylerin neden gastronomik deneyimleri göz önünde bulundurdıkları ve bu deneyimlerin seyahat motivasyonlarını nasıl etkilediği konusuna odaklanılmaktadır.	Turistlerin özellikle neden gastronomik deneyimler elde etmek istediği ve bunların seyahat motivasyonlarını nasıl etkilediği araştırılmaktadır.	Yüksek Lisans Tezi
Kaplan, 2022	Sosyal medyada yer alan gastronomik unsurların, restoranlardan hizmet satın alan müşterilerin çeşitlilik arama niyetlerini ve işletmelere yönelik sadakatlerini etkileyip etkilemediğini belirlemektir.	Sosyo-kültürel bağlamda bu sadakatların nasıl bağdaştırıldığı incelenmektedir.	Yüksek Lisans Tezi

Beşirli, 2022	Yemek, kültür ve kimlik arasındaki bağlantının nasıl yollardan bir araya geldiğini örneklerle anlatmayı amaçlamıştır. Yemek yemenin sadece fiziki bir ihtiyaç olmadığını anlatmakla yazısına başlamıştır.	Yemeğin bir toplumun kültürü altında nasıl değişimlere uğradığı isimlendirmeye bağlamında hangi kimliklere büründüğü incelenmektedir.	Akademik Makale
---------------	---	---	-----------------

Yemek sosyolojisi, yemek ve toplum arasındaki ilişkileri inceleyen bir disiplindir. Yemek sosyolojisiyle ilgili çalışmaların kökenleri, sosyoloji disiplininin gelişimiyle paralel olarak 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Ancak, yemek sosyolojisi disiplininin tam anlamıyla literatüre girişi 20. yüzyılın ortalarına denk gelir. Bu dönemde yemek kültürü, sosyal sınıf, kimlik ve toplumsal değişim gibi konular üzerinde daha fazla araştırma yapılmaya başlanmıştır. Özellikle Fransız sosyolog Jean-Louis Flandrin ve Norbert Elias, yemek sosyolojisi alanında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Yemek sosyolojisi, 20. yüzyılın sonlarından itibaren daha fazla akademik ilgi görmeye başlamış ve bugün multidisipliner bir alan haline gelmiştir. Bu alanda birçok sosyolog, antropolog, tarihçi ve gıda bilimci çalışmalar yapmaktadır.

SONUÇ

Yemek sosyolojisi, yemeklerin toplum üzerindeki etkisini inceleyen ve bu etkileşimi sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerle ilişkilendiren bir disiplindir. Yemek, sadece fizyolojik bir ihtiyaç değil, aynı zamanda bir kültürel ifade, sosyal bir etkileşim ve ekonomik bir güç kaynağıdır. Son yıllarda yapılan araştırmalar ve çalışmalar, yemek sosyolojisi alanında önemli sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Yemekler, bireylerin kimliklerinin bir parçasıdır ve toplumsal aidiyetin bir ifadesi olarak kullanılmaktadır. Bir toplumun yemek kültürü, o toplumun değerlerini, normlarını ve inançlarını yansıtmaktadır. Örneğin, bir toplumda et tüketimi çok yaygınrsa, bu toplumda et tüketiminin sembolik anlamı ve sosyal değeri yüksektir. Bunun yanı sıra, yemekler aracılığıyla bireyler ve gruplar arasında sosyal bağlar kurulur ve ilişkiler güçlenmektedir. Örneğin, ailelerin bir araya gelerek yemek yemesi, bir araya gelme ve paylaşma deneyimini artırmaktadır. Yemekler aynı zamanda sosyo-ekonomik bir güç kaynağıdır. Gıda üretimi, dağıtımı ve tüketimi, bir ekonomik sistemin temel unsurlarından biri olmaktadır. Tarım, gıda işleme endüstrisi, restoranlar ve marketler gibi sektörler, ekonomik büyümeyi ve istihdamı destekleyen önemli alanlardır. Yemeklerin küresel pazarlarda ticareti, uluslararası ilişkileri etkileyen bir faktördür. Örneğin, bir ülkenin yemek kültürünün başka bir ülkede popüler olması, turizm ve ticaret akışlarını etkileyebilmektedir. Sonuç olarak, yemek sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar, yemeklerin

toplumlar üzerindeki etkisini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yemeklerin kültürel ifade, sosyal etkileşim ve ekonomik güç olduğunu göstermektedir. Bu disiplin, yemeklerin toplumsal dinamikleri, kimlik oluşumu, grup ilişkileri ve ekonomik yapı üzerindeki etkilerini incelemektedir. Yemek sosyolojisi, kültürel çeşitlilik, beslenme eşitsizlikleri, sürdürülebilirlik gibi önemli konuların anlaşılmasına ve toplumsal değişimi yönlendiren bir araç olmasına katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akarçay, E. (2016). *Beslencenin sosyolojisi-orta sınıfın yeme içme ve eğlence örüntüleri*. Eskişehir: Siyasal Kitabevi.
- Akarçay, E. (2016). *Gastronomi ve sosyoloji ilişkisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Akarçay, E. (2020). Yemeğin Sosyolojisi ve Dahası. *Betonart/ Beton, Mimarlık ve Tasarım*, 64,10-11.
- Akkaya, Z. (2022). *Bireylerin seyahat motivasyonlarını etkileyen gastronomik unsurlar: ege bölgesi örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı üniversitesi. İstanbul.
- Aman, F. (2012). Bronislaw Malinowski'nin kültür teorisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 130-142.
- Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji, Temel Kavramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Usak Yayınları.
- Beşirli, H. (2021). *Yemek Sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Beşirli, H. (2022). Yemek, kültür ve kimlik. *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 87, s.163-164).
- Çelik, O. (2019). *Politics of food security: foreign agro investments*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe University. Ankara.
- Dülger A., & Özdemir, G. (2019). Gastronomi kavramları ve gastronomi turizmi üzerine bir inceleme. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 2-14.
- Gültekin, H. (2019). *Yemek sosyolojisi bağlamında üniversite öğrencilerinin yemek yeme alışkanlıklarının değerlendirilmesi: cumhuriyet üniversitesi örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Kanık, İ. (2018). *Gastro endişe*. İstanbul. Alfa Yayınları.
- Kanık, E. (2022). *Gastronomik akış deneyiminin yeni gastronomik deneyim niyetine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi. Mardin.
- Kaplan, A. M. (2022). *Sosyal medyadaki gastronomik unsurların çeşitlilik arama niyeti ve restoran marka sadakati üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Van.
- Kızılcıoğlu, G. (2022). *Gastronomi ve sosyoloji araştırmaları üzerine sistematik bir inceleme*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Nar, M. Ş. (2014). Yapısalcılık kavramına antropolojik bir yaklaşım: Levi-Strauss ve yapısalcılık. *DergiPark Akademik*, 27, 31.
- Tarhan, N., Özkök, F. & Korkmaz, M. (2021). Cinsiyetlendirilmiş yiyecek adları-

na ilişkin bakış açısının değerlendirilmesi. *Journal Of Tourism And Gastronomy Studies*, 9 (4), 2990-2995.

Uçkan Ç., Şengül M., Parmaksızoğlu, E. (2020). Sinema perdesinde gastronomi görüntüsü: yemeğin sosyolojik yansımaları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 3150-3174.

Üzümcü, O. O. (2018). *Gastronomi kültürü ve gastronomi turizmi açısından Likya bölgesini ziyaret eden turistler üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi. Gaziantep.

Veuphuteh, F. M. (2018). *Gıda kalitesi, sağlık bilinci ve fiyat duyarlılığının, fast-food satın alma niyetine etkisi: türkiye ve kanada'daki tüketicilerin karşılaştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Ankara.

Vitau, J. (2019), *Gastronomi*. Ankara: Dost Yayınları.

BÖLÜM 10

ATASÖZLERİNDE EBEVEYNLİĞİN TEMSİLİ ÜZERİNE İLETİŞİMSEL BİR DEĞERLENDİRME

Yelda Özlem KÖLGELİER¹

¹ Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İletişim Fakültesi-Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, yelda.kolgelier@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5927-1636

GİRİŞ

Uzun yıllar süren gözlemlere dayanan, nesilden nesile aktararak var olan, halk tarafından kabul gören, yargı bildiren, öğüt veren, söyleyeni belli olmayan, kısa/özlü/özgün nitelik taşıyan ve tüm bu özellikleri itibariyle kültürlerin bitmez tükenmez hazineleri olarak adlandırılan atasözleri her toplumun söz varlığında önemli ölçüde yer almaktadır. Nükteli söz öbekleri olan atasözleri toplumların gündelik hayatlarında yıllar boyu gözlemlenen/gözlemlenebilecek kişilerarası ilişkilerin, karakter ile bütünleşen/bütünleşebilecek kişisel tutum ve davranışların, deneyimlenen/deneyimlenecek olayların ve durumların saptamaları olarak ait oldukları toplumdan izler taşımakta ve onlar hakkında önemli ipuçları içermektedir (Gülpınar, 2016, s. Vi, 1,2; İmamova, 2010, s. 290-298). Bir başka ifadeyle atasözleri; ait oldukları toplumların kültürel normlarını/değerlerini, geleneklerini/göreneklerini, hayat tecrübelerini, yaşam felsefelerini, inançlarını aynalayan ve kullandıkları dilin zenginliğini gösteren nitelikli/özellikli söz kalıplarıdır (Aslan, 2020, s. 1044; Babatürk, 2022, s. 197).

Atasözleri, geniş halk kitlelerinin asırlar boyu yaşadıkları deneyimlerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğdukları için milletin ortak düşünüş, inanış ve tutumlarının duyurucusu olarak bir yandan ait olduğu toplumun geleneklerinin-göreneklerinin, örflerinin-adetlerinin ve düşünce yapısının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olurken diğer yandan da kişileri yaşadıkları olaylara hangi açıdan bakmaları ve neyi nasıl düşünmeleri gerektiği konusunda bilgilendiren, uyarıcı ve yönlendiren hükümleri barındırmaktadır (Aksoy 1984: 199; Yıldız Erol, 2019, s. 102). Türk halkı için atasözlerinin inandırıcılığı yüksek olan atasözlerinin sunduğu öğütler, uyarılar ve yönlendirmeler en az kutsal sözler kadar değer görmektedir. Söz konusu değer, atasözlerinde temsil edilen pek çok konunun araştırılmasına ve bu temsilin gerçek hayattaki yansımalarına ilişkin öngörüler ortaya konulmasına neden olmaktadır. Toplumsallaşma süreci, gündelik yaşam, davranış kalıpları, karakter özellikleri, akrabalık ve aile bağları, iletişim ve ilişkiler atasözlerindeki temsilleri itibariyle çalışılan konuları oluşturmaktadır.

Duygu, düşünce, bilgi ya da tutumların semboller vasıtasıyla diğerleriyle paylaşılmasını ifade eden iletişim süreci, kişilerarası ilişkileri düzenleyen önemli bir öge olarak günlük hayatımızın merkezinde yer almaktadır. Söz konusu merkezi rolü gereği, iletişim süreçlerimizin niteliği kişilerarası ilişkilerimizin kalitesini belirlemektedir. Bu bağlamda kişilerin, duygu ve düşüncelerinin farkındalığını yaşayarak kendilerini ifade edebildiği ve etkileşimde bulunduğu kişinin duygularına/düşüncelerine göre davranışlarını ayarlayabildiği ölçüde sosyal hayatlarında başarıyı yakaladığını söylemek mümkündür (Tagay vd, 2018, s. 105). Yani insanların sosyal hayatta başarılı olabilmelerinin sırrı, kendilerini etkili iletişim becerileriyle donat-

tabilmelerinde gizlidir. Bahsi geçen donanım, onların sosyal becerilerini geliştirebilmelerini, ilgilendikleri konulara daha rahat odaklanabilmelerini, çevrelerindeki fırsatları iyi değerlendirebilmelerini ve çevreye uyum süreçlerini kaliteli hale getirebilmelerini desteklemektedir (Voltan Acar, 2019, s. 132). İletişim becerilerinin anlam kazandığı başlıca iletişim türlerinden biri de kuşkusuz kişilerarası iletişimidir.

İnsanlar toplumsal hayatın akışı içinde akla gelen her yolu kullanarak başkalarına mesajlar iletmektedir ve bu mesajların çoğu kişilerarası iletişim kapsamında değerlendirilmektedir (Taşdemir, 2017, s. 9). Kişilerarası iletişim, yaşamın vazgeçilmezi olarak insanın toplumsal bir varlık olmasından öte aynı zamanda kendini fark etmesi ve ifade etmesi, dış dünyayı keşfetmesi, anlamlı ilişkiler kurabilmesi, davranışlarını yerine/zamanına göre düzenleyebilmesi ve problemlerini çözümleyebilmesi için gereklidir (Temel Eğinli, 2019, s. 1). Yazın dilinde kişilerarası iletişim “ilişki kuran iki veya daha fazla insan arasında kurulan iletişim” ya da “özünde en az iki kişi veya daha fazla kişi tarafından anlamların paylaşıldığı, aracısız gerçekleşen, kişilerarası ilişkilerin doğası gereği karşılıklı ilginin, samimiyetin, şeffaflığın ön plana çıktığı bir iletişim biçimi” olarak tanımlanmaktadır (Devito, 2010, s. 1; Gürüz ve Temel Eğinli, 2011, s. 50- 51). Bu özellikleriyle toplumsal hayatın merkezinde yer alan kişilerarası iletişimin, kişinin yaşamını devam ettirebilmesi için en az fiziksel ihtiyaçları kadar hayati olduğu bilinmektedir. Çünkü kişilerarası iletişim, kişinin kendisini kavraması ve diğer insanlarla etkileşim kurabilmesi için olmazsa olmaz bir eylemdir. Dolayısıyla kişilerarası iletişimden yoksun olan/mahrum kalan kişinin fiziksel sağlamlığının ve psikolojik sağlığının tehdit altında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Temel Eğinli ve Yavuz, 2020, s. 29). Kişilerarası iletişim becerilerinin ilk tohumları, bebeğin dünyaya gelmesiyle atılmaktadır. Bu bakımdan bebeklik ve çocukluk dönemindeki aile içi ilişkiler/etkileşimler hayatın ileri dönemlerinde kurulacak başarılı kişilerarası iletişim kurma ve sürdürme becerisinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Tagay vd, 2018, s. 105). Kişilerarası ilişkilerin düzenlenmesini toplumsal, siyasal ve bölgesel grupların oluşmasını sağlayan ve düzenleyen bir akrabalık bağı olarak aile ise, psikolojik anlamda insanlara kendilerini rahat ve birbirine yakın hissettikleri etkileşimi yoğun bir ortam sunmaktadır (Taşdemir, 2017, s. 31-32). Türk milleti için toplumun en temel yapı taşı olan aile ortamının, kişilerarası iletişimin niteliğini ve seyirini derinden etkilediği bilinmektedir (Babatürk, 2022, s. 207; İmamoğlu, 2009, s. 96).

Aile, toplumun temel taşıdır ve sosyal bir varlık olan insanın oluşturduğu en küçük oluşumdur (Aytekin, 2020, s. 165). Genel kabul görmüş tanımıyla ise aile; “bir grup kişinin birbirine kan bağı ya da evlilik bağı ile bağlanmasıyla oluşturulan toplumsal bir birim”dir. Ancak zaman içinde bu

tanımlama geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Günümüz koşullarında ailenin oluşması için aranan “kan bağı” ve “yasal sözleşme dâhilinde bir arada bulunma” önemini kaybetmiş onun yerine “aynı evi paylaşma” ile “psikolojik bağlar kurma” unsurları değer kazanmıştır. Ancak ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın toplum içinde ailenin pek çok iletişim işlevini yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Duygusal açıdan destek sağlamak/aile içindeki duygusallığı yönetmek, kişilik ve kimlik kazanımı/yönlendirmesi sağlamak, kültürel değerleri öğretmek, sınırları çizerek değişimlere karşı uyum sağlamak, günlük rutinleri sürdürmek/ihtiyaçları karşılamak işlevlerin başlıcalarıdır. Bu işlevler vasıtasıyla aile, kişilerin beraber yaşamasının yanında aynı zamanda fiziksel, psikolojik ve sosyal tüm ihtiyaçlarının karşılandığı duygusal ve davranışsal boyutların baskın olarak hissedildiği bir açık bir sistemi oluşturmaktadır (Temel Eğinli, s.138; Caputo, 1994, s. 238-240). Sözü edilen ihtiyaçların başında iletişim gelmektedir. İletişim, toplumsal hayatta olduğu gibi aile içinde de aile bireylerinin (anne-baba/ebeveyn ve çocuklar) günlük olayların ve konuların konuşulmasına/paylaşılmasına vesile olan ve söz konusu sistemin işleyişinde rol oynayan dinamik bir güçtür (Kurt, 2007, s. 1).

Aile içi iletişim, Türk toplumunun temel kuşaklararası iletişim (farklı yaş grupları arasındaki iletişim) kaynağı olarak da görülebilir (Gökdağ, 2016, s. s. 244). Kuşaklararası iletişimin en önemli araçlarından biri de kuşkusuz nesilden nesile aktarıla aktarıla günümüze gelen sözlü kültür ürünleridir. Atasözlerinin sözlü kültür ürünleri arasında yaygın bir kullanımını olduğu bilinmektedir. Aile bireyleri aile içinde nasıl iletişim kuracaklarını ve davranışsal olarak nelere dikkat edeceklerini, rollerine uygun kişisel özelliklerin neler olacağını okuyarak yazarak, eğitimini alarak ve akademik olarak donanım kazanarak değil büyüklerinden duyarak, gö-rerek, gözlemleyerek ve öğrendiklerini deneyimleyip aldıkları sonuçlara göre karşılaştırmalar yapıp değerlendirerek tayin etmektedir. Kısacası kitaplara göre değil atalarından duyduklarına/gördüklerine göre aile içi ilişkilerini düzenlemek Türk toplumu için genele yayılan bir tavidir. Bu noktadan hareketle çalışma kapsamında toplumun en küçük birimi olan aile içinde ebeveynliğin (anneliğin-babalığın/anne-baba olma durumunun) atasözlerinde nasıl sunulduğuna/temsili edildiğine odaklanılmıştır. Böylece Türk atasözlerinde ebeveynliğin çerçevesinin ne olduğu, hangi özellikler ile idealize edildiği ve Türk toplumunun anne-baba olmaya ilişkin hangi öğütler ile yönlendirildiği sorularına cevap aranmıştır. Kuşkusuz bu cevaplar Türk ailesinde ebeveynlerin; atasözlerinin gönderimlerinden yola çıkarak anneliği ve babalığı nasıl üstleneceklerine/üstlenmeyeceklerine ilişkin hangi bilgilendirmeler, öğütler ve uyarılar ile karşılandıklarını ortaya koymuştur.

AİLE İÇİ İLETİŞİMDE EBEYENLİK VE ATASÖZLERİNDE TEMSİLİ

Toplumsal hayatta tüm insanlar, aile birliği içinde yaşamlarını sürdürmelerine rağmen parçası oldukları ailenin kuruluş biçimi ve yapısal özellikleri kimi zaman toplumdan topluma, kimi zaman da aynı toplumun içinde zamandan zamana, bölgeden bölgeye ve sınıftan sınıfa farklılıklar gösterebilmektedir. Her ne kadar farklı özelliklere sahip olsalar da aile bireyleri arasında kurulan ilişki, kişilerarası iletişimin kapsamında yer almaktadır. Aile bireyleri dendiğinde ise ilk akla gelen taraflar "ebeveynler" olarak tarif edilen "anne ve baba" ile çocukları olmaktadır. Aile içinde anne-baba ve çocukları arasında kurulan sağlıklı iletişim, çocukların sağlıklı bir kişilik geliştirmesini ve buna bağlı olarak çevrelerindeki insanlarla etkili ve kaliteli iletişim süreçleri kurgulamalarını sağlamaktadır. Ancak anne-baba-çocuk ilişkilerinin hem çocukluk hem de yetişkinlik döneminde çok güçlü olduğu ve tarafları yaşamları boyunca birbirleriyle yakın ilişkilerde bulunmalarının bir getirisi olarak karmaşık duygular içine sürüklediği de bir gerçektir (Kaypakoğlu, 2008, s. 151; Aytekin, 2020, s. 178). Bu yüzden aile bireyleri arasındaki ilişkinin niteliğine ve kalitesine özen gösterilmesi şarttır. Ebeveynler tarafından aile içinde çocuklara yönelik sergilenen tutum ve davranışlar (ana baba tutumu) çocukların diğerleri ile kuracakları iletişime yön vereceği unutulmamalıdır. Zira aile, çocukların sosyal hayata ilişkin ilk sosyal deneyimlerini elde ettikleri yer, ebeveynler ise çocukların ilk öğreticileri ve en uzun süreli öğretmenleridir. Dolayısıyla ebeveynlerin sahip olduğu bireysel özellikler aile içi iletişimin ve etkileşimin önemli unsurlarındandır (Tagay vd., 2018, s. (Tagay vd., 2018, s. 107-109, 119). Üstelik anne-babaların çeşitli konulardaki duyguları, düşünceleri, tutumları ve davranışları çocukların yaşadıkları dünyayı algılayışlarını, değerlendirmelerini ve ebeveynleriyle olan ilişkilerini de derinden etkilemektedir (Hortaçsu, 1997, s. 74). Bu etkinin izlerini atasözlerinde de görmek mümkündür.

Atasözlerinde "iletişim", aile içerisinde sağlıklı birliğin gereği olarak sunulmakta ve bu yüzden aile üyeleri arasında iletişime çok değer verilmiştir. Bu değer bir sonucu olarak Türk atasözlerinde aile üyeleri arasındaki iletişime, etkileşime ve sorunlara ilişkin pek çok konuya yer verilmektedir. İlgili atasözlerinde genellikle otorite, sevgi ve saygının aile içinde bireyleri birbirine bağladığı belirtilmekte ve aile içi ilişkilerin ise sosyal kontrolün özünü teşkil ettiği vurgulanmaktadır (Kurt, 2007, s. 1). Bu çalışmayla ebeveynlerin atasözlerinde üstlendiği roller, çocuklarına karşı sergilediği tavırlar ve açığa çıkan duygular üzerinden yorumlamalar yapılmaya çalışılmıştır. Araştırma tasarımı detaylarına aşağıda yer verilmektedir:

ARAŞTIRMA TASARIMI

A. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Atasözlerinin toplumların düşünce ve duygu dünyasına ilişkin önemli ipuçları sunduğu varsayımından yola çıkılarak araştırmada; Türk atasözlerinde ebeveynliğin (anne ve babalığın) nasıl temsil edildiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yazın dilinde Türk kültürünün sözlü iletişim hazinesi olarak anlaşılandırılan atasözleriyle idealize edilen Türk ailesinde ebeveyne biçilen rolü olumlu/olumsuz özellikleriyle gözler önüne seren ve iletişimsel bir perspektif ile değerlendiren sınırlı sayıda çalışma olması araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

B. Materyal ve Yöntem

Araştırmanın yöntemi “içerik çözümlemesi” olarak belirlenmiştir. İçerik çözümlemesi, kaydedilmiş bir iletişim biçiminin (her türlü yazılı metin ya da yazıyla aktarılmış sözel anlatım, televizyon programı, reklam vb. görsel öğeler vb.) önceden oluşturulmuş kategoriler çerçevesinde sistematik olarak değerlendirilmesi esasına dayanan bir araştırma tekniği olarak bilinmektedir (Gül ve Nizam, 2021, s. Ö182; Geray, 2006, s. 147). Araştırma kapsamında; veri toplama yöntemi olarak ikincil kaynaklar üzerinden kayıt ve belge incelemeyi ifade eden belgesel tarama kullanılmış ve verilere Türk Dil Kurumu-TDK’nın resmi web sayfasında yer alan “Türk Atasözleri ve Deyimler E-Sözlüğü”nden ulaşılmıştır (Karasar, 2005, s. 183). Araştırmanın evreni, TDK’nın kurumsal web sayfasında yer verdiği “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”nde yer verilen bütün atasözleri olarak belirlenmiştir. Örneklem grubu ise; ebeveynliğe göndermede bulunan Türk atasözlerinden oluşturulmuştur. Bu doğrultuda kelime/anlam temelinde ebeveyn (anne ve baba) kelimeleri kullanılarak gerçekleştirilen tarama ile başlatılan araştırma, kelimelerin (anne-baba) gerçek anlamıyla ebeveynliğe gönderimde bulunduğu tespit edilen 45 atasözünün derlenmesi ile devam etmiştir. Son kertede derlenen atasözleri önceden belirlenen kategoriler doğrultusunda iletişimsel bir perspektif ile değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Atasözü sınıflandırmalarında kaynaktan kaynağa farklılıklar gözlenmesine bağlı olarak atasözü tam sayısının bilinmemesi nedeniyle amaçlı örneklem başvurulması, örneklem grubunun oluşturulmasında ve araştırma sonuçlarının sadece örneklem dâhilindeki atasözleri için geçerli olması/genellenememesi araştırmanın temel sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

C. Bulgular

1. Ebeveynliğe Gönderimde Bulunan Atasözlerine İlişkin Genel Bilgiler ve Anlamları

Türkçenin söz varlığını oluşturan yegâne öğelerden olan, uzun dene-

melerden/gözlemlerden yola çıkılarak söylendiği ve nesilden nesile aktararak halka mal olduğu bilinen ve yargı içeren/öğüt veren nitelikleriyle göz dolduran atasözlerinin toplumların sosyal hayatında önemli bir kültür değeri olduğu çok açıktır. Bu değerin kaynağı, atasözlerinin seslendiği kitlelerde yarattığı etki ve yönlendirme gücüdür. Atasözlerindeki “ebeveyn” vurgusunun Türk toplumunun aile içi iletişimde izler bırakacağı ve ilişkilerini düzenleyeceği varsayımı ise araştırmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK)’nın Türkçe sözlüğünde “anne ve baba” olarak anlamlandırılan “ebeveyn” sözcüğü dilimize Arapça’dan geçmiştir (<https://sozluk.gov.tr/>). Pek çok sözlükte de aynı anlam ile temsil edildiği görülmüş ve araştırmada bu anlam esas alınmıştır.

Araştırma sonucunda TDK’nın Atasözü ve Deyimler Sözlüğünde listelenen toplam 2.396 atasözü içinden sadece 45 tanesinde ebeveynliğe (anna babalığa) gönderimde yapıldığı tespit edilmiştir. Bu oranın düşüklüğünü atasözlerindeki taramanın ebevenlik (anne ve baba) olgusunu sadece gerçek anlamıyla gerçekleştirilmesine bağlamak mümkündür. Nitekim yapılan sözlük taramasında atasözlerinde “ebeveyn” sözcüğüne yer verilmemiş olması dikkat çekmiştir. Ebeveynliğin atasözlerindeki temsili “anne” vurgusu “ana” sözcüğünün kullanımı (23 atasözü) ile sağlanmış, anne sözcüğünün eş anlamlıları olan “valide”, “mader”, “nene”, “aba” “kocakarı” kelimelerine ise atasözlerinde hiç rastlanmamıştır. Bununla birlikte kelime anlamı itibarıyla “çocuğu olan erkek, peder” anlamına gelen “baba” sözcüğünün 22 atasözünde ebeveynliğin temsili gerçekleştirildiği görülmüştür. Tablo 1’de bu durum gözler önüne serilmiştir:

Ebeveyn Olarak “Ana” ve “Baba”ya Gönderimde Bulunan Atasözlerinin Listesi (45)			
	Ebeveyn Olarak “Ana”ya Gönderimde Bulunan Atasözleri (23)		Ebeveyn Olarak “Baba”ya Gönderimde Bulunan Atasözleri (22)
1	Ağlarsa anam ağlar, başkası (kalanı) yalan ağlar.	1	Ananın (babamın) öleceğini bilseydim kulağı dolu dariya satardım.
2	Ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz.	2	Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi.
3	Ana ile kız, helva ile koz.	3	Baba (evlat-oğul)ekmeği zından ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği
4	Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar.	4	Baba himmet oğul hizmet.
5	Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış.	5	Baba kırk oğul beslemiş kırk oğul bir babayı beslememiş.
6	Analık fenalık (kara yamalık).	6	Baba koruk (erik) yer, oğlunun dişi kamaşır.
7	Ananın öleceğini bilseydim kulağı dolu dariya satardım.	7	Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana.
8	Ana güzeldi hani yeri? Baban güzel idi hani evi?	8	Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzümlük vermemiş.
9	Ananın bahtı kızına.	9	Baba vergisi görümlük, koca sevgisi dovumluk.
10	Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez (ölmez).	10	Babamın adı <u>Hidir</u> , elimden gelen budur.
11	Anasına bak kızını al, kenarına (kıyısına, tırağına) bak bezini al.	11	Babanın sanatı oğula mirastır.
12	Atı atasıyla, katırı anasıyla.	12	Babasından mal kalan, mertegi içinden bitmiş sanır.
13	Besledik büyüttük danayı, şimdi tanımaz oldu anayı.	13	Babayla oğlanın pabucu bir olunca evde kavga eksik olmaz.
14	Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz.	14	<u>Bag</u> , babadan zeytin dededen kalmalı.
15	Dilsizin dilinden anası anlar.	15	Bir baba dokuz evladı besler, dokuz evlat bir babayı beslemez.
16	Doğan anası olma, doğuran anası ol.	16	<u>İncir</u> babadan zeytin dededen.
17	Kaçanın anası ağlamamış.	17	İyi evlat babayı vezir, kötü evlat rezil eder.
18	Kazanırsan dost kazan, düşmanı ana da doğurur.	18	Karga mandayı babası hayrına <u>bitlemez</u> .
19	Kuşa süt nasip olsa anasından olurdu.	19	Katıra “baban kim?” demişler “dayım at” demiş.
20	Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.	20	Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofra açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.
21	Oğlan babadan öğrenir sofra açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.	21	Sade piriç zerde olmaz, bal gerekir kazana; baba malı tez tükenir evlat gerek kazana.
22	Tevye ana yarısıdır.	22	Saksağan, danayı babası hayrına <u>bitlemez</u> .
23	Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı.		
	TOPLAM 23 Atasözü		TOPLAM 22 Atasözü

Tablo 1: Ebeveyn Olarak “Anne” ve “Baba”ya Gönderimde Bulunan Atasözlerinin Listesi

1.1. Ebeveyn Olarak “Anne”ye Vurgu Yapan Atasözleri

Anne, çocuklarına ilk bakımını veren, dünya ile iletişimlerini destekleyerek çevrelerindeki her şeyi anlamalarına ve anlamlandırmalarına kılavuzluk eden, düşünce sistemlerini ve zihniyetlerini oluşturup biçimlendiren kişidir (Baytar, 2019, s. 216). Bu bakımdan ailenin temeli olan anneyi; toplumsal hayatın en büyük belirleyici, dönüştürücü ve pekiştirici güçlerinden biri olarak görmek mümkündür. Ancak araştırma sonucunda söz konusu gücün atasözlerinde kelime anlamı itibarıyla çok fazla ağırlığı olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında yapılan taramada ebeveyn olarak anneye vurgu yapan 23 atasözüne rastlanmıştır. Atasözlerinin çoğunluğunun “anne-evlat arası ilişkileri düzenleyen atasözleri (16 atasözü) olduğu ve geri kalanının “anne kız arası ilişkileri düzenleyen atasözleri (7 atasözü)”nden oluştuğu dikkat çekmiştir. Bu durum, atasözlerinde anneler üzerinden gerçekleştirilen ebeveynlik temsilinin büyük bir kısmının cinsiyet ayırımına bakılmaksızın (kız çocuk-erkek çocuk) gerçekleştiğini göstermiştir. Anne çocuk ilişkilerinin düzenlenmesinde ayırım yapıldığında

ise atasözlerinde tüm vurgunun aile içi anne-kız ilişkilerine yapıldığı ane-ne-oğul arasındaki ilişkilere yer verilmediği tespit edilmiştir. Sözü edilen atasözleri ve anlamları şöyle özetlenebilir:

1.1.1 Anne-Evlat Arası İlişkileri Düzenleyen Atasözleri ve Anlamları

- **“Ağlarsa anam ağlar, başkası (kalanı) yalan ağlar”/“Ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz”:** Anneler, bizim için kutsal ve değerli varlıklardır. İnsanın bu dünyada annesinden daha yakın bir dostu yoktur ve onun yerini başka hiç kimse alamaz (Çotuksöken, 1981, s. 41; Dolunay, 2010, s. 19; Yıldırım, 2010, s. 33). Çünkü bir insanı derinden seven, onun derdine yürekten üzülen, ona candan bağlı olan yegâne kişi onun annesidir (Aksoy, s. 145; Yurtbaşı, 2012, s. 51). Bu öneme istinaden atalarımız şehirler içinde Bağdat gibi güzel bir yer olmadığı gibi insanlar içinde de bizi annemiz gibi seven ve bize onun kadar candan bağlı olan bir dost yoktur mesajını vermişlerdir (Saraçbaşı ve Minnetoğlu, 2002, s. 62; Toruntay, ty s. 40).
- **“Anamın öleceğini bilseydim kulağı dolu dariya satardım”:** En değerli varlığım olmasına rağmen onun öleceğini bilsem onu çok ucuza satar, küçük de olsa gelir ederek bu durumu kara çevirirdim (Hengirmen, 2007, s. 116).
- **“Ana güzeldi hani yeri? Baban güzel idi hani evi?”:**Dünyada hiçbir şey baki değildir. Bu nedenle hiçbir şeye güvenmemek ve her an her şey olacağının bilinciyle hareket etmek gerekir. Yaşlandıkça güzellik sona erer, zenginlik/malvarlığı gün gelir biter. Dolayısıyla çocuklar hayatlarında güzelliğe ve mal varlığına çok güvenmemeli/ ana babaya bel bağlamamalı onlarla övünmek yerine kendi kazanımlarını elde etmeye çalışmalıdır (Hengirmen, 2007, s. 116; Güriz, 2012, s. 49; <https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/A-01/Atasozu/anaguzel-idi-hani-yeri-baban-zengin-idi-hani-evi/>).
- **“Analık fenalık (kara yamalık)”:**Üvey ana anlamına gelen “analık”, anası ölen ya da çocuğunu babasına bırakıp evini terk eden ananın yerine getirilen ikinci kadına verilen isimdir. Analık, Türk toplumunda kötülük sembolüdür ve aykırı davranışlarıyla “ak giysi üzerine vurulmuş kara yamalık” gibi göze batmaktadır. Çünkü öz ana, evlatlarına canını verecek kadar fedakâr iken, analık can almak isteyecek kadar kötü yürekli olabilmektedir (Aksungur, 2010, s. 132; Saraçbaşı ve Minnetoğlu, 2002,s. 64).

- **“Atı atasıyla, katırı anasıyla”:** Hayatımızdaki iyi veya kötü insanların geçmişteki davranışlarına ve tutumlarına bakılarak nasıl bir karakterde olduklarını anlamak mümkündür. Soylu kişilerden zarar gelmez/korkulmaz, soysuz insanlardan ise çekinilir ve korkulur (<https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/A-01/Atasozu/ati-atasıyla-katiri-anasıyla/>)
- **“Besledik büyüttük danayı, şimdi tanımaz oldu anayı”/“Ya-za çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı”:** Ananın büyüttüğü çocuklar, zamanı gelince nankörlük ederek/hayırsızlık yaparak anayı beğenmeyebilirler (<https://sozluk.gov.tr/>). Hayırsız çocukların bu tavırları ana babalarını öyle zora sokar ki bu durum bazen dayanılamayacak hale gelir (Yurtbaşı, 2012, s. 62).
- **“Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez (ölmez)”:** Kümes hayvanları yavrularını tehlikelerden korumak için kanatlarının altına alırlar ve böylece yavruların üstüne basmış olurlar. Bu eylem, anne şefkatiyle yapıldığı için yavruları incitmez, acıtmaz ve öldürmez (Pala, 2000, s. 23). Benzer şekilde annelerin en yakın dostları olan çocuklarına yaptıkları en kötü eylemler bile (acı söz/dayak vb.) çocuklarını incitmez ve onlara ağır gelmez. Çünkü çocuklar annelerinin bütün bunları kendi iyilikleri için yaptıklarını bilirler (Saraçbaşı ve Minnetoğlu, 2002, s. 64; Köklügiller, 2009, s. 70).
- **“Dilsizin dilinden anası anlar”:** Bir kişinin/malın dilinden ancak sürekli onunla ilgilenen kişi/sahibi anlar. Halden anlayan bu kişiler ilgilendikleri kişilerin hal ve hareketlerine bakarak başkalarının kolay kolay anlayamadığı şeyleri ve istediklerini kolaylıkla bilirler (<https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/D-05/Atasozu/dilsizin-dilinden-anası-anlar/>).
- **“Doğan anası olma, doğuran anası ol”:** Çocuklar annelerinin değerini ancak kendileri de çocuk sahibi olduklarında anlarlar (<https://sozluk.gov.tr/>).
- **“Kaçanın anası ağlamamış”:** Günlük hayatta karşılaşılan sıradan olaylarda karşı konulamayan tehlikelerden kaçmak iyi/kazançlı bir çözüm olabilir (<https://sozluk.gov.tr/>; <https://www.deyimlerimiz.com/kacanın-anasi-aglamamis-atasozu/>). Çünkü tehlikeli olaylardan/kavgadan ve saldırıdan kaçan kimse sadece canını kurtarmakla kalmaz aynı zamanda annesini de -üzücü bir durum olmadığından- üzmemiş/ağlatmamış olur (<https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/K-12/Atasozu/kacanın-anasi-aglamamis-aglamaz/>).

- **“Teyze ana yarısıdır”**: Anneler çocuklarına babadan, kız kardeşlerine ise erkek kardeşlerinden daha yakındırlar. Anne ile teyze birbirlerinin dert ortakları, en yakınlarıdır ve bu durum çocukların büyüyüp gelişmelerine/yetişmelerine yardımcı olan teyzelerini de kendilerine çok yakın hissetmelerine neden olur. Teyzeler de Teyzeler çocuklar için anneleri kadar yakındır (Sertel, 2006, s. 54).
- **“Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası”**: Erkek çocuğu, evlenip ailesini oluşturur oluşturmaz yeni ailesine bağlanarak eski evini unutabilir (Güriz, 2006, s. 88).
- **“Kazanırsan dost kazan, düşmanı ana da doğurur”**: Gündelik hayatta dost edinmek, düşman edinmekten çok daha zordur. Bu nedenle insanların dostları az, düşmanları çoktur. Hatta anneler, çocuklarına düşman kardeşler bile doğurabilirler. Dolayısıyla kişiler; daha fazla dost edinmeye ve dostların değerini iyi bilmeye çalışmalıdır (<https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/K-12/Atasozu/kazanirsan-dost-kazan-dusmanini-anan-da-dogurur/>).
- **“Kuşa süt nasip olsa anasından olurdu”**: Bir şeyden yararlanmaya elverişli yaradılıştan olmayan kişiler ne kadar çabalarlarsa çabalasınlar o şeyden fayda sağlayamazlar (<https://sozluk.gov.tr/>).

1.1.2. Anne-Kız Arası İlişkileri Düzenleyen Atasözleri ve Anlamları

- **“Ana ile kız, helva ile koz”**: Koz, ceviz anlamına gelir. Koz, helvanın en büyük tamamlayıcısı ve tatlandırıcısıdır. Ana ile kız, koz helvasının içindeki ceviz ile helva gibidirler. Annenin ailedeki en yakını kızıdır. Ceviz ile helvanın uyumu gibi onlar da birbirini tamamlarlar ve değer tadarlar. Birbirlerine öyle bir karışmışlardır ki onları birbirinden ayırmak mümkün değildir (<https://sozluk.gov.tr/>; Özdemir, 2006, s. 65).
- **“Oğlan babadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi”**: Toplumda erkeğe ve kadına düşen işleri, erkek çocukları babadan kız çocukları annelerinden öğrenirler (Yurtbaşı, 2012, s. 52).
- **“Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar”/“Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış”**: Her anne çocuklarının hayat koşullarının iyi, geleceklerinin aydınlık, mutlu ve varlıklı olmasını istediği için bu motivasyon ile kızlarına pek çok olanak yaratır. Ancak analar kızlarına her ne kadar varlıklı bir hayat sunsalar da bu onların mutlu olması için yeterli değildir (Özdemir, 2006, s. 65; Işıkoğlu, 2010, s. 80; Çotuksöken, 1981, s. 41). Çünkü ne

olursa olsun kız, mutluluğu kocasında arar. Karı-koca arasında sevgi, uyum ve geçim yok ise ailede mutluluktan söz edilemez. Bu anlamda kız, anasının varsıllığına güvenmemeli ve mutluluğu kocası ile kuracağı ailede aramalıdır (Köklügiller, 2009, s. 69).

- **“Ananın bahtı kızına”:** Anne, yaşantısıyla kızına her zaman örnek olur ve kızını kendi yolundan sürükler. Dolayısıyla anne nasıl bir evlilik yaşarsa kızının evliliği de öyle olur. Böylece kızının bahtı, annesinin bahtına benzemiş olur (<https://sozluk.gov.tr/>; Yurtbaşı, 2012, s. 52).
- **“Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz”:** Bir anneye bir kız çocuğu, bir başa bir göz kadar gereklidir. Çünkü kız çocuk, erkek çocuğunun yapamayacağı pek çok işi yaparak annesine destek olur ve onunla yakın bir bağ kurar. Annelerin çocuklarının kız olmasını daha çok istemeleri bundandır. Ancak kız çocuk yetiştirmek anneler için erkek çocuğu yetiştirmeye göre çok daha yorucu ve zordur. Bu yüzden anneler bir tane kız çocuğuyla yetinmelidirler (<https://www.turkedebiyati.org/atasozlerimizde-kadin-kiz-konusu/>; <https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/B-02/Atasozu/bir-anaya-bir-kiz-bir-kafaya-bir-goz/>).
- **“Anasına bak kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak bezi ni al”:** Kumaşın küçük bir parçasının, söz konusu kumaşın özelliklerini taşıyacağı düşüncesinden yola çıkılarak bu atasözünde “parça ne ise kumaş odur, anne kim ise kız da odur” mesajı verilmektedir (Pala, 2000, s. 23-24). Yani “iyi kumaş, kenarına bakılarak kız evlat ise annesinin incelenmesiyle anlaşılabilir” düşüncesi vurgulanmaktadır (Işıközlü, 2010, s. 80). Kız çocuğun, soyaçekim nedeniyle annenin pek çok huyuna veya özelliğine doğuştan sahip olduğu bilinmektedir. Doğumla gelen (kalıtsal) bu özelliklerin değişmesi ya da değiştirilmesi oldukça zordur. Başka bir deyişle insan ne ise odur ve özelliklerinin çoğunu kendi soyundan gelenlere aktarır (Dolunay, 2010, s. 19; Çotuksöken, 1981, s. 41; Güriz, 2006, s. 87). Kalıtsal özelliklerin yanı sıra aile içinde terbiye ve çocuk yetiştirme işlevini de büyük oranda anne üstlenmektedir. Özellikle kız çocuklarının öğrendikleri, bildikleri ve sahip oldukları çoğu görgü, bilgi ve hüneri annelerinden aldıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle bir kız çocuğunun özelliklerini öğrenmek isteyenler annesini tanımakla işe başlayabilirler ya da annesini değerlendirerek kızının karakteri konusunda tahmin yürütebilirler. Bir kumaşın küçük bir parçası da o kumaşın özelliklerini taşır. Özetle, kumaşa göre parça ne ise anneye göre de kız çocuğu odur (Özdemir, 2006, s. 65; Yıldırım, 2010, s. 33; Pala, 2000, s. 23-24).

1.2. Ebeveyn Olarak “Baba”ya Vurgu Yapan Atasözleri

Araştırma kapsamında yapılan taramada ebeveyn olarak baba vurgu yapan 22 atasözüne rastlanmıştır. Ebeveyn olarak “baba”nın aile içi iletişimini ve davranışsal özelliklerini ortaya koyan atasözlerine bakıldığında; “baba-evlat arası ilişkileri düzenleyen atasözleri (13 atasözü)”, “baba-oğul arası ilişkileri düzenleyen atasözleri (8 atasözü)” ve “baba-kız arası ilişkileri düzenleyen atasözleri (1 atasözü)” olmak üzere üç grup atasözünün varlığı dikkat çekmektedir. Söz konusu grupları ve kapsadıkları atasözlerinin anlamlarını şöyle özetlemek mümkündür:

1.2.1. Baba-Evlat Arası İlişkileri Düzenleyen Atasözleri ve Anlamları

- **“Babamın öleceğini bilseydim kulağı dolu dariya satardım”:** İnsan, en değerli malının karşılıksız olarak elinden gideceğini bilse bile onu yok denilecek kadar az bir paraya satabilir/ondan bir hiç uğruna vazgeçebilir (Aksoy, s. 147).
- **“İyi evlat babayı vezir, kötü evlat rezil eder”:** Çocukların başarıları ve başarısızlıkları, anne-babalarını doğrudan etkiler. Sözgelimi çocukların iyilikleri anne-babanın saygınlığını arttırıp onlara ün kazandırırken, kötülükleri de onları zor durumda bırakarak el içine çıkamayacakları bir duruma düşürebilir. Dolayısıyla anne-babanın vezirliği de rezilliği de çocuklarının tutumlarına bağlı olduğundan çocuk yetiştirirken titiz olunmalı ve güzel ahlaka önem verilmelidir (Sertel, 2006, s. 52; <https://kelimem.gen.tr/iyi-evlat-babayi-vezir-kotu-evlat-rezil-eder-nedir-ne-demek-169931>).
- **“Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi”:** Hayatta hiçbir duruma güvenilmez. Çünkü bizim olan şeylerin sürekli olarak elimizde kalacağının garantisi yoktur. Genç iken güzel olanlar yaşlandıkça güzelliklerini yitirebilir, zengin olanlar da bir anda tüm mal varlıklarını kaybedebilir (Aksoy, s. 147).
- **“Karga mandayı babası hayrına bitlemez”/“Saksağan, danayı babası hayrına bitlemez”:** Çıkarıcı kişiler karşılıksız olarak hiç kimseye yardım etmezler ve hizmet etmezler (<https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/K-12/Atasozu/karga-mandayi-babasi-hayrina-bitlemez/>).
- **“Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana”/“Sade pirinç zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir evlat gerek kazana”:** Bazı çocuklar baba malına (mirasa) güvenerek çalışma ihtiyacı duymazlar ve yaşamlarını güvence altına alabilecekleri bir kazanç kapısına yönelmezler. Ancak babadan kalan

miras (hazır mal); kıymeti bilinmezse ve iyi değerlendirilmezse kısa sürede tükenir (Çotuksöken, 1981, s. 50; Hengirmen, 2007, s. 150). Bu bağlamda kendini bilen, yaşamın sorumluluğunu alabilen akıllı evlat, gerçek malının babasından kalan miras değil kendisinin çalışıp kazandığı mal olduğunu bilmelidir (Aksoy, s. 174).

- **“İncir babadan zeytin dededen”:** Bağ, bir kuşak geçecek kadar yaşlandıktan sonra bol ürün verir/verimli olur. Zeytinin verimli olması için ise en az iki kuşaklık bir zamana ihtiyaç vardır (Aksoy, s. 175).
- **“Katıra “baban kim?” demişler “dayım at” demiş”:** Aşağılık duygusu yaşayan kişiler, kendilerini oldukları gibi göstermeye utanır. Kötü yönlerini saklarlar ve sadece iyi yönleriyle övünürler (<https://sozluk.gov.tr/>).
- **“Babamın adı Hıdır, elimden gelen budur”:** Her insanın yapabilecekleri, yetenekleriyle sınırlı olduğu için kişilerin yapamaya-çağı işlere ilişkin zorlanmaması yerinde olacaktır. Zorlandığında vereceği tepki, zaten elinden gelenin bu olduğu/daha fazla gücünün olmadığı şeklinde olacaktır (<https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/U-23/Atasozu/ustamin-adi-hidir-elimden-gelen-budur/>).
- **“Babasından mal kalan, merteği içinden bitmiş sanır”:** Yapıların damını örtmek için kullanılan merteklerin (ağaç parçalarının) kesilmesi, hazırlanıp dikilmesi ve yerleştirilmesi ev yapımında oldukça yoğun emek ister. Bu emeği sarf etmeyenler, konuya merteğin evin içinde kendiliğinden büyüdüğünü sanacak kaygısız ve duyarsız yaklaşabilirler. Benzer şekilde çocuklar da, babalarından kalan mirasta emekleri/alın terleri olmadığı için kolay kazandığını sanarak malın mülkün değerini bilmezler ve sorumsuz davranarak söz konusu malları çabucak kaybedebilirler. Dolayısıyla anne-babaların çocuklarına geçimi öğretmesi, kazanmayı, kazanılanı korumayı (sahip çıkmayı) ve var olanı çar çur etmeden kullanmayı öğretmesi gerekir. Aksi takdirde kendilerine bırakılan malın/mirasın anlamı kalmaz (Sertel, 2000, s. 47; Aksungur, 2010, s. 199-200).
- **“Bağ, babadan zeytin dededen kalmalı”:** Bağ, bir kuşak geçene kadar süre bekletildikten sonra; zeytin ise en azından iki kuşaklık bir zaman geçtikten sonra bol ürün verir/verimli olur (<https://sozluk.gov.tr/>).
- 1.2.2. Baba-Oğul Arası İlişkileri Düzenleyen Atasözleri
- Türk ailesinde erkek çocukları, ailenin direği olarak finansal gücü,

saygınlığı, şanı-şöhreti olan kişi rolünü üstlenmektedir (Kurt, 2007, s. 1). Buna ek olarak atasözlerinde kız çocuklarının evlenip giderek başka bir ailenin parçası olacağı düşüncesiyle erkek çocuklarına; kızlara nazaran daha fazla yer verildiği bilinmektedir (Güriz, 2006, s. 88). Araştırma kapsamında yapılan taramada bu bilgiyle örtüşür şekilde ebeveyn olarak babaya vurgu yapan atasözlerinde yoğun olarak baba-oğul ilişkilerine işaret edildiği tespit edilmiştir. Sözü edilen atasözleri ve anlamları aşağıda şunlardır:

- **“Oğlan babadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi”:** Toplumumuzda erkek çocuklar babalarını, kız çocuklar ise annelerini örnek alarak yetişir/rol model olarak benimser (Yurtbaşı, 2012, s. 48).
- **“Babanın sanatı oğula mirastır”:** Oğullar küçük yaşlardan itibaren babalarının kabiliyetlerine/işlerine/mesleklerine/sanatlarına merak salarlar. Babalar oğullarının merakını karşılıksız bırakmaz ve destek olurlarsa bu merak, babanın sanatının öğrenilmesiyle ve ustalığa dönüştürülmesiyle sonuçlanabilir. Hatta büyüyünce çocuk babasının sanatını onun ölümünden sonra da sürdürebilir (Aksoy, s. 174; <https://sozluk.gov.tr/>). Böylece babadan oğula sadece mal-mülk değil baba sanatı/mesleği de miras kalabilir (Çotuksöken, 1981, s. 50).
- **“Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş”:** Babaların evlatlarına duydukları sevginin, evlatların babaya karşı duyduğu saygıdan daha fazla olduğu çok açıktır. Bu sevgiyle babalar, çocukları için didirir, çırpınır, her türlü fedakârlığı seve seve yaparlar ancak gerek toplumsal ve ekonomik koşulların güçlüğünden gerekse karakterlerindeki olumsuz değişkenler (anlayışsızlık, bireysel çıkar düşkünlüğü, vefasızlık vb.) nedeniyle çocuklarından bunun karşılığını kimi zaman göremezler. Yani hayırsız evlatlara sahip olan babalar, onlara ne kadar mal ve zenginlik bırakırlarsa bıraksınlar yaşlandıklarında evlatlarının desteklerinden mahrum kalırlar. Çocukların babalarını anlamları için babalık duygusunu yaşamaları gerekir (Pala, 2000, 41-42; Timuroğlu, 2000, s. 62; Toruntay, ty s. 66; Çotuksöken, 1979, s. 30-31).
- **“Babayla oğlanın pabucu bir olunca evde kavga eksik olmaz”:** Ev ortamında ortaklaşa kullanılan mallar, erkek çocuğun büyüdükçe evde kendi söz hakkının olmasını istemesinden dolayı kimi zaman baba oğul arasında tartışmalara/kavgalara neden olur (Yurtbaşı, 2012, s. 51; <https://www.deyimlerimiz.com/babayla-oglanin-pabucu-bir-olunca-evde-kavga-eksik-olmaz-atasozu>).

- **“Baba kırk oğul beslemiş kırk oğul bir babayı beslememiş”/“Bir baba dokuz evladı besler, dokuz evlat bir babayı beslemez”**: Sosyal güvenlik sisteminin gelişmediği ve yaygın olmadığı dönemlerde erkek çocukları yaşlılık döneminde anne babanın dayanağı sayılmıştır. Ancak bu dayanağa olan güven zaman zaman sarsılmış erkek çocuklarının anne-babalarına karşı vefalı olmayabilecekleri uyarı mahiyetinde atasözlerine taşınmıştır (Aksungur, 2010, s. 199). Bu atasözlerinde anne babaların evlatlarını çok sevdikleri, onlar için çalıştıkları ve hiçbir fedakârlıktan kaçınmadıkları, buna karşın çocukların zaman zaman anne-babalarına gereken ilgiyi ve sevgiyi göstermeyerek kendilerinden beklenen özveriyi/vefayı sergileyemedikleri dile getirilmiştir (Yıldırım, 2010, s. 44). Öte yandan anne-babaların yaşları ve deneyimleri gereği evlatlarından daha fedakâr oldukları bir gerçektir. Zira evlatların, çocuk sahibi olmadan anne-babalarını anlamaları çok da mümkün olmamaktadır. Bu noktada anne-babaların kendi olgunluklarını, deneyimlerini ve anlayışlarını çocuklarından beklmeleri de doğru değildir (Sertel, 2006, s. 48-49).
- **“Baba koruk (erik) yer, oğlunun dişi kamaşır”**: Babanın, yaptığı kötü işler, uygunsuz davranışlar, sorumsuzluklar ve hatalar çocuklarına zarar verir ve onların yüzünün karası olur (Yıldırım, 2010, s. 44; Pala, 2000, s. 41). Bu bakımdan baba da oğul da aile içindeki tüm davranışlarının sonucunu önceden hesap etmeli ve attığı her adımın aile bireylerini etkileyeceğinin bilinciyle sorumsuz davranmaktan kaçınmalıdır (Sertel, 2006, s. 46; Özdemir, 2006, s. 66).
- **“Baba himmet oğul hizmet”**: Aile büyüklerinin, küçüklere el uzatmaları/yardım etmeleri için küçüklerin kendilerine düşen görevleri hakkıyla yerine getirmeleri gerekir (<https://www.deyimlerimiz.com/baba-himmet-ogul-hizmet-atasozu>).

1.2.3. Baba-Kız Arası İlişkileri Düzenleyen Atasözleri

- **“Baba ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği”/“Baba vergisi görümlük, koca sevgisi doyumluk”**: Kız evlatlar, baba evinde gönüllerince yiyip içmelerine, rahat etmelerine rağmen evlendikten sonra eve dönerek babalarının ekmeğini yemek ve baba evinde yaşamak zorlaşır. Aynı zorluk yaşı ilerlediği halde evlenmemiş olan kızlar için de geçerlidir. Dolayısıyla kız çocuklarına evlenene kadar her türlü konforunu sağlayan baba iken evlendikten sonra bu rolü koca üstlenmeye başlar. Artık kız çocuklarının rahatı, mutluluğu ve huzuru koca evindedir. Her ne kadar koca, anne babanın yerini tutamasa da anne-baba da kızla-

rını koca evindeki gibi mutlu kılamaz (Aksoy, s. 174-175; Sertel, 2006, s. 46; Pala, 2000, s. 41).

2. Ebeveynliğe Aynı Mesajlarla Gönderimde Bulunan Atasözleri

Araştırma kapsamında yapılan taramada ebeveyn olarak “anne” ve “baba”ya aynı mesajlarla gönderimde bulunan toplam 8 atasözüne rastlanmıştır. Bu durum, Türk ailesinde ebeveyn olarak anne-baba ile evlatları (kız çocuk-erkek çocuk) arasındaki ilişkilerin ve taraflar arası davranışsal özelliklerin temsilinde bazı temaların diğerlerine oranla daha fazla pekiştirilmeye ve vurgulanmaya çalışıldığını düşündürmektedir. Tablo 2’de anneye ve babaya yönelik yinelenen vurgular taşıyan bu atasözleri listelenmiştir:

Tablo 2: Ebeveyn Olarak “Anne” ve “Baba”ya Aynı Mesajlarla Gönderimde Bulunan Atasözleri

Ebeveyn Olarak “Ana” ve “Baba”ya Aynı Mesajlarla Gönderimde Bulunan Atasözleri (8)		Vurgulanan Temalar (4)
Ananın öleceğini bilseydim kulağı dolu dariya satardım.	Babamın öleceğini bilseydim kulağı dolu dariya satardım.	Çıkarıcı olmama
Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi.	Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi.	Ana- baba malına güvenmeme
Oğlan babadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.	Oğlan babadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.	Anneyi-babayı örnek alma
Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.	Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.	Evlendikten sonra anne-baba önceliklerinin değişmesi
4 Atasözü	4 Atasözü	

Tablo 2’de görüldüğü üzere; bazı atasözleri ebeveyn olarak hem anneye hem de babaya yönelik olarak aile birliği içindeki “çocukların menfaatleri doğrultusunda hareket /ebeveynlerin çocuklarını çıkarıcı yetiştirmemesinin şart olduğuna”, “çocukların anne babanın güzelliğine sempatikliğine, malına mülküne, gücüne statüsüne bel bağlamamalarının/ ebeveynlerin ise çocuklarının anne-babaya bağımlı olmayan özgüveni yüksek bireyler olmalarına katkıda bulunmalarının önemine”, “ailede babanın erkek çocuğuna, annenin kız çocuğuna rol model olduğunun ve onları örnek aldığıının unutulmaması gerektiğine” defalarca yer vermiştir.

3. Ebeveynliğe Gönderimde Bulunan Atasözlerinde Vurgulanan Temalar

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizde; ebeveynliğe gönderimde bulunan atasözlerinde aile içi iletişimde etkili olduğu düşünülen bazı temaların vurgulandığı tespit edilmiştir. Vurgulanan temalar, kimi zaman hem anneye hem de babaya yönelik mesajlar içeren atasözlerinde kimi zaman da sadece anneye ya da sadece babaya yönelik mesajlar içeren atasöz-

lerinde ağırlıklı olarak yer almıştır. Sözü edilen atasözlerinin ve vurguladıkları temaların tamamı Tablo 3’de gösterilmektedir:

Tablo 3: Ebeveynliğe Gönderimde Bulunan Atasözlerinde Vurgulanan Temalar

Ebeveyn Olarak “Anne”ye Gönderimde Bulunan Atasözleri	Ebeveyn Olarak “Baba”ya Gönderimde Bulunan Atasözleri	Vurgulanan Temalar
❖ Anamın öleceğini bilseydim kulağı dolu darıya satardım.	❖ Babamın öleceğini bilseydim kulağı dolu darıya satardım. ❖ Karga mandayı babası hayrına bitlemez. ❖ Saksagan, danayı babası hayrına bitlemez.	❖ Çıkarıcı olmama/ Menfaat peşinde koşmama/ İyiniyetli olma
❖ Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi.	❖ Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi. ❖ Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana. ❖ Sade pirinç zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir evlat gerek kazana. ❖ Babasından mal kalan, mertegi içinden bitmiş sanır.	❖ Ana-baba malına güvenmeme/ Özgüven sahibi olma
❖ Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.	❖ Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.	❖ Evlendikten sonra anne-baba önceliklerinin değişmemesi- Anne-babayı ikinci plana atmama
❖ Oğlan babadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.	❖ Oğlan babadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi. ❖ Babanın sanatı oğula mirastır.	❖ Anneyi-babayı örnek alma

❖ Besledik büyüttük danayı, şimdi tanımaz oldu anayı. ❖ Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı.	❖ Bir baba dokuz evladı besler, dokuz evlat bir babayı beslemez. ❖ Baba kırk oğul beslemiş kırk oğul bir babayı beslememiş. ❖ Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş.	❖ Vefasızlık yapmama / Hayırlı evlat olma/Empati kurma
❖ Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar. ❖ Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış.	❖ Baba vergisi görümlük, koca sevgisi doyumluk. ❖ Baba (evlat-oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği.	❖ Evlendikten sonra kocanın ana-babadan üstün görülmemesi
❖ Anasına bak kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak bezini al. ❖ Ananın bahtı kızına.	❖ Baba koruk (erik) yer, oğlunun dişi kamaşır.	❖ Anne-babanın rol model olması
❖ Kuşa süt nasip olsa anasından olurdu.	❖ Babamın adı Hıdır, elimden gelen budur.	❖ Çocuktan potansiyelinin üzerinde performans beklememe
❖ Ağlarsa anam ağlar, başkası (kalani) yalan ağlar ❖ Ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz. ❖ Dilsizin dilinden anası anlar. ❖ Doğan anası olma, doğuran anası ol. ❖ Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez (ölmez). ❖ “Analık” fenalık (kara yamalık) ❖ Kaçanın anası ağlamamış. ❖ Teyze anne yarısidir.	❖ YOK	❖ Annenin evlat için değeri

❖ Ana ile kız, helva ile koz. ❖ Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz.	❖ YOK	o
❖ Kazanırsan dost kazan, düşmanı ana da doğurur.	❖ YOK	o
❖ Atı atasıyla, katırı anasıyla.	❖ YOK	o
❖ YOK	❖ Bağ, babadan zeytin dededen kalmalı. ❖ İncir babadan zeytin dededen.	o
❖ YOK	❖ İyi evlat babayı vezir, kötü evlat rezil eder.	o
❖ YOK	❖ Babayla oğlanın pabucu bir olunca evde kavga eksik olmaz.	❖ Aile içi çatışma
❖ YOK	❖ Baba himmet oğul hizmet.	❖ Aile içinde büyüklere saygı

3.1. Her İki Ebeveyne Yönelik Gönderimde Bulunan Atasözlerinde Vurgulanan Temalar

Araştırma kapsamında yapılan çözümlemede; anneye ve babaya gönderimde bulunan farklı farklı atasözleri ile benzer temaların (toplam 6 tema) vurgulandığı dikkat çekmiştir. Bu temalar arasında en çok “evlendikten sonra anne-baba önceliklerini değiştirmeme/evlendikten sonra kocayı anne-babadan üstün görmeme (6 atasözü)” kullanılmış onu sırasıyla; “vefasızlık yapmama /hayırlı evlat olma/empati kurma (5 atasözü)”, “ana-baba malına güvenmeme/özgüven sahibi olma (5 atasözü)”, “anneyi-babayı örnek alma/rol model olarak kabul etme (7 atasözü)”, “çıkarcı olmama// iyiniyetli davranma (4 atasözü) ve “anne-babanın da hata yapabileceğini bilme (2 atasözü)” takip etmiştir. Bu dağılımı Tablo 4’te gösterilmektedir:

Tablo 4: Her İki Ebeveyne Yönelik Gönderimde Bulunan Atasözlerinde Vurgulanan Temalar

Ebeveyn Olarak “Anne”ye Gönderimde Bulunan Atasözleri	Ebeveyn Olarak “Baba”ya Gönderimde Bulunan Atasözleri	Vurgulanan Temalar
❖ Anamın öleceğini bilseydim kulağı dolu darıya satardım.	❖ Babamın öleceğini bilseydim kulağı dolu darıya satardım. ❖ Karga mandayı babası hayrına bitlemez. ❖ Saksağan, danayı babası hayrına bitlemez.	❖ Çıkarıcı olmama// İyiniyetli Davranma
❖ Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi.	❖ Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi. ❖ Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana. ❖ Sade pirinç zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir evlat gerek kazana. ❖ Babasından mal kalan, merteği içinden bitmiş sanır.	❖ Ana-baba malına güvenmeme/ Özgüven sahibi olma
❖ Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası. ❖ Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar. ❖ Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış.	❖ Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası. ❖ Baba vergisi görümlük, koca sevgisi doyumluk. ❖ Baba (evlat-oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği.	❖ Evlendikten sonra anne-baba önceliklerini değiştirmeme / Evlendikten Sonra Kocayı Anne-Babadan Üstün Görmeme
❖ Oğlan babadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi. ❖ Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al. ❖ Ananın bahtı kızına. ❖ Kuşa süt nasip olsa anasından olurdu.	❖ Oğlan babadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi. ❖ Babanın sanatı oğula mirastır. ❖ Babamın adı Hıdır, elimden gelen budur.	❖ Anneyi-babayı örnek alma/rol model olarak kabul etme

❖ Besledik büyüttük danayı, şimdi tanımaz oldu anayı. ❖ Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı.	❖ Bir baba dokuz evladı besler, dokuz evlat bir babayı beslemez. ❖ Baba kırk oğul beslemiş kırk oğul bir babayı beslememiş. ❖ Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş.	❖ Vefasızlık yapmama / Hayırlı evlat olma/Empati kurma
❖ Kazanırsan dost kazan, düşmanı ana da doğurur. ❖ Atı atasıyla, katırı anasıyla.	❖ Baba koruk (erik) yer, oğlunun dişi kamaşır.	❖ Anne-babanın da hata yapabileceğini bilme

Anneyi-Babayı Örnek Alma/Rol Model Kabul Etme (7): İncelenen atasözlerinin 7 tanesi (anneye yönelik 4 atasözünde- babaya yönelik 3 atasözünde) anne-babanın aile birliği içindeki çocuklara örnek/model olduğunun üzerinde durmuş ve anne-babadan edinilen kazanımlara vurgu yapmıştır. Aslında bu vurguya, çocukların hayatlarını şekillendirecek pek çok öğrenimi önce ailede anne-babalarını, sonra çevrelerindeki yetişkinleri model alarak gerçekleştirmeleri neden olmuştur. Zira bebeklikte ve çocuklukta söz konusu öğrenme süreçlerinde destekleyici ve nitelikli davranışları modellemeleri yetişkinliklerinde sosyal hayatlarının nasıl olacağının ve iletişim becerilerinin hangi düzeyde gelişeceğinin belirleyicisidir. Araştırmalar pek çok kültürde ebeveynlik davranışlarının bireylerin kendi anne-babalarından etkileneceğini göstermektedir. Hatta çocukluk döneminde anne-babalarının kendilerine yönelik davranışlarını kabul edilemez bulan bireyler bile ebeveyn oldukları zaman kendi çocuklarına benzer sözler söyledikleri ve davranışlarda bulundukları dikkat çekmektedir (Tagay vd., 2018, s. 105-110). Bu bağlamda anne-babanın örnek alındığına dikkat çeken bu atasözleri, anne babaları her dakika çocuklarının takibinde oldukları konusunda uyarmakta, onları aile içerisindeki ilişkilerinde sürekli özenli ve dikkatli olmaya davet etmektedir.

Evlendikten Sonra Anne-Baba Önceliklerini Değiştirmeme/ Evlendikten Sonra Kocayı Anne-Babadan Üstün Görmeme (6): Araştırma kapsamında incelenen atasözlerinden 6'sında (anneye yönelik 3 atasözünde- babaya yönelik 3 atasözünde) evlendikten sonra anne-babaya biçilen değer değişmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Evlenmeden önceki dengelerin, evlendikten sonra korunmasının evlilik birliği için önemli olduğuna dikkat çeken bu atasözlerinde kişinin anne-babasını her zaman baş tacı etmesi gerektiği mesajı da aktarılmıştır. Buna göre ebeveynler de çocuk yetiştirirken anne-babanın kıymetinin bilinmesi noktasında çaba harcamalıdır.

Vefasızlık Yapmama /Hayırlı Evlat Olma/Empati Kurma (5): Araştırma kapsamında incelenen atasözlerinde anne ve babaya yönelik olarak en fazla vurgulanan temalardan birinin de (anneye yönelik 2 atasözünde- babaya yönelik 3 atasözünde) “vefasızlık yapmama/hayırlı evlat olma/ empati kurma” olduğu tespit edilmiştir. Zira çocukların, anne- babalarının emeklerine, sevgilerine ve ilgilerine karşılık vermeyerek kayıtsız kalmaları vefasızlıklarının bir sonucudur. Onları bu vefasız tavırdan uzaklaştırmanın yolu empati yeteneklerini geliştirmektir. Pozitif ve sağlıklı bir kişilerarası iletişimin temel taşlarından biri olan empati, “kişinin kendisini başkasının yerine koymak suretiyle onun duygularını, düşüncelerini doğru bir şekilde/yargılamadan anlamaya çalışması, onun hissettiklerini hissederek bunu ona iletmesidir (İmamoğlu, 2009, s. 80; Rogers, 1983, s. 103-123). Eğer çocuklar, vefasız tavırlarla karşılaşan anne-babalarıyla empati yapabilirlerse onlara karşı kayıtsız olmaları çok da mümkün olmayacaktır. Bu noktada anne babalara düşen sorumluluk, çocuklarına kadir kıymet bilen, empati kurabilen, iyi niyetli ve duyarlı bir kişilik kazandırmak konusunda çaba harcamak olacaktır.

Ana-Baba Malına Güvenmeme/Özgüven Sahibi Olma (5): İncelenen atasözleri arasından 5’inin (anneye yönelik 1 atasözünde- babaya yönelik 4 atasözünde) çocukların kişilerarası ilişkilerinde ve aile içi iletişimlerinde anne-baba bağımlısı olmaktan öte özgüvenli bir kişilik gelişimi göstermeleri gerektiğini vurguladığı görülmüştür. Bu durumda anne-babalara düşen sorumluluk; çocuklarını kalıcı olmayacak güzelliklere, kendi emekleriyle kazanmadıkları mal/mülk/miraslara ve başkalarından gelecek iyiliklere değil kendilerine güvenmeye, emek harcayarak ve çalışarak kazanılan şeylerin değerli olduğuna inandırarak yetiştirmektir.

Çıkarıcı Olmama/İyi Niyetli Davranma (4): İncelenen atasözlerinin 4 tanesinde (anneye yönelik 1 atasözünde- babaya yönelik 3 atasözünde) hem anneye hem de babaya gönderimde bulunularak gerek sosyal hayatlarında gerekse aile içinde çocukların çıkar uğruna hareket etmemesi gerektiği ve menfaatlerinin peşinden koşarak yanlış adımlar atabilecekleri vurgusu yapılmaya çalışılmıştır. Anne-babalar açısından değerlendirildiğinde ise çocukların çıkarlarına düşkün bir şekilde yetiştirilmemeleri gerektiğine, iyi niyetli ve ahlaklı çocuklar yetiştirme noktasında sorumluluklarının büyük olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu vurguların etkisini arttırmak adına sözü edilen atasözlerinde insanların durup dururken başkalarına iyilik yapmadıkları ve fırsat bulduklarında anne-babalarından bile faydalanmalarının mümkün olduğu gibi tezat açıklamalardan faydalanılmıştır.

Anne-Babaların da Hata Yapabileceğini Bilme (3): İncelenen atasözlerinden 3’ünde (anneye yönelik 2 atasözü-babaya yönelik 1 atasözü) vurgulanan bu tema, anne-babaların da hata yapabileceğinin ve bu hatalardan çocuklarının zarar görebileceğinin altını çizmektedir. Hatta annenin soy-

lu tavırlar sergileyemeyeceği ve çocuğuna en büyük kötülüğü yaparak kardeş doğurabileceği bile dile getirilmektedir. Dolayısıyla anne ve baba, nadir de olsa evlatlarını üzebilir, kırabilir, zor durumda bırakabilir. Bu durumda söz konusu atasözlerinin, anne baba bile çocuğuna bu kötülüğü yapabiliyorsa, çevrelerindeki herkesten her kötülüğü beklemek mümkündür mesajını taşıdığı söylenebilir.

3.2. Ebeveyn Olarak Sadece “Anne”ye Gönderimde Bulunan Atasözlerinde Vurgulanan Temalar

Kültürden kültüre farklılık gösteren, gerektirdiği roller, davranışlar, beklentiler ve düzenlemeler ile bir kadının yaşamındaki önemli dönüm noktalarından biri olan annelik güdüsü, atasözlerinde çocuğun güvenlik ve bağıllık ihtiyaçlarıyla birlikte anılmaktadır (Tagay vd., 2018, s. 114; Kurt, 2012, s. 61). Çocuğun bakışı, duruşu, davranış tarzı, olaylar karşısındaki tepkisi, anlattıkları ve öğrettikleriyle anne farkında olarak ya da olmayarak örnek modeldir (Baytar, 2019, s. 216). Analiz edilen atasözlerinden 10 tanesinin ebeveyn olarak sadece anneye gönderimde bulunarak iki temanın altını çizdiği görülmüştür. Bu temalar “annenin evlat için vazgeçilmezliği (8 atasözü)” ve “anne-kızın ayrılmazlığı (2 atasözü)” olarak karşımıza çıkmıştır. Söz konusu atasözleri ve vurguladığı temalar Tablo 5’te sunulmaktadır:

Tablo 5: Ebeveyn Olarak Sadece “Anne”ye Gönderimde Bulunan Atasözlerinde Vurgulanan Temalar

Ebeveyn Olarak Sadece “Anne”ye Gönderimde Bulunan Atasözleri	Vurgulanan Temalar
❖ Ağlarsa anam ağlar, başkası (kalanı) yalan ağlar ❖ Ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz. ❖ Dilsizin dilinden anası anlar. ❖ Doğan anası olma, doğuran anası ol. ❖ Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez (ölmez). ❖ “Analık” fenalık (kara yamalık) ❖ Kaçanın anası ağlamamış. ❖ Teyze, anne yarıdır.	❖ Annenin evlat için vazgeçilmezliği
❖ Ana ile kız, helva ile koz. ❖ Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz.	❖ Anne-kızın ayrılmazlığı

Annenin Evlat için Değeri (10): Araştırma sonucunda ebeveyn olarak sadece anneye gönderimde bulunan atasözlerinde en fazla vurgu yapılan temanın “annenin evlat için değeri” olduğu tespit edilmiştir. Bu sonucu, Türk toplumunun anneyi kutsal bir varlık olarak kabul etmesiyle ve tüm aile üyelerinin üstünde tutmasıyla okumak mümkündür. Anneyi evlatları için vazgeçilmez kılan söz konusu kutsallık, anneyi evlatları atasözlerinde kimi zaman anne gibisinin bulunmayacağı, kimi zaman annenin evlatlarına ne kadar kötü söz söylese/davranış sergilese zarar veremeyeceği, kimi

zaman da annelerin yüce ruhunun anne olunca ancak anlaşılacağı gibi mesajlarla pekiştirilmiştir. Ayrıca annenin kardeşi olmanın akrabaların içinde teyzeyi değerli kılacağı, öz anne olmanın temizliği/naifliği çağrıştıracığı ve tehlikelerden korunmak için kaçmanın bazen kaçanın sevdiklerinin acı çekmemesi/anasının ağlamaması anlamına geleceği de atasözlerinde annenin vazgeçilmezliğinin altını çizmek için kullanılmıştır.

Anne-Kızın Ayrılmazlığı (2): İncelenen atasözleri arasından ebeveyn olarak sadece anneye gönderimde bulunan iki tanesinin anne kızın birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği/ ayrılamayacağı noktalarında vurgu yaptığı tespit edilmiştir. Bu ayrılmazlığı anne ile kız evladın doğası gereği birbirine olan düşkünlükleriyle ve birbirlerinin tamamlayıcısı olmalarıyla açıklamak mümkündür

3.3. Ebeveyn Olarak Sadece “Baba”ya Gönderimde Bulunan Atasözlerinde Vurgulanan Temalar

Analizi gerçekleştirilen atasözlerinden 5’inin tanesinin ebeveyn olarak sadece babaya gönderimde bulunmak suretiyle 4 temaya vurgu yaptığı tespit edilmiştir. Bu temalar “aile içi iletişimde sabrın değeri (2 atasözü)”, “aile içinde baba-oğul çatışmalarının kaçınılmazlığı (1 atasözü)”, “aile içinde büyüklere saygı duyulmasının gerekliliği (1 atasözü)” ve “evladın, anne-babanın eseri olduğu” olarak sıralanabilir. Sözü edilen atasözleri ve vurguladığı temalar Tablo 6’da gösterilmektedir:

Tablo 6: Ebeveyn Olarak Sadece “Baba”ya Gönderimde Bulunan Atasözlerinde Vurgulanan Temalar

❖ Bağ, babadan zeytin dededen kalmalı.	❖ Aile içi iletişimde sabrın değeri
❖ İncir babadan zeytin dededen.	
❖ İyi evlat babayı vezir, kötü evlat rezil eder.	❖ Evladın, anne-babanın eseri olduğu
❖ Babayla oğlanın pabucu bir olunca evde kavga eksik olmaz.	❖ Aile içinde baba-oğul çatışmalarının kaçınılmazlığı
❖ Baba himmet oğul hizmet.	❖ Aile içinde büyüklere saygı duyulmasının gerekliliği

Aile İçinde Sabrın Değeri (2): İncelenen ve sadece babaya gönderimde bulunduğu tespit edilen iki atasözünde aile içinde yaşanan her şeyin zamanını beklemesi gerektiği vurgusu yapılmıştır. Dolayısıyla aile içinde her tutum ve davranışın uygun zamanlama ile verime ulaşacağının altı çizilmiş ve insanları sabretmeye teşvik eden bir bakış açısı ortaya konmuştur.

Evladın, Anne-Babanın Eseri Olduğu (1): İrdelenen ve sadece babaya yönelik gönderimlerde bulunan atasözlerinden bir tanesi evladın anne-ba-

banın eseri olduğuna işaret etmektedir. Bu atasözüne göre tıpkı ana-babanın başarı ve başarısızlıkları çocuklarını etkilediği gibi çocukların başarı ve başarısızlıkları da anne-babayı olumlu veya olumsuz etkilemektedir. Yani anne-babanın vezir olmasını da rezil olmasını da sağlayan çocuklarının tutum ve davranışlarıdır. Ancak bu noktada çocukların tutumlarının belirleyicisi anne-baba olduğundan en büyük sorumluluk ebeveynlere düşmekte ve çocuk yetiştirirken güzel ahlaka önem verilmesi önem kazanmaktadır.

Aile İçinde Baba-Oğul Çatışmalarının Kaçınılmazlığı (1): Analiz edilen atasözlerinin sadece babaya gönderimde bulunan bir tanesinde vurgu yapılan bir başka konu da baba ile oğulun her ne kadar et ile tırnak gibi olsalar da ortak mallar/eşyalar söz konusu olduğunda çatışma yaşayabilecekleridir. Çünkü kıt kaynakların paylaşımı söz konusu olduğunda her ne kadar yakın ilişkiler kurmuş olsalar da baba ve oğulun fikir ve tutum ayrılıkları ortaya çıkabilmektedir.

Aile İçinde Büyüklere Saygı Duyulmasının Gerekliliği (1): İncelenen ve sadece babaya yönelik gönderimlerde bulunan atasözlerinden bir tanesi aile içinde büyüklerden büyüklük beklenebilmesi için küçüklerin büyüklere saygıda kusur etmemeleri gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda söz konusu atasözü; büyüklere saygının, küçüklere hizmetin ön koşulu olduğunu hatırlatmaktadır.

D. SONUÇ

Kentleşme ve sanayi toplumuna geçişin etkilediği aile yapısındaki dönüşümler aile içi iletişimdeki çatışmaları arttırdığı ve farklılaştırdığı çok açıktır. Bunun nedeni ailelerin türlerinde ve kuruluş biçimlerinde, büyüklüklerinde, otoritelerinde, görevlerinde, evlenme/boşanma eğilimlerinde, eş seçimlerinde belirgin değişimlerin yaşanmasıdır. Ancak bu süreçte değişmeyen tek şey “sağlam aile, sağlam toplum” mantığının ve ailenin toplumun hayatındaki vazgeçilmeyen rolünün günümüzde hala geçerliliğini korumasıdır. Zira aile hayatında bazı geleneksel kurallar ve değerler yaşatılmakta, aile içi iletişim ve etkileşim her dönemde önemini korumaktadır (Kurt, 2007, s. 1). Bu durum asırlar önce söylenmiş olan ve araştırma kapsamında çözümlenen pek çok atasözünün günümüzde bile hüküm ve yargıları ile canlı kaldığının tespit edilmesiyle teyit edilmiştir.

Araştırma kapsamında ebeveynliğe gönderimde bulunan atasözlerinde en fazla vurgulanan konuların başında sadece anneye gönderimde bulunan atasözlerinde dile getirilen “annenin evlat için değeri (%44)” gelmektedir. Bu veri, Türk toplumunun anneye verdiği değerin somut bir göstergesidir ve günlük yaşantımızla da örtüşmektedir. Ayrıca araştırma kapsamında babanın değerini vurgulayan bir atasözüne rastlanmamış olması,

anneye biçilen değeri daha da pekiştirmektedir. Onu sırasıyla “anne-babayı örnek alma %30” ve “evlendikten sonra anne-baba önceliklerini değiştirme (%26)” takip etmektedir. Anne- babayı örnek alma, hem anneye hem de babaya göndermede bulunan atasözlerinde kendine yer bulduğundan ve atadan duyulanı/görüleni/deneyimlenen evlatlara yansıtma anlamına geldiğinden atasözlerinin nesilden nesile aktarımını destekleyen bir ortamı da beraberinde getirmektedir. Evlendikten sonra anne-baba önceliklerinin değişmesi ise evlatlara adeta bir uyarı niteliğinde hem anneye yönelik hem de babaya yönelik mesajlarıyla dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbay, O. H. (2012). Japon Atasözlerinde Kadın İmgesi, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 6 Haziran.
- Aksoy, Ö.A. (1988). Atasözü Ve Deyimler Sözlüğü (1 Atasözleri Sözlüğü). İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- Aytekin, H. (2020). İnsan İlişkileri ve İletişim, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Babatürk, S. (2022). Şor Türklerinin Atasözleri, *Dil Araştırmaları*, Yıl: 16, Dönem: 2022/Güz, Sayı: 31
- Baytar, A. (2018). Kişilerarası İletişim Güncel Yaklaşımlar Ve Kuramsal Temeller, Ed: Serhat Uludağlı İçinde Kişilerarası İlişkilerde Bağımlılık Probleminin Anne-Çocuk Bağlanma Sendromu İle İlişkisi, Motto Yayınları, İstanbul.
- Caputo, J. H., & Mcmamon, C. (1994). Interpersonal Communication Competency Through Critical Thinking, Ally And Baccon, Usa.
- Çotuksöken, Y.(1983). Atasözlerimiz, Anadolu Sanat Yayınları No:4, 3. Basım, İstanbul.
- Devito J. A. (2010). Kişilerarası İletişim. Çev: Sacide Vural, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, Ankara.
- Dolunay, M. M (2010), Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü, Morpa Kültür Yayınları, Ankara.
- Erol, A. Y. (2019). Farsça Atasözlerinde Cinsiyet Algısı, *Nüşa*, (48): 81-106
- Geray, H. (2006) Toplumsal Araştırmalarda Nicel Ve Nitel Yöntemlere Giriş, İletişim Alanında Örneklerle, Siyasal Kitabevi, 2. Basım, Ankara.
- Gökdağ, Rüchan (2016). Kişilerarası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri, Sınırsız Basım Yayım Dağıtım, Eskişehir.
- Gülpınar, A (2016). Türkçe Atasözleri Ve Deyimlerin İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Güriz, A. (2006). Atasözleri Ve Halk Deyimleri Işığında Türk İnsanı, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Gürüz D. & Temel Eğinli A. (2014). İletişim Becerileri Anlamak-Anlatmak Anlaşmak, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara.
- Hengirmen, M. (2007), Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü, Engin Yayınevi, Ankara.
- Hortaçsu, N. (1997). İnsan İlişkileri, 2. Basım, İmge Kitabevi, Ankara.
- Işıkoğlu, E. (2010).Türkçemizden İnciler, Form Ofset Matbaacılık, Ankara.
- İmamoğlu S.E.(2009), Kişilerarası İlişkiler, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Karasar N. (2005). Bilimsel Araştırma Yöntemi, 15. Basım, Nobel Yayınları, Ankara.

- Kaypakoğlu, S. (2008). *Kişilerarası İletişim Cinsiyet Farklılıkları Güç Ve Çatışma*, Der Yayınevi, İstanbul.
- Köklügiller, A. (2009). *Açıklamalı Atasözleri Ve Özdeyişler*, Yeni Basım, Bahçeşehir Yayınları, İstanbul.
- Kurt, İ. (2012). *Türk Atasözlerine Psikolojik Yaklaşımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kurt, İ (2007). *Türk Atasözlerine Göre Ailede İletişim-Etkileşim ve Problemler*, Ocak 2007 - Yıl 96 - Sayı 233, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3505>
- Özdemir, A. (2006). *Türk Atasözlerinden Seçmeler*, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul.
- Pala, İ. (2000). *Sözün Özünden Dünden Bugüne Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Rogers, C. R. (1983). *Empatik Olmak Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir*. Çev: F. Akkoyun, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 16 (1).
- Saraçbaşı M. E. & Minnetoğlu, İ. (2002), *Örnekli Ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Sallan G. S., Kahya N.Ö. (2021). *Sosyal Bilimlerde İçerik Ve Söylem Analizi*, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 42:Özel Sayı 1, Denizli.
- Sertel Â. (2000). *Tecrübenin Dili Konu Konu Atasözleri*, 2. Basım, Pozitif Yayınları, Ankara.
- Tagay, Ö., Çalışkandemir, F, Ünüvar P., Deniz, İ. (2019). *İnsan İlişkileri Ve İletişim*, Vizetek Yayınları, Ankara.
- Taşdemir, E. (2017). *Kişilerarası İletişim*, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa.
- Temel Eğinli, A. & Yavuz, S. (2020) *Kişilerarası İletişimin Psikolojik Dinamikleri*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Temel Eğinli, A. (2019). *Kişilerarası İletişim Kuramları*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Voltan Acar, N. (2019). *İnsan İlişkileri İletişim*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, A.(2010), *Yeni Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü-Açıklamalı Ve Örnekli*, 1. Basım, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Yurtbaşı M.(1994). *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Özdemir Yayıncılık, Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/K-12/Atasozu/kazanirsan-dost-kazan-dusmanini-anan-da-dogurur/>

<https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/B-02/Atasozu/bir-anaya-bir-kiz-bir->

kafaya-bir-goz/

<https://www.deyimlerimiz.com/baba-himmet-ogul-hizmet-atasozu>

<https://www.deyimlerimiz.com/babayla-oglanin-pabucu-bir-olunca-evde-kavga-eksik-olmaz-atasozu>

<https://kelimem.gen.tr/iyi-evlat-babayi-vezir-kotu-evlat-rezil-eder-nedir-ne-demek-169931>

<https://www.turkedebyati.org/atasozlerimizde-kadin-kiz-konusu/>

<https://sozluk.gov.tr/>

BÖLÜM 11

GİYİLEBİLİR TEKNOLOJİLER VE KULLANIM ALANLARI

Erhan İÇÖZ¹, Sevda İÇÖZ²

1 Milli Eğitim Bakanlığı, erhanicz@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-4616-9356>

2 Milli Eğitim Bakanlığı, sevdaicz79@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-3036-6459>

Öğrenme açısından bakıldığında, teknolojik gelişmelerin en önemli etkisi, farklı veri kaynaklarına ve içeriklerine hiç olmadığı kadar hızlı erişmektedir. Son dönemde bireysel teknolojiler, küçük bir parmak hareketiyle iş yapabilmeye karakterize edilmektedir. Bu durum teknolojinin insanın doğal bir parçası olma sürecini hızlandırırken, insan vücuduna uygun yardımcı aletlerin üretilmesini de teşvik etmektedir. Giyilebilir teknolojiler, tipik olarak, kullanıcıların insan vücuduna çeşitli şekillerde, genellikle çeşitli aksesuarlar olarak entegre edebildiği ağı bağlı cihazlardır. Literatürde giyilebilir bilgisayarlar olarak da adlandırılan bu araçlar, bireyin günlük yaşam deneyimini zenginleştirmek için insan ve bilgisayar arasında simbiyotik bir ilişki kuran bir yapıya sahiptir. Akıllı saatlerden bilekliklere, yüzük ve kolye gibi sensör aksesuarlarından sanal gerçeklik gözlüklerine, Google Glass akıllı gözlüklerden akıllı optik lenslere ve kulaklıklara kadar giyilebilir teknolojide gösterilecek çok örnek verilebilir. Giyilebilir teknoloji, kullanıcı hareketlerini, fiziksel verileri, konumu veya durumu, alışkanlıkları ve psikolojik verileri kaydetmek için çeşitli sensörler kullanır (Sezgin, 2016).

Giyilebilir teknoloji ürünleri, tekstil ile birleşerek bilgi ve iletişim teknolojisinin aksesuar ve giyimde kullanılması ön plana çıkmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojisinin giyim ve kumaşlara entegre edilmesi giyilebilir sistemlerin geliştirilmesindeki en önemli hedeflerden biridir. Çevresel değişken algılama teknolojisi, insanlar ve bilgisayarlar arasında bir ara yüz oluşturur. Elektronik tekstiller, kumaşın antistatik bir madde ile emprenye edilmesi, kumaşın ve dokunmamış kumaşın yüzeyinin iletken bir malzeme ile kaplanması ve iletken ipliğin iletken olmayan bir iplik ile katlanmasıyla elde edilir (Yetmen, 2017).

Yapılan araştırmalara göre, küresel giyilebilir teknoloji pazarının 2015'te 15,74 milyar dolardan yıllık yüzde 15,51'lik büyüme oranı gerçekleştiği öngörülmüştür. Aynı dönemlerde yıllık giyilebilir cihaz sevkياتının 500 milyon birimi aşacağı ve Kuzey Amerika ve bazı Batı Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş pazarlardaki nüfusun üçte birinden fazlasının en az bir giyilebilir elektronik cihaza sahip olacağı tahmin edilmektedir (Kim ve Chiu, 2019).

Giyilebilir cihazlar, “giyilebilir gözlükler ve takılabilir saatler gibi, kullanıcılara akıllı ve verimli bir şekilde bilgi görüntülemek için elbiseler ve kişisel süs eşyaları gibi giyilen mobil internet bağlantısına sahip giyilebilir bilgisayarlardır. Giyilebilir cihazlar, işlevlerine göre üç kategoriye ayrılabilir: akıllı saatler gibi çevrenizdeki dünya hakkında bilgi sağlayan bildirimler; kullanıcının gördüğü artırılmış sanal gerçeklikler yaratan gözlükler ve verileri kaydetmek için sensörler kullanan izleyiciler. Üçüncü kategoriye giren spor giyilebilir ürünler, küresel giyilebilir teknoloji pazarındaki birim satışların yaklaşık yüzde 50'sini oluşturuyor ve birim satış

sayısının 2016'da 61 milyon adetten günümüzde 187 milyon adede çıkması beklenmektedir. Spor giyilebilir cihazları, egzersiz planları sunan, fitness aktivite takibine yardımcı olan, sağlık ve fitness ile ilgili verileri toplayan ve işleyen ve kullanıcıların performansı hakkında geri bildirim sağlayan işlevlere ve ilgili uygulamalara sahiptirler (Kim ve Chiu, 2019).

Spor giyilebilir cihazların birincil kullanıcı alanı, başlangıçta sporcuların performanslarını artırmak ve sahada yaralanmalardan kaçınmak olmuştur. Daha yakın zamanlarda, spor giyilebilir ürünler, günlük aktivitelerini takip etmek isteyen sağlık bilincine sahip tüketiciler tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Fitness ve sağlık konusundaki farkındalığın artması, spor giyilebilir ürünlerin yaygınlaşmasına ve popüleritesinin artmasına yol açmıştır (Kim ve Chiu ve Chow, 2019).

Giyilebilir Ekipmanların spor performansı ve fizyolojik durum takibi için kullanılması, sporcuların bilimsel antrenmanlarının desteklenmesinde ve müsabaka performansının iyileştirilmesinde çok iyi bir rol oynamaktadır. Giyilebilir ekipman, doğrudan giyilebilen veya vücuda takılabilen bir izleme cihazını ifade eder. Geleneksel olarak, giyilebilir ekipman genellikle kalp atış hızı ve adım sayısı gibi fiziksel göstergeleri izlemek için kullanılır. Giyilebilir cihazların giderek gelişmesiyle birlikte bazı fizyolojik ve biyokimyasal göstergelerin izlenmesi de yavaş yavaş giyilebilir cihazlarla mümkün olmaya başlamıştır. Bugün, insan terindeki inorganik tuzları, metabolitleri, Ph'ı ve diğer göstergeleri invaziv olmayan bir şekilde izlemek ve önemli analizler yapmak için yeni nesil giyilebilir cihazlar kullanan sporcuların egzersiz enerji tüketimleri, egzersiz yorgunlukları ve sporcu beslenme takviyesi ihtiyaçları gibi bilgiler ile birlikte sporcuların kinematik, fizyolojik ve biyokimyasal göstergelerini izlemek için ve spor performanslarını ve motor fonksiyonlarını değerlendirmek için giyilebilir ekipman kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır (Bian, Ye ve Yang, 2022). Ayrıca giyilebilir sağlık teknolojisi farklı konseptlerde farklı çalışmalarda temsil edilebilmektedir. Bu teknolojiler aynı zamanda kişisel sağlık araçlarını ve "hastaları ev ortamında desteklemek için akıllı giyilebilir araçları" kullanıyor. Genel olarak, sağlık koşulları, kilo yönetimi, fiziksel ve fiziksel aktivitede düzen ve süreklilik konusunda farkındalık yaratmak, bu teknolojiyi kullanmanın ana ortak amaçlarıdır (Aydan ve Aydan, 2016).

Giyilebilir teknolojinin yaygın örnekleri arasında saatler, gözlükler, kontakt lensler, elektronik tekstiller, saç bantları ve bilezikler, takılar ve kulaklıklar bulunur. Giyilebilir teknolojiler ağırlıklı olarak eğitim, eğlence, finans, oyun ve müzik sektörlerinde kullanılsa da sağlık, spor ve askeri sektörlerde büyük potansiyel barındırdığı söylenebilir. Giyilebilir teknolojinin uygulama alanları arasında yer alan ve son dönemde büyük rağbet gören fiziksel aktivite tespit ve veri analiz sistemleri de son on yılda önemli bir araştırma alanı haline geldi. Mikrosensörler, düşük güçlü kablo-

suz iletişim ve kablosuz sensör ağları alanındaki son teknolojik gelişmeler sayesinde fiziksel aktivite izleme yöntemleri de başka bir boyuta evrilererek daha ekonomik, etkin ve verimli hale gelmiştir (Baydemir, 2017).

Sağlık sektöründe giyilebilir teknoloji ürünleri, tedavi planlaması sırasında doğru ve kişiselleştirilmiş hasta verilerinin toplanabilmesini sağlayarak sağlık maliyetlerini azaltmış ve sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmıştır. Bu durum ekonominin en önemli sektörlerinden biri olan sağlıkta giyilebilir teknoloji ürünlerinin kullanımının önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Pazar yapısı içinde, diğer sektörlerde olduğu gibi sağlık sektörünün büyümesini sağlayan birçok faktör vardır. Yeni teknolojilerin güçlü bir birleşimi, artan sağlık bilinci, artan sağlık maliyetleri ve bireylerin yüz yüze iletişim yerine sanal ağları tercih etmesi de giyilebilir tıbbi teknoloji pazarını artırmıştır. Tüm hastalıkların sürekli ve düzenli olarak izlenmesi, anında müdahale edilmesi, lisanslı tıp kurumlarına bildirilmesi ve hatta ameliyat sonrası iyileşme sürecine katkı sağlayabilecek birçok akıllı giyilebilir teknoloji ürününün sunulması pazarda hızla gelişmektedir. Günümüzde insanlar, sağlıklarının sorumluluğunu alarak, sağlıklı olma ve hastalanmama, sağlık kayıtları taşıma ve gerektiğinde hastalık kayıtlarını yönetme gibi proaktif bir yaklaşım sergilemektedir. İnsanların giyilebilir teknoloji ürünleri ve akıllı telefonlar aracılığıyla sağlıklarını uzaktan izlemelerine ve tıbbi verileri internet üzerinden lokasyon fark etmeksizin doktorlara göndermelerine olanak sağlamaktadır. İlaç, egzersiz ve diyet programlarına uyum uzaktan izlenebilmektedir (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Eğlence sektörü de teknolojinin gelişmesiyle birlikte değişmeye başlamıştır. Giyilebilir teknoloji ürünleri, eğlenceyi nasıl deneyimlediğimiz ve nasıl yaşadığımız da dâhil olmak üzere hayatımızın her alanını dönüştürmektedir. Google Glass gibi cihazlar, hayranlara farklı bir bakış açısı sağlamak için oyunları teknolojiyle birleştirirken sensörler ve diğer gelişmeler filmleri ve müziği yeniden tanımlatmaktadır. Başa takılan ekranlar, akıllı gözlükler, başlıklar, headsup ekranlar olarak da bilinen akıllı gözlükler, dijital görüntüleri gerçek dünya ortamının üzerine bindiren ve gerçek dünyadan ayrı olan sürükleyici bir dijital ortam sunmaktadır. Artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) olanaklarının yanı sıra tiyatro ve sinema alanında da farklı bakış açıları sunulmaktadır. Artan interaktif oyun sayısı değişmiş ve bu doğrultuda giyilebilir teknoloji ürünlerinin gelişmesi ile eğlence sektörüne katkı sağlamıştır (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Eğitimde giyilebilir teknoloji, öğrenme ve öğretme ortamlarında kullanılmaktadır. Modern görselleştirme teknikleri, öğrencilerin mevcut eğitim kaynaklarını ve yeni bilgileri keşfetmelerine yardımcı olmaktadır. Eğitim alanında; kişiselleştirilmiş öğrenme ve kişisel öğrenme ortamları için

öğrenme analitiği yapmak, simültane çeviri programları ile dil öğrenmek, öğrenci oryantasyonlarında tanıtım aracı olarak kullanmak, özel eğitim ihtiyacı olanlar için deneyim geliştirmek gibi fırsatlar sunmaktadır (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Endüstrilerde sensörler tarafından toplanan veriler, kurumsal verimlilik için kilit nokta haline gelmeye başlamıştır. Giyilebilir teknoloji, Endüstriyel İnternet'teki bir diğer önemli teknolojidir. Giyilebilir teknoloji denilince akla gelen ilk ürünler akıllı eldivenler, baretler ve tulumlardır. Endüstride kullanılan giyilebilir teknoloji uygulamaları, verimliliği artıran çeşitli çözümler sunar. Son olarak bu çözümlere güvenlik eklenmiştir. Gelişen teknoloji ile çeşitli sektörlerde çalışanların riskine yönelik ürünler üretilmektedir. Onlardan bazıları: Özellikle enerji sektöründe çalışanların kimyasallara maruz kaldığı tehlikeli durumlarda uyarı sistemleri devreye girmektedir. Giysilerdeki sensörler, havadaki kimyasalların konsantrasyonunu kaydederek buna göre kontrol merkezine haber vermektedir. Bir bölgede bir çalışanın yaralanması veya rahatsızlanması durumunda sistem devreye girecek ve gerektiğinde yardım çağırmak için bir uyarı gönderecektir. Özellikle yere düşme gibi durumlarda en yakın sağlık ekibi hastaya ulaşabilecektir. Gelişen teknolojinin bir diğer uygulama alanı da yüksek alanlarda çalışan kişilerdir. Avrupa'daki rafineri kazalarının yüzde ellisi (%50) çalışanların düşmesinden kaynaklanmaktadır. İnşaat sektöründe ise bu oran %37 civarındadır. Geliştirilen teknolojilerle, çalışanların güvenlik önlemlerine uyup uymadığını kontrol edilebilmektedir. Güvenlik, yeni sanayi devriminde kullanılan giyilebilir teknoloji ürünleri için en önemli çözümlerden biridir. Artırılmış gerçeklik teknolojisi kullanılarak geliştirilen akıllı kasklar, mühendisler tarafından rutin bakımların yapılması için kullanılmaktadır. Akıllı kasklar, gerçek ve sanal dünyalar arasında daha iyi bağlantılar kurarak mühendislerin kendi gözlerinin görebildiğinden daha fazlasını görmelerini sağlamaktadır. Gerekli belgeler, bakım prosedürleri, çizimlerdeki kontrol noktalarını gösteren fotoğraflar, videolar ve içerikler akıllı kask gözlüğüne yansıtılabilir. Kask sadece görsel iletişim için kullanılmaz. Bluetooth bağlantısı kontrol merkezi ile sesli iletişim de sağlar. Böylece mühendisler de takım halinde çalışabilirler. Her şeyden önce, bu çalışan güvenliğini artırmaktadır (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Havacılık endüstrisinden bir örnek, Skylight adı verilen artırılmış gerçeklik teknolojisi kullanılarak geliştirilen yazılımdır. Çalışan verimliliğini %15 artıran bu yazılım, çalışanların yapacağı işi odaklanmalarını sağlamaktadır. Çalışanları yönlendirmek, güvenlik önlemlerinden sapmalarını engellemektedir. Giyilebilir teknoloji ürünleri, paylaştığımız örnekler gibi sadece endüstriyel üretkenliği artırmakla kalmaz, aynı zamanda işçi güvenliğini de artırır. Giyilebilir teknoloji, kurumsal stratejileri ve iş yön-

temlerini de geliştirmektedir. Bu ürünler sayesinde yöneticiler bir toplantıya fiziki olarak gitmek yerine artırılmış gerçeklik ile sanal bir konferans odasında toplanır ve tüm kararlar kayıt altına alınabilir. Giyilebilir cihaz, çalışanın sanal asistanı olduğu için, sanal asistan ihtiyaç duyulan yerlerde toplantılar düzenleyecek ve kullanıcıyı uyararak ihtiyaç duyduğu bilgileri hatırlatacaktır. Giyilebilir teknoloji, araştırma, üretim, satış ve servis gibi çeşitli işlevler için kullanılabilir (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Giyilebilir teknoloji ürünleri turizm sektörü için de büyük fırsatlar sunmakta ve pazarın gelişmesine katkı sağlamaktadır. Oluşturulan sanal alan, insanların dünyanın dört bir yanındaki popüler yerleri zamandan bağımsız olarak ziyaret etmelerini sağlar. İşletmeler, sistemlerini aynı anda birbirine bağlayan yüzlerce veya binlerce kişiyi veri tabanına alabilir, müşterilerle başarılı bir şekilde etkileşim kurabilir ve ilgi çekici turlar oluşturabilir. Akıllı gözlükler ile alan kısıtlamaları ortadan kalkar ve uzayda bile dünyanın her yerini görebilirsiniz (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Bugünün ulusları hem geleneksel hem de geleneksel olmayan tehditlerle yüzleşmeye hazırlanmalıdır. Bu nedenle askeri mühendisler, mevcut teknolojinin etkinliğini artırmak için yenilikçi ve uygulanabilir fikir ve yöntemlerle ilgilenmektedir. Bu nedenle giyilebilir teknolojiye büyük ilgi gösteriyorlar. Dağıtılan giyilebilir teknoloji, çeşitli savunma yüklenicilerinin karmaşıklığını ve iş yükünü azaltmayı amaçlamalıdır. Giyilebilir teknolojinin orduda ortaya çıkmasının verimliliği artırması ve maliyetleri düşürmesinin yanı sıra güvenlik, kullanım kolaylığı ve verimlilik için yeni fırsatlar sağlaması beklenmektedir (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Tekstil ve modadaki sürekli yenilik talebi, tasarımcıları giyim ve kumaş modasında daha basit ancak teknolojik olarak daha yenilikçi tasarımlar yaratmaya zorlamış ve giyilebilir teknoloji ürünlerine dönüşmüştür. Giyilebilir teknoloji, tekstil araştırmalarında geniş bir kabul görürük ve pazar payı kazanmaktadır. Geliştirilen ürünlerden biri olan akıllı tişört, çeşitli sensörler ve bunlardan veri kaydeden cihazlarla donatılmıştır (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020). Akıllı tekstiller, 21. yüzyıl tekstil ve hazır giyim endüstrisinin önemli bir parçasıdır. Akıllı tekstillerin yakın gelecekte tekstil ve hazır giyim sektörünün en değerli parçası haline geleceği söylenebilir. İşlevsellik, moda tarihinde hiç bu kadar önemli olmamıştır. Günümüzde giyim daha rahat hale gelerek, kullanıcıya konfor ve rahatlık getirmiştir. Giyim artık insan ruhunu ve iletişim becerilerini desteklediği gibi fiziksel rahatlık ve performansı da sağlamayı taahhüt etmektedir. 2000'li yıllardan itibaren giyilebilir teknolojiye yönelik ürün tasarımında teknik tekstillerin performans ve fonksiyonelliğine dayalı elyaf ve kumaş

üretiminde artış olmaktadır. Özellikle teknolojik cihazların boyutları küçüldükçe giysilere dahil edilmeleri daha yaygın hale gelmektedir. Teknik tekstillerden akıllı tekstillere, nano tekstillerden elektronik tekstillere teknoloji, zaman içinde moda tasarımının ön saflarına taşınmıştır (Yetmen 2017).

Giyilebilir cihazların ve diğer teknolojilerin kullanımı, profesyonel takımlar ve kolej spor takımları arasında daha yaygın hale geliyor. Artırılmış ve sanal gerçeklik uygulamaları da sporcu gelişiminde yeni bir yöntem olarak karşımıza çıkıyor. Bu uygulamalar, antrenörlerin zihinsel ve taktiksel gelişim sağlarken, sporcularını yaralanma riskine karşı test etmeleri için harika bir fırsat sunuyor. Daha profesyonel bir yaklaşım söz konusu olduğunda, bunları içeren çipleri, sensörleri ve spor ekipmanlarını göz önünde bulundurun, bu da performansı ve kritik verileri ölçmeyi daha doğru hale getirir. Bu cihaz antrenman ve hatta yarışma sırasında kullanılabilir. Kan basıncı, vücut ısısı, kan oksijen seviyeleri, kalp atış hızı ve elektriksel aktiviteler (elektrokardiyogram), solunum hızı ve hacmi, dakikadaki adım sayısı ve ivmeölçer hakkında gerçek zamanlı verileri toplayabilen ve bu verileri kablosuz olarak iletebilen giyilebilir akıllı tişört. işlemek için mobil cihaz. Veri gönderebilir veya kendi analiz programında işleyebilir. Antrenman ve fiziksel aktivite sırasında elde edilen veriler değerlendirilerek kişisel gelişim takip edilebilir ve hatta egzersizin sağlığa uygun olup olmadığı hakkında bilgi alınabilir. Aynı zamanda uyku takipçisi olan bu tişörtler her türlü spor aktivitesinde kullanılabilir (Baydemir, 2017).

Giyilebilir teknolojileri sağlıklı günlük yaşam için kullanmak yerine profesyonel sporlarda kullanmaya odaklanırsak, teknoloji cihazlarının kullanımı ile sporcuların, uzmanların veya kısa süre içinde anlık performanslarından zengin bilgiler toplamanın mümkün olduğu açıktır. -uzman olmak, kat ettikleri mesafe, vücutlarının tepkisi veya aldıkları darbelerin şiddeti... Bu bilgilerin çeşitli programlar aracılığıyla işlenebileceğini görüyoruz. İşlenen bilgiler, sporculara ve antrenörlere gelecekteki fiziksel, teknik ve taktik çalışmalarında ve performans ve sağlık yönetimi gibi alanlarda rehberlik eder (Baydemir, 2017).

Akıllı giyilebilir cihaz üzerindeki nabız, hareket ve solunum sensörlerinden toplanan ve mobil cihaza iletilen veriler, çeşitli veri işleme yazılımları kullanılarak detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Athos ve Heddoko firmaları, giyilebileceği antrenman kıyafetlerine yerleştirilen sensörler ile pektoral, omuz, kol, sırt ve bacak kasları gibi birden fazla kasın hareketlerini ve fizyolojik verileri takip etme olanağı sağlıyor. Akıllı telefona kablosuz olarak iletilen veriler de çevrimiçi eğitim merkezinde işlenir. Gerçek zamanlı kas aktivasyonu, kas grubu aktivasyonu ve antrenman yükü analizinden elde edilen içgörülerle sporcular ve antrenörleri, yaralanma risklerini azaltırken programlarını, egzersiz rutinlerini iyileştirme ve güncelleme

olanağına sahip olurlar (Baydemir, 2017).

Sporcuların ya da amatör sporcuların formda kalmalarına tam anlamıyla yardımcı olması beklenen giyilebilir ve akıllı cihaz teknolojilerinin, profesyonel sporcuların teknik direktör ya da antrenörlerinin bilgi ve deneyimlerinin yerini alıp alamayacağı ise halen yanıt bekleyen bir sorudur. Ancak bu tür teknolojilerden elde edilen verilerden antrenörlerin ve antrenörlerin çok faydalandığı kesin. Teknoloji ve deneyimin sentezi başarıya giden en uygun yol gibi görünmektedir (Baydemir, 2017).

Gelişen yaşam standartları ve gelişen teknoloji ışığında, gelişmiş fonksiyonel tekstil ve konfeksiyon ürünlerine olan ihtiyaç önemli ölçüde artmıştır. Dolayısıyla insanlar kışın sıcak tutmak için mevcut kalın ve çok katlı kumaşlarla yetinmiyor. Spor giyim söz konusu olduğunda, insanlar performanslarını artırmak için maksimum konfor sağlayabilen son derece fonksiyonel kumaşlar aramaktadır. Çok katmanlı giyinme, soğuk havaya karşı en yaygın yaklaşımdır. Ancak hantal yapısı vücut hareketlerini engellemekte ve spor aktivitelerini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca pasif yalıtım, vücut ısısının dağılmasını engeller ve sonunda giyen kişilerde bitkinlik hissine neden olur. Kullanıcı gerçekten de egzersiz sırasında giysinin dış katmanını çıkarabilir; bununla birlikte, kullanıcı aynı anda yorucu aktivite yaparken giysinin dış katmanını taşımak zorunda kalabilir. Bu sadece hareketliliği engellemekle kalmaz, aynı zamanda kullanıcının enerjisini de önemli ölçüde tüketir. Günümüzde giyilebilir elektronik termal giysiler, geleneksel giyim anlayışına meydan okuyor ve hem tekstil hem de spor endüstrisi için yeni bir yön sağlamaktadır. Özellikle spor giyim pazarı için tüketicilerin beklentilerini karşılayacak şekilde hafif, ince, esnek ve yumuşak termal koruyucu spor giysilerin geliştirilmesi önerilmektedir (Yang, Yao ve Li, 2021).

Fiziksel sağlık ve spor performansının değerlendirilmesinde nesnelleştirme ve bireyselleştirme arasında önemli bir bağ vardır. Modern spor aktivitelerinde, sıradan sağlıklı insanlar, elit oyuncular ve klinik hastalar için rehabilitasyon değerlendirmesi, objektif ve güvenilir destek sağlamak için hafızaya, deneyime ve gözleme güvenmekten antrenman yükü verilerini toplamaya doğru değişmektedir. Egzersiz yükü izleme, fiziksel aktivitenin tüm sürecini doğru bir şekilde izleyebilir ve kondisyon düzeyini, egzersiz performansını iyileştirmek ve rehabilitasyonun etkinliğini artırmak için etkili bir yöntem haline gelebilir. Geçtiğimiz yıllarda, farklı popülasyonlarda ve ortamlarda fiziksel aktiviteleri ve fizyolojik yük çeşitlerini izleyebilen giyilebilir cihazlar çok fazla ilgi görmeye başlamıştır. Nanoteknoloji, çip teknolojisi, iletişim teknolojisi ve yapay zeka gibi modern teknolojilerdeki en son gelişmeler, fizyolojik, biyokimyasal ve spor performansının gerçek zamanlı izlenmesini ve gerçek zamanlı geri bildirimini yaparak giyilebilir cihazların geliştirilmesi için sağlam bir temel oluşturmuştur. İlk giyilebilir

cihazlar ve bunlarla ilgili teknolojiler neredeyse sadece araştırma için kullanılıyordu, ancak yeni giyilebilir cihazlar pazar uygulamalarına daha fazla değer katmıştır. Bununla birlikte, sağlık, rehabilitasyon, kilo kontrolü ve egzersiz performansı üzerindeki izleme yoluyla davranış değişiklikleri ve etki değerlendirmesine ilişkin de çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Yang vd., 2021).

Giyilebilir cihazlar, spor faaliyetleri ve sağlık takibi gibi çeşitli alanlarda da kullanılmaktadır. Zaman ve ek bilgiler gibi diğer değişkenlerle birlikte kullanılan toplanan kullanıcı verileri: kalp atış hızı, kullanıcının boyu veya kilosu, hem atletik antrenman hem de sağlık yönetimi için referans verileri sağlayabilir. Spor analizi işlevlerinin yanı sıra, giyilebilir cihazlar hem fiziksel hem de zihinsel sağlığı izlemek için kullanılabilir (Beszta ve Polasik, 2020).

Giyilebilir cihazlar aracılığıyla sağlık izleme, kullanıcıların sağlık sonuçlarıyla ilgili bilgileri sürekli olarak destekleyerek, kullanıcıların refahı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu da bilgi kalitesinin iyileştirilmesine ve kullanıcıların sağlıkları ile ilgili farkındalığına olanak tanır. Sağlık parametreleri hakkında daha fazla bilgi, sağlık bakım maliyetlerini azaltabilecek daha sağlıklı davranışlar için elverişlidir. Akıllı saatlerin sunduğu tipik işlevlerin yanı sıra, diyabetin kendi kendine yönetimi, kullanıcıların duygusal durumlarını veya duruşları, yemek yemeleri veya ilaç almaları gibi davranışlarının saptanması ile ilgili bir pek çok faydadan bahsedilebilir. Ayrıca giyilebilir cihazların belirli işlevleri, özellikle engelli insanlar için yararlı olabilir (Beszta ve Polasik, 2020).

Birden çok teknolojiyi kompakt ve taşınabilir bir platformda birleştirmek, kullanıcıların işlevselliği genişletmesine olanak tanır, ancak aynı zamanda onları çeşitli potansiyel güvenlik risklerine maruz bırakır. Giyilebilir teknoloji ürünleri, bir insan kafasına veya vücuduna veya yakınına giyilmek üzere tasarlandığından, riskler neredeyse her zaman giyilemeyen cihazlardan daha yüksektir. Giyilebilir teknoloji ürünlerinin güvenliğinin değerlendirilmesi, düzenleyici gerekliliklere uygunluğu göstermek için çeşitli testler içerir. Güvenlik hususlarına ek olarak, kablosuz teknoloji ürünü testi, tipik olarak, belirli bir cihazın vaat ettiklerini yerine getirip getirmediğini değerlendirmek ve birden çok teknolojinin entegrasyon kalitesini değerlendirmek için bir dizi performans değerlendirmesi içerir. Giyilebilir teknoloji ürünlerinin bir kombinasyonunu test etmek ve değerlendirmek uzun ve karmaşık bir süreç olabilir (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Sağlık

Sağlık sektöründe giyilebilir teknoloji ürünleri, sağlık maliyetlerini düşürdüğü için sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmakta ve tedavileri planlarken doğru ve kişiselleştirilmiş hasta verilerinin toplanmasına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle ekonominin en önemli sektörlerinden biri olan sağlık hizmetlerinde giyilebilir teknoloji ürünlerinin kullanımı önemli ölçüde artmaktadır. Piyasa yapısında diğer sektörlerde olduğu gibi sağlık sektörünün de büyümesine birçok faktör yön vermektedir. Yeni teknolojilerin güçlü birleşimi, artan sağlık bilinci, artan sağlık maliyetleri ve bireylerin yüz yüze iletişim yerine sanal ağları tercih etmesi de sağlık sektöründe giyilebilir teknoloji pazarını canlandırıyor. Herhangi bir hastalığın sürekli ve düzenli takibi, anında müdahale, yetkili sağlık kuruluşlarına bildirim ve hatta ameliyat sonrası iyileşme sürecini kolaylaştırma gibi birçok akıllı giyilebilir teknoloji ürününün varlığı pazarda hızla gelişmeye devam etmekte ve yeni kullanım alanları ortaya çıkmaktadır. Günümüzde insanlar proaktif bir yaklaşım sergilemekte, kendi sağlıklarının sorumluluğunu üstlenmekte, hastalanmadan sağlıklı bir yaşam sürmeye özen göstermekte, sağlık verilerini yanlarında taşımakta ve gerektiğinde hastalıkla ilgili verileri kontrol etmektedir. Sonuç olarak, insanlar giyilebilir teknoloji ürünleri ve akıllı telefonlar aracılığıyla sağlıklarını uzaktan takip edebilmekte ve nerede olurlarsa olsunlar internet aracılığıyla tıbbi verilerini doktorlarına gönderebilmektedir (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Spor ve Fitness

Giyilebilir teknoloji ürünleri, düzenli olarak spor yapan ve büyük bir pazar payına sahip olan kişilerin aktivitelerini izlemek için yaygın olarak kullanılmaktadır. İnsanların beslenme ve egzersiz programlarının düzenlenmesi açısından; atılan adım sayısı, yakılan kalori, egzersiz yoğunluğu gibi fiziksel aktivite takibi için giyilebilir teknoloji ürünleri kullanılmaktadır. Ölçümler, bir antrenmandan sonra müşteriler tarafından kontrol edilebilir veya motivasyon için dünya çapında paylaşılabilir. Bu sonuçlar ayrıca doktorlar veya uzmanlar tarafından analizleri, gelecekteki teşhis ve tedavileri, araştırma ve geliştirmeleri için kullanılır (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Bilgi alışverişi ve Eğlence

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte eğlence sektörü de değişti. Giyilebilir teknoloji ürünleri, eğlence deneyimi ve yaşam tarzı da dâhil olmak üzere hayatın her alanını değiştiriyor. Google Glass gibi cihazlar, oyunla teknolojiyi birleştirerek hayranlara farklı bir bakış açısı sunarken, sensörler ve haptikler gibi teknolojik gelişmeler film ve müziği yeniden tanımlıyor. Başa takılan ekranlar (HMD'ler), akıllı gözlükler ve baş üstü ekranlar (HUD'ler) olarak da bilinen akıllı gözlükler, artırılmış gerçeklik, dijital gö-

rüntülerin gerçek dünya ortamında üst üste bindirilmesi, gerçeklikten izole edilmiş sürükleyici bir dijital ortamdır. Artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR), tiyatro ve film dünyasına da farklı bir bakış açısı sunuyor. Giyilebilir teknoloji ürünlerinin bu doğrultuda gelişmesi ile birlikte interaktif oyunların sayısındaki artış eğlence sektörünü de etkilemiş ve katkı sağlamıştır (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Eğitim

Eğitimde giyilebilir teknoloji öğrenme-öğretme ortamında kullanılmaktadır. Modern görselleştirme teknikleri, öğrencilerin mevcut eğitim kaynaklarını ve yeni bilgileri keşfetmelerine yardımcı olur. Eğitimde; kişiselleştirilmiş öğrenme ve kişisel öğrenme ortamları için öğrenme analitiğinin sürdürülmesi, dil öğrenimi için simültane çeviri programlarının kullanılması, öğrenci odaklı bir sosyal yardım aracı olarak, özel eğitim ihtiyacı olan bireyler için deneyimsel gelişim vb. gibi durumlarda kullanılır (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Endüstri

Endüstriyel internetin endüstride uygulaması her geçen gün artmakta ve sensörler tarafından toplanan veriler işletmelerin verimliliği ile ilgili kritik bir noktaya ulaşmıştır. Giyilebilir teknoloji de Endüstriyel İnternet için bir başka önemli teknolojidir. Giyilebilir teknolojiyi endüstride kullanırken akla ilk gelen ürünler akıllı eldiven, baret ve iş kıyafetleri oluyor. Sektörde kullanılan giyilebilir teknoloji uygulamaları, verimliliği artırmak için pek çok farklı çözüm sunuyor. Son olarak bu çözümlere güvenlik unsuru da eklenmiştir. Çeşitli sektörlerde çalışanların karşılaştıkları risklere yönelik ürünler üretmek için ileri teknoloji kullanmak. Bunlardan bazıları; özellikle enerji sektöründe çalışanların kimyasallara maruz kalması gibi tehlikeli durumlarda alarm sistemlerini devreye sokar. Giysilerdeki sensörler, havadaki kimyasal konsantrasyonunu algılar ve buna göre merkeze bildirir. Tek başına çalışanlar için; geniş bir alanda veya dar bir alanda bir çalışanın yaralanması veya rahatsız olması durumunda sistem devreye giriyor ve gerektiğinde yardım için bildirim gönderiyor. Özellikle yere düşmesi gibi durumlarda en yakın sağlık ekibi hızla hasta çalışana gidecektir. Geliştirilen teknolojinin bir diğer kullanım alanı ise Takata saha çalışanları. Avrupa rafinerilerindeki kazaların yüzde ellisi (%50) çalışanların düşmesinden kaynaklanmaktadır. İnşaat sektöründeki oran yaklaşık yüzde 37'dir (%37). Geliştirilen çözümde çalışanların güvenlik önlemlerine uyumu hesaplanmıştır. Birçok çalışan, şirketin ağırlık kaldırmayla ilgili kurallarına uymayarak sağlıklarını riske atıyor. Bu riskler için geliştirilen ayakkabı modelleri ile çalışanın kaldırdığı yükün ağırlığını ölçmek mümkündür. Giyilebilir cihazlar çalışanlar için sanal asistan olduğundan, sanal asistanlar her yerde toplantılar düzenler ve gerekli bilgileri hatırlatmak için kulla-

nıcıyı uyarır. Sanal asistanlar da kullanıcıyı uzun süredir tanıdıkları için hiçbir bilgiyi unutmazlar. Giyilebilir teknolojiler araştırma, üretim, satış ve servis gibi çeşitli işlevler için kullanılabilir. Paylaştığımız örneklerin de gösterdiği gibi giyilebilir teknoloji ürünleri sadece endüstriyel üretkenliği artırmakla kalmıyor, aynı zamanda iş güvenliğini de artırıyor. Görüldüğü gibi iş kazalarının olmadığı gün çok yakındır. Giyilebilir teknoloji aynı zamanda şirketlerin stratejilerini ve iş yapma biçimlerini de geliştiriyor. Bu ürünlerle yöneticilerin toplantılara bizzat gitmesine gerek kalmadan artırılmış gerçeklik özelliklerine sahip sanal bir toplantı odasında toplanabiliyor ve alınan tüm kararlar kayıt altına alınabiliyor. Ayrıca sekreterlik hizmetleri ortadan kalktı. (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Turizm

Giyilebilir teknoloji ürünleri de seyahat sektörü için önemli fırsatlar yaratmakta ve pazarın büyümesine katkıda bulunmaktadır. Oluşturulan sanal alan, insanların zaman kısıtlaması olmadan dünyanın dört bir yanındaki popüler yerleri ziyaret etmelerini sağlar. İşletmeler aynı anda sisteme bağlı yüzlerce hatta binlerce kişiyi veritabanına kaydedebilir, müşterilerle iyi etkileşim kurabilir ve çekici turlar oluşturabilir. Akıllı gözlükler ile alan sınırlandırması ortadan kalkıyor ve uzayda bile dünyanın her yerinden görülebiliyor (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Savunma

Bugün ulusların geleneksel ve geleneksel olmayan tehditlere yanıt vermeye hazırlıklı olması gerekiyor. Bu nedenle, orduda çalışan teknoloji uzmanları, mevcut teknolojilerin etkinliğini artırmak için yenilikçi ve uygulanabilir fikir ve yöntemlerle ilgilenmektedir. Bu nedenle giyilebilir teknolojiye büyük ilgi gösteriyorlar. Tanıtılan herhangi bir giyilebilir teknoloji, çeşitli savunma operatörleri için karmaşıklığı ve iş yükünü azaltmayı amaçlamalıdır. Giyilebilir teknolojinin orduda ortaya çıkmasının, artan verimlilik ve maliyet tasarrufunun yanı sıra güvenlik, kullanılabilirlik ve verimlilik için yeni fırsatlar sağlaması bekleniyor. Özellikle ABD ordusu, akıllı giysi ve giyilebilir teknoloji çözümlerinin geliştirilmesinde öncüdür. Deniz Havacılığı Teknik Eğitim Merkezi'nin (NATİCK) Future Force Warrior programı, 2020'de piyasaya çıkması beklenen tamamen biyoteknolojik bir savaşçı kıyafeti geliştiriyor. Takım elbise; akıllı zırh, biyolojik izleme, silahlar, iletişim ve bir dış iskelet içerir (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Moda

Tekstil ve moda alanındaki sürekli yenilik talebi nedeniyle tasarımcılar, giyim ve kumaş modasında daha basit ama teknik olarak daha güvenli tasarımlar geliştirmek zorundadır. Son olarak giyim, elektronik uygulama-

larla giyilebilir teknolojiye kaymıştır. Giyilebilir teknoloji, tekstil alanındaki araştırmalarda yaygın olarak kabul görmektedir ve büyüyen bir pazar payına sahiptir. Akıllı T-shirt, farklı sensörler ve sensörlerden gelen verileri kaydeden cihazlar ile geliştirilen ürünlerden biridir (Bilişim Teknoloji ve İletişim Başkanlığı, 2020).

Sonuç olarak sağlıklı yaşamının, aidiyetin ve bireyler arasında sporun teşvikinin olduğu günümüz dünyasında, spor malzemelerine olan talep her geçen gün artmaktadır. Bu durum teknolojik gelişmeler ve spor tekstil ürünlerinin üretim hacimleri dâhil olmak üzere hızla büyüyen bir yapı ile dikkat çekmektedir. Tekstillerin spor endüstrisi içerisinde çeşitli spor sektörlerinde kullanılmasının yanı sıra küreselleşen dünyada kitlelere hitap edebilmesi ve akıllı tekstillere yapılan istihdamı ve yatırımları her zaman koruyabilmesinin temel nedenlerinden biri de budur. Spor faaliyetlerinde bulunan kurumların pazar paylarını ve itibarlarını artırmak için kullandıkları yollardan biri de kullandıkları spor malzemelerinin üstün performans özelliklerinden yararlanmaktır. Bu durum giyilebilir teknoloji ile spor biliminin ortak bir zeminde bir araya getirilmesi gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. Sadece bireysel ve takım performansı değil, branşlarda da kullanılan spor ürünleri sağladığı faydalar göz önüne alındığında akıllı tekstil ürünleri ve sporla ilgili uygulamaların kullanım oranlarının ön plana çıktığını göstermektedir. Ayrıca giyilebilir teknoloji, hastanın acil yardıma ihtiyaç duyduğu durumları belirlemek için hastayla ilgili verileri sağlık hizmeti sunucularına ileterek erken müdahale imkanı sunuyor. Kişisel ölçümler ve giyilebilir teknoloji, hastaların ve sağlayıcıların, bireyin eksiksiz bir resmini oluşturmak için birçok araçtan veri eklemesine olanak tanır. Bu nedenle gelecekte giyilebilir teknolojinin gönüllü kullanımının artacağı, sağlık hizmeti sunucuları tarafından tedavi ve takip amaçlı kullanımının teşvik edileceği öngörülebilir. Günümüz giyilebilir teknoloji uygulamaları, bu teknolojiden en çok yararlanacak olan yaşlıları, kronik hastaları ve dar gelirliileri göz ardı etmektedir. Teknoloji sağlayıcılar, düzenleyicileri teknolojiyi ihtiyacı olan insanlara vermeye yönlendirmekten çok, teknolojiyi daha iyi anlayan yüksek gelirli insanlara hizmet etmekle ilgileniyorlar.

Hastaları ve sağlık sistemlerini uyumlu hale getirmek, büyük ölçekli giyilebilir teknoloji uygulamalarının karşılaştığı en zor engellerden biridir. Hastalar çeşitli nedenlerle bu teknolojileri kullanmaktan rahatsız olabilirler. İnsanlar, kullanımının zor olması, güvensiz olması veya teknoloji karşısında bunalmış hissetmesi gibi nedenlerle bu teknolojilere karşı mutsuz ve dirençli olabilir. Giyilebilir teknolojinin yaygın olarak benimsenmesinin önündeki en büyük engellerden biri, hasta-sağlık sistemi bağlantısıdır. Hastalar çeşitli nedenlerle bu teknikleri kullanmaktan rahatsız olabilirler. İnsanlar bu teknolojilerden memnun olmayabilir veya kullanımı zor, güvensiz veya bu teknolojilerden bunalmış oldukları için onlara karşı koyabilirler.

KAYNAKÇA

- Aydan, S. Ve Aydan, M. (2016). Sağlık Hizmetlerinde Bireysel Ölçüm ve Giyilebilir Teknoloji: Olası Katkıları, Güncel Durum ve Öneriler. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(3): 325-342
- Baydemir, T. (2017). Giyilebilir Teknolojiler ve Spor. *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, 10(3): 112-116.
- Beszta, M.B., Polasik, M. (2020). Wearable Devices: New Quality in Sports and Finance. *Journal of Physical Education and Sports*, v.20, pp.1077-1084.
- Bian, S., Ye, S. Ve Yang, S. (2022). Application Propects For Wearable Body Surface Microfluidic System in Sports. *Wearable Technology*, v.3, i.1, pp.72-84. DOI: 10.54517/wt.v3i1.1639
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Giyilebilir Teknolojiler (2020). Bilişim Teknolojileri ve İletişim Kurumu Raporu. <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/arastirma-raporlari/giyilebilir-teknolojiler-arastirma-raporu.pdf>.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kim, T. Ve Chiu, W. (2019). ConsumerAcceptance of Sports Wearable Technology: the role of Technolohy Readiness. *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, v.20, pp.109-126. DOI:10.1108/IJS-MS-06-2017-0050
- Kim, T. Ve Chiu, W. Ve Chow, M.K.F. (2019). Sport Technology Consumers Segmenting Users of SportsWearable Devices Based On Technology Readiness. *Sport, Business and Management*, v.9, pp.134-145. DOI:10.1108/SBM-02-2018-0011
- Sezgin, S. (2016). Eğitimde Giyilebilir Teknolojiler: Fırsatlar ve Eğilimler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40 Sayfa: 405-418.
- Yang, C., Yao, M.Y. ve Li, L. (2021). Development of a Flexible Wearable Thermal Textile Accessory for Winter Sports. *Textile Research Jornal*, v.91 (23-24). DOI: 10.1177/00405175211001803
- Yang, Q., Zhang, Z.Y., Chen, Z., Li, D.Y., Sun, J., Ding, S.C. ve Cui, X.Y. (2021). Application of Wearable Devices in Sports: Behavior Change and Result Effect. *International Conference on Health Big Data and Smart Sports*. DOI: 10.1109/HBDSS54392.2021.00035
- Yetmen, G. (2017). Giyilebilir Teknoloji. *Ulakbilge*, Cilt 5, Sayı 9.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

BÖLÜM 12

NİŞ PAZARLAMA KAPSAMINDA EDEBİYAT TURİZMİNİN DESTİNASYON TANITIMINDAKİ YERİ

Emine ÇALLAK¹, Melek Ece ÖNCÜER²

1 Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi E-mail: emine.callak@icloud.com ORCID: 0009-0002-3310-4810

2 Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Seyahat İşletmeciliği Bölümü E-mail: eoncuer@adu.edu.tr ORCID: 0000-0003-2614-5884

GİRİŞ

Edebiyat turizmi tarihi, eski zamanlara dayansa da turizmde çok daha yeni bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle edebi eserlerin, edebi yazarların ve edebi mekanların sergilendiği müzeler ile birlikte aynı zamanda yeni bir turizm alanı ortaya çıkmıştır.

Özellikle müzeler edebiyat turizminin öncüsü niteliğindedir. Müzelerde sergilenen eserler okuyucuların bir turiste dönüşmesini sağlamaktadır. Edebi bir eseri okuyan kişi, eser ya da yazar ile ilgili merak ettiklerini ve hayal ettiğini görmek, öğrenmek için müzelere gitmektedir. Bu da turizmde, yeni bir ekonomik girdi oluşturmaktadır. Ayrıca yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekerek kültürel olarak da gelişimi ve tanıtımı da desteklenmektedir. Bunlara ek olarak, müzeler sayesinde gelecek kuşaklara edebiyat anlayışı ve bu doğrultuda edebiyat ile bütünleşebilecekleri bir fırsat sunan müzelerin geçmişten geleceğe edebiyatın önemini korumasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Edebiyat turizmi benzersiz ve çeşitlidir. Turizm sektöründe ziyaretçiler özellikle 1980'lerden sonra meydana gelen özel ilgi ve elit turist kavramları ile birlikte eşsiz ve farklı olanı aramaktadır. Bu kapsamda edebiyat turizmi sunduğu farklı eserler ile birlikte edebiyat turizmi turistine ve elit turiste aradığını sunmaktadır.

Edebiyat turizmi kavramı incelendiğinde literatürde özel ilgi turizmi, alternatif turizm ve niş pazarlama olmak üzere farklı alanlarda ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada edebiyat turizmi, niş pazarlama kavramı altında incelenmektedir. Niş pazarlama; bir sektörün içerisinde bulunan küçük ve özel istekli tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılayabilmek adına işletmeler tarafından, bu küçük grubun taleplerinin arza çevrilmesi olarak özetlenebilir. Bir başka şekilde ele alındığında ise büyük bir pazar içinde ihtiyaçları tam olarak karşılanamamış küçük bir grubun ihtiyaçlarını tam ve eksiksiz olarak karşılamak şeklinde de ele alınmaktadır. Bu çalışma; niş pazarlama kapsamında edebiyat turizmini, edebiyat turizmini ve pazarlamasını, Dünya'da ve Türkiye'de edebiyat turizmini ve edebiyat turizminin destinasyon tanıtımındaki yerini inceleyen ve açıklayan bir çalışmadır.

1. Kavram Olarak Niş Pazar ve Pazarlama

Niş sözcüğü kelime anlamı olarak “duvar içinde açılan boşluk, gizli boşluk” şeklinde tanımlanmaktadır. Literatür incelendiğinde niş pazar kavramı Albayrak vd. (2006) tarafından, benzer gereksinimleri olan ama bu gereksinimleri karşılanmamış az sayıda gruplara, ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve alternatif sunabilmek adına yeni ve farklı pazar alanlarının oluşturulması şeklinde tanımlanmaktadır. Küçük bir pazar bölümü olan niş pazar, farklı ihtiyaçları olan alışıl gelmiş arzdan daha farklı talepleri olan

gruplara hitap etmektedir (Çiftçi ve Öğretmenoğlu, 2018: 86).

1990'lı yıllarda tüketici talep ve ihtiyaçlarında yaşanan değişim ile birlikte farklı pazar alanları açılmaya başlamış, özellikle de küçük işletmeler niş pazardaki tüketicilere hitap edecek yeni arz kaynakları gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu şekilde küçük işletmeler, büyük işletmelerin bulunduğu rekabet ortamından uzaklaşarak, niş pazardaki tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmış, müşteri tatmin ve talebini arttırarak kendi tüketici gruplarını oluşturmuştur. Günümüzde hem büyük hem de küçük işletmeler niş pazarda talep yaratan tüketicilere hitap etmekte ve arzı niş pazarda bulunan tüketicilere göre şekillendirmektedirler (Semiz, 2008: 8-9).

Shani ve Chalasani'ye göre (1992), niş pazarın gelişip ilerlemesi için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlar (Güreş ve Akgül, 2010: 300);

- Niş pazar küçük bir kitleye hitap ettiğinden, kâr etmesi için yeterli büyüklüğü olması ve satın alım gücü yaratması,
- Niş pazarın gelişime açık olması,
- Rekabet piyasası içerisinde büyük rakiplerinin önem vermediği pazarlar olması,
- Niş pazar içerisinde bulunan işletme sahiplerinin ve yöneticilerinin gelişip ilerleyebilmesi için belli becerilere sahip olması,
- Niş pazar içerisinde müşteri memnuniyeti ve sadakati sağlanarak pazara yeni girecek ve tehlike oluşturacak işletmelere yer verilmemiş olması,
- Niş pazar içerisinde ulaşılabilecek müşteriler belirlenerek, başka işletmeler tarafından ulaşılmadan belirlenebilir olması gibi özelliklere işletmelerin sahip olması gerekmektedir.

Niş pazar ayrıca turizmde de kullanılarak belli kitlelere hitap etmektedir. Turizm sektörü insan odaklı olup, yıllar içerisinde sürekli değişip, gelişen bir alandır. Sektördeki bu gelişim ve değişim doğal olarak turistleri de etkilemektedir. Değişen zamana ve ihtiyaçlara ayak uydurmak isteyen işletmeler, farklılık arayan turistlere de hitap etmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda işletmeler yeni stratejilere yönelmişler ve rekabet piyasasındaki yerlerini koruyarak turistlere farklı turizm imkânları ya da farklı turizm aktiviteleri isteyen turistlere talep ettikleri arz kaynaklarını sunmuşlardır. Ayrıca, niş pazar kapsamında yer alan ürünleri talep eden turistlerin daha az sayıda olması ve talep ettikleri deniz ve eğlence turizminden farklı, daha doğa ile iç içe, kültürel ve sürdürülebilir aktiviteleri içermesi niş pazarı bilinen kitle turizminden ayıran önemli özelliklerindedir (Çiftçi ve Öğretmenoğlu, 2018: 89-90).

Niş pazarlama, kitlesel pazarlama ile karşılaştırıldığında çağdaş pazarlama anlayışını daha fazla benimsemektedir. Yüksek kâr elde edebilen, ürün ya da hizmeti farklılaştırabilen, piyasada rekabet edebileceği rakip firmalar daha az ya da hiç olmayan ve hedef kitlesini sadece küçük bir gruba yönelik oluşturan pazarlama anlayışıdır. Kitlesel pazarlamada ise tam tersi olarak, üreticilerin yoğun rekabet ortamında bulunması, sadece standartlaşmış ürün ve hizmetlerin sunulması, üretim miktarının daha yüksek olması ve hedef pazarının tüm pazar olması gibi faktörler niş pazarlama ve kitlesel pazarlama arasında büyük farklılıkların olduğunun göstergesidir (Öncüer, 2021: 249).

2. Niş Pazarlama Kapsamında Edebiyat Turizmi

Niş pazarlama, belli bir kesim tarafından özellikle istenen/aranan ürünler üzerinden yürütülmektedir. Turizm içerisinde de bazen özel ilgi bazen de alternatif turizm kavramları olarak ele alınmaktadır. Turizm sektöründe bulunan ve niş pazar bölümlerinden biri olan edebiyat turizmi, edebiyat severler için turizmde yeni bir hareketlilik sağlamaktadır.

Zaman içerisinde diğer alanlarda olduğu gibi turizm sektöründe de tüketici alışkanlıkları değişmiş, farklı ve daha bireysel turizm türleri tercih edilmeye başlanmıştır. Bu değişime ayak uydurmaya çalışan işletmeler, tüketicilerin talep ettiklerini en hızlı şekilde arza çevirmeye çalışmaktadırlar. Yaşanan bu değişim karşısında yeni bir pazarlama alanı olarak niş pazarlama ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde, özel veya farklı ihtiyaçları ve talepleri olan tüketicilerin istekleri bu pazar içerisinde daha kolay bir şekilde işletmeler tarafından fark edilerek tüketici taleplerine uygun ürünler sunulabilmektedir (Çiftçi ve Öğretmenoğlu, 2018: 89).

Literatür incelendiğinde edebiyat turizminin, turizm sektörü içerisinde hangi alanda ele alınacağı tartışmalı bir konu olmuştur. Yapılan çalışmalarda edebiyat turizmi; kültür turizmi ve kültürel miras turizmi adı altında açıklanırken, bazı çalışmalarda araştırmacılar, edebiyat turizmini kültür turizmi adı altında bir niş bölüm olarak nitelendirmektedir. Ayrıca edebiyat turizminin, yaratıcılık içerdiği için estetik bir nitelik, bireylerin başkası üzerinden kendini tanıması açısından ise antropolojik nitelik taşıdığı düşünülmektedir (Lidar, 2021: 36).

Sonuç olarak, niş pazarlama stratejilerine uyan edebiyat turizmi, turizm tüketicisi olan turistlerin taleplerini arza çevirerek sektör içerisinde azınlığı oluşturan edebiyat severlere hizmet etmektedir. Dünya’da ve Türkiye’de edebiyat turizmi kapsamında açılan müzeler, yazar evleri, yazar kütüphaneleri bu amaç doğrultusunda hizmet etmektedir.

2.1. Edebiyat Turizmi

Edebiyat turizmi ilk olarak M.Ö. 5. yüzyılda Herodot'un "The Histories" isimli eserinde görülmektedir. Literatür incelendiğinde, edebiyat turizmi, yeni bir kavram olarak 2009 yılında Watson'ın editörlüğünü yaptığı "Literary Tourism and Nineteenth Century Culture-Edebiyat Turizmi ve 19.YY Kültürü" isimli eseri ile literatürde edebiyat turizmine dikkat çekmiş, gelişmesi ve tanınmasını sağlamıştır (Lidar, 2021: 35).

Busby ve Klug'in (2001) yaptıkları çalışmalara göre, edebiyat turizmi bir edebi eserin ya da yazarın ünü ile yazarın eserinde bahsettiği konu, yer ve kişilere yönelik mekanlara yapılan ziyaretler olarak tanımlanmaktadır. Edebiyat turizmi ile ilgili yapılan birçok araştırmada en uygun görüleni Butler'in (1980) kategorilediği dört başlık olmuştur. Bunlar (Çevik, 2018: 305; Adıgüzel, 2017: 89; Işık ve Balcı, 2023: 4);

- Gerçek mekânlara yapılan seyahatler: Bu kısımda yazarın hayatı ele alınmaktadır. Yazarın yaşadığı ev, eserini yazdığı yer, vefat ettiği yer ya da mezarına gidilerek gerçekleştirilen seyahatler olarak ifade edilir. Tevfik Fikret'in yaşadığı evin "Aşiyân Müze Evi" olarak ziyarete açılması örnek olarak gösterilebilir.

- Kurgusal mekânlara yapılan seyahatler: Bu kısımda yazarın yazdığı eserlerde bahsettiği mekân ve kişilere yönelik düzenlenen yerlere yapılan seyahatler olarak ifade edilir. Örneğin; Orhan Pamuk'un önemli eserleri arasında yer alan Masumiyet Müzesi günümüzde bir müze olarak faaliyet göstermektedir.

- Edebi figürlere hitap eden destinasyonlara yapılan seyahatler: Bu kısımda destinasyon sahibi işletmecilerin, destinasyonun tanıtımında edebi eserlerden yararlanarak ziyaretçileri çekmeye çalıştığı ifade edilir. Bu başlığa Virginia Woolf'un Night and Day eserinde adı geçen Chelsea örnek olarak gösterilebilir.

- Bir yazarın ya da eserin popülaritesine dayanan destinasyonlara yapılan seyahatler: Bu tamamen eserin popülarlığına dayanan mekanlara yapılan ziyaretler olarak ifade edilir. Örneğin; Fransa'nın Paris şehrinde bulunan "Pere Lachaise" mezarlığı, Oscar Wilde, La Fontane, Paul Baudry gibi birçok yazar ve şairin mezarına ev sahipliği yapmaktadır. Burada her yazar ve şaire özel farklı temalarda mezarlar bulunmaktadır. Yıllık ortalama 3 milyon ziyaretçi Pere Lachaise mezarlığını ziyaret etmektedir.

Busby vd. (2001) bu dört edebiyat turizmi kategorilerine ek olarak, yıllar içerisinde farklı maddeler daha eklemiştir. Beşinci madde olarak; edebi yerlerin ve kişilerin yeniden düzenlenerek daha geniş kesimlere iletebileceğini, altıncı madde olarak; bir edebi eserle ilgili çekilen filmin izlenmesinden sonra orijinal eserin de okunarak, edebi eser ile ilgili

daha geniş yelpazede ilginin oluşacağına, yedinci ve sekizinci maddeler de Mintel'in 2011 yılında yayınladığı edebiyat turizmi ile ilişkili bir raporda geçmektedir. Bu rapora göre; edebiyat festivalleri ve kitapçı turizmi türleri eklenmiştir. Edebiyat festivalleri; özellikle yazarların hayatlarını ve eserlerini anlatıp, kendi tanıtımlarını yapmalarında önemli bir aracı görevi görebileceği düşünülmektedir. Kitapçı turizmi ise; bir ziyaretçinin turistik bir destinasyona gittiğinde bölge ile ilişkili rehber kitaplar, haritalar ya da yerel yazarlar tarafından yazılan edebi eserleri incelemek ve almak amacıyla yerel kitapçıları ziyaret etmeleri sonucu gerçekleşmektedir (Çevik, 2018: 305-306).

Edebiyat turizminin bir diğer bileşeni olan edebiyat turisti ise MacCannell vd. (1973) göre; edebiyat turisti bir edebi eserin yazarını ya da edebi eseri ziyaret ederek, yazarla ya da eserle zihnindekileri bütünleştirerek bilgi ve düşüncelerini sorgulayan turisttir. Bir turistin destinasyona gitmesindeki temel sebeplerden biri olan merak duygusu edebiyat turistinin en önemli özellikleri arasında yer almaktadır. Edebiyat turisti, edebi eseri okuyup inceledikten sonra yazarın o eseri hangi ortamda, nasıl ya da ne düşünerek ele aldığını merak eden turisttir.

Bazen yazarın yaşadığı evi görmek, kişisel eşyalarını görmek ya da yürüdüğü yollarda yürümek edebiyat turistini motive edebilmektedir. Stiebel vd. (2004) göre, edebiyat turistleri her şeyi olduğu gibi görmek arayışındadırlar. Örneğin; yazarın evinde sahip olduğu yatak, yazarın uykusuzluk çektiği geceleri ifade edebilmeli ya da eseri kaleme aldığı masadaki o kargaşayı görebilmesi edebiyat turistini aynı şekilde etkilemektedir. Burada önemli olan, yazar ile turistin kurduğu bağ ön plana çıkmaktadır. Edebiyat turisti, bir eser ya da bir edebi yazar için gittiği destinasyonda destinasyonun çok güzel olması ya da bütün turizm hizmetlerini sunabilmesi değil, aklında kalan ve hissettiği edebi duyguları tatmak istemektedir (Yıldırım ve Ergün, 2021: 297-298).

Edebiyat turizmi, ayrıca turizme yeni bir hareketlilik de getirmiştir. Edebiyat ile ilgili bilgisi ve ilgisi olan insanlar boş zamanlarını değerlendirmek üzere çıktıkları seyahatlerde destinasyon seçimlerinde edebi mekanlar etkili olmaktadır. Ayrıca edebi eserlerde bir turistik destinasyondan bahsedilmesi turistik destinasyona, çekiciliğinin yanı sıra değer de katmaktadır. Edebiyat turizmi kapsamında düzenlenen edebi yazarların imza günlerinin gerçekleştiği yerlere birçok farklı şehirden edebiyat turisti gelmektedir. Ayrıca yazarların yaşadığı evlerin müzeleştirilmesi yine birçok ziyaretçiyi çekmektedir. Usta yazarları doğum ve ölüm yıl dönümlerinde anmak ve edebiyat ustaları ve eserlerinden bahsetmek ya da mezar ziyaretleri gerçekleştirmek turizmde belli bir hareketliliğe sebep olmaktadır. Söylemez (2011), yapmış olduğu bir çalışmada edebi eserlerden uyarlanan film ve dizilerin çekildiği yerlere edebiyat turistinin gidip görme eğiliminin art-

tığını söylemektedir. Edebi eserlerde bahsedilen yer tam olarak dizi ya da filmin çekildiği yerler olmasa da okuyucuların aklında kalan hayal ettikleri yerler olan dizi ve film çekim yerleri ile edebiyat turistini birleştirmektedir. Özellikle turistler tatil dönemlerinde boş zamanlarının artmasından dolayı okuma alışkanlıkları ve sıklıkları da artarak daha çok okuma yapmaktadırlar. Buna bağlı olarak zaten tatil döneminde olan turist, okuduğu eser ya da yazar ile ilgili daha fazla araştırma yapıp, eser ve yazarla ilişkili olan yerlere gidebilme şansının daha yüksek olması sebebiyle tatilini bu noktada değiştirebilir ya da düzenleyebilir. Ayrıca edebi eserlerde kullanılan dil ile okuyucuların daha önce anlatılan yerlerde bulunmuş olmalarına rağmen göremedikleri güzellikleri eserden sonra tekrar gidip görerek anlatılan yeri, yazarın gözünden görür ve yeni güzellikleri keşfetmesine yardımcı olur. Bu bağlamda edebi eserler normal zamanda çok fazla değer görmeyen birçok yerin, yeni bir turizm destinasyonu olarak görülmesine olanak sağlamaktadır (Çimen, 2013: 83).

2.2. Edebiyatın Turizmde Pazarlaması

Pazarlama karması unsurları ‘4P’ olarak da adlandırılan başlıklardan oluşmaktadır. Bunlar; ürün (product), fiyat (price), tutundurma (promotion) ve yer (place) şeklindedir. Hizmet pazarlamasında, bunlara 3P daha eklenerek 7P’den oluşan bir pazarlama karması oluşmuştur. Bunlar; insan, (people), fiziksel kanıt (physical evidence), süreç (process) şeklindedir (Yıldırğan ve Zengin, 2014: 71-72). Turizm pazarlamasında da geçerli olan 7P kavramı edebiyat turizminde de kullanılmış ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Edebiyat turizminde ürün yazarın edebi eseri ya da yazarın kendisidir. Çünkü edebiyat turistinin bir destinasyona giderek görmek ve bilmek istediği yazarın eserinde geçen yer, nesne, mekân ya da yazarın belli bir süre yaşadığı, gördüğü ve eserin okurun dikkatini çekecek şekilde betimlediği destinasyonlardır. Dağıtım kanalını ise yayınevleri üstlenmektedir. Çok sevilen ya da ünlü yazarın eserlerini yayımlayan ve bir dağıtım kanalı aracıları olan yayınevleri yazarın kaleminden çıktıktan sonra eseri okurlarına ulaştıran önemli araçlardır. Edebiyat eserlerindeki fiyat ise kitabı yayımlamakta kullanılan tasarım, baskı sayısı, kapak ya da kâğıda biçilen değerdir. Buna ek olarak yazarın adını taşıması da fiyatı etkilemektedir. Tutundurma ise yazarın kitabını tanıtmada ki etkisine bağlı olarak şekillenmektedir. Örneğin; yazarın belli dönemlerde imza günleri, kitap fuarları gibi okurları ile birleşebileceği etkinliklere katılması yazarın ve eserin tanıtımında ki önemli rollerdendir. Sadece kitabın pazarlanmasının dışında yazarların eserlerindeki hikayeleri destekleyecek somut yer, nesne ya da görüntü ile eserin tanıtım ve tutundurmasında önemli rol üstlenmektedir. Bunun güzel örneklerinden biri olan Orhan Pamuk’un eseri “Masumiyet Müzesi” kitabı, romanda geçen karakterleri gerçek anlamda hissedilebilen bir müze kurarak okurlarını hikâyeye daha çok bağlamıştır. Ayrıca kitabın sonuna

yerleştirdiği müzeye giriş bileti ile sadece eserin tanıtımını yapmakla kalmamış, eser ile ilişkili olan müzenin de tanıtımını yaparak hikâyesinin daha çok duyulmasını sağlamıştır (Canbay, 2015: 193-199).

Edebiyat turizmi içerisinde önemli olan mekanlar, bir destinasyon olarak edebiyat severlerin ziyaret ettikleri yerleri oluşturmaktadır. Edebi mekanların tanıtımını yaparken, ziyaretçiler ve mekân arasında bir ortaklığın sağlanması hedeflenmektedir. Bunun için ilk olarak bir mekânı edebi bir destinasyon yapabilmek gerekir. Herbert (2001) edebi mekanların özelliklerini genel ve özel olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Genel özelliklerinden ilki; destinasyonun bir çekiciliğinin olmasıdır. Ayrıca sunduğu hizmet ve sahip olduğu tesisler, konumu ve ulaşılabilirliği edebi destinasyonların diğer genel özellikleri arasındadır. Özel olan nitelikleri arasında ise; yazarla ya da hikâye ile ziyaretçilerin buluşması yer almaktadır. Ziyaretçiler bulundukları edebi mekânda ilgi duydukları hikâye ve yazardan izler bulmak isterler. Edebi mekanların genel ve özel özellikleri belirlendikten sonra bir sonra ki adım mekânı pazarlayabilmektir. Bir edebi mekânı talebe çevirebilmek için ziyaretçilerin talep edeceği noktalara değinerek arzı bu doğrultuda şekillendirmek gerekir. Mekânın pazarlamasında belli bir arz oluşturulduktan sonra talebin de oluşması yönünde tanıtım faaliyetleri düzenlenerek destinasyonun edebi bir turistik mekâna dönüştürülmesini sağlanır (ifti ve Yılmaz, 2022: 873-875).

Edebi destinasyonun pazarlamasında işletmelerin yanında seyahat acentaların da rolü bulunmaktadır. Seyahat acentaları bir edebi hikâyesinin geçtiği destinasyona turlar düzenleyerek o destinasyona hareketlilik getirebilmektedir. Seyahat acentaları dünyaca ünlü romanların hikayelerinden faydalanarak ve romanın geçtiği yerlere turlar düzenleyerek yeni destinasyonlar oluşturma yoluna gitmektedir. Ayrıca romanların geçtiği mekânlara düzenlenen turlar sayesinde bölgede bulunan konaklama merkezlerinde de hareketlilik görülerek, konaklama kapasitelerinde ciddi bir artışın yaşandığı görülmektedir. Örneğin; Dan Brown’un kitaplarından biri olan “Melekler ve şeytanlar” kitabı Roma’da otel rezervasyonlarını %100 arttırarak Roma’da ciddi bir hareketlilik sağlamıştır. Oteller sadece bir edebi destinasyonda bulundukları için bu artışı yaşamakla kalmamış, temalı oteller ile de artışlarını desteklemişlerdir. Bu otellerde genellikle yazarın daha önceden kaldığı bir odası ya da otelin ülkesindeki yazarlara adadığı odaları ile edebiyat severlere alternatif ve yeni konaklama fırsatları sunmaktadır (zkul vd, 2012: 9-16).

Edebiyat turizminin pazarlanmasında ayrıca hikayelerin büyük önemi bulunmaktadır. Hikayeler, bir toplumun, kültürün ve coğrafyanın ef-sanelerini, kahramanlıklarını, ritüellerini anlatan bir aracı olmuştur. Bu bağlamda hem varlıklarını korumak hem de gelecek kuşaklara aktarımını sağlamak adına büyük önem taşır. Hikayeler anlatılmaya ve bilinmeye de-

vam ettikçe turizm sektörü için kullanıma açık bir hale gelerek, yeni bir alternatif oluşturmaktadır. Turizm özellikle hikayeleri kullanmada elverişli bir alandır. İnsanlar hikayelerin geçtiği, yazıldığı ve ilham verdiği yerlere turların düzenlenmesi ile hikayeleri ve mekanları arasındaki bağı görebilmektedir. Örneğin; Türkiye’de hikâyenin mekâna kazandırdığı önemli destinasyonlardan biri olan Pera Palace Hotel, Agatha Christie’nin otelde kaldığı dönemde kayıp olması ile ilgili gizemli bir hikaye ortaya çıkmış ve olayın yaşandığı 1979 yılından beri nesiller boyunca gizemini koruyarak merak konusu olmaya devam etmiştir. Dünyada da birçok hikâyeye konu olan destinasyonlarından biri de Stephenie Mayer tarafından yayınlanan ve dünya genelinde birçok okura ulaşan Alacakaranlık Hikayeleri, olayların geçtiği yer olan Foks Kasabası’na ün kazandırmıştır (Uygur vd, 2017: 187-198; <https://www.muzebiletleri.com/bilet/ingiltere/londra/harry-potter-studio-turu/>).

2.3. Dünyada ve Türkiye’de Edebiyat Turizmi

Edebiyat turizmi kavramı, turizm ve edebiyat alanında birbirlerine paralel olarak gelişip çoğalmasıyla birlikte, dünyada edebiyat turizmi kapsamında bazı projelere yatırımlar artmış ve bazı kentler “edebiyat kentleri” olarak turizm sektöründe yerini almıştır. Buna bağlı olarak da belli bir turist grubunda merak uyandırarak edebiyat kentlerine yeni bir niş pazar bölümü içerisinde özel ilgi turisti kazandırmıştır. Dünyada önemli ve ünlü edebiyat kentleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmaktadır (Acar, 2019: 42-49; <https://www.muzebiletleri.com>; <https://www.sherlock-holmes.co.uk>; <https://www.seturday.com>):

- Paris – Victor Hugo: Paris genellikle insanların aklına romantizm ve edebiyat başkenti olarak gelmektedir. Bunun en büyük nedeni dünyaca ünlü edebi yazarların burada yaşamasıdır. Özellikle “Sefiller” romanı ile dünya klasikleri arasında yerini alan Victor Hugo’nun edebi eserlerinde bahsettiği mekanlar, ilgi görmüş, esere uygun olarak düzenlenmiş ve ziyaretçilere açılmıştır. Yine Victor Hugo’nun diğer bir edebi eseri ile de bilinirliği perçinlenen Notre Dame Katedrali, Hugo’nun “Notre Dame’ın Kamburu” romanı ile üne kavuşmuştur. Paris’te Notre Dame Katedrali’ne turlar düzenleirken şehirde bu hikâye ile ilgili müzikal ve tiyatro oyunları da seyirci önüne çıkmaktadır.

- Londra – Charles Dickens: Dickens, eserlerinde Londra’yı çok iyi bir şekilde betimlemiş ve birçok edebi eserinde mekân olarak Londra’yı seçmiştir. Buna bağlı olarak okurlarına Londra hakkında merak uyandırmıştır. Doughy Caddesinde bulunan evi bir müzeye dönüştürülerek içerisindeki orijinal mobilyaları, resimleri ve notları ile birçok ziyaretçiye ev sahipliği yapmaktadır. Yine Dickens’ın İki Şehrin Hikayesi romanında hem Londra hem de Paris şehirleri detaylıca tasvir edilmektedir.

• Londra – J.K. Rowling: Rowling’in dünyaca ünlü roman serisi olan Harry Potter da Londra’da önemli bir turizm hareketliliği yaratmaktadır. Romanların filmleştirildiği Warner Bros Stüdyo’ları müzeye dönüştürülerek ziyaretçi kabul etmeye başlamıştır. Özellikle belli bir yaş aralığındaki çocuk ve gençlerin önemli uğrak noktalarından biri olan bu stüdyolar, seride bahsi geçen tüm detayları da ziyaretçilere sunmaktadır.

• Londra – Sir Arthur Conan Doyle: Pek çok film ve diziye konu olmuş Sherlock Holmes hikayeleri, özellikle Londra’daki Baker Sokağı 221B’yi dikkat çeken ziyaret noktalarından biri haline dönüştürmüştür. Sir Arthur Conan Doyle’un hikayelerine göre baş karakter olan Sherlock Holmes, 1881’den 1904’e kadar bu adreste yaşamıştır. Günümüzde müzeye dönüştürülen ev dünyanın dört bir tarafından ziyaretçi kabul etmektedir.

• Dublin – James Joyce: İrlanda’nın başkenti olan Dublin aynı zamanda birçok şair ve yazarın kenti olarak da bilinmektedir. James Joyce özellikle “Ulysses” adlı eserinde Dublin’i o kadar güzel ve net anlatmıştır ki ziyaretçiler bugün eserdeki anlatılan noktalara rahatlıkla ulaşabilir ve deneyimleyebilir. Joyce’un diğer bir eseri olan ve 20. Yüzyılda Dublin’de yaşayan İrlandalıların yaşantısını anlatan “Dublinliler” kitabı da bölgenin edebiyat turizmi açısından çekici olmasında etkili olduğu kabul edilmektedir.

• Prag – Franz Kafka: Birçok yazara ev sahipliği yapmasına rağmen, Prag en çok Franz Kafka ile ünlenen bir kenttir. Çok genç yaşta ölmüş olmasına rağmen, okurlarında bir iz bırakmış ve yaşadığı kenti bir edebiyat kentine dönüştürmüştür. Prag’da Eski Şehir Meydanı’nda bulunan doğduğu ev, her yıl pek çok ziyaretçiyi çekmektedir.

• St. Petersburg – Dostoyevski: Aslında Moskova doğumlu olmasına rağmen, eserlerinde sıklıkla St. Petersburg kentinden bahsettiği için, Rusya’nın edebiyat kenti olarak seçilmiş ve ünlenmiştir. Şehirde yirmiden fazla ev kiralarak her evde farklı bir eser yazmıştır. Seyahat acentaları özellikle “Suç ve Ceza” kitabından yola çıkarak oluşturdukları “Suç ve Ceza Yürüyüş Turu” adı altında St. Petersburg’a gelen ziyaretçileri gezdirmektedirler. Ayrıca Beyaz Geceler adlı eserinin de etkisi ile St. Petersburg’un ünü artmıştır. “Beyaz Geceler” adı altında St. Petersburg’da 25-26 Mayıs tarihlerinde şafağın kaybolmadığı dönem olarak bilinir ve bu dönemde şehir birçok ziyaretçiyi ağırlar.

Dünyanın birçok noktasında kentler ile özdeşleştirilen yazarlar olduğu gibi Türkiye’de de önemli kentlerimizde yazarlar ile bütünleşen edebi kentlerimiz mevcuttur. Başta İstanbul olmak üzere Konya, Adana Şanlıurfa, Bodrum ve daha nice şehirlerimizde önemli yazarlara ev sahipliği yapan ve bununla beraber Türk Edebiyatı’nın da ne kadar güçlü ve özel olduğunu gösteren kentlerimiz bulunmaktadır. Bunlar (Acar, 2019: 50-56;

<https://www.masumiyetmuzesi.org/>):

- İstanbul – Yahya Kemal: Üsküp’te doğup, Selanik’te büyümesine rağmen, 1902 yılında İstanbul’a gelmesiyle birlikte Yahya Kemal’in İstanbul aşkı başlamıştır. Hayatı boyunca her eserinde ve her konuşmasında İstanbul ile ilgili özlemini ve sevgisini dile getiren Kemal, eserlerinde İstanbul’un her köşesini o kadar içten ve sevgi dolu yazmıştır ki okurlarının da İstanbul’u sevmesini ve merak etmesini sağlamıştır.

- İstanbul – Orhan Pamuk: Türk Edebiyatı açısından önemli bir yere sahip olan Pamuk hem Türkiye hem de kendine uluslararası bir ün kazanmasını sağlamıştır. Özellikle 2006 yılında kazandığı Nobel Edebiyat Ödülü bunun bir kanıtı niteliğinde olmaktadır. Eserleri 60 dile çevrilmiş ve her eserinde İstanbul’dan bahsederek sadece eserlerini değil, Türkiye’nin en önemli kentlerinden olan İstanbul’u da sevdirecek dünyada tanınan bir şehir olmasına da katkı sağlamıştır. Ayrıca 1950-2000 yılları arasında geçen bir aşk romanı olan “Masumiyet Müzesi” kitabı etkili İstanbul hayatının anlatımı ile okurlarda merak uyandırmaktadır.

- Adana – Orhan Kemal: Yazdığı çoğu öykü ve romanlarda Adana’dan bahseden Kemal, eserlerinde birçok kez özlemini ve sevgisini dile getirmektedir. Özellikle Taşköprü, Seyhan Nehri, Kuru Köprü, Kale Kapısı gibi Adana için önemli turistik yerleri eserlerinde ustaca betimlemiştir.

- Bodrum – Halikarnas Balıkcısı: Gerçek adı Cevat Şakir Kabaağaçlı olan Halikarnas Balıkcısı, Bodrum’u bugün ünlü ve önemli bir turistik kent olmasında öncü isimdir. Özellikle Bodrum’da balıkçılarla ilgilenmesi nedeniyle Halikarnas Balıkcısı unvanını almıştır.

Bu yukarıda bahsi geçen örnekleri çoğaltmak mümkündür. Edebiyat turizmi, niş pazar stratejisi kapsamında turist çekmeye devam etmekte ve destinasyonların hem edebi organizasyonlar aracılığı ile hem de edebiyata konu olan mekânların düzenlenip, ziyaretçilere açılması ile her geçen gün payını arttırmaya devam etmektedir.

3. Edebiyat Turizminin Destinasyon Tanıtımındaki Yeri

Bir mekânın destinasyon merkezi olarak talep görebilmesi için o yerin konumu, ulaşılabilirliği, alt yapısı, turistik ve sosyal tesislerinin bulunması temel gereksinimler arasındadır. Turizmde üretim, turistin hizmetin üretildiği yere gitmesi ve soyut bir özellik taşıması nedeni ile tüketimden önce deneyim kazanmanın söz konusu olmadığı, turistin ancak tüketimle beraber tecrübe kazandığı bir sektördür. Bu yüzden de destinasyon seçiminde farklı kriterler ön plana çıkmaktadır. Destinasyon merkezleri bir imaj yaratarak ziyaretçilerin en azından turistik destinasyona gittiklerinde onları neyin bekleyeceğini tahmin edebilmektedirler. Tolungüç vd. (1999) imaj kavramını, farklı yollarla yapılan reklamlardan, kültürden, iklimden,

önyargılara kadar toplanan veri ve bilgilerin değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır. Destinasyon imajı ise Gunn'ın 1972'de geliştirdiği yedi aşama ile incelenmektedir. Bunlar; tatil deneyimi ile alakalı zihinde oluşan imaj, zihinde oluşan imajın geliştirilmesi, tatile gitme kararının verilmesi, turistik destinasyona gerçekleşen seyahat, destinasyonu ziyaret etme, eve geri dönüş ve tatilin nasıl geçtiğine bağlı olarak önceden zihinde oluşan imajın değişmesi olarak belirlenmiştir. Bir edebi destinasyonun tanıtımı için ilk olarak pazarlamacılar tarafından tanıtımı ve pazarlanması için stratejilerini belirlenmesi gerekir. Bu stratejiler belirlenirken dikkat edilmesi gereken nokta, sanatçıların ve eserlerinin belli bir üne sahip olması gerekliliğidir. Çünkü bu kriter göz önünde tutularak talep edilenin arza dönüşmesi kolaylaşmış olacaktır. Diğer noktalar ise; destinasyonun sahip olduğu ulaşım, konaklama ve alt yapı ile ilgili tesislerin varlığıdır (Çiftçi ve Yılmaz, 2022: 872 – 873).

Edebiyat turizminin destinasyon tanıtımındaki diğer bir önemli husus ise yazar ve kent ilişkisidir. Özellikle kentlerin tanınırlığı ve cazibesini arttırmak amacı ile edebiyat turizmi önemli bir alandır. Yerel yönetimler, bu amaç doğrultusunda yazar isimlerini ve evlerini kullanarak edebiyat turizmi kapsamında yeni bir destinasyon oluşturmaktadırlar. Yazarların doğduğu, yaşadığı ve öldüğü evlere sahip kentler yazarların okurlarını çekmek adına, yazarların evlerini müze adı altında ziyaretçilere açarak birçok edebiyat tutkununu kente çekmektedir. Ayrıca yazarlar, edebi eserlerinde yaşadıkları ve kendilerinde iz bırakan kentlerden bahsettiklerinde, okurlar yazarın gözünden o kentleri ziyaret etmeye bulunmaya daha eğilimli bir hale dönüşmektedirler. Bu da kentin edebiyat kapsamında belli bir turist kitlesini çekerek başta yerel kalkınması olmak üzere sosyal ve kültürel olarak etkileşimini arttırdığı edebiyat turizmi kenti olmasını sağlamaktadır (Acar, 2019: 41 – 42).

Edebiyat müzeleri, kültür ve edebiyat turizmi kapsamında ziyaretçilerine edebi eserler sunan müzelerdir. Genellikle özel bir kitleye hitap eden edebiyat müzeleri, içerisinde eserlerden ya da yazarlardan izler taşımaktadırlar (Polat, 2020:649).

Adıgüzel'e (2017) göre, edebiyat müzeleri kendi içerisinde farklılıklar göstermektedir. Müze içeriğinde eser ile bütünleşen nesneler, yazarın hayatı ya da bir milletin edebiyat anlayışı gibi eserlere yer verilmektedir. Edebiyat müzeleri, çoğunlukla yazarın kendisi ve eserleri ile bütünleştirilmektedir. Bu durum ise edebiyat müzelerinin turizm sektörüne olan katkısını arttırmaktadır. Müzede sergilenen edebi eserler ile birlikte hem yerli hem de yabancı turist dikkatini çekerek ekonomik ve kültürel kazancın artmasının yanı sıra destinasyonun bilinirliğine ve talep edilebilirliğine de katkı sağlamaktadır (Acar, 2019: 31).

Yazarların yaşamış olduğu evler, edebiyat dünyası açısından olduğu gibi turizm açısından da önemli ve dikkat çekici yerlerdir. Birçok farklı noktadan müzeyi ziyaret eden yerli ya da yabancı turistler, bu destinasyonlarda ekonomik, sosyal ve kültürel etkileşimi arttırarak, bölgelerin kalkınmasında ve tanıtımında önemli bir rol oynamaktadır (Acar, 2019: 34). Örneğin; İstanbul'da bulunan Tevfik Fikret Aşçıyan Müze Evi, Diyarbakır'da Ziya Gökalp Müze Evi, Muğla'da Can Yücel Müze Evi gibi yazar evleri bulundukları şehirlerde destinasyonun özellikle edebiyat severler tarafından tanınarak daha fazla ziyaret edilmesini sağlamaktadır (Adıgüzel, 2017: 90).

Türkiye'de edebiyat müze kütüphaneleri de oldukça yaygın olarak önemli isimlerin adı altında kurulmuştur. Örneğin; İstanbul Ahmet Hamdi Tanpınar Edebiyat Müze Kütüphanesi, 2011 yılında kurulmuştur. Ankara Mehmet Akif Ersoy Edebiyat Müze Kütüphanesi, 2010 yılında proje başlatılmış 2011 yılında halkın ziyaretine açılmıştır. Diyarbakır Ahmet Arif Edebiyat Müze Kütüphanesi, 2011 yılında açılmıştır. Farklı şehirlerde kurulan müze kütüphane evleri edebiyat severlerin dikkatini çekerek bu destinasyonlara gelmelerini sağlamaktadır (Atınç ve Karadeniz, 2011: 524-527).

SONUÇ

Konuşma diline yerleşmiş olan 'çok gezen mi, yoksa çok okuyan mı bilir?' atasözü aslında edebiyat turizmini de açıklar bir nitelik taşımaktadır. Çünkü edebiyat turizmi bu ikilemi birleştirerek yeni bir turizm alanının oluşmasını sağlamıştır. Literatür incelendiğinde edebiyat turizminin özel ilgi turizmi, alternatif turizm ve kültür turizmi adı altında bir niş pazar grubu olarak ele alınıp incelendiği görülmektedir (Lidar, 2021: 36).

Edebiyat turizmi; yazarın doğduğu, yaşadığı ve öldüğü bir ev, yazarın eserinde bahsedilen bir mekân ya da eser ve yazar adına oluşturulan destinasyonlarda gerçekleşmektedir. Edebiyat turizminin, turizm sektöründe edebiyat severlere hitap edebilecek turistik destinasyonlar oluşmasına katkı sağladığı söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda edebiyat turizminin, bir niş pazar olduğu ve özel ilgisi olan edebiyat severlere hitap ettiği sonucu çıkarılabilir. Hizmet pazarlamasında olduğu gibi edebiyat turizminin pazarlanmasında da 7P kullanılmaktadır. Bunlar; ürün (product), fiyat (price), tutundurma (promotion), yer (place), insan (people), fiziksel kanıt (physical evidence) ve süreçtir (process). Pazarlama kapsamında yer alan 7P, pazarlanacak olan ürün ya da hizmetin sürdürülebilirliğine de katkı sağlayacağı bir gerçektir. Bununla birlikte bir destinasyonun pazarlanmasında destinasyonun bulunduğu yer, kolay ulaşılabilirliği, sosyal alt yapısı ve tesisleri gibi birçok etmen etkili olmaktadır. Bu ihtiyaçlar karşılandıktan sonra destinasyon ile ilgili yapılan tanıtım ve imaj çalışmalarının temelinde bu yerin turistik bir destinasyona dönüşmesi amaçlanmaktadır.

Edebiyat turizmi kapsamında yeni destinasyonların oluşturulabilmesi için ilk olarak, yazar ve eserlerin belirlenerek turizme nasıl dahil edilebileceği kararı verilmelidir. Ünlü bir eser ve yazar seçilerek, talep yaratabilecek bir arz oluşturmak amaçlanmaktadır. Özellikle destinasyon ile yazar ve eserin özdeşleşmesi, ziyaretçilerin oluşturulan destinasyona geldiklerinde gerçekten eserden ya da yazardan bir şeyler hissedebilmesi, görebilmesi gerekliliğinin altı çizilmektedir.

Bu çalışmada edebiyat turizminin ne anlama geldiği, nasıl pazarlandığı, dünyada ve Türkiye’de bulunan örnekleri ile açıklanmış ve edebiyat turizminin destinasyon tanıtımındaki öneminden bahsedilmiştir. Ayrıca bu çalışmada niş pazar içerisinde incelenen edebiyat turizmi, niş pazar içerisinde bulunan tüketici gruplarına sunduğu hizmetler ile alternatif turizm alanı da oluşturduğu görülmektedir.

Edebiyat turizmi kapsamında açılan müzeler, yazar ve eserin sonraki kuşaklara ulaşılabilirliği, tanınırlığı ve okurların görmek ve bilmek isteyebilecekleri bir alternatif sunmaktadır. Bunlara ek olarak, yazarlara ithafen kurulan müze kütüphaneleri de edebiyat severlere bir alternatif oluşturmaktadır.

Yazar ve kent ilişkisi özellikle bir şehrin ve ülkenin tanınırlığı açısından ve bir destinasyona dönüşmesi bakımından bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Kentlerde bulunan ve yazar ile ilişkili olan binalar, sadece yazarın ününü arttırmakla kalmayarak buranın bir turistik destinasyona dönüşmesine de katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, K. (2019). Turizm Tanıtım Broşürlerinin Edebiyat Bağlamında Analizi. Yüksek Lisans tezi. Batman Üniversitesi.
- Adıgüzel, F. B. (2017). Edebiyat Müzeleri ve Müzede Edebiyat Eğitimi. Milli Eğitim Dergisi, 46(214): 85-104).
- Atıncı, S. ve Karadeniz, Ş. (2011). Yeni Bir Kültürel Konsept: Edebiyat Müze Kütüphaneleri. Türk Kütüphaneciliği, 25(4): 519-530.
- Canbay, B. (2015). Edebiyatta Pazarlama ve Kişisel Markalaşma. İletişim Kurma ve Araştırma Dergisi, 40:193-199.
- Çevik, S. (2018). Kurgusal Mekanlarda Edebiyat Turizmi Deneyimi:“Masumiyet Müzesi” Örneği, Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi. 11(22): 302-337.
- Çiftçi, H.S. ve Öğretmenoğlu, M. (2018). Kentlerin Turizm Destinasyonu Olma Sürecinde Niş Pazarlama Faaliyetleri. Durukan, T. ve Kartal, C. (Ed.). Book of Proceedings International Congress of Business, Economics and Marketing. Ankara.
- Çiftçi, F. ve Yılmaz, H. (2022). Destinasyon Pazarlamasında Edebiyatın Rolü, Journal of Gastronomy Hospitality and Travel. 5(2):871- 879.
- Çimen, H. (2013). Turizm ve Edebiyat Etkileşimi Üzerine. Karadeniz Uluslararası Bilim Dergisi. 5(17): 79-85.
- Güreş, N. ve Akgül, V. (2010). Niş (Niche) Pazarlama ve Hatay Turizmine Yönelik Niş Pazarlama Stratejilerinin Belirlenmesi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(13):298-309.
- Harry Potter Stüdyo Turu. Erişim: 21 Haziran 2023, <https://www.muzebileterleri.com/bilet/ingiltere/londra/harry-potter-studio-turu/>
- Işık, M. ve Balcı, U. (2023). Mezarlık Turizmi Bağlamında Yazar Mezarları: Bir Rota Önerisi. Journal of Current Debates in Social Sciences, 6(Special Issue-1): 1-19.
- Lidar, V. (2021). Turizm ve Edebiyat İlişkisi Kapsamında Eskişehir Anadolu Lisesi Küçük Prens Kitap Müzesi. Demirci, B. ve Solunoğlu, A. (Ed.). Turizmde Araştırma Temaları. Çizgi Kitapevi.
- Masumiyet Müzesi. Erişim: 21 Haziran 2023, <https://www.masumiyetmuzesi.org/m%C3%BCze>
- Öncüer, M.E. (2021). Niş Pazarlama. Ayyıldız, A.Y. ve Ayyıldız, T. (Ed.). Turizm İşletmelerinde Çağdaş Pazarlama Yaklaşımları. Detay Yayıncılık.
- Özkul, E., Demirer, D. ve İpar, M.S. (2012). Edebiyat’ın Pazarlama Aracı Olarak Turizm Amaçlı Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. 13. Ulusal Turizm Kongresi. Antalya.
- Polat, M. (2020). Yedi Güzel Adam Edebiyat Müzesi’nin Kültür ve Edebiyat Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(1): 645-658

- Semiz, D. (2008). Niş Pazarlama Stratejisi ve Organik Ürünler Pazarında Bir Araştırma. Yüksek Lisans tezi. Marmara Üniversitesi.
- Seturday. Erişim: 21 Haziran 2023, <https://www.seturday.com/trend-seyahat-rotalari/beyaz-geceler-den-cok-daha-fazlasi-saint-petersburg>
- The Sherlock Holmes Museum. Erişim: 21 Haziran 2023, <https://www.sherlock-holmes.co.uk/about-the-museum/>
- Uygur, S., Demirer, D. ve Hatırnaz, B. (2017). Turizm Pazarlamasında Alternatif Bir Araç Olarak Hikayelerin Kullanımı. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 42:34-42.
- Yıldırğan, R. ve Zengin, B. (2014). Turizm Ürünlerinin Pazarlanmasında Fiziksel Kanıt Stratejileri. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, (2), 69-83.
- Yıldırım, H.M. ve Ergün, B. (2021). Edebiyat Turizmi: Kazdağları Üzerine Bir İnceleme, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi. 18(2): 293 – 316.

BÖLÜM 13

SERAMİK MALZEMELERDE ARKEOMETRİ

Zeynep ATASAYAR¹, Özden ORMANCI²

1 Arş. Gör., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi memduha.zeynep.ata-sayar@msgsu.edu.tr ORCID: 0000-0002-4817-8508

2 Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ozden.ormanci@msgsu.edu.tr ORCID: 0000-0002-1098-3923

Neden Seramik Analizi Yapılır?

Eski dönemlerde üretilen seramik malzemelerin multidisipliner yöntemlerle analiz edilmesiyle elde edilen sonuçlar, arkeolojik anlamda belirli sorulara bilimsel nitelikte destek sağlamaktadır.

Herhangi bir dönemde üretilmiş bir seramik malzemenin analiz edilmesiyle öncelikli olarak bu malzeme bileşiminin nicelik ve niteliksel özellikleri belirlenmektedir. Arkeolojik kazılarda elde edilen seramik malzemelerin analizleri sonucunda ise bu özelliklerin yanında seramiğin geçmişte nasıl kullanıldığı, üretildiği yeri, üretiminde kullanılan kaynakları belirlemeye yönelik bazı veriler elde edilebilmektedir (Rice, 2015). Bu verilerden yola çıkarak kültürel ve dönemsel anlamda toplumsal ilişkilerin daha iyi anlaşılması için seramik malzemelerin analizinde 3 temel amaç bulunmaktadır: (1) Seramik malzemelerin sınıflandırılması, (2) Seramik teknolojisinin belirlenmesi, (3) Köken tespiti çalışmaları (Eramo, ve Mangano, 2019; Ion vd., 2011; Rice, 2015; Velde ve Druc, 1999).

Resim 1: MÖ. 29000-25000 yılları arasında üretilmiş ilk seramik malzemelerden, Dolni Vestonice'nin Siyah Venüs'ü (<http://>).

Seramik malzemelerin sınıflandırılması kompozisyonel, dokusal ya da granülometrik açılarından yapılabilmektedir. Kompozisyona bağlı sınıflandırmalarda belirli bir tipoloji desteklenmektedir. Seramik hamurunun tipolojik araştırması; inklüzyon karakterizasyonuna, gözenekliliğine, tane büyüklüğü, şekli ve dağılımına bağlı olarak incelenmektedir (Velde ve Druc, 1999).

Seramik buluntuların üretim teknolojisinin belirlenmesiyle malzemenin üretim süreci ve kullanılan hammadde kaynaklarının değişimi gibi bil-

giler elde edilmektedir. Seramik buluntunun çıkarıldığı bölgede teknolojik gelişmelere bağlı olarak meydana gelen geleneksel seramik üretim yöntemleri üzerinde temel bir değişim mi gerçekleştiği ya da ticari etkilerle kopyalanan seramik ürünler mi olduğu, buna bağlı olarak toplumlar arasındaki ticari ilişkiler ve toplumların ekonomik gelişimleri teknolojik sürecin aydınlatılmasıyla belirlenebilmektedir (Eramo, ve Mangano, 2019). Teknolojik veriler, seramik malzeme tipolojisinin belirlenmesine de katkıda bulunmaktadır.

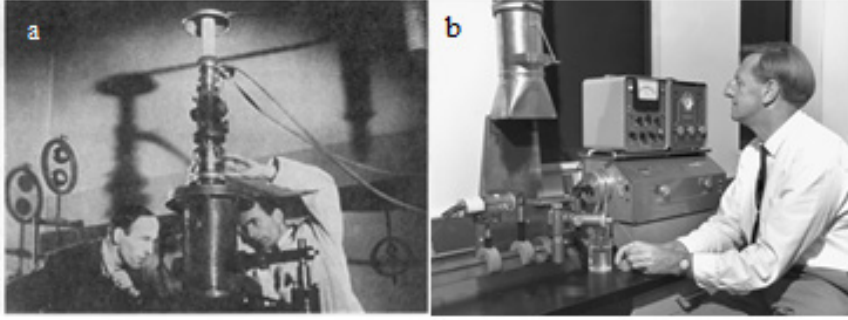
Gelişen analitik tekniklerle malzemenin köken tespit araştırmaları gerçekleştirilebilmektedir. Hammadde kaynakları arasındaki kimyasal veya mineralojik farklılıklar Farklı bölgelere ait seramik ürünlerin ayırt edilmesi, bilimsel yöntemlerle belirlenmektedir (Ion vd., 2011; Peacock, 1970). Özet olarak karakterizasyon çalışmalar ile; karmaşık ve büyük seramik veri setleri içerisindeki benzerlikler ve farklılıklar hakkındaki arkeolojik hipotezler değerlendirilmektedir (Rice, 2015).

Seramik Malzemelerin Analiz Tarihi

Arkeolojik malzemelerin analitik yöntemlerle araştırmaları Rönesans dönemi İtalya'sında metal eserlerle başlasa da seramik ürünlerin incelenmesi 19. yüzyılı bulmuştur (Henderson, 2013; Peacock, 1970). Bu alanda yapılan ilk kimyasal analiz çalışmaları 1853 yılında Layard'ın Nineveh ve 1895 yılında Richards'ın Atina çanak çömlekleri üzerine olmuştur (Peacock, 1970; Rice, 2015). Richards'ın Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde Atina seramikleri üzerine uyguladığı ilk ıslak kimya analizleri daha sonra American Chemical Journal'da yayımlanmıştır (Harbottle, 1982; Pollard ve Heron, 2015). Seramik ürünlerin mineralojik araştırmaları ise 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Antole Bamps (1883), farklı seramik kaplarda bulunan kırmızı ve siyah bölgelerin ince kesitlerini incelemiştir. 20. yüzyılda seramik malzeme süslemelerindeki farklı renk pigmentlerinin kimyasal analizleri ile seramik üretim teknolojisi araştırılmıştır (Rice, 2015).

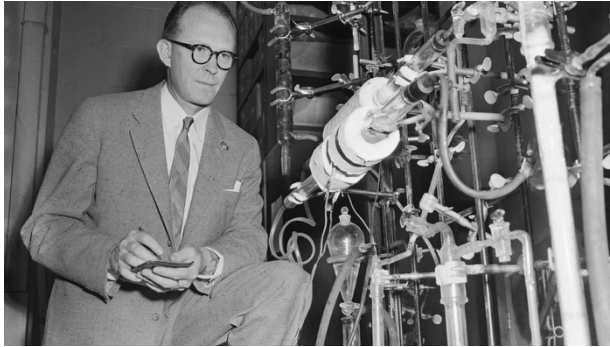
Yine 20. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan çeşitli aletli analiz yöntemleri ile arkeolojik seramiklerin bilimsel yöntemlere dayalı karakterizasyonları yapılmaya başlanmıştır. 1920'lerde geliştirilen atomik emisyon spektroskopisi (AES) arkeolojik malzemelerde kullanılan ilk analitik tekniklerdendir. 1970'lerde üretilen atomik absorpsiyon spektroskopisi (AAS) yöntemine kadar AES yöntemi arkeolojik malzemeler üzerinde kimyasal analiz için kullanılmıştır (Henderson, 2013). 1930'larda keşfedilen elektron mikroskobu yardımıyla seramiklerin mineral yapıları araştırılmıştır (Velde ve Druc, 1999). 1938'den itibaren ise seramik teknolojisi üzerine ilk konferans serisi düzenlenmeye başlamıştır (Rice, 2015). Böylece bu alanda yapılan çalışmalar yaygınlaşmıştır. Nükleer yaklaşımların arkeo-

lojik alanlarda uygulanabilirliği 31 Mart 1956 yılında bir grup arkeolog ve kimyager bir araya gelerek tartışmışlardır. Nötron aktivasyon analizleri 1930'lu yıllarda ortaya çıksa da seramik malzemeler üzerinde 1950'li yıllardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Sayre vd., 1957). 1960 yılında fizikçi Willard Frank Libby arkeolojik buluntularda radyokarbon yöntemini geliştirerek Nobel Ödülü almıştır. Bu yöntemle birlikte tarih öncesi çağlarda üretilmiş seramik malzemelerin tarihlendirme çalışmaları bilimsel bir tekniğe dayandırılmıştır (Ricci, 2017). 1969'da Pearlman ve Asaro seramik hammadde kaynaklarının jeokimyasal parmak izi farklılıklarından yola çıkılarak farklı kaynakların tespit edilebileceğini öne sürmüştür. Bu şekilde köken analizi araştırmaları başlamıştır (Velde ve Druc, 1999). 70'li ve 80'li yıllarda antik seramik karakterizasyonu için ortaya çıkan bir diğer önemli yöntem ise X-Işını floresans spektroskopisidir (Ricci, 2017). Arkeolojik alanlardan elde edilen seramik malzemelerin analitik olarak araştırılması günümüze kadar artarak devam etmiştir.

Resim 2: (a) Ernst Ruska (sağda) ve Max Roll (solda) geliştirdikleri ilk elektron mikroskopunu denerken (<http2>).

(b) Alan Walsh, geliştirdiği atomik absorpsiyon spektroskopisi üzerinde çalışırken (<http3>).

Resim 3: Radyokarbon tekniği ile Nobel Ödülü kazanan Willard Frank Libby (<http4>).

Seramik Malzemelere Uygulanan Analiz Yöntemleri

Seramik malzemelerin incelenmesinde uygulanabilecek pek çok farklı bilimsel yöntemle malzemenin niteliği aydınlatılmaktadır. Son yıllarda bilimsel yöntemlerin çeşitliliğinin artması ve gelişmesiyle, seramik buluntuların özelliklerinin ortaya çıkarılmasında yüksek doğruluk ve kesinlikte sonuçlar elde edilmektedir. Çeşitli karakterizasyon yöntemleriyle hem seramiği oluşturan hammaddelerin hem de pişirilmiş ürünlerin fiziksel, kimyasal, mekanik, mineralojik ve termal özellikleri ortaya çıkarılmaktadır (Peacock 1970; Rice, 2015).

Temel olarak seramik malzemelerin sınıflandırılması, üretim teknolojisinin belirlenmesi ve köken tespiti gibi amaçlara yönelik yapılan analizleri, kimyasal analizler, mineralojik analizler ve termal analizler olarak 3 grupta incelemek mümkündür.

1. Kimyasal Analizler

Seramik malzemelerde yapılan kimyasal analizlerle mineral bileşenlerdeki element veya bileşikler tanımlanabileceği gibi, bu çalışmalar sonucunda kantitatif veriler elde edebilmek de mümkündür. Yapıda bulunma miktarlarına göre elementler majör, minör, iz ve ultra iz olarak adlandırılmaktadır (Rice, 2015; Velde ve Druc, 1999).

Malzeme yapısında %2'nin üzerinde bulunan elementler majör bileşen olarak adlandırılmaktadır. Kil mineralinin temel bileşenleri olan SiO_2 , Al_2O_3 , CaO , FeO gibi metal ve ametal oksitlerden gelen silisyum, alüminyum, kalsiyum, demir ve potasyum gibi elementler, majör elementler olarak değerlendirilmektedir. %0,1-2 arasında bulunan titanyum, magnezyum, mangan, sodyum, nikel gibi bileşenler yapıda minör elementler olarak bulunmaktadır. Yapıdaki %0,1'in altında bulunan iz elementler ise milyonda birim (ppm) olarak ölçülmektedir. Ultra iz elementler ise yapıda 1 ppm'in altındaki milyarda birim (ppb) seviyelerinde bulunan elementler olarak tanımlanmaktadır. Bu elementler genellikle altın, stronsiyum, antimon, lityum ve lantanit grubu elementleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Rice, 2015).

Seramiklerin kimyasal analizi, köken araştırması için de kullanılan bir yöntemdir. Seramik malzemelerde bulunan iz elementler farklı kil malzemeleri için parmak izi niteliği taşımaktadır. İz element analizlerinin yeterince ayırt edici olmadığı durumlarda hammadde kaynaklarının tespitinde izotop analizi kullanılmaktadır (Maritan, 2019; Rice, 2015).

Kimyasal analizlerde uygulanan teknikler, ıslak kimya ve aletli analizler olarak ayrılmaktadır. Islak kimya uygulamalarının yavaş olması, yoğun iş gücü ihtiyacı, fazla reaktif gerektirmesi ve iz elementlere duyarsız olması gibi dezavantajları bulunmaktadır. Günümüzde ise çok küçük miktarlar-

daki numunelerle veya tahribatsız olarak analiz yapabilme kabiliyetleriyle spektrometrik yöntemlere dayanan cihazlar tercih edilmektedir (Harbottle, 1982).

Spektrometri, günümüzde kullanılan pek çok analitik tekniğin temelini oluşturmaktadır. Spektrumun herhangi bir bölgesine ait bir ışımının (görünür ışık, X-ışınları, gama ışınları vb.) numune üzerine gönderildikten sonra bu ışımının numuneyle etkileşiminin farklı sonuçlarının (yayılma, soğurulma, aktarılma veya yansıma) ölçülmesi spektroskopik yöntemlerin genel prensibidir. Numuneye bir ışım enerjisi gönderildiğinde numune içeriğindeki atomlar, bu ışım enerjisinin bir kısmını yayar ya da enerjinin bir kısmını emerler. Bu enerjinin özellikleri belirlenebilmektedir ve enerjinin yoğunluğu, bir seramik hamurunda bulunan belirli bir atomun, dolayısıyla elementin konsantrasyonunu hesaplamak için kullanılabilir. Seramik malzemelerin analizinde genellikle emisyon spektrometrisi teknikleri uygulanmaktadır; yani numuneden yayılan ışım enerjisinin dalga boyu ölçümü prensibine göre seramik buluntuların elementel bileşimi kantitatif olarak tayin edilebilmektedir (Bishop vd., 1982; Henderson, 2013; Rice, 2015).

1960'lı yıllardan itibaren gelişen kimyasal bileşim analizleri, atomik absorpsiyon spektroskopisi (AAS), indüktif olarak eşleşmiş plazma-kütle spektroskopisi (ICP-MS), X-ışını floresansı (XRF) ve nötron aktivasyon analizleri (NAA) gibi çeşitli analitik cihazlar kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Henderson, 2013; Maritan, 2019).

a) Atomik Absorpsiyon Spektroskopisi

Atomik absorpsiyon spektroskopisi, arkeolojik seramik buluntuların elementel kompozisyonunu ve kil mineralinin kaynağını belirlemek için kullanılan bir yöntemdir (Shingleton vd., 1994). Numunenin çözelti haline getirilmesini gerektiren bu yöntemle, malzemenin içeriğindeki bilinmeyen miktardaki bir elementin konsantrasyonu 1-100 ppm mertebelerinde hassasiyetle tespit edilebilmektedir (Henderson, 2013; Pollard ve Heron, 2015). Ancak çözeltide oluşabilecek kontaminasyon, numune kaybı, eksik çözünme gibi sorunlar, yöntemin duyarlılığını azaltmaktadır (Bishop vd., 1982).

Yöntem, belirli dalga boyuna sahip ışımının, çözelti halindeki numune tarafından absorplanma miktarının ölçümüne dayanmaktadır. Işıma kaynağı olarak, analizi yapılacak metalden üretilmiş oyuk katot lambası kullanılmaktadır. Her metal kendine özgü dalga boyunda ışım sağlayacağından, oyuk katot lambasının analite göre değiştirilmesi gerekmektedir. Çözelti içerisindeki metalik element, alev ya da grafit fırının kullanıldığı atomizasyon bölmesinde buhar fazına geçebilecek kadar yüksek fakat iyonize olmayacak kadar düşük bir optimum sıcaklığa (yaklaşık 2000 °C)

kontrollü şekilde ısıtılmaktadır (Bishop vd., 1982; Skoog vd., 2017).

Arkeometrik çalışmalarda sıklıkla kullanılan atomik absorpsiyon spektroskopisi kolay uygulanan bir yöntem olmasına rağmen, aynı anda çoklu element analizine uygun olmaması yoğun iş gücü ihtiyacına yol açmaktadır.

b) İndüktif Eşleşmiş Plazma- Kütle Spektroskopisi

Bu yöntemde atomik absorpsiyon spektroskopisinden farklı olarak aynı anda pek çok farklı metal ve bazı ametaller yüksek duyarlılıkla kantitatif olarak tayin edilebilmektedir. ICP-MS ile seramik esere ait elementel kompozisyonun yanında, hammaddelerin kökenini belirlemede kullanılan izotop analizleri de gerçekleştirilmektedir.

ICP-MS analizinde, atomik absorpsiyon spektroskopisinde olduğu gibi seramik örnekten alınan numune çözelti formuna getirilmektedir. Ancak kullanılan örnek miktarı (<0,5 gram) daha azdır (Porat vd., 1991).

Kütle spektroskopisinde element atomlarının iyonlara dönüştürülmesi gerekmektedir. Atomların iyonizasyonunu sağlayan plazma ortamı argon gazı ile sağlanmaktadır ve ortam sıcaklığı yaklaşık 8000C'dir. Plazma ortamında pek çok metal atomu dış yörüngelerindeki bir elektronu kaybederek tek yüklü pozitif iyon haline geçmektedir. Kütle spektroskopisinde temel olarak 3 bileşen bulunmaktadır: 1) iyonizasyon kaynağı, 2) iyonların kütle/yük ölçümünün yapıldığı kütle spektrometresi ve 3) dedektör sistemi (Vanhaecke ve Degryse (Ed.) 2012). Kütle spektroskopisine gelen pozitif iyonların kütle/yük oranları bir iyon dedektörü ile ölçülmektedir (Skoog, 2017). Günümüzde katı örnek üzerinden doğrudan kantitatif elementel tayin yapmaya olanak sağlayan lazer ablasyon (LA-ICP-MS) sistemleri geliştirilmiştir. Hızlı, yüksek hassasiyetli, çeşitli matrislerde analiz yeteneğine sahip bir yöntem olan LA-ICP-MS, numunede görünür bir hasar bırakmamaktadır. Örnek üzerine gönderilen lazer atımı, örnekten yaklaşık 50 µm derinlikte bir numune alıp iyonize etmektedir. Numune bu şekilde doğrudan plazma ortamına taşınabilmektedir. Lazer ablasyon sistemlerinde herhangi bir örnek hazırlama işlemine ihtiyaç duyulmadığı için tercih edilen bir yöntemdir. Arkeolojik seramik incelemelerinde sıklıkla kullanılan bir mikroanalitik yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Henderson, 2013; Rice, 2015; Skoog vd., 2017).

c) X-Işını Floresans Spektroskopisi (XRF)

X-Işını floresans spektroskopisi, numune üzerine gönderilen X-ışınları ile numunedeki atomlar arasındaki etkileşime dayanmaktadır. Atom numarası 12'nin üzerindeki yaklaşık 80 element kantitatif olarak bu yöntemle tayin edilebilmektedir. Örnekteki her bir element, radyoaktif kaynak

tarafından üretilen birincil X-ışınları ile ışınlanmaktadır. Işınlanan örnek atomlarının dış ve iç seviye orbitalleri arasında yer değişikliği olmaktadır. Işın gönderilen atomların uyarılmasından sonra açığa çıkan enerji, dalga boyları her bir elemente özgü ikincil veya floresan X-ışınları olarak yayılmaktadır. İkincil X-ışınları bir dedektöre çarparak elektriksel sinyale dönüştürülmektedir (Harbottle, 1982; Henderson, 2013; Rice, 2015; Pollard ve Heron, 2015).

Cihaz konfigürasyonuna bağlı olarak çok küçük seramik eserlerde elementel analize imkân sağlayabilen, hızlı, nispeten düşük maliyetli, çoklu element analizi için uygun, yüksek kesinlikle veri elde edilebilen bir yöntemdir (Harbottle, 1982; Peacock, 1970; Rice, 2015).

d) Nötron Aktivasyon Analizi

Nötron aktivasyon analizi, seramik malzemenin kökenini belirlemede düşük maliyetli ve etkili bir analiz yöntemidir (Sayre vd., 1957). Nötron aktivasyonu ile yapılan kimyasal analizlerde farklı menşeli seramikler birbirlerinden ayırt edilebilmektedir. Seramiğin kaynak araştırmaları için ilk bilimsel yaklaşım, NAA tarafından tespit edilen iz ve ultra iz elementlerin kimyasal kompozisyonlarının belirlenmesiyle gerçekleştirilmiştir. (Emeleus, 1958). Bu yöntemde seramik yapısındaki elementleri tanımlamada gama ışınlarından yararlanılmaktadır (Pollard ve Heron, 2015). Örnek, nötronlarla bombardıman edildiğinde elementlerin bazı kararlı izotopları radyoaktif izotoplara dönüştürmektedir (Goffer, 2006; Pollard ve Heron, 2015). Işınlama sonucu oluşan radyoaktif izotoplardan yayılan karakteristik gama ışınlarının enerjisinin ve/veya yoğunluğunun ölçülmesi, numune-deki elementlerin doğası hakkında bilgi vermektedir. Kalitatif ve kantitatif tayine olanak sağlayan bu yöntemin dedeksiyon limiti ppm seviyelerinde ve kullanılan numune miktarı birkaç mikrogram civarındadır (Velde ve Druc, 1999).

2. Mineralojik Analizler

Seramik buluntuların mineralojik analizlerinde en sık karşılaşılan yöntemler ince kesit çalışmaları ve X-ışını difraksiyonudur.

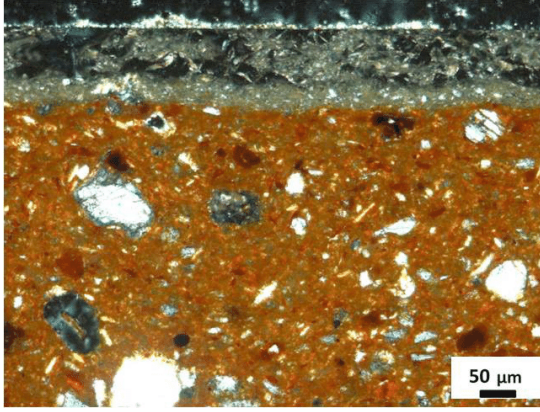
a) İnce Kesit Çalışmaları

Katkı maddelerinin ya da kullanılan kilin jeolojik oluşumuyla ilgili bilgiler, bu taneciklerin maruz kaldığı mekanik ve kimyasal ayrışma derecesinden belirlenmektedir. Kuvars tanelerinin nerede oluştuğuna dair bilgiler (sığ deniz ya da buzul ortam gibi), mikroskop altındaki yüksek büyütme ile incelendiğinde belirlenebilmektedir (Krinsley ve Donahue, 1968). Malzemedeki minerallerin optik özelliklerine göre mineral dağılımı, yüzey özellikleri, pişirimden kaynaklı alterasyonları açıklamaktadır

(Bishop, 1982; Rice, 2015).

İnce kesit çalışmaları ile geçmiş toplumlardaki çömlekçiliğin nasıl yapıldığını anlamaya yardımcı olacak 4 temel bilgi sağlanmaktadır: 1) Kaba taneli katkı maddelerinin bölgesel jeolojiyle uyumu ve çömlekçilerin deneyimleri ile değişen mineralojik bileşim 2) Çömlekçinin tekniğini belirlemede kullanılabilen tane boyutu dağılımı, katkı maddesi yüzdesi, gözenek boyutu ve şekli gibi veriler 3) Yüksek sıcaklığa bağlı olarak silikatlı bileşenlerin dönüşümlerinin tespiti ile seramik malzemenin yaklaşık pişirim sıcaklığı 4) Astar, sır ve boya gibi yüzey dekorasyonu (Hunt (Ed.), 2017; Riederer, 2004). Yapılan petrografik ve mineralojik çalışmalar kimyasal analizlerden elde edilen dataları desteklemek için önemlidir (Pollard ve Heron, 1999).

İnce kesit çalışmaları için seramik malzemenin tümünü temsil eden yaklaşık 1 cm³'lük bir numune gerekmektedir (Hunt (Ed.), 2017). İnce kesitleri hazırlamak için öncelikle seramik kabın yüzeyine dik şekilde kesilen parçanın bir tarafı parlatılmaktadır. Daha sonra cilalanan bu tabaka epoksi gibi bir yapıştırıcı madde ile cam lamel üzerine yapıştırılmaktadır. Son olarak tabaka 0,03 mm kalınlığa getirilir ve bu şekilde farklı mineraller, polarizasyon mikroskobu altında incelenebilir. Işık geçirmeyen opak cevherler yansıyan ışık altında incelenirken, hammadde kaynağındaki feldspat türlerini belirlemek için boyama teknikleri uygulanmaktadır (Henderson, 2013; Hunt (Ed.), 2017; Riederer, 2004). Mikroskop altında yapılan ince kesit araştırmaları, katkı maddelerini sınıflandırmada kullanılmaktadır (Bishop vd., 1982). Seramik kaplar mikroskobik olarak incelendiğinde farklı kısımlardan oluşmaktadır: (1) <10 µm boyutunda ince taneli malzeme, (2) 10 µm'den büyük mineral ve kaya parçacıklarının inklüzyonları (3) boşluklar, (4) kaplama ve sır tabakası (Maritan, 2019). Optik mikroskopta yüksek büyütmelelerde rahatlıkla ayırt edilebilen ve genellikle 0,01 mm üzerindeki taneler, katkı maddesi olarak kabul edilmektedir (Riederer, 2004). İnce kesit çalışmalarıyla arkeolojik seramik hamurlarının nasıl karıştırıldığı, el yapımı mı yoksa farklı kalıplandırma teknolojileriyle mi üretildiği ve belirli minerallerdeki değişiklikleri gözlemleyerek de pişirme sıcaklığı belirlenebilmektedir (Peacock, 1970).

Resim 4: *Tipik bir seramik örneğine ait ince kesit. Sır katmanı ve çeşitli minerallerden oluşan seramik hamuru görülmektedir (Rovella vd., 2019).*

a) X-ışını Difraksiyonu Yöntemi

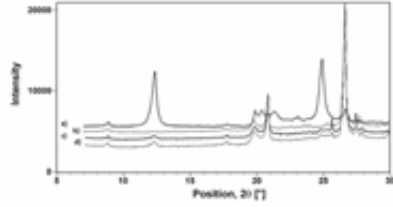
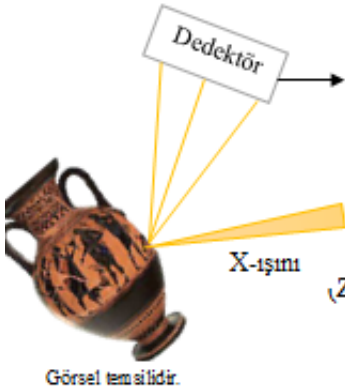
X-ışını difraksiyonu 1920’lerde kanıtlanmış ve kristalin malzemelerin karakterizasyonunda kullanılan en önemli tekniklerden biri haline gelmiştir.

Bu teknikte numune üzerine belirli bir açı üzerinden ışıma enerjisi gönderilmektedir. Burada kullanılan enerji belirli bir dalga boyuna sahip olan X-ışınması ile meydana gelmekte ve bu radyasyonun numune ile etkileşimi sonucunda mineral faz yapısına özgü bir difraktogram elde edilmektedir (Henderson, 2013). Yöntemin temel prensibi, difraksiyon için gerekli koşulu formüle eden W.L. Bragg’ın ismiyle anılan Bragg kanunudur:

$$\text{Denklem 1: } n\lambda = 2d\sin\theta$$

Difraktometre yöntemi, dalga boyu (λ) bilinen, belirli bir açıda (θ) kırılan ya da saçılan monokromatik x-ışınları ile kristal düzelmeler arasındaki bilinmeyen mesafeyi (d) bulmaya ve örnekteki fazları tanımlamaya yarar.

İyi bir difraktogram elde edilebilmesi için seramik kap üzerinden biraz kazıma ile elde edilen yaklaşık 0,01 g ya da daha az miktarda toz numune, bu yöntem için yeterlidir (Velde ve Druc, 1999; Xanthopoulou ve Iliopoulos, 2020; Bishop vd., 1982).

Resim 5: Temsili XRD deseni
(Zemenová vd. 2012).

3. Termal Analizler

Termal analizler ile seramik eserlerin üretim süreci araştırılmaktadır. Bu analizler seramik buluntuların ısı davranışlarını ve malzemenin kalitesini incelemeye kullanılmaktadır. Bu yöntemle, seramik eserin üretimi sırasında gerçekleşen reaksiyonlar, oluşan ürünler ve pişirim sıcaklığı gibi bilgiler elde edilebilmektedir.

Malzemenin pişirimi sırasında kil minerallerinin kristal yapılarına göre termal dönüşümleri belirlenmektedir. Seramik numunesinin ısıtılması sonucunda numuneden bir gaz çıkışı gözlenirse, bu gazın geri dönüşümünün mümkün olmadığı kabul edilmektedir. Seramik pişirimi sırasında meydana gelen gaz salımlı reaksiyonların yalnızca ikinci pişirimde, yani birinci pişirim sıcaklığının üstündeki sıcaklıklarda olduğu varsayılmaktadır. Bu prensipten yararlanılarak termal analizle seramik üretiminde kullanılan hammaddelerin reaksiyon süreci belirlenmektedir (Palanivel ve Meyvel, 2009; Ravisankar vd., 2014).

Termogravimetrik analiz (TGA) ve diferansiyel termal analiz (DTA) yöntemleri, termal analiz teknikleri arasında seramik buluntuların incelenmesi amacıyla en yaygın kullanılan yöntemlerdir.

a) Termogravimetrik Analiz (TGA)

Termogravimetrik analiz, seramik buluntunun pişirim sıcaklığını ve ikincil fazların (karbonatlar, tuzlar, jips vb.) varlığını belirlemede kullanılan etkili bir yöntemdir. Ayrıca bu yöntemle malzemenin bozunma sıcaklığı ve nem kapasitesi de belirlenmektedir. Yöntemin temel çalışma prensibi, numunenin ısıtılmasıyla ağırlığında meydana gelen değişime dayanmaktadır. Numunelerin zaman içerisinde ısıtılmasına bağlı olarak (dT/dt) kil yapısındaki suyun oluşturduğu ağırlık tespit edilmektedir (Velce ve Druc, 1999).

Kil minerallerinde moleküler halde (H_2O) bulunan kristal suyunun 500-700°C aralığında bünyeden uzaklaşması sonucunda malzemenin pişirim sıcaklığı tespit edilebilmektedir. 500-700°C aralığında numuneden gaz çıkışı görülmesiyle seramik buluntunun bu sıcaklıklardan daha düşük bir sıcaklık değerinde pişirildiği söylenebilmektedir (Palanivel ve Meyvel, 2009).

Seramik malzemelerin termal davranışları kullanılan hammaddeler ile ilişkilidir. Kil minerallerinin kimyasal formüllerinde bulunan ($m.Al_2O_3$ n. SiO_2 p. H_2O) hidrojen veya moleküler suyun bağlanma enerjilerine göre kil mineralleri tanımlanabilmektedir (Ion vd., 2011).

b) Diferansiyel Termal Analiz (DTA)

Bu yöntemde numune ile inert bir standart malzemenin aynı anda kontrollü bir şekilde ısıtılması sonucunda aralarında oluşan sıcaklık farkı ile ölçüm yapılmaktadır. Kil ve standart arasındaki sıcaklık farkı, kil içindeki reaksiyonları ve değişiklikleri yansıtmaktadır. Seramik buluntunun sıcaklıkla oluşturduğu ekzotermik veya endotermik reaksiyon tipine göre bir analiz sonucu elde edilmektedir (Kingrey, 1974; Velde ve Druc, 1999).

Kil minerallerinde yaklaşık 100°C'deki endotermik pik, numunenin nemli olduğunu gösterirken 200-250°C'de görülen pik kil minerallerindeki bağlı sudan kaynaklanmaktadır. 120-160°C'deki endotermik pik ise seramik buluntudaki alçıtaşı varlığını ifade etmektedir. Demir hidroksit bileşikleri ise sularını 300°C civarında kaybetmektedir (Moropoulou vd., 1995).

KAYNAKÇA

- Bishop, R. L., Rands, R. L., & Holley, G. R. (1982). Ceramic compositional analysis in archaeological perspective. In *Advances in archaeological method and theory* (pp. 275-330). Academic Press.
- Cullity, B. D. (1956). *Elements of X-ray Diffraction*. Addison-Wesley Publishing.
- Drebushchak, V. A., Mylnikova, L. N., Drebushchak, T. N., & Boldyrev, V. V. (2005). The investigation of ancient pottery: Application of thermal analysis. *Journal of Thermal Analysis and Calorimetry*, 82, 617-626.
- Dussubieux, L., Golitko, M., & Gratuze, B. (Eds.). (2016). *Recent advances in laser ablation ICP-MS for archaeology*. Berlin: Springer.
- Emeleus, V. M. (1958). Neutron activation as applied to trace element determination in pottery and coins. *Archaeometry*, 1, 6-15.
- Eramo, G. & Mangone, A. (2019). Archaeometry of ceramic materials. *Physical Sciences Reviews*, 4(11), 20180014.
- Goffe, Z. (2006). *Archaeological chemistry*. John Wiley & Sons.
- Harbottle, G. (1982). Chemical characterization in archaeology. In *Contexts for prehistoric exchange* (pp. 13-51). Academic Press.
- Henderson, J. (2013). *The science and archaeology of materials: an investigation of inorganic materials*. Routledge.
- Hunt, A. M. (Ed.). (2017). *The Oxford handbook of archaeological ceramic analysis*. Oxford University Press.
- Ion, R. M., Dumitriu, I., Fierascu, R. C., Ion, M. L., Pop, S. F., Radovici, C., ... & Niculescu, V. I. R. (2011). Thermal and mineralogical investigations of historical ceramic: A case study. *Journal of Thermal Analysis and Calorimetry*, 104(2), 487-493.
- Kingery, W. D. (1974). A note on the differential thermal analysis of archaeological ceramics. *Archaeometry*, 16(1), 109-112.
- Krinsley, D. H., & Donahue, J. (1968). Environmental interpretation of sand grain surface textures by electron microscopy. *Geological Society of America Bulletin*, 79(6), 743-748.
- Maritan, L. (2019). Archaeo-ceramic 2.0: investigating ancient ceramics using modern technological approaches. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 11(10), 5085-5093.
- Moropoulou, A., Bakolas, A., & Bisbikou, K. (1995). Thermal analysis as a method of characterizing ancient ceramic technologies. *Thermochimica acta*, 269, 743-753.
- Palanivel, R., & Meyvel, S. (2009). Mineralogical characterization studies of archaeological pottery sherds using FTIR and TGA-DTA. *Recent research in Science and technology*, 1(2).

- Peacock, D. P. (1970). The scientific analysis of ancient ceramics: a review. *World Archaeology*, 1(3), 375-389.
- Pollard, A. M., & Heron, C. (2015). *Archaeological chemistry*. Royal Society of Chemistry.
- Porat, N., Yellin, J., Heller-Kallai, L., & Halicz, L. (1991). Correlation between petrography, NAA, and ICP analyses: application to Early Bronze Egyptian pottery from Canaan. *Geoarchaeology*, 6(2), 133-149.
- Ravisankar, R., Naseerutheen, A., Rajalakshmi, A., Annamalai, G. R., & Chandrasekaran, A. (2014). Application of thermogravimetry–differential thermal analysis (TG–DTA) technique to study the ancient potteries from Vellore dist, Tamilnadu, India. *Spectrochimica Acta Part A: Molecular and Biomolecular Spectroscopy*, 129, 201-208.
- Ricci, G. (2017). Archaeometric studies of historical ceramic materials.
- Rice, P. M. (2015). *Pottery analysis: a sourcebook*. University of Chicago press.
- Riederer, J. (2004). Thin section microscopy applied to the study of archaeological ceramics. *Hyperfine Interactions*, 154(1-4), 143-158.
- Rovella, N., Bruno, F., Davidde Petriaggi, B., Makris, T., Raxis, P., & La Russa, M. F. (2019). A usable and people-friendly cultural heritage: MAGNA project, on the route from Greece to Magna Graecia. *Heritage*, 2(2), 1350-1368.
- Sayre, E. V., Dodson, R. W., & Thompson, D. B. (1957). Neutron activation study of Mediterranean potsherds. *American Journal of Archaeology*, 61(1), 35-41.
- Shingleton Jr, K. L., Odell, G. H., & Harris, T. M. (1994). Atomic absorption spectrophotometry analysis of ceramic artefacts from a protohistoric site in Oklahoma. *Journal of archaeological science*, 21(3), 343-358.
- Skoog, D. A., Holler, F. J., & Crouch, S. R. (2017). *Principles of instrumental analysis*. Cengage learning.
- Vanhaecke, F., & Degryse, P. (Eds.). (2012). *Isotopic analysis: fundamentals and applications using ICP-MS*. John Wiley & Sons.
- Velde, B., & Druc, I. C. (1999). *Archaeological ceramic materials: origin and utilization* (p. 299). Berlin: Springer.
- Xanthopoulou, V., Iliopoulos, I., & Liritzis, I. (2020). Characterization techniques of clays for the archaeometric study of ancient ceramics: A review. *Scientific Culture*, 6(2), 73-86.
- Zemenová, P., Kloužková, A., & Kohoutková, M. (2012). Ageing of low-firing prehistoric ceramics in hydrothermal conditions. *Processing and Application of Ceramics*, 6(1), 59-64.
- (http1) https://www.worldhistory.org/image/6867/black-venus-of-dolni-vestonice/#google_vignette (Erişim Tarihi: 13.06.2023).
- (http2)https://www.researchgate.net/publication/344163219_The_chronicles_of_

coronaviruses_the_electron_microscope_the_doughnut_and_the_spike
(Erişim Tarihi: 12.06.2023).

(http3) <https://www.scienceimage.csiro.au/image/1365/> (Erişim Tarihi: 12.06.2023).

(http4)<https://www.nationalgeographic.co.uk/science-and-technology/2019/07/radiocarbon-helps-date-ancient-objects-but-its-not-perfect> (Erişim Tarihi: 14.06.2023).